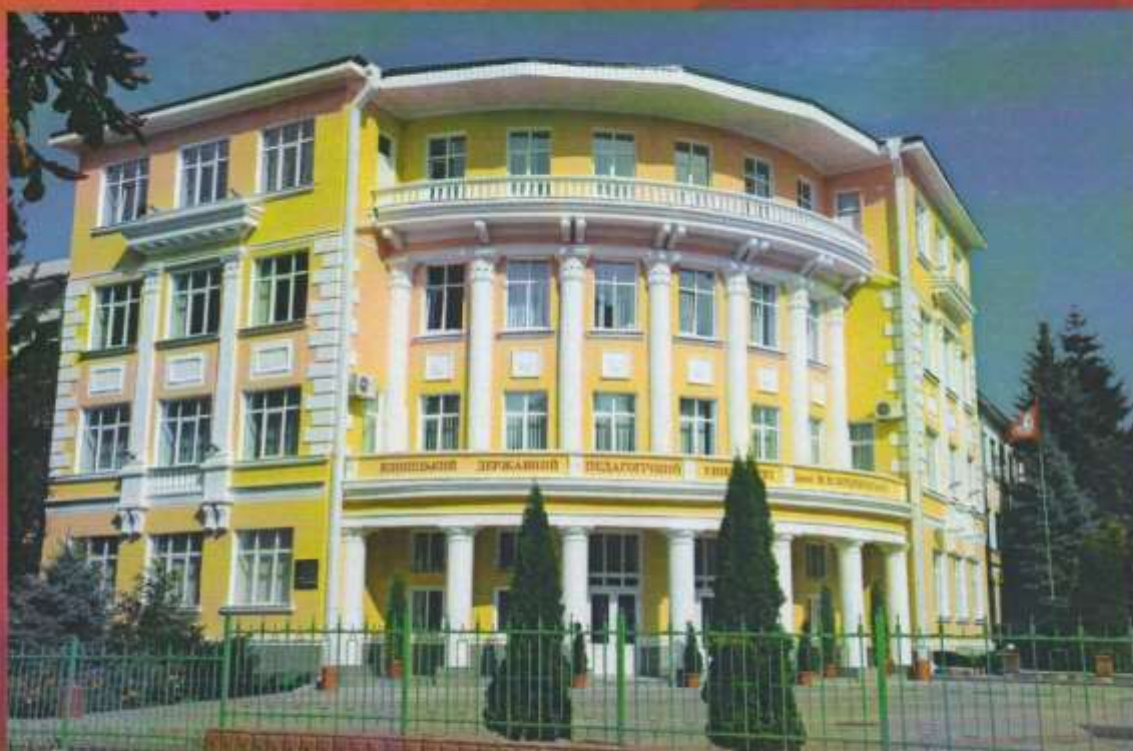

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія: Філологія
(мовознавство)

ВИПУСК 24

*До 105-річчя Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського*

Вінниця – 2017

**Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

ISSN 2521-1293 (друкована версія)

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 8416 від 06.02.2004 р.*

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія: Філологія
(мовознавство)**

Випуск 24

*До 105-річчя
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського*

Вінниця – 2017

УДК 80/82 (062.522)
ББК Я54 + 80/83я54
В 48

ISSN 2521-1293 (друкована версія)

В 48 Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. І. Я. Завальнюк]. – Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2017. – Вип. 24. – 258 с.

ISBN 978-966-2337-89-1

Затверджено як друковане періодичне видання, що входить
до Переліку наукових фахових видань України
(додаток 12 до наказу Міністерства освіти і науки України 16.05.2016 № 515)

Рекомендувала до друку Вчена рада Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 21 від 29.06.2017 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Завальнюк І. Я., доктор філологічних наук, професор (Вінниця) (головний редактор);
Прокопчук Л. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінниця) (заступник головного редактора);
Баган М. П., доктор філологічних наук, професор (Київ);
Городенська К. Г., доктор філологічних наук, професор (Київ);
Іваницька Н. Б., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);
Іваницька Н. Л., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);
Коваль Л. М., доктор філологічних наук, доцент (Вінниця);
Когіш Мігай, доктор філологічних наук, професор (Угорщина);
Кононенко І. В., доктор філологічних наук, професор (Польща);
Куцевол О. М., доктор педагогічних наук, професор (Вінниця);
Мозер Міхаель, доктор педагогічних наук, професор (Австрія).
Німчук В. В., доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Київ);
Павликівська Н. М., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);
Харитончик З. А., доктор філологічних наук, професор (Республіка Білорусь);
Ямчинська Т. І., кандидат філологічних наук, доцент (Вінниця);
Гороф'янюк І. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінниця) (відповідальний секретар).

РЕЦЕНЗЕНТИ: **Навальна М. І.**, доктор філологічних наук, професор (Переяслав-Хмельницький);
Олексенко В. П., доктор філологічних наук, професор (Херсон).

Адреса редакційної колегії:

21101, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, факультет філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського; тел. (0432) 275-589.
e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazapmovoznnavstvo>

Статті подано в авторській редакції.

Під час використання матеріалів збірника покликання на «Наукові записки» є обов'язковим.

УДК 80/82 (062.522)
ББК Я54 + 80/83я54

© Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
© Автори статей, 2017

ЗМІСТ

I. Актуальні питання теорії мови	9
Грозян Ніна	
Функційно-семантичне вираження прилягання в сучасній українській мові.....	9
Зуєнко Тетяна	
Культурологічний та лінгвістичний аспекти в дослідженні понять «лакуна» та «лакунарність».....	19
Коваль Людмила	
Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладного дієслівного речення (на матеріалі повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір»).....	24
Колібаба Лариса	
Знахідний відмінок множини в системі словозміни іменників сучасної української літературної мови.....	32
Лисенко Олена	
Онтологія дискурсу та його розвиток у діахронії.....	39
Ткачівська Марія	
Етнофолізми як перекладацька проблема.....	45
II. Функційна семантика лексичних одиниць. Теорія номінації	56
Кухар Ніна	
Комунікативна зумовленість перерозподілу прислівних компонентів у системі «обов'язковість – факультативність».....	56
Лебедь Юлія	
Параметри моделей кількаслівної іменникової номінації.....	62
Мельничайко Володимир, Криськів Мирослава	
Засоби архаїзації тексту в романі І. Білика «Меч Арея».....	66
Петрина Христина	
Метафоризація алюзійних власних назв: вторинні номінації.....	75
Рожков Юрій	
Особливості ветеринарної термінології та її класифікація.....	82
III. Когнітивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики	88
Бик Ігор	
Логосфера як складник мовної картини світу.....	88
Варчук Ліана	
Когнітивна лінгвістика: здобутки та напрями досліджень.....	96
Деренчук Наталія	
Особливості функціонування комічного в сучасній українській політичній комунікації.....	102

Мунтян Любов, Мацієвська Анастасія	
Вербальне вираження концепту WAR в сучасному дискурсі мас-медіа.....	107
Павлушенко Ольга	
Об'єктивація концепту <i>земля</i> в художній картині світу Михайла Стельмаха.....	113
IV. Лінгвістика тексту. Стилiстичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць	121
Богатько Валентина	
Особливості функціонування складнопідрядних речень зі з'ясувальною підрядною частиною в мовотворчості Михайла Стельмаха.....	121
Годз Оксана	
Особливості синтаксичної структури односкладних прислівникових речень зі значенням внутрішнього стану (на матеріалі творчості М. Стельмаха).....	128
Горобець Інна	
Повтор у художній прозі Михайла Стельмаха.....	133
Гороф'янюк Інна	
Відносно-якісні прикметники в художньому дискурсі Михайла Стельмаха.....	138
Завальнюк Інна	
Синтаксичні засоби стилізації розмовності в мовотворчості Михайла Стельмаха....	146
Іваницька Ніна	
Кількісно-якісні параметри морфологічних класів слів у повістях Михайла Стельмаха.....	155
Каленич Володимир	
Текстотвірний потенціал цитат у газетних публікаціях.....	165
Личук Марія	
Частково фразеологізовані речення з темпоральними відношеннями (на матеріалі творів Михайла Стельмаха).....	171
Пацаранюк Юлія	
Категорія іронії з погляду стилістики мови та лінгвістичного аналізу тексту.....	180
Прокопчук Людмила	
Засоби вираження порівняльної семантики (на матеріалі прози Михайла Стельмаха).....	187
Харченко Світлана	
Відбиття синтаксичних рис української літературної мови в перекладах (на прикладі роману Є. Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія»).....	195
Шинкарук Василь	
Особливості дискурсивних висловлень з недиференційованим однобічним відношенням частин.....	203
Щепка Оксана	
Категорійна структура й інтенційність сучасного українського публіцистичного тексту.....	212

V. Проблеми діалектології та ономастики	219
Громко Тетяна	
Функціонування географічної лексики в малій прозі Михайла Стельмаха (за збіркою оповідань «Березовий сік»)	219
Чорноус Оксана	
Сучасні підходи до передавання чужомовних особових імен	227
VI. Актуальні питання зіставної лінгвістики	234
Небелюк Леся	
Лінгвокогнітивні характеристики евфемізмів брехні англомовного американського політичного дискурсу у світлі теорії концептуальної інтеграції	234
Солюк Леся	
Прикметник у функції аналітичного предикатора в структурі німецького речення (у зіставленні з українським)	240
ХРОНІКА	248
Куцевол Ольга	
Факультет імені Михайла Стельмаха святкує 105-річчя письменника	248
НАШІ АВТОРИ	255

CONTENTS

I. Current issues of linguistic theory	9
Hrozian N.	
Functional semantic expression of contiguity in the contemporary Ukrainian language....	9
Zuyenko T.	
Cultural and linguistic aspects in the study of the notions of «lacunae» and «lacunarity».	19
Koval L.	
Semantic syntactic basis of the main component of one-member verbal sentence (on the material of Mykhailo Stelmach's story «Eve of Epiphany»).....	24
Kolibaba L.	
The accusative case of the plural form in the inflexion noun system of modern literary Ukrainian.....	32
Lysenko O.	
Ontology of discourse and its development in diachrony.....	39
Tkachivska M.	
Ethnophaulisms as a Translation Problem.....	45
 II. Functional semantics of lexical units. Theory of nomination	 56
Kuhar N.	
Communicative condition of redistribution of word components in the system «obligatory – facultative».....	56
Lebed Yu.	
The options of models of few words noun nomination.....	62
Melnychaiko V., Kryskiv M.	
Means of archaization in the novel «Ares' Sword» by Ivan Bilyk.....	66
Petryna Kh.	
Metaphorization of allusive proper names: secondary nominations.....	75
Rozhkov Yu.	
Peculiarities of veterinary terminology and its classification.....	82
 III. Cognitive and communicative-pragmatic aspects of linguistic	 88
Byk I.	
Logosphere as a constituent of linguistic worldview.....	88
Varchuk L.	
Cognitive linguistics: achievements and research areas.....	96
Derenchuk N.	
Specifics of the functioning of the comical in Ukrainian political communication.....	102
Muntian L., Matsievska A.	
Verbal representation of the concept WAR in modern mass media discourse.....	107

Pavlushenko O.	
Objectification of the concept «earth» in Mykhailo Stelmakh’s artistic picture of the world.....	113
IV. Text linguistics. Stylistic and contextual manifestations of lexical and grammatical units.....	121
Bogatko V.	
Features of functioning of complex sentences with an exploratory contracting part in the Mikhailo Stelmakh’s Linguistics.....	121
Godz O.	
Features of syntactic structures to one-adverbial clauses with value of the internal state (based on the work of M. Stelmakh).....	128
Horobets I.	
Repetition in the prose fiction of Mykhailo Stelmakh.....	133
Horofyaniuk I.	
Relative qualitative adjectives in Mykhailo Stelmakh’s prose discourse.....	138
Zavalniuk I.	
Syntactic means of colloquial stylization in the works of Mykhailo Stelmakh.....	146
Ivanytska N.	
Quantitative and qualitative parameters of morphological classes of words in the stories of Mykhailo Stelmakh.....	155
Kalenych V.	
Text formation potential of quotations in newspaper articles.....	165
Lychuk M.	
Partly phraseologised sentences with temporal relations (based on the works by Mykhailo Stelmakh).....	171
Patsaraniuk Y.	
The category of irony in terms of stylistics and linguistic text analysis.....	180
Prokopchuk L.	
Means of expression of comparative semantics (on the material of Mykhailo Stelmakh’s prose).....	187
Kharchenko S.	
Reflection of the syntactic features of the ukrainian literary language in translation (on the example of the novel Yendgeyevich «Ukrainian night, or The genealogy of genius».....)	195
Shynkaruk V.	
Features of discursive expressions with undifferentiated unilateral parts’relationship.....	203
Shchepka O.	
Categorical structure and intentionality of the modern Ukrainian publicistic text.....	212

V. Issues of dialectology and onomastics	219
Hromko T.	
Functioning of geographical vocabulary in the minor prose of Mykhailo Stelmakh (after the short-story collection «Birch Juice»).....	219
Chornous O.	
Contemporary Ways of Rendering Foreign Personal Names.....	227
VI. Current issues of comparative linguistics	234
Nebeliuk L.	
Linguo-cognitive characteristics of euphemisms denoting lies in the English language American political discourse in the light of conceptual integration theory.....	234
Soliuk L.	
The adjective in the function of the analytical predicator in the structure of German statements (in comparison with Ukrainian).....	240
CHRONICLE	248
Kutsevol O.	
The department named after Mykhailo Stelmakh celebrates the writer's 105th anniversary.....	248
OUR AUTHORS	255

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ МОВИ

Ніна Грозан
(м. Сімферополь)

УДК 81'367

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ ПРИЛЯГАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено комплексному описові прилягання як різновиду підрядного прислівного синтаксичного зв'язку. Проаналізовано історію становлення теорії прилягання в сучасній лінгвістиці, напрями еволюції поглядів на природу прилягання, її сучасний стан; схарактеризовано прилягання за морфологічним виявом головного й залежного складників, окреслено структурно-семантичні різновиди прилягання в сучасній українській мові, описано закономірності сполучуваності і засоби вираження головного та залежного компонентів, дефіновано цей різновид підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, розкрито сутність відмінкового і власне-прилягання, з'ясовано особливості вияву граматичної форми прилягання.

Ключові слова: речення / висловлення, передбачуваність, непередбачуваність, обставинні відношення, семантичні і синтаксичні відношення, синтаксичний зв'язок, прилягання.

Прилягання як особливий різновид підрядного зв'язку було виділили вчені пізніше, ніж узгодження та керування, аналізуючи його в межах керованих форм. О. Х. Востоков [9], відзначаючи відмінність його від керування, включив зв'язок незмінних слів з іншими словами в узгодження. Ф. І. Буслаєв [2] уперше висловив думку про особливості зв'язку незмінних слів і форм слів, про необхідність відмежування його від узгодження та керування, пропонуючи виділити його в самостійний різновид підрядного зв'язку, але не запропонував назви для нього.

Об'єктом роботи є прислівникові, дієслівні, прийменниково-відмінкові, безприйменникові форми як виразники різних відношень на рівні словосполучень.

Мета дослідження – установити типологічні ознаки прилягання, з'ясувати його класифікаційні ознаки, функційний потенціал і семантичну ємність у сучасній українській мові.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) обґрунтувати типологічні ознаки прилягання як одного з різновидів підрядного прислівного синтаксичного зв'язку;
- 2) схарактеризувати семантичне вираження прилягання в сучасній українській мові;
- 3) описати морфологічне вираження прилягання в сучасній українській мові;
- 4) запропонувати критерії розмежування прилягання й слабого керування.

Своєрідність зв'язку незмінних слів і форм слів з іншими словами відзначив свого часу О. О. Потєбня [18]. Термін «прилягання» був уведений пізніше Д. М. Овсяннико-Куликовським [13]. О. М. Пешковський визначав цей зв'язок за принципом, що виключає

третій: «Прилягання є таке підпорядкування, яке не є ні керуванням, ні узгодженням» [16, с. 61].

Проте О. М. Пешковський не показав специфіки прилягання, його відмінності від інших різновидів підрядного зв'язку. Досі цей зв'язок вчені визначали по-різному. Одні мовознавці традиційно вважають прилягання одним із різновидів підрядного зв'язку, інші виводять його за межі підрядного зв'язку. По-різному вирішують і питання засобів вираження підрядного прислівного синтаксичного зв'язку. В. В. Виноградов вважає прилягання різновидом підрядного зв'язку. На його думку, прилягання – такий різновид синтаксичного зв'язку, коли залежність одного слова від іншого репрезентовано не флективними змінами прилеглого слова, не його формами, а лише його розташуванням, його змістом, несамостійним характером вираженого ним граматичного відношення [4, с. 23]. У визначенні прилягання В. В. Виноградов називає й граматичні засоби, за допомогою яких реалізовано цей зв'язок. Таким засобом він вважає порядок слів. До підрядного зв'язку прилягання відносить більшість сучасних синтаксистів. Однак деякі дослідники у визначенні прилягання підкреслюють лише семантичну, а не граматичну залежність прилеглого слова, і на цій підставі не вважають цей зв'язок підрядним. Зокрема, Г. О. Золотова вказує, що при приляганні «поєднання двох елементів засновано не на граматичному підпорядкуванні, а на смисловій координації синсемантичності поєднаних елементів. Можна назвати цей тип зв'язку єднальним, на відміну від підрядного» [10, с. 55].

З-поміж єднальних Г. О. Золотова розрізняє два різновиди: складання і прилягання. На її думку, потреба в цьому зв'язку однібочна: його потребує тільки головне слово. Найтиповішою частиною мови, що прилягає до інших слів, є прислівник. Ця частина мови за своєю природою має несамостійний характер виражених нею граматичних значень: вона позначає ознаки дій, якостей, предметів [10]. Тому прислівники, вступаючи у зв'язок з іншими словами, задовольняють потребу в ній не тільки залежного слова, але й власну. Прислівники (й інші прилеглі слова і форми слів) у комунікації не функціують самостійно, а як керовані й узгоджувані форми слів, беруть участь у ній, підпорядковуючись головному слову, напр.: *Він навіть сам собі не сказав би вголос, що наступної ночі вирушає в дорогу – з насиджених лебединських місць вони переходять ближче до Чорного лісу й Холодного Яру...* (В. Шкляр); *Ясним, не загидженим тільки й зоставсь отой острівець собору вгорі, над Слькою, чистотою та високістю навіював і на неї чистоту спокути, відчуття провини і подмух якихось непевних надій...* (О. Гончар).

У підкреслених словосполученнях між головними й прилеглими словами двобічна залежність: і головні, і залежні компоненти однаково потребують один одного.

Прилягання – такий підрядний зв'язок, при якому залежність незмінних слів (і форм слів) зумовлена несамостійністю виражених залежним компонентом граматичних значень, його розташуванням, семантикою. Прилягають незмінні слова і форми слів: прислівник (*прийти надвечір, їхати швидко, розмістити вгорі*), дієприслівник (*йти співаючи, працювати сидячи*), інфінітив (*прийшов відпочивати, залишився ночувати*), незмінні прикметники (*портфель хакі, костюм індиго*), незмінні присвійні займенники (*її шапка, його будинок*), фразеологізми фіксованої форми (*жити душа в душу, бігти не чуючи ніг*).

У ролі головного слова виступають різні самостійні частини мови. Найрізноманітніші за структурою **субстантивовані словосполучення**, утворені за допомогою прилягання. Залежними компонентами в них можуть бути незмінні присвійні займенники (*його брат, її книга*), незмінні прикметники (*рюкзак хакі; фарба індиго*) тощо. Ці слова і форми слів

визначають тільки іменники. Напр.: *Холодно-синя, кольору темного індиго, вставала вона [хмара] над розтрісканою землею* (З. Гулуб); *Жінка так пильно й з такою тривогою дивилась на мужчину, ніби його відповідь вирішила питання її життя й смерті* (М. Хвильовий). До іменника може прилягати **інфінітив**: *прагнення змінити (життя), здатність малювати, бажання жити* тощо. Напр.: *Є, звичайно, й це. Отрута кар'єризму, самозасліплення, бажання будь-що керувати собі подібними...* (О. Гончар); *У полковника Тица, що перебував у стані надзвичайного нервового напруження, з'явилося бажання застрелити генерала, але маузер був геть у болоті, руки в болоті, і рух так і лишився недовершеним, і Тиц, зіпивши зуби, раптом почав дрібно тремтіти в нападі м'язового пароксизму* (О. Довженко). У подібних словосполученнях функцію головного слова можуть виконувати віддієслівні і відад'єктивні іменники (*здатність, можливість, сміливість* тощо): *Мимохідь кинуте кимось слово, добре або глумливе, дайня чиясь випадкова ласка або ніби зовсім маленька образа: кривда чи, навпаки, підтримка – чому, вони мають здатність оживати?* (О. Гончар); *Граф Елленберг узяв на себе сміливість одлучитись на півгодини з свята* (В. Винниченко).

У сучасній українській мові поширені словосполучення, структуровані іменниками із залежним прислівником. У ролі головного слова в них виступають не тільки віддієслівні іменники *погляд, напрямок, огляд, розмова* тощо, але й іменники з конкретно-предметним значенням (*рука, голова, очі, будинок* тощо), напр.: *Читання вголос – це особливий, особистий та інтимний досвід, обмін чимось ще – крім книги і голосу, чимось таким, що твориться тільки під час читання вголос, існує тільки під час читання вголос, а от означає чомусь значно більше, ніж просто читання вголос* (К. Бабкіна); *На вашому поверсі в третьому вікні зліва – міномет* (О. Гончар).

Як справедливо зазначав В. В. Виноградов, словосполучення ці становлять, безсумнівно, новий етап в еволюції граматичної системи мови в XIX-XX ст. [5, с. 303].

У сучасній українській мові словосполучення, побудовані за моделлю «іменники + прислівник», багаточленні й різноманітні. Творення їх відбувалося поступово. Одні з них були відомі в мові XIX ст., деякі (із залежними прислівниками зі значенням кількості) виникають лише з другої третини XX ст. До іменників не прилягають якісно-означальні прислівники, утворені від відповідних прикметників. Пор.: *добре знати – добрі знання; швидко бігти – швидкий біг, цікаво займатися – цікаве заняття*. Інші розряди прислівників вільно прилягають до іменників: якісно-обставинні прислівники зі значенням способу дії (*макарони по-флотськи, кава по-турецьки* тощо): *До найстаріших способів заварювання цього напою зараховується запарювання кави по-турецьки, яка кілька разів заварюється в турці* (Українська правда. - 05.07.2016); кількісні прислівники (*двічі лауреат, прогулянка вдвох* тощо): *Кінна прогулянка вдвох – це можливість зануритися в красу природи* (Високий замок. - 02.07.2016); обставинні прислівники зі значеннями місця, часу й ін. (*зустріч увечері, дорога ліворуч* тощо): *Дорога ліворуч вела до Черкас* (Про все.ck.ua - 14.10.2015). До іменника прилягають і фразеологізми фіксованої форми (*побачення віч-на-віч, робота абияк, працівник на всі сто*): *Водночас, необхідно правильно розуміти, що метою цих заходів є результативна злагоджена робота пліч-о-пліч із сусідами, друзями* (Плесо.org - 23.04.2016).

До дієслів прилягають дієприслівники, інфінітиви, прислівники всіх розрядів і фразеологізми фіксованої форми: *прагнути малювати, хотіти відпочивати, весело відпочивати, розмовляти голосно, дивитися вдаль, повернутися пізно, зменшити втричі, двічі переробляти, грати сидячи, жити за три земель* та ін. Напр.: *Сивоока віслюк довіз*

*благополучно до Влахернів, там у нього десь, видно, були свої справи, бо по крутій вуличці вгору до садиби Агапіта Сивоокові довелося дертися вже самому – віслук залишився **стояти** коло куца з гарними фіалковими квітками (П. Загребельний); Тоді **наказав будувати** через Саву міст (П. Загребельний).*

Варто зазначити, що до дієслів можуть прилягати не всі дієприслівники, а лише ті, які трансформувалися в прислівник. Ступінь семантичного відходу від дієслівних лексем в адвербіалізованих дієприслівників може бути різний – більший (при функційно-семантичній адвербіалізації: Напр.: *учити жартома*) і менший (при функційній адвербіалізації. Напр.: *говорити посміхаючись; йти хитаючись; сидіти згорбившись*): *Садок вишневий коло хати, Хруці над вишнями гудуть, Плугатарі з плугами йдуть, **Співають ідучи** дівчата, А матері вечерять ждуть* (Т. Шевченко); *Їхня найбільша підлість у тому, що вони можуть **отаке говорити посміхаючись*** (М. Бажан).

До прикметника можуть прилягати прислівники, фразеологізми з фіксованою формою та інфінітиви: *зовсім новий, по-осінньому похмурий, рожеві збоку (хмари), здатний на всі руки, схильний перебільшувати* тощо. Правда, тут є й обмеження на сполучуваність, оскільки не всі розряди прикметників можуть поширюватися інфінітивами й окремими групами прислівників. Якісно-означальні, кількісні й якісно-обставинні прислівники не вживають при відносних і присвійних прикметниках. Інфінітив прилягає до предикативних прикметників, дієприкметників зі значенням стану: *готовий вірити, здатний думати, гідний прийняти* тощо. Напр.: *Відважний і великодушний, він ладен **віддати життя** за бойове побратимство, козацькі звичаї* (В. Неділько); *І рушив Гайка-Хвіст із місця якимсь дивовижним пострібом, яким зближаються дикі звірі до своєї жертви, що вже **не здатна боротися** і має стати певною здобиччю* (Т. Осьмачка). До слів категорії стану прилягають прислівники й інфінітиви: *дуже важливо, щиро шкода, пора кінчати, необхідно знати* й ін. Напр.: *І чиясь лагідна рука лоскоче, щоб розбуркати тебе, бо ж справді **пора виганяти**, скоро сонце зійде, вже он небо грає зорею...* (О. Гончар); *Хомі **треба було йти** південніше, до своїх* (О. Гончар). З прислівниками на рівні прилягання можуть поєднуватися тільки прислівники окремих розрядів: *десь далеко, дуже цікаво (знати), десь внизу* й ін. Напр.: *Лише за спиною, **десь далеко**, зелене громаддя гір погуркувало глухим громом* (О. Гончар); *Хома сидів **глибоко внизу**, закинувши ногу за ногу, тримаючи автомат на колінах, і просторікував* (О. Гончар).

Учені [3; 16] називають різні засоби вираження зв'язку слів при приляганні. На думку окремих дослідників, зв'язок між словами при приляганні виражається лише змістом, лексично [3]. Вони відмовляють приляганню в граматичних засобах вираження зв'язку. Інші вчені називають, поряд зі змістом, і граматичні засоби зв'язку при приляганні. А. Г. Руднев вважає, що «обов'язковою умовою для прилягання є не тільки семантична залежність і сусідство двох слів, а й незмінність прилеглого слова» [22].

О. М. Пешковський як показник зв'язку при приляганні називає інтонацію, порядок слів і лексику [16]. Деякі автори основним засобом вираження зв'язку при приляганні вважають незмінність залежного компонента і зміст. Є думка, що «прилягання – це такий зв'язок, при якому незмінні слова ... або незмінні форми слів ... залежать за змістом від слів тієї чи тієї частини мови» [10, с. 58–59]. Г. О. Золотова вважає [10], що на докомунікативному рівні цей зв'язок виражений порядком слів і граматично синтезованою інтонацією. Граматично-синтезована інтонація характерна для речення, у словосполученні основним засобом вираження зв'язку між компонентами при приляганні є порядок слів.

Прилеглі слова розташовуються контактено з головним словом, і часто контактність не порушено при включенні словосполучення в речення. Напр.: *Якщо зовсім пізно повертались, то вчитель брав школярську нашу бригаду до себе ночувати...* (О. Гончар); *Тим часом велетенське османське військо обступило Буду, і Сулейман послав до Ізабелли гонців, яким звелено було передати, що мусульманський закон не дозволяє султанові відвідати її особисто, тому хай приїде до нього сина в супроводі вельмож, які хоробро обороняли столицю від австрійців* (П. Загребельний); *І яке щастя, що він так гаряче й ніяково сказав «Трудо!»* (В. Винниченко).

До того ж, для словосполучення строго закріплено препозитивне або постпозитивне розташування залежного компонента, що визначається належністю залежного складника до тої чи тої частини мови. Прислівники якісно-означальні та кількісно-означальні розташовуються зазвичай у препозиції щодо головного слова: *дуже добре, вдало прокоментувати* та ін. Напр.: *Вона тебе дуже добре розуміє* (В. Винниченко); *Не соромлячись, хвалиться перед друзями, як він вдало Віруньку вибрав, не так це просто, мовляв, вибрати, а він зумів* (О. Гончар).

Препозитивно вживають й обставинні прислівники при прикметниках, прислівниках, словах категорії стану. Напр.: *Десь аж із Гупалівщини придибуляли старезні бабусі у темних хустках, не розчули той дзвін із таблицею, та по-своєму чутку перетлумачили: по-їхньому виходило, нібито з міністерства мають сьогодні приїхати собор відкривати...* (О. Гончар); *Припав до душі йому той Зевес, кілька разів повторив; а коли до діла дійшлося, тобто до чарки, то сам зовсім не по-зевесівському повівся, тільки руками жалібно розвів: інфаркт* (О. Гончар).

При іменниках і дієсловах залежні обставинні прислівники стоять після головного слова. Напр.: *І хоч Тихон категорично відмовився стріляти не дозволену законом божим птицю, вона повернулася з дуба тільки ввечері і накаркала такого дощу й грому, що погноїла все сіно* (О. Довженко); *Бо з хуторів вони повертаються восени, хоч босі, зате щоразу в нових брилях* (О. Гончар). При дієсловах й іменниках в постпозиції розташовуються й обставинні прислівники: *повернення назад, поїздка ввечері, приїзд опівдні, зробити вчасно, сказати спересердя* та ін. Напр.: *Напрямок північ – південь визначався найкоротшою тінню, яку сонце кладе опівдні* (П. Загребельний); *Роксолана зажадала у Селіма фірман про звільнення угорців і забезпечення їхнього повернення додому* (П. Загребельний). При прислівниках, словах категорії стану обставинні прислівники зазвичай розташовані в препозиції, напр.: *надто далеко, завжди вчасно*. Напр.: *Сулейман надто добре знав своїх яничарів, щоб не вдовольнити їхніх вимагань* (П. Загребельний); *Бо з людьми скрута, майстрів недобір, одне слово, дуже вчасно тебе Індія відпустила* (О. Гончар). Якщо головне слово виражене самостійною частиною мови, залежний інфінітив зазвичай перебуває в постпозиції: *бажання працювати, готовий сміятися, почати говорити, шкода розлучатися* тощо. Напр.: *Мав намір викрасти поламаний віз* (Л. Мартович); *Бо війни - це та ж пиха, егоїзм, владолюбство, прагнення когось розчавити, підтоптати...* (О. Гончар). Дещо іншими є випадки, коли інфінітив у препозиції прилягає до слів категорії стану. Напр.: *У вчинку Заболотного Тамарі далеко не все було ясно, їй і зараз ще важко збагнути, чому він не вагався, чому від першої миті Заболотний уже знав, як йому поведеться перед лицем нещастя, і робив усе так упевнено, наче його спрямовувала якась непохибна магічна сила* (О. Гончар); *Треба вірити в людей, Іване Маркеловичу, – весело сказав тоді Заболотний* (О. Гончар) (безособове речення з предикативним членом, структурованим словом категорії

стану і прилеглим до нього постпозитивним інфінітивом). Переміщення інфінітива в препозицію призводить до трансформації односкладного речення у двоскладне. Сам інфінітив у цьому разі посідає вже позицію підмета й утворює зі словом категорії стану не прислівний, а реченневий зв'язок (співв'яз). Пор.: *Співати заборонено* (О. Гончар); *Хоч ходити в цю рань ще й не дозволено, але хіба дядька що-небудь спинить?* (Є. Гуцало).

Прилеглі фразеологізми фіксованої форми розташовуються після іменників, прикметників і дієслів: *господар так собі, працювати абияк* тощо. Напр.: *Живуть душа в душу, біля їхнього двору, ніби знак ідилічної згоди в сімействі, під навислим цвітом акації - лавиця чепуренька, зручна, з бильцем* (О. Гончар); *От пан Рінкель заробляє в поті чола свій хліб: бере хабар од клієнта противної сторони* (В. Винниченко). Місце незмінних присвійних займенників *його, її, їхній* у препозиції щодо головного слова: *його будинок, її портфель* та ін. Напр.: *Оце його мати* (О. Довженко); *Уся її маленька постать неначе линула в холодному повітрі, і сива її голова, похилена набік, торкалася передвесняних хмар* (О. Довженко).

Деякі автори, зокрема О. Б. Сиротиніна [23], вважають прилягання слабким зв'язком, оскільки він не має морфологічного вираження. З цим повністю погодитися не можна. Прилягання неоднорідне за своїм характером. Ще О. М. Пешковський зауважив різний ступінь «сили» цього зв'язку [16, с. 337–338]. В. А. Белашапова розрізняє «тісне» і «нетісне» прилягання [1, с. 273]. Тісним є прилягання інфінітива до дієслова. Деякі семантичні групи дієслів не вживають без залежного інфінітива. Це стосується модальних дієслів зі значенням *бажання, прагнення, наміру* тощо: *хочу працювати, можу виконати, бажаю повернутися* та ін. Напр.: *Я хочу битися з тобою особисто* (О. Довженко); *Можу тобі дати* (О. Довженко).

Не вживають без інфінітивів і фазові дієслова зі значеннями початку, продовження й закінчення якої-небудь дії на кшталт *почати, продовжити, закінчити*. Напр.: *Тепер вона поїхала додому, а я продовжую дивитися доволі себе мовби її очима* (П. Загребельний); *Умгу, - непевно відбуркнув Борис, лякаючись, що Валерій почне розпитувати про його неіснуючу дружину* (П. Загребельний). У низці випадків прилеглий інфінітив допомагає розрізняти різні значення дієслова. Як зазначав О. М. Пешковський, виходять особливого роду інфінітивно-перехідні дієслова, і прилягання інфінітива при них настільки ж сильне, як і найсильніше керування [16, с. 333]. Пор.: *продовжував рух і продовжував рухатися*.

Прилягання інфінітивів до дієслів зі значенням руху факультативне. Усередині речення такі інфінітиви є другорядними членами – обставинами мети. Пор.: *Тоді чотири українських фронти відокремились від своєї техніки з самою лише легкою зброєю й пішли наперекір стихіям і воєнним доктринам громити ворога й гнати його так, як не гнав ще ніхто ніколи* (О. Довженко); *Поїхали купатись і втонули – ось що про них подумують у радгоспі* (О. Гончар). Тісним є прилягання так званого об'єктного інфінітива до каузативних дієслів *просити, наполягати, радити* тощо в конструкціях на кшталт *Хто вас просив гукнуть на зборах оте страшне число?* (О. Довженко); *Ад'ютант-таджик відповів, що «хазяїн» зараз у сусідньому бліндажі у майора Воронцова, і порадив зайти туди* (О. Гончар). Прилягання інфінітива до іменників і прикметників теж є тісним, оскільки обмежене коло іменників і прикметників, здатних поширюватися цією формою дієслова. З інфінітивом утворюють словосполучення іменники, співвідносні з модальними дієсловами (*бажання виїхати, прагнення дізнатися, вміння співати* та ін.), а також утворені від прикметників (*здатність працювати, готовність виконати*). Напр.: *Звичайно, готовність*

до самопожертви, голос сумління, диктат духу – речі дзвінки, але для нашого часу, запевняю вас, це не звучить... (О. Гончар).

Ще вужче коло прикметників, що утворюють словосполучення із залежним інфінітивом. Як зазначає М. М. Прокопович [20], тут можуть бути прикметники, що визначають предмет за його станом: *готовий працювати, схильний перебільшувати, гідний очолити* тощо. Напр.: *Він був би **готовий взятися** з комбатом за барки, доводячи, що мінометники дефіцитні і місце Шовкуна – біля «самовара»* (О. Гончар); *Ти везеш ці скромні дари природи додому, щоб присмачити ними не зовсім солодке життя своїх ближніх, а, замість вдячності, за твої ж роздобутки рідний твій батя **готовий** в зашийок **гнати** свою дитину з двору...* (О. Гончар).

Тісним варто визнати прилягання прислівника на -о до дієслів, які без них не можуть розкрити своє лексичне значення, пор.: *чітко говорити, спокійно відпочивати, добре працювати, погано спати*. Напр.: *Бачу, ви, Хаєцький, **погано зрозуміли** свої командирські функції* (О. Гончар); *Бо ти ж її **добре налякав** учора в садку* (О. Гончар). Словосполучення такого роду паралельні субстантивним словосполученням з обов'язковим узгодженням. Пор.: *чітко висловлюватися – чітке висловлення, швидко їхати – швидка їзда, весело відпочивати – веселий відпочинок*.

Прилягання фразеологізмів до іменників, дієслів та інших частин мови теж не тісне. Напр.: ***Піду** і я **світ за очі**...* (М. Коцюбинський); *І він вигорнув з-поза себе Сивоока, а той, замість пручнутися, слухняно вийшов наперед і **опинився віч-на-віч** з тим чудом* (П. Загребельний). У субстантивних словосполученнях із залежними обставинними прислівниками відношення синкретичні – означально-обставинні (з відтінками місця, часу, причини, мети, способу дії): *дорога праворуч; наказ зверху*. Пор.: ***Команда зліва** сильніше, у неї відомий тренер* (Зік.іа - 30. 03. 2017); *Коли ти на дні, то **дорога вгору** – це єдиний вихід* (День. - 23. 01. 2003). У дієслівних словосполученнях з прислівниками виражаються обставинні відношення з різними відтінками – способу дії, місця, часу, причини тощо: *писати швидко; їхати верхи; повернутися пізно*. Пор.: *Вчора вийшов мій на село, вже сонце сідало, коли **скаче щось верхи*** (М. Коцюбинський); *Все **сталось так несподівано й швидко**, що люди закаменіли* (М. Коцюбинський). Обставинні відношення передаються і в поєднаннях на кшталт «дієслово + фразеологічна одиниця фіксованої форми»: *стояти на власних ногах; тримати в полі зору; тримати в пазурах*. Напр.: *Гладити по голові та **тримати біля спідниці?*** (М. Коцюбинський).

У дієслівних словосполученнях із залежним інфінітивом можуть бути виражені об'єктні й обставинні відношення: Напр.: *Іван теж кував коня, шукав вина і потім **поїхав доганяти** своїх* (О. Гончар); *Дід-провідник зупинився, **наказав усім залазити** в комиші, скласти свої клунки й бути напоготові, а сам десь зник* (М. Коцюбинський). Відношення до дії характерні для поєднань з інфінітивом дієслів у модальному або фазовому значенні як головного слова, зв'язок у них – тісне прилягання. Такі словосполучення в реченні виконують функцію складеного дієслівного присудка: *Я **не можу зберігати** партійну таємницю* (О. Довженко); *Я з долею **лукавити не можу*** (Д. Шупта); *Тільки ти, хоч важко, все одно **Можеш** хвилювання і тривогу **Тамувать*** (Д. Шупта).

В ад'єктивних словосполученнях із залежними прислівниками різних розрядів, крім обставинних, відношення означальні, напр.: *Вони були **дуже різні**, але всі однаковою мірою делікатні й винятково чемні* (О. Довженко). В ад'єктивних словосполученнях із залежними обставинними прислівниками в значенні часу і місця відношення обставинні. Напр.: *А дід*

каже, що **колись комарі були великі...** (О. Довженко); *Софійка з Сенчиком просиділи над тим станційним трофеєм до півночі, напружено чатували від нічних шерхотів рідну хату, що вся **тепер була переповнена** іншим життям – клопатами про льотчика* (О. Гончар).

В ад'єктивних словосполученнях із залежним інфінітивом відношення об'єктні, але в них є обмеження з боку головного слова: *Слони під троном стоять спокійно й покірливо, зате орли з нашорошеними крилами сторожко втуплені в того, хто наближається, так і **готові зірватися, стрибнути** навстріч, хижо кльонуть своїми безжальними дзьобами* (П. Загребельний). У словосполученнях із головним словом категорії стану і залежним інфінітивом виражаються відношення до дії. Такі поєднання синтаксично нероздільні і виконують у безособовому реченні функцію головного члена: *Шкода, що **не можна порівняти** їх уповні* (М. Хвильовий); *Я **тепер** розумію, чому в таких муках народжується мій роман, – його **не треба писати*** (М. Хвильовий). Словосполучення із залежними прислівниками виражають означальні відношення із значенням кількості. Напр.: *Товариш Хрущ вже зовсім кладе голову на плече і непомітно киває їй пальцем... **тепер** уже на Марченка: при ньому цього **ніяк не можна говорити!*** (М. Хвильовий); *Йти було далеко, чи **принаймні так** їм тоді здалося, вони **дуже довго йшли**, ледве плутали дитячі ноженьята в бур'янах* (О. Гончар). У прислівникових словосполученнях відношення можуть бути означальними з відтінками порівняння, кількості тощо: *по-осінньому сумно; удвічі краще; по-весняному тепло*. Напр.: *Зблякли димчасті хмари летіли над полем **по-осінньому низько і швидко*** (О. Гончар); *Розігріті ліси, теплі поля дихали **по-весняному вільно**, струмували в небо прозорими цівками марева* (О. Гончар). У поєднанні з обставинними прислівниками репрезентовано відношення обставинні: *пізно вночі; десь далеко*. Напр.: *Вже хтось і **десь голосно** і викликаюче зареготав, але товаришка Люся раптом загубила вигляд хижака* (М. Хвильовий); *Так буває перед грозою, коли замирають дерева і **десь далеко синіє** грізний тайфун* (М. Хвильовий).

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні типологічних виявів інших різновидів підрядного прислівного синтаксичного зв'язку в сучасній українській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкова. – Москва : Высшая школа, 1977. – 248 с.
2. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев ; [вст. статья И. Кузьминой и др.]. – Москва : Учпедгиз, 1959. – 623 с.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : [учеб. для вузов] / Н. С. Валгина. – [3-е изд., испр.]. – Москва : Высшая шк., 1991. – 431 с.
4. Виноградов В. В. Грамматика русского языка. Синтаксис. В 2-х т. / В. В. Виноградов. – Москва, 1954. – 444 с.
5. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – [3-е изд., испр.]. – Москва : Высшая школа, 1986. – 640 с.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
7. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку / М. О. Вінтонів // Українська мова і література. – 2017. – № 2. – С. 3–7.

8. Вольська Ю. В. Основні теоретичні засади ускладнення в сучасному українському мовознавстві / Ю. В. Вольська // Вісник Житомирського державного університету. – 2004. – № 19. – С. 230–234.
9. Востоков А. Х. Русская грамматика / А. Х. Востоков. – Санкт-Петербург : [б. и.], 1831. – 408 с.
10. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – Москва : Наука, 1973. – 352 с.
11. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : [монографія] / Н. Л. Іваницька. – Київ : Вища школа, 1986. – 275 с.
12. Новікова О. О. Структурно-семантичні вияви детермінантних членів речення в сучасній українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Новікова. – Донецьк, 2006. – 20 с.
13. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – [2-е изд., исп. и доп.]. – Санкт-Петербург : Овсяннико-Куликовский, 1912. – 322 с.
14. Петерсон М. Н. Очерк синтаксиса русского языка / М. Н. Петерсон. – Москва ; Пг. : Госиздат, 1923. – 131 с.
15. Петрянкина В. И. Функционально-семантический аспект интонации : [монография] / В. И. Петрянкина – Москва : Изд-во УДН, 1988. – 192 с.
16. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – Москва : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
17. Пономарьова Л. В. Дефініції обставинних конструкцій у поглядах лінгвістів XVIII–XX століття / Л. В. Пономарьова, Г. Ю. Бурлакова // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 53. – С. 39–41.
18. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – Москва : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
19. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения / Г. Г. Почепцов. – Київ : Вища школа, 1971. – 192 с.
20. Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке : [монография] / Н. Н. Прокопович – Москва : Просвещение, 1966. – 399 с.
21. Розенталь Д. Э. Современный русский язык / Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленкова. – Москва : Айрис-Пресс, 2013. – 448 с.
22. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / А. Г. Руднев. – Москва : Высш. шк., 1963. – 364 с.
23. Савченко А. Н. Принципы классификации членов предложения / А. Н. Савченко // Совещания языковедов Юга России и Северного Кавказа по вопросу о членах предложения. – Ростов-на-Дону : Ростовский н/Д. гос. пед. ин-т, 1959. – С. 14–15.
24. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка / О. Б. Сиротинина. – Москва : Высшая школа, 1980. – 141 с.

Грозьян Н. Ф. Функционально-семантическое выражение примыкания в современном украинском языке

Статья посвящена комплексному описанию примыкания как разновидности подрядной присловной синтаксической связи. Проанализирована история становления теории примыкания в современной лингвистике, направления эволюции взглядов на природу примыкания, ее современное состояние; охарактеризовано примыкание по морфологическому проявлению главного и зависимого компонентов, определены его структурно-семантические разновидности в современном украинском языке, описано закономерности сочетаемости его компонентов и средства выражения отношений,

уточнены основные признаки примыкания, раскрыта сущность надежного и собственно-примыкания, выяснены особенности его проявления грамматической формы. Особое внимание уделено примыканию по типу синтаксической связи между главным и зависимым компонентами. Предложены трансформационные модели примыкания в современном украинском языке, значительное внимание уделено анализу критериев и методов анализа надежного примыкания и слабого управления в современном украинском языке.

Детализированы особенности реализации синтаксической связи на уровне надежного и собственно-примыкания и средства выражения семантических отношений, а именно: форма слова, порядок слов, синтаксическая интонация (в частности паузация). Предложены критерии и методы различения синкретических отношений на уровне надежного примыкания и слабого управления в современном украинском языке.

Hrozian N. Functional semantic expression of contiguity in the contemporary Ukrainian language

The paper is devoted to the description of contiguity as a variety of subordinate adverbial syntactic connection. It analyses the history of contiguity theory being settled in current linguistics as well as the evolution of perspectives on the nature of contiguity and its current state. It also presents a characterization of contiguity by the morphological expression of the main and a dependent component, an outline of structural semantic kinds of contiguity in the contemporary Ukrainian language, a description of compatibility regularities of its components and the means to express the relationship on a contiguity level, as well as a definition of this kind of subordinate adverbial syntactic connection. The paper specifies the concept of case and proper contiguity and determines the peculiarities of the grammatical form of contiguity expression. A special focus is made on contiguity by the type of syntactic connection between the main and dependent components with subsequent consideration of functional expression of phrase components. The author suggests transformation models of contiguity in the contemporary Ukrainian language, with a close consideration of the analysis of differentiation criteria and methods of case contiguity and weak government patterns in the contemporary Ukrainian language.

The author presents a detailization of peculiar aspects of the implementation of syntactic connection at the level of case and proper contiguity and the expression means of semantic relationships, and namely word form, word order, syntactic intonation (in particular, making pauses). The latter form of the expression of subordinate adverbial syntactic connection has been studied in particular detail, as traditional syntax theory gives a superficial coverage of intonation patterns.

Suggested are differentiation criteria and methods of case contiguity and weak government in the contemporary Ukrainian language.

Key words: *predictability, unpredictability, case contiguity, proper contiguity, adverbial modifier of relationships, semantic and syntactic relationships, syntactic connection.*

Статтю подано до редколегії 24.04.2017

Тетяна Зуєнко
(м. Конотон)

УДК 821.163.41'06 – 31.09.

CULTURAL AND LINGUISTIC ASPECTS IN THE STUDY OF NOTIONS OF «LACUNAE» AND «LACUNARITY»

The object of this study is the concept of lacunarity in modern linguistics. This particular subject was prompted by the necessity for its further research as the notion of lacunae in the light of linguistics has a broad conceptual structure and is a complex linguistic phenomenon. The main aim of the article is to study the specific term «lacunae» with regard to theoretical vision of scholars, to analyze its place and functioning in linguistics.

A comparison of the vocabulary of several languages identifies gaps, white spots in the semantics of one of the languages. These gaps are called lexical lacunae and they appear as a result of no equivalent as a word to a word of another language. Lacunae can be revealed only by comparative and contrastive study. All lacunae can be compensated by free and temporary phrases. In recent decades, the theory of lacunarity is progressively extending, but its progress at this stage is currently insufficient. Being in contact with another culture (other cultural text), the recipient intuitively perceives it through the prism of their local culture, thus misunderstanding of different kinds inevitably arises. Scholarly literature contains a variety of concepts, terms that indicate differences in languages and cultures in general, from a purely scientific and accurate (nonequivalent vocabulary, occasional gaps, ethnoeydema), to less clear ones – dark places. There can be found certain attempts to fix the differences in languages and cultures using the term «gar» (space) in foreign academic sources. Ukrainian ones refer to those which describe these differences through the notion of lacunae.

The phenomenon of lacunarity has been in scholarly focus for the last 3-4 decades. There is a lack of a unified methodological approach as well as the definition of the notion of lacunae that would satisfy all researchers. In this regard, the problem of representation of the notion of lacunae in linguistics still requires further consideration.

Key words: lacunae, lacunarity, local culture, lexeme, linguistics, phenomenon, language.

Problem definition in general and its connection with important scholarly and practical tasks.

Foreign language is a means of communication between people belonging to different cultural communities, a means of cognition and vision of the world. There is no doubt that getting to know a foreign language, learning and studying it, while one enters into a new national culture, receives an enormous spiritual wealth stored in the language. However, the success of the communication process depends not only on the possession of the language code, but also on socio-cultural code of ownership of the community, which is conducted in the language of communication, in other words, knowledge and ideas that are contained in the cognitive basis of this linguocultural community. While comparing the cognitive structure of certain cultural communities, it becomes clear that the units that are present in the same cognitive structure, are missing in another one.

Lacunarity phenomenon is found in almost all languages of the world. Terms and conditions of life of the people generate concepts being absent at speakers of other languages. The use of a

foreign language in communicative purpose requires a certain level of language, speech and social competence, causing the need for foreign language teaching in communion with the specifics of the study of social and cultural life of the country, the language is spoken.

Since lacunarity consists in the lack of interlingual equivalents of given language elements, it is a phenomenon not only worth researching in a theoretical perspective, but also in a practical one, especially from the point of view of foreign language teaching, translation studies and bilingual lexicography. As for the first area, the notion is important for many reasons. Generally speaking, learning a foreign language means students' adopting a new cognitive perspective and their functioning in a new cultural reality, which is different in many respects from the ones of their own. Therefore, the learner is exposed to various kinds of gaps during the learning process.

When comparing the vocabulary of several languages, some gaps can be identified, «white spots» in the semantics of a language. These gaps are called lexical lacunae and appear as a result of the absence of an equivalent word to a word of another language. Only through comparison and contrastive studies lacunae can be identified. All gaps can be compensated by free and temporary phrases. In recent decades, the theory of lacunarity is actively growing but domestic research in this aspect is still scarce. Contacting with an other culture (othercultural text), the recipient intuitively perceives it through the prism of its local culture, thus misunderstanding of various degrees inevitably arises. In the scientific literature a variety of concepts and notions can be found, they capture the differences in languages and cultures in general: from a purely scientific and accurate (no equivalent vocabulary, occasional lacunae, etnoeydema), to the less clear – dark places. In foreign literature there are some attempts to fix the differences in languages and cultures, using the term «gar» (space). In domestic science the most interesting are attempts to describe such differences by using the term “lacunae”.

The two national cultures never coincide completely. This follows from the fact that each consists of national and international elements. It is well known that the way of existence of verbal culture is the national language, mostly its lexical system.

In recent decades national and specific elements in the lexical systems of languages and cultures are widely studied by foreign and domestic scientists in different ways using a variety of terms: lacunae (J. P. Vinay and Jean Darbelne, V. L. Muraviov); space, lacunae (K. Heyl) antywords, gaps, or white spots on the semantic language map (Y. S. Stepanov), examples of untranslatable character (V. G. Chernov) no equivalents, lexical zero, zero lexeme (I. A. Sternin) no equivalent or background vocabulary (L. S. Barhudarov), dark places in the texts of one language and others. Most studies that examine the differences in languages as well as in cultures, prefer the term «lacunae» (from latin. Lacunae – concavity, hollow, cavity, from france. Lacunae – cavity). The definition of lacunae as a philological term can be found in «Dictionary of Foreign Words», namely space, lack of space in the text.

Therefore, the phenomenon of lacunarity has become the subject of researchers attention recently – in the last 3-4 decades. It also shows the lack both of a single methodological approach and the definition of the term of «lacunae» which would satisfy all the researchers. In this regard, the issue of representation of the term «lacunae» in linguistics still remains unresolved.

Analysis of recent researches and publications. For the first time the term «lacunae» was introduced in the scientific usage by Canadian linguists J. P. Vinay and Jean Darbelne, and they define it as a phenomenon that occurs every time when the word of one language has no equivalent in another language. V. G. Gak explains the lacunae as «spaces in lexical system of the language, the lack of words which, it would seem, had to be present in the language, judging from its

reflecting function (i.e, its task is to denote phenomena of objective reality) and from lexical language system» [2, p. 261]. I. A. Sternin says «if in one of the languages lexical unit is missing, then it indicates the presence of lacunae at this point of lexical system of the language; in the comparison language this unit turns out to have no equivalent» [8, p. 18]. That is, lexical lacunae is the lack of word in the language system, which has a concept being equivalent to the concept of comparison language.

Y. A. Sorokin and I. Y. Markovina understand the term «lacunae» in another way. They use the term «lacunae» in the broad sense, referring all the phenomena that require additional explanation in contact with other culture. These researchers believe appropriate and methodologically justified the use of the term when comparing not only the language, but also some other aspects of culture. «Lacunae in the most general sense fix what is in one of the local culture, and what is not in another», I. Y. Markovina said [4, p. 47]. In turn, Y. A. Sorokin argues that «... literature can be considered as a set of coincidences and differences (lacunae) that require interpretation and is the mode of existence of meanings (that are implemented through representation), traditionally operating in this or that local culture». In other words, according to the researcher, «... the lacunae are the result of incomplete or excessive experience of lingvocultural community» [7, p. 123]. V. L. Muraviov's remark has its methodological nature. It is related to the fact that «lacunae should be investigated not only in synchronic way but also in terms of historical development» [5, p. 23]. E. A. Eynullayeva proposes to use the term «lacunae» to describe «the whole complex of differences in the contacting languages and cultures that complicate text comprehension by recipient of another culture» [1, p. 35].

The working of article purposes, setting the objectives. The purpose of this publication is to investigate the specific term «lacunae» with regard to theoretical vision of scientists, to analyze its place and functioning in linguistics. Achieving this goal involves the following tasks: analysis and study of notion paradigm of lacunae in linguistics; analysis and comparison of representation of the concept of lacunae by different scientists; analysis of studies of the lacunarity phenomenon in linguistics and culture.

The main material of research with full substantiation of scientific results recieved. Summing up understanding of lacunae by various authors (Y. S. Stepanov, V. L. Muraviov, L. S. Barkhudarov, R. A. Budahov, G. D. Gachev etc.) should be provided (given) the following basic features of lacunae (unclearness, unusualness (exotic), obscurity (alienation), malfunctioning (fallacy). Signs of lacunae and non-lacunae can be represented by the following oppositions: clear – unclear, unusual – usual, unfamiliar – familiar, inaccurate / mistake – right. So far lacunae haven't become the object of relevant domestic linguists' research, though, no doubt, that this linguistic reality is widely represented in the language.

Linguistic essence of the lacunarity phenomenon is the semiotic nature of language in general and the word as a language sign that possesses both the ideal and material sides. In terms of expression the word is a lexeme, in terms of content the word is a sememe. Under lexeme, therefore, should be understood only word sound shell, under sememe – its contents. Y. Y. Lipatov stresses that «lacunative may be any component or even a separate sema of lexical meaning, and a specific object, and even more – information accompanying this phenomenon in the minds of native speakers» [3, p. 17].

Thus, the phenomenon of lacunarity is really phenomenal: in terms of semiotics lexical lacunae means one-word names (zero lexeme, lexical zero); in terms of semasiology – a construct a (concept) nonmaterialised phonetically and graphically, a set of sememes deprived of its formation

till the time; in terms of onomasiology – the ideal contents that precedes its objectification in a new word; from the perspective of language system is a natural, blank gap in its lexical tier, hole in the semantic space of language (system, potential lacunae); in terms of communication theory is the lack for various reasons of commonly used lexeme to indicate information in the language, general reflection of the extra-linguistic reality, i.e. to name communicatively important concepts or objects (communication lacunae), the causes of which are outside the language itself and due to the influence of extralinguistic factors such as traditions, culture, customs and historical conditions.

Lacunae are noticeable only when compared languages, and thus the causes of lacunae are different. Contact with other culture (othercultural text), the recipient intuitively perceives it through the prism of its local culture, thus inevitably misunderstanding of various degrees occurs. In this regard, we can state the need for a kind of conceptual and terminological tools. The spread of the concept of lacunae in the comparisons of languages as well as other aspects of culture seems appropriate and methodically justified. On the one hand, such an extension of the concept of lacunae is based on the assumption of the close relationship of language and culture, on the other hand to identify linguocultural and cultural lacunae along with linguistic ones facilitates the correlation of some specific forms of language and culture. Lacunae in their most general sense fix something that is in one of the local culture and what is absent in another one. In this regard, there is a question of the relationship between the specific and the universal in separate cultures.

The conclusions of this study and further research in this direction. As a result of this study, it was possible to achieve the goal – to explore the concept «lacunae» with regard to theoretical vision. So, having analyzed and traced appearance and functioning of the concept «lacunae» in research of the scientists, we can find different represented aspects of lacunae as a linguistic and cultural concept. In methodological approaches of researchers (Y. S. Stepanov, V. L. Muraviov, L. S. Barkhudarov, R. A. Budahov, Y. A. Sorokin, I. Y. Markovina) the term «lacunae» is presented as a linguistic and cultural phenomenon of different kinds that reflects the incomprehensibility, inaccuracy, error, discrepancy. A greater degree the national and cultural originality of language manifests itself through socio-cultural lacunae – so-called «holes» in the system, i.e. the lack of lexeme at a certain place in the structure of lexical paradigm. The availability of lexical-semantic lacunae in different languages is the cause of the impossibility of fully adequate translation from one language to another. Thus, modern linguistics considers lacunae as specific elements of national culture, taking their appropriate reflection in the language of the culture's native speakers that are either not fully understood or partly understood by the native speakers of another culture and language in the communication process.

Comparing the theoretical visions of lacunae of various researchers, we can emphasize that notion «lacunae» in the light of linguistics, both has a broad conceptual structure and is a complex linguistic phenomenon which needs further consideration.

REFERENCES

1. Eynullayeva E. A. Lacunae in the structure of the language person and their Intercultural Communication filling (On an example of English and Russian) / E. A. Eynullayev – Moscow, 2003. – 167 p.
2. Gak V. G. Comparative Typology of French and Russian language / V. G. Gak. – Lviv : Prosvetshenie, 1983. – 290 p.
3. Lipatov Y. Y. Lacunae in the Russian language: diachronic research on a material of multi translations of English literature mid. XIX-XX centuries / Y. Y. Lipatov. – Cheboksary, 2005. – 159 p.

4. Markovina I. Y. The impact of national specific language and culture to intercultural communication process: problems and prospects / I. Y. Markovina. – Moscow, 1983. – 320 p.
5. Muraviov V. L. Lexical lacunae (based on the vocabulary of the French and Russian languages) / V. L. Muraviov. – Vladimir: VIGPI, 1975. – 95 p.
6. Maslov V. A. Cultural linguistics: manual [for university students] / V. A. Maslov. – Moscow : Publishing center “Academy”, 2001. – 212 p.
7. Sorokin Y. A. Cultural and ethnological niche: the concept definition and interpretation. Language picture of the world: the linguistic and cultural aspects / Y. A. Sorokin. – Biisk, 1998. – Vol. 2. – 187 p.
8. Sternin I. A. Cognitive Linguistics / I. A. Sternin. – Voronezh : AST, 2007. – 34 p.
9. Ter-Minasova S. G. Language and Intercultural Communication / S. G. Ter-Minasova. – Moscow : 2000 – 147 p.
10. The lacunae in the language and speech [Text] // Scientific Journal – Blagoveshchensk, 2003. – 257 p.
11. Tkhorik V. I., Fanian N. Y. Cultural linguistics and intercultural communication: manual / V. I. Tkhorik, N. Y. Fanian. – Moscow : GIS, 2005. – 210 p.

Зуенко Т. М. Культурологічний та лінгвістичний аспекти в дослідженні понять «лакуна» та «лакунарність»

У статті досліджено специфіку поняття лакуни та лакунарності з огляду на теоретичні бачення науковців, яке подається як різноваріантне лінгвістичне та культурне явище. Проаналізовано місце лакуни та її функціонування в лінгвістиці. Обґрунтована необхідність подальших досліджень та розвідок, оскільки сам термін «лакуна» та явище лакунарності у світлі лінгвістики має широку понятійну структуру та є складним лінгвістичним явищем.

Ключові слова: лакуна, лакунарність, локальна культура, лексема, лінгвістика, явище, мова.

Зуенко Т. М. Культурологический и лингвистический аспекты в исследовании понятий «лакуна» и «лакунарность»

В статье исследована специфика понятия лакуны и лакунарности учитывая теоретические видения ученых, которое подается как разновариантное лингвистическое и культурное явление. Проанализированы место лакуны и ее функционирование в лингвистике. Обоснована необходимость дальнейших исследований, поскольку сам термин «лакуна» и явление лакунарности в свете лингвистики имеет широкую понятийную структуру и является сложным лингвистическим явлением.

Ключевые слова: лакуна, лакунарность, локальная культура, лексема, лингвистика, явление, язык.

Статтю подано до редколегії 01.05.2017

УДК 811.161.2'367.332.3:821.161.2.09

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОСНОВА
ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА ОДНОСКЛАДНОГО ДІЄСЛІВНОГО РЕЧЕННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «ЩЕДРИЙ ВЕЧІР»)**

У статті проаналізовано семантико-синтаксичну основу головного компонента односкладних дієслівних речень, що функціонують у мові повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір»; схарактеризовано значеннєву структуру предиката стану та предикатно-предикатної структури як корелятив простого головного компонента; визначено семантичні особливості предикатно-предикатних та предикатно-біпредикатних структур, співвідносних із головним компонентом аналітичної будови.

Ключові слова: *односкладне дієслівне речення, головний компонент односкладного дієслівного речення, предикат стану, предикатно-предикатна структура, предикатно-біпредикатна структура.*

Міжрівневі дослідження синтаксичних компонентів набувають особливої актуальності в сучасній граматичній науці (праці К. Городенської [4], Л. Коваль [8], О. Годз [3], К. Косенко [9]). Такий аспект синтаксичного аналізу передбачає вивчення позиційних можливостей синтаксеми як мінімальної одиниці семантико-синтаксичного ярусу речення. У цьому зв'язку важливим і актуальним видається встановлення системи кореляцій головних та другорядних компонентів одно- та двоскладних речень як формально-синтаксичних категорій із відповідними семантико-синтаксичними компонентами. **Метою** нашої статті є визначення системи кореляцій головного компонента (ГК) односкладного дієслівного речення з компонентами семантико-синтаксичного рівня речення на матеріалі повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір». Мовомислення видатного письменника-подоляка досить широко проаналізоване в когнітивному та етнолінгвістичному аспектах (студії П. Гриценка [6], С. Єрмоленко [10], С. Бибик [2], І. Гороф'янюк [5]), однак вивчення граматичного ладу його мови залишилося поза увагою, саме тому наше дослідження є **актуальним** та новим.

У сучасній українській літературній мові ГК односкладних дієслівних речень має досить широкий спектр семантико-синтаксичних відповідників: для ГК простої будови його репрезентують предикати стану, предикати процесу, предикатно-предикатні структури фазового розгортання стану; базовим корелятом ГК аналітичної будови є предикат результативного стану, предикатно-предикатна структура та предикатно-біпредикатна структура. Проте ГК односкладних дієслівних речень, зафіксованих у повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір» має дещо вужчу семантико-синтаксичну базу.

У мовотворчості письменника найширше представлені конструкції із ГК простої будови. Ядерним семантико-синтаксичним відповідником цього структурного різновиду ГК як у сучасній українській літературній мові загалом, так і в дослідженому дискурсі є предикат стану. Морфологічним виразником предиката стану, співвідносного із простим ГК цього різновиду односкладних конструкцій, слугують власне-безособові (одноособові) та

безособово вжиті особові дієслова. Михайло Стельмах активніше послуговується власне-безособовими дієслівними лексемами, що виражають внутрішній та зовнішній стани.

Залежно від специфіки внутрішнього стану – фізичного, фізіологічного та психічного – розмежовуємо предикати фізичного, фізіологічного стану та предикати психічного стану. Хоч сферу фізичного, фізіологічного стану загалом представляє широкий спектр станів (стан ситості – голоду, стан сонливості, стан загального самопочуття носія стану, стан відчуття фізичної сили та втоми, температурні відчуття, відчуття болю, тремтіння, свербіння, першіння, запаморочення, нудоти тощо), однак у повісті зафіксовано тільки один його вияв – стан, що вказує на якість сну: *Погано спалося цієї ночі, до мене увесь час наближались великі темно-сині очі нашої і вже не нашої коняки, озивалося її занепокоєне іржання.*

Фізіологічному стану протиставлені стани, «які охоплюють душевні переживання, почуття та емоції, розум, свідомість, волю, тобто все те, що потрапляє до сфери психологічних, а не фізіологічних статусів партиципанта» [7, с. 60], тобто психічні стани. Характерно, що семантика предикатів внутрішнього стану як базових корелятивів ГК односкладних дієслівних речень, виявлених у повісті «Щедрий вечір», більш розгалужена. Її репрезентують такі значеннєві різновиди:

– стан впевненості / невпевненості особи: – *Е? – віриться і не віриться, і мені аж трохи лячно стає: за що оце шибенику перепадає стільки любові і від дядька Себастьяна, і від людей?*

– стан розмірковування: *Скільки я чув скрип наших воріт, а ніколи й не подумалось, що вони мають кілька голосів; Йому ще тоді про свист думалось...;*

– стан внутрішньої потреби або її відсутності: – *А тобі не кортить на торг? – Перекортіло; Вам, бачу, дармового захотілося? Але після мови дядька Сергія мені навіть меду не захотілося;*

– стан уяви: *І мені здалося, що мати торкалась руками не соняшника, а нахилила до себе мою голову;*

– стан запам'ятовування (запасу вражень, що перебувають у свідомості мовця): *Хіба забудеться, як за селом у рожевих гречках, у гарячих соняшниках, у червоній пшениці зчепилися смерть і життя!*

Зовнішній стан охоплює зовнішні вияви існування, тому його носієм може бути як істота (людина, тварина), так і неістота (предмет, довкілля). Залежно від значення носія стану вирізняємо предикат зовнішнього стану істоти, предикат зовнішнього стану предмета, предикат усеохопного стану. Цікаво, що серед проаналізованого мовного матеріалу предикат зовнішнього стану предмета як корелят простого ГК односкладного дієслівного речення не спостережений.

Предикат зовнішнього стану істоти репрезентують два значеннєві різновиди: 1) предикати, що визначають стан успіху (– *Гм, фортунить же вам, та ще як фортунить – саме щастя над вами торбою трусить; І, може, довго б я мудрував біля того пояса, аби раптом не пофортунило мені: сьогодні мати почала діставати з комори, з скрині, з сипанки, з-під сволака і навіть з-за божниці свої вузлики*); 2) предикати екзистенційного стану (– *Як вам, діду, живеться?*).

Предикат усеохопного стану як семантико-синтаксичний відповідник простого ГК односкладного дієслівного речення в проаналізованому дискурсі також нетиповий: його реалізує тільки один значеннєвий різновид – предикат усеохопного стану, який позначає

метеорологічні та атмосферні явища: *Знову **загрімiло**, синім коренем вималювалась блискавка, розкрила шматок другого неба і згасла у хмарі; Вже й **розногодилось**, умите сонце перекинуло свої золоті коси на поля, і вони курилися пахучою парою.*

У мовотворчості Михайла Стельмаха в ролі простого ГК односкладного дієслівного речення наявні також безособово вжиті особові дієслова. Безособове функціонування особових дієслівних лексем пов'язане з кількісними та якісними змінами в їхньому валентному потенціалі, що стосуються, зокрема, значеннєвої природи предиката. Трансформації особової дієслівної лексики в зону безособовості на семантико-синтаксичному рівні відповідає транспозиція предиката дії в предикат стану, пор.: *Я **читаю** книгу на свіжому повітрі і На свіжому повітрі **читається** добре.* Отже, основним семантико-синтаксичним корелятом ГК, вираженого безособово вжитим особовим дієсловом, є також предикат стану. Однак у проаналізованому дискурсі значеннєвий спектр предиката стану, реалізованого особовим дієсловом у безособовому значенні, значно вужчий порівняно зі спектром предиката стану, об'єктивованого безособовим дієсловом. Ще однією особливістю предиката стану цієї морфологічної реалізації є те, що предикатні синтаксеми зовнішнього стану мають ширший та значеннєво розгалуженіший вияв, ніж предикати внутрішнього стану.

Предикати зовнішнього стану, зокрема, представлені предикатами зовнішнього стану довкілля та предикатами зовнішнього стану предмета. В аналізованому творі як виразник предиката зовнішнього стану довкілля зафіксовано одновалентне дієслово зі значенням породження запаху *пахнути*. Виражений цим дієсловом ГК корелює з кількома значеннєвими варіантами предиката зовнішнього стану довкілля. Типовим є співвідношення з таким предикатом артефактного середовища, що виражає породження питомого, природного запаху реалій або запаху реалій, яким він природно не властивий у певному, регламентованому місці, створеному людиною (*Ми з татом виходимо в клуню, де **пахне** приморозженими снопами і сіном...*). Більш периферійною є кореляція ГК із предикатом натурфактного середовища, що виражає поширення запаху в довкіллі (*І **пахло** сунницею, грибами, розіпрілим хмелем і тією житньою свіжістю, яку приносять тільки петрівчанські пучки блискавиць*). Предикат зовнішнього стану предмета в аналізованому дискурсі так само, як і предикат зовнішнього стану довкілля, репрезентований лише однією лексемою – безособово вжитим особовим дієсловом зі значенням фізичного процесу зародити (*Її **зародило** в цьому році, як роси!*).

Предикат внутрішнього стану, що корелює із ГК, експлікованим особовим дієсловом у безособовому значенні, у дослідженому мовному корпусі реалізований тільки одним семантичним різновидом – предикатом фізичного, фізіологічного стану істоти, маніфестованим двома значеннєвими варіантами:

- предикатом, що характеризує акустичні враження (*Тут лід був такий тоненький, що **чулося**, як під ним стиха жєбонiла і пересварювалась із берегом вода*);
- предикатом, який визначає температурні параметри (*– Або на ковзанках чоботи **дiрjавив**, – додав тато і так подивився на чоботjата, що мої ноги **обсипало жаром***).

Цікаво, що Михайло Стельмах послуговувався також односкладними конструкціями, ГК яких на семантико-синтаксичному рівні співвідноситься із предикатно-предикатною структурою, яку конституують основний предикат стану та супровідний фазовий предикат: *Чуєш, як **запахло** кулешем? – каже тато, путаючи Обмінну; – А тобі не кортить на **торг**? – **Перекортiло**.* Морфологічним експлікатором синтетично вираженої предикатно-

предикатної структури, що корелює з ГК – безособово вжитим особовим дієсловом, є префіксальні дієслова переважно неповної особової парадигми в безособовому вжитку. Семантичне наповнення основного предиката як носія базової семантики предикатно-предикатної структури обмежене насамперед значеннями предикатів стану, а семантичне наповнення його супровідного предиката – значеннями фазових предикатів, які формалізують словотворчі засоби: значення початку реалізує префікс *за-*, значення завершеності – префікс *пере-*. Семантична специфіка цих афіксів зорієнтована на експлікацію такої фазової точки, що є вихідною або кінцевою для подальшого розвитку дії чи стану та детермінує їхню функцію на семантико-синтаксичному рівні – бути предикатом, який визначає початковий або завершальний етапи розгортання стану. У проаналізованому матеріалі спостережено односкладні конструкції з ГК, співвідносним із обома різновидами предикатно-предикатної структури – предикатно-предикатною структурою на означення початкової фази розгортання стану та предикатно-предикатною структурою із семантикою завершальної фази стану.

У мові повісті «Щедрий вечір» широкий ужиток мають односкладні дієслівні речення з ГК аналітичної будови, зокрема, із двоелементним ГК, напр.: *Тому доведеться повернутися до тих років, коли крізь руїни, нестатки й шкварчання різних та всяких непереможно пробивалося нове; Їм би хотілось на ніч упакувати мої літа; Та багато чого довелося зазнати дітям країни, що стала серцевиною нового світу.* Семантико-синтаксичним корелятом ГК цього різновиду односкладного речення слугує предикатно-предикатна структура, репрезентована двома різновидами, диференційованими за семантичною специфікою супровідного предиката:

- предикатно-предикатна структура на означення фазового розгортання стану;
- предикатно-предикатна структура, що визначає модальну характеристику стану.

Однак у повісті «Щедрий вечір» не зафіксовано жодної реченнєвої конструкції із двоелементним ГК, базовий корелят якої становить предикатно-предикатна структура фазового розгортання стану, натомість предикатно-предикатна структура модальної характеристики стану має широку семантичну реалізацію, що зумовлено значеннєвою розгалуженістю основного предиката стану, супровідного модального предиката та варіативністю їх комбінування.

Характерно, що в українській мові двоелементний ГК односкладного дієслівного речення корелює тільки з предикатно-предикатною структурою, носієм стану якої є істота. Ураховуючи сферу вияву стану (зовнішній – внутрішній), розрізняємо предикатно-предикатні структури модальної характеристики внутрішнього стану істоти (*А він допитується: «Чого це ти такий?» А я відповідаю: «Який є, такий і є». То після цього чоловікові хочеться знати, яким я буду*) та предикатно-предикатні структури модальної характеристики зовнішнього стану істоти (*А кроки в мого тата широкі, й, коли йому доводиться йти кудись із мамою, вона прохає, щоб він притримував ноги вуздечкою...*). Значеннєва неоднорідність супровідних модальних предикатів (предикати бажальності / предикати необхідності / предикати можливості) дає підстави для подальшої класифікації виділених предикатно-предикатних структур на: 1) предикатно-предикатні структури, що виражають семантику бажальності внутрішнього стану істоти, 2) предикатно-предикатні структури зі значенням бажальності зовнішнього стану істоти, 3) предикатно-предикатні структури, які мають семантику необхідності внутрішнього стану істоти, 4) предикатно-предикатні структури, що вказують на необхідність зовнішнього стану істоти, 5) предикатно-

предикатні структури можливості внутрішнього стану істоти, б) предикатно-предикатні структури можливості зовнішнього стану істоти. Предикатно-предикатні структури можливості внутрішнього стану істоти та предикатно-предикатні структури можливості зовнішнього стану істоти як відповідники двоелементного ГК односкладних дієслівних речень у повісті «Щедрий вечір» не виявлені, решта визначених різновидів предикатно-предикатної структури бажальності стану представлені досить широко.

Домінують предикатно-предикатні структури, що експлікують бажаність внутрішнього стану істоти. Для вираження семантики бажальності автор послуговується одноособовими дієсловами *хотітися, захотітися, схотітися*, для яких бажальна семантика є прямим лексичним значенням. Для мовотворчості Михайла Стельмаха більш властиве використання односкладних дієслівних конструкцій із двоелементним ГК, співвідносним із предикатно-предикатною структурою бажальності внутрішнього стану істоти. Цей базовий корелят двоелементного ГК у проаналізованому дискурсі представлений трьома різновидами – предикатно-предикатною структурою бажальності фізичного, фізіологічного стану істоти, предикатно-предикатною структурою бажальності психоемоційного стану істоти, предикатно-предикатною структурою бажальності інтелектуального стану істоти.

Значеннєве наповнення предикатно-предикатної структури, яка передає бажаність фізичного, фізіологічного стану істоти, каузоване специфікою семантики основного предиката – предиката фізичного, фізіологічного стану істоти. Його структурують предикатні синтаксеми, що вказують на бажаність певного фізичного, фізіологічного стану особи за смаковими (*І хоч мені дуже **хочеться** покуштувати солодкого, але я так віднікуюсь, наче щодня маю мед у своїй хаті*), психофізіологічними (*А як **хочеться** спати в тобі, у твоєму солодкому тумані, у твоїх зорях!..*), зоровими (*Так **хочеться** побачити місто*), тактильними (*– Просимо, дорогий муже, і тебе, сину, до хати, – з таким усміхом, з такою добротою вклоняється нам мама, що **хочеться** поцілувати руку*) параметрами.

Так само досить розгалужена семантика предикатно-предикатних структур зі значенням бажаності психоемоційного стану, що зумовлено семантичним діапазоном її основного предиката психоемоційного стану. Він охоплює здебільшого значення з меліоративним компонентом, напр.: піднесення, радість (*І так мені **хочеться** когось зустріти, розказати, що я вже не якийсь там пастушок, а жнець*); вдячність (*І водночас страх як **хочеться** чимсь **подякувати** своїй учительці. От візьму букет і зненацька подам їй із-за спини*), внутрішній такт, сором'язливість (*І такий він увесь чепурний та охайний, що мені одразу **хочеться** кудись **заховати** свої руки*). З-поміж предикатно-предикатних структур цього зразка, що мають пейоративне забарвлення, зафіксовано структуру зі значенням хвальковитості (*Тепер я розумів Юхрима Бабенка, як йому **хотілось** похвалитися своєю австрійською та англійською одежиною*).

Крайню периферію щодо об'єктивації основного предиката предикатно-предикатної структури на означення бажаності внутрішнього стану посідають предикати інтелектуального стану. Нами зафіксована тільки одна реченнєва конструкція (*– Все, Пиєничний, **хочеться** знати?*), у складі якої функціонує ГК *хочеться знати*, співвідносний із предикатно-предикатною структурою, що означає бажаність відповідного розумового стану.

Другим різновидом семантико-синтаксичного компонента, з яким корелює двоелементний ГК БР, виражений модальним дієсловом та інфінітивом, є предикатно-предикатна структура, супровідний предикат якої передає семантику необхідності стану

істоти. Диференційним параметром цієї предикатно-предикатної структури є насамперед значеннєве наповнення супровідного предиката. Кваліфікуючи стан як «безальтернативний та обов'язковий» [12, с. 147], така предикатна синтаксема може реалізувати цілий спектр значеннєвих відтінків – доцільності, повинності, зумовленості, неминучості дії, що репрезентовані «автономними концептами, кожен з яких характеризується власними семантичними ознаками та наборами засобів вираження» [11, с. 7]. Єдиним лексичним виразником такої семантики в аналізованому творі є дієслівна лексема *доводитися*, що реалізує значення повинності як «зобов'язання, обов'язковість виконання завдань, обіцянок, поставлених перед собою, вимог, пов'язаних із накладанням певних обов'язків – громадянських, християнських, службових, сімейних, моральних, суспільних тощо» [11, с. 14]. Супровідний предикат з такою семантикою послідовно супроводжує основний предикат, що означає зовнішній та внутрішній стан особи, при чім превалює співвідношення із предикатно-предикатною структурою, яка вказує на необхідність зовнішнього екзистенційного стану особи, зокрема станів, пов'язаних із найрізноманітнішими виявами людського існування – особистим життям, соціальним становищем, професійною кваліфікацією тощо, напр.: – *Пусте, – кажу так, наче мені щодня доводиться ходити в обновці; – Якщо так будемо думати, то через кілька років доведеться розвалювати печі: нічим їх буде топити; Ні, видно, нічого путящого не виклепається з мене, доведеться їти в шевці-латошники.*

Предикатно-предикатна структура із семантикою необхідності внутрішнього стану істоти як базовий семантико-синтаксичний компонент двоелементного ГК БР має нижчий рівень репрезентації. Зокрема, спостережено лише два її різновиди: 1) предикатно-предикатну структуру, що визначає необхідність психоемоційного стану істоти (*Тепер уже батькові довелось втихомирювати матір і пальцями витирати її другі сльози за цей тяжкий день*); 2) предикатно-предикатну структуру, що визначає необхідність фізіологічного стану істоти (*І знову люди так починають перехитуватись от сміху, що мельнику доводиться крикнути на них*).

Маргінальним семантико-синтаксичним корелятом складеного ГК односкладного дієслівного речення, що функціонують у повісті «Щедрий вечір», є предикатно-біпредикатна структура. Її формують основний предикат стану істоти та два супровідні предикати. Саме наявність двох супровідних предикатів відрізняє таку предикатно-предикатну структуру від тієї, яку сформував основний предикат і один супровідний предикат, та дає підстави кваліфікувати її як предикатно-біпредикатну.

У проаналізованому творі зафіксовано односкладні дієслівні речення із двоелементним ГК, співвідним із предикатно-біпредикатною структурою, що репрезентує початкову фазу внутрішнього стану істоти як бажану. Її виразником є синтаксичне сполучення одноособового модального дієслова та інфінітива префіксального дієслова: *Справді, під темним небом затривожився, загудів ліс, закипіло листя на ньому, деревам чогось захотілося бігти, але вони не знали, куди податися, й, стогнучи, металися на всі боки; Крадькома придивлявся б до цієї краси, одним оком пильнував би жінку, а другим сусідку, навіть щось подарувати б їй захотілося; От йому й захотілося послухати мене.* Невідповідність двоелементної формально-синтаксичної структури ГК триелементній будові його семантико-синтаксичного відповідника засвідчує компресивну асиметрію формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних параметрів цього ГК, зумовлену словотвірним вираженням супровідного фазового предиката. Реалізатором такого супровідного предиката

є префікс *-за*. Як засіб перфективізації він здійснює «аспектуально-фазову модифікацію дієслів» [1, с. 8–9], а на семантико-синтаксичному рівні корелює із супровідним фазовим предикатом, що визначає початкову фазу стану.

Отже, у повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір» односкладні дієслівні речення не мають ні широкого вжитку, ні розгалуженої семантико-синтаксичної бази. Корелятом простого ГК слугують предикат стану та предикатно-предикатна структура фазового розгортання стану, реалізовані відповідними значеннєвими різновидами. Базовим відповідником складеного ГК є значеннєві різновиди предикатно-предикатних структур, що визначають модальну характеристику стану, та предикатно-біпредикатні структури, які репрезентують початкову фазу внутрішнього стану істоти як бажану.

У перспективі передбачено аналіз семантико-синтаксичної основи головного компонента односкладних іменникових, інфінітивних та прислівникових конструкцій, що функціонують у мові повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір».

ЛІТЕРАТУРА

1. Ачилова О. Л. Категорійна семантика кратності в системі мови та художньому тексті [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. Л. Ачилова. – Київ, 2011. – 20 с.
2. Бирик С. «Окутана вишняками хата» (мовний образ хати у прозі М.Стельмаха) / Світлана Бирик // Культура слова. – Вип. 76. – 2012. – С. 34–41.
3. Годз О. В. Синтаксична структура прислівникових речень в українській літературній мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Годз. – Київ, 2013. – 18 с.
4. Городенська К. Г. Проблема двоскладності – односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису [Текст] / К. Г. Городенська // Мовознавство : Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців. – Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2002. – С. 51 – 55.
5. Гороф'янюк І. Поетизація довкілля у прозі М. Стельмаха / Інна Гороф'янюк // Культура слова. – Вип. 76. – 2012. – С. 78–83.
6. Гриценко П. Михайло Стельмах: час і над плином часу / Павло Гриценко // Культура слова. – Вип. 76. – 2012. – С. 15–30.
7. Захарова М. В. Семантика безличних пропозицій [Текст] : дисс. ...канд. філол. наук : 10.02.02 / М. В. Захарова. – Москва, 2004. – 164 с.
8. Коваль Л. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові : [монографія] / Людмила Коваль. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 316 с.
9. Косенко К. О. Предикатна основа та семантично-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові [Текст] : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / К. О. Косенко. – Київ, 2010. – 192 с.
10. Єрмоленко С. Дума про землю і розмова з землею у мовомисленні М. Стельмаха / Світлана Єрмоленко // Культура слова. – Вип. 76. – 2012. – С. 6–15.
11. Тронь О. А. Семантико-синтаксична структура речень із предикатами дебітивності в сучасній українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Тронь. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.
12. Хузина Е. А. Модальність необхідності и долженствования конструкций с инфинитивом-сказуемым (на материале русских пословиц и поговорок) : [Текст] / Е. А. Хузина // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2011. – Вып. 51. – С. 147–152.

Коваль Л. Семантико-синтаксическая основа главного компонента односоставного глагольного предложения (на материале повести Михаила Стельмаха «Щедрый вечер»)

В статье проанализирована семантико-синтаксическая основа главного компонента односоставных глагольных предложений, функционирующих в языке повести Михаила Стельмаха «Щедрый вечер»; охарактеризована структура значений предиката состояния и предикатно-предикатной структуры как коррелятов простого главного компонента; определены семантические особенности предикатно-предикатных и предикатно-бипредикатных структур, соотносящихся с главным компонентом аналитической структуры.

Ключевые слова: односоставное глагольное предложение, главный компонент односоставного глагольного предложения, предикат состояния, предикатно-предикатная структура, предикатно-бипредикатная структура.

Koval L. Semantic syntactic basis of the main component of one-member verbal sentence of the main component of one-member verbal sentence (on the material of Mykhailo Stelmakh's story «Eve of Epiphany»)

Interlevel research of syntactic components acquires considerable significance in the modern theory of grammar. This aspect of syntactic analysis envisages a study of positional possibilities of syntaxeme as a minimum unit of semantic syntactic sentence structure. In this regard, establishing correlations between the main and secondary components of one- and two-part sentences as formal syntactic categories with appropriate semantic syntactic components is an issue. The paper is aimed to determine the system of correlations between the main component of one-member verbal sentence and components of semantic syntactic level of sentence on the material of Mykhailo Stelmakh's story "Eve of Epiphany". The language of this outstanding author is being thoroughly analysed in different aspects, but the study of the grammatical system of his language has so far remained disregarded, which makes this research topical and new. In this Mykhailo Stelmakh's story one-member verbal sentences have neither a wide use nor a ramified semantic syntactic base. The predicate-predicate correlate of a simple main component is used as a predicate of state and this predicate-predicate structure of phase is realized by corresponding value varieties, and predicate-bipredicate structures, that present the initial phase of the internal state of the story as desirable.

As one of the prospects of further study is an analysis of semantic syntactic basis of the main component of one-member noun, infinitive and adverbial sentence, that function in the language of Mykhailo Stelmakh's story «Eve of Epiphany».

Key words: member verbal sentence, main component of member verbal sentence, predicate of the state, predicate-predicate structure, predicate-bipredicate structure.

Статтю подано до редколегії 05.05.2017

УДК 81'366.544

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК МНОЖИНИ В СИСТЕМІ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті досліджено закономірності функціонування двох форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот у системі словозміни сучасної української літературної мови. Особливу увагу зосереджено на формі, що збігається з називним відмінком і є типовою ознакою «живої» народної мови. Запропоновано перелік іменників – назв неосіб, які в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка. Указано на причини та проаналізовано наслідки витіснення форм називного відмінка формами родового відмінка.

Ключові слова: іменник, знахідний відмінок, називний відмінок, множина, чоловічий рід, жіночий рід, середній рід.

Обґрунтування наукової проблеми. У художній літературі ХІХ – початку ХХІ ст., дещо рідше – у публіцистиці спостерігаємо функціонування двох варіантів форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот усіх родів: форми, що збігається з родовим відмінком, і форми, тотожної називному відмінкові, пор.: ...*Кравчина випускає гусей* (О. Довженко); *Весною... вигнали ми своїх зголоднілих за зиму корівок на пашу* (І. Цюпа); ...*крадькома продав троян коней і воли* (М. Стельмах); ...*виганяти на пашу колгоспних коней, сидючи верхи на Буланому чи Мушці* (А. Дімаров); ...*чабани випускають овець із кошар* (О. Гончар); *А він, Санько, мов мала дитина, мусить пасти курчат* (В. Рутківський) і *Я пас ягнята за селом* (Т. Шевченко); ...*дитина метелики, пташок гонить* (Марко Вовчок); *Маруся ...теж бджоли доглядала так, що аж, незвичайні, кусали її і тим робили часом із любенького личенька не знати що* (Марко Вовчок); *Джержя мусив везти хліб на базар, продати й заплатити йому [шинкарю] гроші та викупити кожуха, а тут треба було годувати панські качки* (І. Нечуй-Левицький); – *Якого біса мені тут сидіти! – здивувався Бульба, звертаючись до Товкача. – ...Доглядати вівці та свині та з жінкою бабитися!* (О. Довженко); – *Ось ми поставимо оті червоні опудала по своїх городах лякати горобці та ворони,* – крикнув один козак з холопів (І. Нечуй-Левицький); *Іван сидів і слухав, забувши зовсім, що має доглядати корови* (М. Коцюбинський); *Жену з поля корови та вівці* (Ю. Мушкетик); *Не в одного дядька заніє серце, як гляне він на дітей, що ганяють кури по дорозі* (М. Грушевський); *Семенко все бігав, все робив, що мама казала, і раз по раз гримав на молодші сестри* (В. Стефаник); *Гордій пішов раки ловити* (У. Самчук); *Другого дня, не дуже й торгуючись, він продав на ярмарку і брчку, і коні* (М. Стельмах); *Того дня старий конюший звелів переганяти коні в луг* (І. Білик); *Не хотіла чапля рибок, а тепер їсть жаби* (Укр. прислів'я); ...*Собб підвищує свою присутність на ринку Європи, її курчата активно закупаються у Голландії, Німеччині* (Агробізнес сьогодні, 2013, № 4) та багато інших.

Відповідно до чинного «Українського правопису» та сучасних граматичних описів української літературної мови обидві проілюстровані форми знахідного відмінка множини є нормативними, хоч форму, спільну з називним відмінком, «дозволено» лише для іменників – назв свійських тварин [24, с. 67, 76, 79]. Проте, як засвідчує мовна практика, «семантичний діапазон» таких іменників набагато ширший і охоплює також назви звірів, птахів, комах,

риб, найпростіших мікроорганізмів та навіть осіб. Ця розбіжність між прескриптивною та дескриптивною нормами становить труднощі не тільки для мовців, а й для укладачів граматичних словників.

З огляду на це **мета** нашої статті – дослідити закономірності функціонування двох форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот (осіб і неосіб) у системі словозміни сучасної української літературної мови. Для досягнення цієї мети поставлено такі основні **завдання**: 1) простежити історію входження форми знахідного відмінка множини, спільної з називним відмінком, до системи словозміни іменників української літературної мови; 2) установити перелік іменників – назв неосіб, що в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка; 3) указати на причини та проаналізувати наслідки витіснення форм називного відмінка формами родового відмінка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільше уваги взаємодії двох форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот приділяли в 30-х роках ХХ ст. М. Наконечний [8], О. Курило [7], О. Синявський [11], І. Огієнко [9, 10]. У сучасній лінгвоукраїністиці ця проблемо спеціально не досліджена, її торкаються принагідно під час опису системи словозміни іменника в граматиках [2], підручниках і посібниках для вищої школи [14, 15, 17] та деяких словниках [18].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Уживання іменників – назв істот у знахідному відмінку множини у формі називного І. Огієнко справедливо вважав ознакою «живої» народної мови [9, с. 31–311], про що свідчить частотне використання цих форм в усній творчості українського народу – прислів'ях, приказках, піснях, казках тощо, напр.: *Опанас воли пас, а дівчина бички* (Номис); *Ой, там Роман воли пасе* (Укр. нар. пісня); *Ой, він [милий] оре, воли гонить* (Укр. нар. пісня); *Розпрягайте, хлопці, коні Та лягайте спочивать* (Укр. нар. пісня); *Наїхали гості да непрохані – І непрохані, несподівані. Попускали коні непутані – І непутані, й негнуздані. Вони сад-виноград да поламали, Райські пташки да розігнали* (Колядка); *Сидить Василь коло ясель, корови годує* (Коломийка); *Сова спить, а кури бачить* (Укр. присл.); [Дід:] *...а зимою хоч бджоли й забирають додому, а я все-таки тут живу* (Укр. нар. казка); *Придбали діти, дбайте, щоб було що й надіти* (Укр. присл.); *Полишила перепілонька свої дрібні діти* (Укр. нар. колискова пісня); *А на тім яворі сиз орел сидить, Сиз орел сидить, з рибою говорить: – Ой бути нам, рибо, у одного пана, У одного пана, пана Івана. Тобоя, рибо, гості вітати, А моїм пером – листи писати!* (Колядка) та багато інших. Широке вживання іменників у знахідному відмінку множини в формі називного відмінка в українському фольклорі дало підстави деяким дослідникам кваліфікувати ці форми як «розмовні» [12, с. 168].

І. Огієнко «знахідний відмінок множини у формі називного» уважав «суто українською» відмінковою формою, хоч і звертав увагу на те, що конструкції зі знахідним множини в формі називного властиві також іншим слов'янським мовам, зокрема «мові польській, болгарській» [9, с. 259; 10, с. 311]. «Російська мова, – наголошував він, – вже з давнього часу загубила цю форму і в неї знахідний множини від живих істот тепер завжди має форму тільки родового» [9, с. 260].

Вивчаючи походження форм знахідного відмінка множини, І. Огієнко констатував, що «у давнину назви всіх живих істот – чи то тварин, чи то людей – в знахідному множини завжди мали свою старшу форму, однакову з відмінком називним, і не змішували її з формою родового» [10, с. 309]. Свій висновок дослідник потвердив багатьма ілюстраціями з

давніх Євангелій X–XI ст., старої української мови XI–XII ст., стародавніх пам'яток живої української мови XV–XVIII ст. [9, с. 258]. На широке використання в давній українській мові «форми знахідного множини замість називного множини» указував також І. Тараненко [3, с. 215].

На тому, що в давньоруській мові називний і знахідний відмінки іменників – назв істот у множині мали однакові закінчення, акцентували увагу й інші мовознавці [6, с. 61, 97–98; 2, с. 114; 4, с. 130]. Проте вже в пам'ятках староукраїнської мови засвідчено «форми, тотожні з називним та значно рідше з родовим від назв істот» [4, с. 151]. С. Самійленко наголошував, що іменники – назви осіб та істот «почали приймати закінчення, тотожне із закінченням родового відмінка множини, дуже пізно; неусталеність у вживанні цих закінчень виявляється навіть у пам'ятках XVII ст., у живих говірках української мови» [5, с. 86, 125]. Зокрема, дослідник системи словозміни української мови І. Керницький на матеріалі пам'яток XVI ст. установив, що знахідний відмінок множини від особових назв має форму як родового, так і називного відмінка множини, а знахідний відмінок множини від назв тварин завжди має форму називного відмінка множини [6, с. 61, 97–98].

І. Огієнко також поділяє думку про те, що «перші випадки заступлення форми знахідного формою родового множини живих осіб та тварин по перехідних дієсловах» зафіксовані в староукраїнській мові [10, с. 311]. Від того часу в українській мові поступово «запанувало таке розрізнення: знахідний осіб (людей) може бути однаковий і з родовим, але знахідний тварин позостається стародавній, цебто однаковий із називним» [10, с. 312].

Диференціація відмінкових форм іменників за семантичною ознакою «особа» / «неособа» загалом збереглася й до сьогодні. Однак якщо І. Огієнко наголошував, що форми, спільні для знахідного та родового відмінків, можливі лише для назв осіб (людей), а для неосіб (тварин) нормативною є форма знахідного відмінка, яка збігається з називним, то в мовній практиці середини XX ст. – початку XXI ст. в знахідному відмінку множини форми іменників – назв свійських тварин та комах, тотожні родовому відмінкові, майже повністю витіснили ті, що збігаються з називним відмінком, пор.: *пастити коней* і *коні*, *доїти корів* і *корови*, *годувати свиней* і *свині*, *гонити овець* і *вівці*, *доглядати бджіл* і *бджоли*, *ловити горобців* і *горобці* й под. Цю закономірність кодифіковано в граматичних описах сучасної української літературної мови [13, с. 92, 112, 121; 1, с. 19; 2, с. 106], підручниках та посібниках для вищої школи [14, с. 361, 363; 17, с. 161, 163; 15, с. 219, 227], чинному «Українському правописі» [24, с. 67, 76, 79]. Причому норма вживати іменники, що позначають осіб, у знахідному відмінкові множини у формі родового відмінка, а назви тварин – із подвійними флексіями родового та називного відмінків, яку викладено в сучасній науково-навчальній літературі, продовжує традиції 60–70-х років XX ст. [пор.: 16, с. 124].

Але навіть за такого чіткого семантичного критерію розмежування форм знахідного і родового відмінків, як «особа» / «неособа», вичерпний перелік іменників – назв неосіб, яким у сучасній українській літературній мові в знахідному відмінку множини «дозволено» мати форму називного відмінка, установити складно. У сучасних граматиках та «Українському правописі» їх склад обмежено здебільшого назвами свійських тварин (*кони*, *воли*, *корови*, *вівці*, *свині*, *kozy*; *телята*, *ягнята*, *лисенята*), птахів (*кури*, *гуси*, *качки*, *індики*; *курчата*, *гусята*, *каченята*, *індичата*, *орлята*) та деяких комах (*бджоли*), хоч «жива» народна мова, усна творчість українського народу і художня література засвідчують значно більше іменників, що в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка. М. Наконечний, крім поданих, уможлиблював форму знахідного відмінка множини, спільну

з називним відмінком, також для іменників *олені, зайці, лисиці, серни (сарни), тури; лошата, поросята, слонята, мишенята, щенята; голуб'ята, дрохви, перепели, тави, мухи, метелики, павуки* [8, с. 125]. О. Тараненко серед іменників – назв істот, що можуть мати форму «називний – знахідний» (як варіант до форми «родовий – знахідний» або навіть єдину) подає ще й назви найпростіших мікроорганізмів (*амеби, бацили, інфузорії, мікроби, віруси*) та інших тварин (*глисти, черви, п'явки, воші; оселедці, лини, жуки, раки*) [18, с. 13].

Узагальнивши напрацювання української граматичної думки та найчисленніші вияви в мовній практиці, можемо констатувати, що в знахідному відмінку множини форму називного відмінка найчастіше мають іменники, що позначають: істот – неосіб чоловічого роду: *кони, воли, бики, тури, хорти, рисаки, зайці, олені; індики, горобці, голуби, перепели, соколи; карасі, окуні, лини, короти, в'юни, оселедці, раки; комарі, метелики, павуки; мікроби, віруси, глисти, черви*; істот – неосіб жіночого роду: *корови, свіні, вівці, кози, лисиці, сарни, миші; кури, гуси, качки; пташки, ворони, дрохви, тави; бджоли, мухи; воші; жуки, жаби, п'явки; амеби, бацили, інфузорії*; істот – неосіб середнього роду: *телята, ягнята, поросята, лошата, лисенята, мишенята, щенята, цуценята, зайчата, слоненята; голуб'ята, курчата, гусята, каченята, індичата, орлята*.

Як засвідчує фактичний матеріал, в українській художній літературі та у фольклорі численним також є вживання в знахідному відмінку множини у формі називного відмінка іменників – назв осіб *діти, люди* та *гості*, пор.: *Придбали діти, дбайте, щоб було що й надіти* (Укр. присл.); *Я гуси пасла за селом, і діти бавила, і пряла* (І. Франко); *...по вечері він [І. Франко] бавив діти і робив коректу своєї збірки оповідань «В поті чола»* (В. Стефаник); *А на тім яворі сиз орел сидить, Сиз орел сидить, з рибою говорить: – Ой бути нам, рибо, у одного пана, У одного пана, пана Івана. Тобою, рибо, гості вітати, А моїм пером – листи писати!* (Колядка); [Д. Мерседес:] *Пабло, нам слід піти нагору гості бавить* (Леся Українка) і под.

В «Українському правописі» 1946 р. навіть була спеціальна примітка, що «слово *дитина* в знахідному відмінку множини має форми: *дітей*, а також *діти*» [22, с. 76]. На цю ж особливість української мови звертала увагу у своїх дослідженнях і О. Курило [7, с. 115].

Стосовно іменника *люди*, то І. Керницький зауважував, що в українських пам'ятках XVI ст. «знахідний відмінок від іменника *люди* постійно має закінчення *-и*» [6, с. 61].

На те, що знахідний відмінок множини для іменників – назв людей не завжди має форму родового, а може мати й форму називного, указував також О. Синявський [11, с. 49]. Він наголошував, що це навіть обов'язково тоді, коли «додаткове слово після прийменника разом із цим останнім сталося прислівниковим виразом чи хоч наблизилося до прислівника, напр.: «вийти в люди», «піти вчителі», «записатися в міщани», «пошитися в дурні» тощо. Навіть і в інших випадках, твердить мовознавець, знахідний відмінок множини від назв людей «може дорівнюватися називному, а не родовому, як от *хустки на молодіці* тощо». На думку О. Синявського, такі вирази, як «*серце люди полюбило*», досить звичайні і становлять одну зі стилістичних особливостей мови Т. Шевченка [Там само].

Причиною витіснення в знахідному відмінку множини форм називного відмінка формами родового відмінка І. Огієнко та М. Наконечний вважають вплив російської мови [9, с. 260; 10, с. 312; 8, с. 125]. Зокрема, І. Огієнко наголошував, що «підо впливом мови російської часто і в Україні вживають... форми родового відмінку: «*Пас коней* (а треба: *пас коні*)» [10, с. 311]. Він констатував, що «до 1930-х років вільно вживали чисто української форми, а по цьому – змушені вживати форми російської. < ... > далі так ніби забулася наша

притаманна форма “*пасти коні*”, і скрізь запанувала форма російська: “*пасти коней*”» [10, с. 313]. Проте, на думку П. Тимошенка, форми називного – знахідного відмерли не так через політичні обставини, як «через свою граматичну невиразність» [19, с. 187].

На глибоке переконання І. Огієнка, «затирання» цієї «української особливості» відбувалося також за допомогою урядових наказів через школу, пресу, видавництва, а найголовніше – через «Український правопис». Видання «Українського правопису» різних років, відповідно до соціально-політичних умов функціонування української мови, виразно засвідчують боротьбу, а згодом витіснення в знахідному відмінку множини форм іменників – назв свійських тварин, що збігаються з називним відмінком, формами, тотожними родовому відмінкові. Зокрема, в «Українському правописі» 1928 р. у знахідному відмінку множини для назв неосіб подано тільки ті форми, що збігаються з називним відмінком (*по коні, за телята, про гуси, корови, воли, свині, метелики*), а ті, що збігаються з родовим, наведено для назв осіб (*про гостей, за молодиць (і молодиці)*) і т. ін. [20, с. 44], тоді як в «Українському правописі» 1933 р. у знахідному відмінку множини рекомендовано надавати перевагу формам, що збігаються з родовим відмінком: «Іменники – назви тварин, поряд з формою = родовому відмінку мають **інколи** і форму називного відмінка: *коней (і коні), волів (і воли); свиней (і свині), корів (і корови), гусей (і гуси), курей (і кури); гусят-(а), курчат-(а)*» [21, с. 31, 38, 41, 43–44]. П. Тимошенко зауважував, що в 1933 р. була прийнята ухвала, відповідно до якої форми на зразок *пасу корови, бачу хлопці* «треба ліквідувати, встановивши замість них, як єдино нормативні, форми *пасу коней, бачу хлопців*» [19, с. 187].

В «Українському правописі» 1946 р. зазначено, що «іменники назви деяких свійських тварин уживаються **переважно** у формі називного відмінка: *гнати вівці, пасти корови (рідше – овець, корів)*, аналогічно: *коні (і коней), воли (і волів), гусята (і гусят), курчата (і курчат)*» [22, с. 66, 76, 79]. Проте вже в «Українському правописі» 1960 р. зазначено, що іменники – назви деяких свійських тварин так само як і інші іменники, що означають істоти, «мають **переважно** форму, однакову з родовим відмінком»: *коней (і коні), волів (і воли); овець (і вівці), корів (і корови); гусят (і гусята), курчат (і курчата)*, але *оленів, жуків, горобців* [23, с. 76, 87, 91]. Цю тенденцію збережено і в чинному «Українському правописі» [24, с. 67, 76, 79].

Висновки та перспектива подальшого дослідження. Отже, форми знахідного відмінка множини, що збігаються з називним відмінком, як переконливо доводять дослідження українських мовознавців, належать до самотутніх морфологічних особливостей української літературної мови і є ознаками народної мови. Проте починаючи з 40-х рр. ХХ ст. унаслідок «несприятливих» суспільно-політичних умов розвитку української мови, вони були поступово витіснені на периферію мовного вжитку, хоч зовсім вивести їх з мовного обігу не вдалося. Ці форми широко вживали і продовжують уживати в художній літературі та дещо рідше – у публіцистиці.

На початку ХХІ ст. форми знахідного відмінка множини, що збігаються з називним відмінком і мають паралельні форми родового відмінка, визнано нормативними лише для іменників усіх родів, що є назвами свійських тварин, хоч мовна практика засвідчує вживання у формі називного відмінка також іменників – назв тварин (звірів, птахів, комах) узагалі. На першому місці в сучасних підручниках для вищої школи та чинному «Українському правописі», аналогічно до традиції 60-х рр. ХХ ст., подають форму, спільну з родовим відмінком, а на другому – форму, тотожну називному відмінкові. У вивченні проблеми

взаємодії двох форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот у мовній практиці ХХІ сторіччя вбачаємо перспективу подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові / І. Р. Вихованець. – Київ : Наук. думка, 1971. – 120 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – Київ : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 398 с.
3. Історична граматики української мови / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1962. – 510 с.
4. Історична граматики української мови / [М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та ін.]. – Київ : Вища школа, 1980. – 320 с.
5. Історія української мови. Морфологія / [С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1978. – 540 с.
6. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам’яток ХVІ ст. / І. М. Керницький. – Київ : Наук. думка, 1967. – 287 с.
7. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 304 с.
8. Наконечний М. Українська мова : програма-конспект з додатком про новий правопис український / Микола Наконечний. – Харків : Рух, 1928. – 264 с.
9. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / [упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик] / Іван Огієнко (митрополит Іларіон). – Київ : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
10. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Наша літературна мова / [упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик] / Іван Огієнко (митрополит Іларіон). – Київ : Наша культура і наука, 2011. – 355 с.
11. Синявський О. Норми української літературної мови. / Олекса Синявський. – Харків; Київ, 1931 – 367 с.
12. Сопоставительная стилистика русского и украинского языков / [Г. П. Ижакевич, В. И. Кононенко, Н. Н. Пилинский и др.]. – Київ : Вища шк., 1980. – 208 с.
13. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – Київ : Наук. думка, 1969. – 583 с.
14. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Вища школа, 1997. – 493 с.
15. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / [за ред. М. Я. Плющ]. – 3-тє вид. – Київ : Вища школа, 2001. – 430 с.
16. Сучасна українська мова : [підручник] / [М. Т. Доленко, І. І. Дацюк, А. Г. Квашук та ін.]. – Київ : Рад. школа, 1964. – 320 с.
17. Сучасна українська мова : [підручник] / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. – 4-тє вид. – Київ : Либідь, 2008. – 488 с.
18. Тараненко О. О. Словозміна української мови [Текст] / О. О. Тараненко ; Nyiregyhazi foiskola. Ukran es ruszin filologiai tanszek. – Nyiregyhaza : [б.в.], 2003. – 198 с.
19. Тимошенко П. Д. Питання нормалізації синтаксису української літературної мови в радянську епоху / П. Д. Тимошенко // Синтаксична будова української мови. – Київ : Наукова думка, 1968. – С. 182–191.
20. Український правопис. – Харків : Радянська школа, 1928. – 96 с.
21. Український правопис. – Харків : Радянська школа, 1933. – 96 с.
22. Український правопис. – Київ : Українське державне видавництво, 1946. – 179 с.
23. Український правопис. – Вид. 2-ге, випр. і доповн. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. – 272 с.

24. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови. – 6-те вид., стереотип. – Київ : Наук. думка, 1997. – 238 с.

Колибаба Л. Винительный падеж множественного числа в системе словоизменения существительных современного украинского литературного языка

В статье исследованы закономерности функционирования двух форм винительного падежа множественного числа существительных – названий нелиц в системе словоизменения современного украинского литературного языка. Особенное внимание сосредоточено на форме, совпадающей с именительным падежом и являющейся типичным признаком «живого» народного языка. Предложен перечень существительных – названий нелиц, которые в винительном падеже множественного числа имеют форму именительного падежа. Указаны причины и проанализированы последствия вытеснения форм именительного падежа формами родительного падежа.

Ключевые слова: *имя существительное, винительный падеж, именительный падеж, множественное число, мужской род, женский род, средний род.*

Kolibaba L. The accusative case of the plural form in the inflexion noun system of modern literary Ukrainian

In fiction of XIX – beginning of XXI centuries, seldom in a publicism, we fix two case forms of accusative of the plural of nouns – the names of creatures of all genders: form that coincides with a genitive case and form identical to the nominative. According to “The Ukrainian Orthography” in force and modern grammatical descriptions of the Ukrainian language, both forms of accusative of the plural are normative, though a form general with a nominative is “legal” only for nouns – names of domestic animals. However, as the analyzed material demonstrates the “semantic range” of such nouns is far wider and includes the names of beasts, birds, insects, fishes, simplest microorganisms and even persons. This divergence between prescriptive and descriptive norms presents difficulties not only for speakers but also for the compilers of grammatical dictionaries.

Aim of the article – to investigate conformities with a law of functioning of two forms of accusative of the plural of nouns – the names of creatures (persons and unpersons) in the system of inflexion of nouns of the modern Ukrainian language. For the attaining of this aim such basic problems are solved: 1) to find out the origin of form of accusative of the plural, that coincides with a nominative; 2) to set the list of nouns – the names of unpersons, that in the accusative of the plural have a form of nominative; 3) to specify on reasons and to analyze the results of supplanting of forms of nominative forms of genitive case.

Forms of accusative of the plural that coincide with a nominative, as convincingly affirms researches of the Ukrainian linguists, belong to the original morphological features of literary Ukrainian and are the signs of folk language. However beginning from 40th of XX century they were gradually forced out on periphery of language using, though quite showing them out of language circulation was not succeeded. These forms were widely used and continue to use now in fiction and in a publicism.

Generalizing achievement of the Ukrainian grammatical idea and numerous manifests in language practice confirm that in accusative case of the plural a form of nominative mostly have nouns that designate: creatures – unpersons of masculine: kóni, voly, byky, tury, khorty, rysaky, zaytsi, oleni; indyky, horobtsi, holuby, perepely, sokoly; karasi, okuni, lyny, koropy, v"yuny,

oseledtsi, raky; komari, metelyky, pavuky; mikroby, virusy, hlysty, chervy; creatures – unpersons of female: korovy, svyni, vitysi, kózy, lysytsi, sarny, myshi; kury, husy, kachký; ptashký, vorony, drokhvy, gavy; bdzhóly, mukhy; voshi; shchuky, zhaby, p"yavky; ameby, batsyly, infuzoriyi; creatures – unpersons of neuter: telyata, yahnyata, porosyata, loshata, lysenyata, zaychata, myshenyata, shchenyata, tsutsenyata, slonenyata; holub"yata, kurchata, husyata, kachenyata, indychata, orlyata.

Thus, language practice affirms the using of a nominative case form for nouns that are the names of both domestic animals and other animals (beasts, birds and insects) in general.

Key words: *noun, accusative case, nominative case, the plural, masculine, female, neuter.*

Статтю подано до редколегії 01.05.2017

Олена Лисенко

(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'42

ОНТОЛОГІЯ ДИСКУРСУ ТА ЙОГО РОЗВИТОК У ДІАХРОНІЇ

У статті здійснено порівняльний аналіз дослідження понять «дискурс» та «дискурс-аналіз» представниками різних шкіл, зокрема схарактеризовано погляди прихильників французького, англо-американського, англо-австралійського та німецького напрямків дослідження дискурсу. Систематизовано теорії виникнення терміна «дискурс», з'ясовано його етимологію. Розглянуто найвідоміші концепції дискурсивного аналізу. Здійснено дослідження теорій та напрямків щодо розвитку дискурсу в діахронії. Окреслено вплив історичних та соціальних чинників на формування напрямків дослідження дискурсу.

Ключові слова: *дискурс, дискурс-аналіз, дискурсологія, екстралінгвістика, діахронія.*

Теоретико-практичне вивчення дискурсу – один з актуальних напрямів дослідження в сучасній лінгвістиці. Останнім часом у мовознавстві сформувалася тенденція до зміни вивчення мови як внутрішньої структури на дослідження її у розвитку. Природно те, що аналіз мови з погляду її функціонування породжує використання нових термінів на позначення більш загальних або вузьких понять, а також розширення його значення в процесі діахронії. З-поміж таких термінів виокремлюють «дискурс» та «дискурс-аналіз». Тому вивчення етимології дискурсу, визначення чинників, що впливають на його формування та розвиток, аналіз уже наявних досліджень у дискурсивному аналізі зумовили **актуальність** пропонованої розвідки.

Метою статті є окреслення етапів розвитку у вивченні поняття «дискурс» та опис наявних напрямків вивчення дискурсу в мовознавстві.

Завдання вбачаємо в аналізі теоретичного досвіду зарубіжних та вітчизняних мовознавців у сфері дискурсології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження дискурсу – явище багатоаспектне, що й привертає увагу мовознавців. Аналізом дискурсу займаються такі вітчизняні лінгвісти, як: Н. Б. Вахтін [2], М. Л. Макаров [5], Т. Ф. Плеханова [7],

О. Ф. Русакова [10], О. О. Селіванова [8], О. Є. Спаський [10], В. Є. Чернявська [12] та ін. До класичних праць у дослідженні дискурсу належать роботи зарубіжних дослідників, зокрема: Е. Бенвеніста [1], Е. Веттера [6], Р. Водака [6], Т. А. ван Дейка [3], М. Мейєра [6], П. Серіо [9], С. Тічера [6] та ін.

Дослідники О. Ф. Русакова й О. Є. Спаський зазначають, що настільки підвищений інтерес до вивчення дискурсу в його різноманітних виявах може бути підставою для створення нової міждисциплінарної галузі, яка отримала б назву «дискурсологія» [10, с. 8]. На їхню думку, дослідження можна було б спрямовувати в трьох напрямках: дослідження дискурсу як суспільного компонента, аналіз його структури та функцій; дослідження типів дискурсу, які утворюються внаслідок поділу його на певні групи (інституційний дискурс, дискурс ідентичності, дискурс меж існування, дискурс тіла, дискурс субкультур, політичний дискурс, арт-дискурс, бізнес-дискурс); дослідження дискурсивного мистецтва, метою якого є досягнення позитивної взаємодії шляхом установа згоди та порозуміння в процесі комунікації [10, с. 8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше термін «дискурс» використав у філософії Фома Аквінський (1225/1227 – 1274) у значенні «інтелектуальні роздуми», тобто здобутий «шляхом роздумів» на протигагу від отриманому «інтуїтивно» [6, с. 46]. Вважають, що в лінгвістиці термін «дискурс» уперше запропонував американський структураліст, фахівець із методології лінгвістичних досліджень, американський лінгвіст Зелліг Харріс на початку 50-х років ХХ ст. Термін «дискурс-аналіз» він використав як «метод аналізу зв'язного мовлення», що застосовується «для розширення дескриптивної лінгвістики за межі одного речення в певний проміжок часу та для співвіднесеності культури та мови» [15, с. 1–2]. У 60-х рр. на тлі політичної ситуації у Франції дискурс-аналіз співвідносили з «психоаналітичними техніками читання тексту» [7, с. 63], цей метод використовували для пошуку істинного змісту, що приховувався в тексті [7, с. 63].

З погляду етимології слово «дискурс» не має одностайності в тлумаченні. З латинської – «discurrere – бігати туди-сюди, discursus – захоплюватись та дозволяти собі що небудь або надавати інформацію про щось» [10, с. 45], «discursus – бігання, колообіг» [4, с. 621], «discursus – блукати, розгалуження, розростання, коловорот» [8, с. 120], «discursus – бесіда, розмова» [11, с. 142]. У середньовіччі з латинської «discursus» перекладали як «розмова, суперечка, балакучість, а пізніше – орбіта та рух» [17, с. 16], з французької – «discours – мовлення» [8, с. 120], «discours – промова, виступ» [11, с. 142].

З часом у лінгвістиці думки щодо трактування поняття «дискурс» дещо змінювалися. Зокрема, в 60 – 70-х рр. його розглядали як «мовлення, розмову, дискусію», «поведінку, що регулюється правилами», «дискурсивну реалізацію думок шляхом використання низки тверджень», «мову як сукупність, мовний універсум» [6, с. 46]. Е. Бенвеніст зазначав, що дискурс є реалізацією мови як засобу спілкування [1, с. 139]. У 80-х рр. мовознавці в дослідженні дискурсу вказують на вплив екстралінгвістичних чинників. Зокрема, Г. Браун зазначив, що дослідження дискурсу не може обмежуватися лише лінгвістичним аналізом, а повинно здійснюватися з урахуванням мети та функцій, що реалізуються суб'єктом [13, с. 1]. Т. А. ван Дейк розглядає дискурс як «комунікативне явище», проте серед його складових ураховують не лише текст, а й позамовні чинники, зокрема загальні знання, безпосередню позицію комунікантів, мету та інші аспекти, що впливають на сприйняття певного тексту [3, с. 8]. Отже, у мовознавстві аналіз дискурсу як речення, що є засобом реалізації мовлення (60–70-і рр.), розширилося на його дослідження як когнітивного явища (80-і рр.).

Джеймс Пол Джи пропонує дві форми використання терміна «дискурс». Якщо термін уживають з маленької літери, то під дискурсом потрібно розуміти використання мови у вузькому значенні, тобто безпосереднє використання мови, проте вживання терміна з великої літери, вказує на врахування не лише мовних, а й екстралінгвістичних чинників [3, с. 6–7].

Дебора Шифрін визначає три напрямки щодо характеристики дискурсу: вияв мови вищий від речення та словосполучення; вивчення мови повинно здійснюватись у сфері безпосереднього її використання; висловлення є реалізацією дискурсу [16, с. 20–43]. Тлумаченню терміна «дискурс» властива певна варіативність, що залежить від часових, соціальних умов, особистісних поглядів та мети дослідників.

У дослідженні дискурсу Т. Ф. Плеханова виділяє три школи: французьку, американську та англо-австралійську [7, с. 63]. В. Є. Чернявська розглядає англо-американську, французьку та німецьку школи дискурс-аналізу [12, с. 136–141]. Визначними постатями французької школи є Е. Бенвеніст, Дж. Серль, П. Серіо, Ф. де Соссюр, М. Фуко; англійської та американської – Т. Гівон, Т. А. ван Дейк, Е. Лакло, Ш. Муфф; німецької – Ю. Лінк, У. Масс, Ю. Хабермас.

Французька школа формувалася з середини 60-х, та на початку 70-х рр. Розвитку дискурсивного аналізу у Франції сприяли тогочасні політичні умови. Тексти аналізували з ідеологічного погляду для виявлення підтексту в певному контексті [9, с. 23]. Концепцією цієї школи було дослідження дискурсу в «соціально-семіотичному» [7, с. 63] напрямі. На відміну від англо-американської школи французький напрям дискурсивного аналізу, за Е. Бенвеністом, визначає стрижневою особистість, що формується в процесі комунікації [1, с. 293]. Водночас мовця не можна розглядати як єдине джерело творення змісту, оскільки на контекст впливають підсвідомі та історичні чинники [9, с. 16], хоч М. Бахтін саме особистість визначав головною рушійною силою у процесі створення комунікації [7, с. 64]. Завдяки М. Фуко термін «дискурс» набув філософських ознак, оскільки сприймався як когнітивний засіб. Він звертає увагу не на дослідження безпосереднього значення, а на підтекст, що не називається прямо в контексті [7, с. 65].

Англо-американський напрямок розглядає дискурс у формі діалогу, що передбачає узгодження дій та залежність комунікантів у процесі мовлення, що реалізується в усній формі [12, с. 136]. Згідно з *американською* школою дослідження дискурсу здійснювалося в «логіко-прагматичному аспекті» [7, с. 63], об'єктом аналізу якого був текст, у якому крізь призму внутрішньотекстових висловлень відображаються міжособистісні стосунки. *Англо-австралійська* школа досліджує дискурс у «функціональному» аспекті, для якого базовими стали дослідження М. Холідея, що є автором «системно-функціональної концепції мови» [7, с. 63].

Французька школа дискурсу стала підґрунтям для розвитку *німецького напрямку*. На думку У. Мааса, кожний попередній текст, що є об'єктом дослідження дискурсу, слугує складовою наступного тексту та поштовхом для появи інших. Незважаючи на те, що в німецькій школі дискурс розглядали в літературознавчому напрямі, його аналізували з урахуванням суспільних, ідеологічних та соціальних аспектів [12, с. 141].

У вітчизняному мовознавстві активне вивчення дискурсу розпочалось у 90-х рр., об'єктами дослідження якого стали різні види дискурсу та методи їхнього аналізу [7, с. 64].

Нерідко визначальним критерієм формування позиції дослідників ставали національні особливості та політичний устрій. Проте незважаючи на те, що дослідники різних шкіл мали відмінні критерії щодо аналізу дискурсу, спільним для них залишалося дослідження

принципів взаємодії між суб'єктом та текстом, а також визначення ролі в цьому процесі соціокультурних, етнічних та особистісних чинників.

Зважаючи на те, що на дослідження дискурсу впливала структурна лінгвістика, етнологія та семіотика, Н. Б. Вахтін та Є. В. Головка визначають шість напрямів його вивчення [2, с. 256–258]:

1) «структуралізм, семіотика, аналіз нарративів та етнографія» [2, с. 256]. У межах дискурсивного аналізу визначальною рисою структуралізму було дослідження художніх творів та буденного мовлення. Завдяки семіотиці представники різних галузей отримали змогу здійснювати міждисциплінарні дослідження. У процесі аналізу текстів виділяли відображення в них етнографічних, соціальних та культурних аспектів;

2) дослідження процесу комунікації на рівні мікросоціології та мікросоціолінгвістики, а також використання властивих їм методів дослідження. Важливим напрямом дискурсивного аналізу є дослідження реалізації комунікації у формі діалогу та використання методології мікросоціолінгвістики;

3) «прагматика, аналіз мовленнєвих дій» [2, с. 257]. Він уміщує дослідження процесу комунікації з погляду прагматики, вивчення взаємодії прагматики з лінгвістичними та соціальними чинниками, що впливають на формування тексту, побудову мовлення, її роль у співвідношенні між змістом та його реалізацією;

4) «соціолінгвістика» [2, с. 257]. Дослідження мови у самій мові з урахуванням соціальних аспектів, що відображаються в певному контексті;

5) вивчення «тексту з точки зору психології та штучного інтелекту». Цей напрям мав на меті з'ясувати, як з погляду педагогіки та психології в людській пам'яті відбувається сприйняття, запам'ятовування, репрезентація та відтворення тексту;

6) «лінгвістика тексту» [2, с. 258]. Дослідження лінгвістики, яке виходить за межі речення, визначає правила їхньої сполучуваності в тексті, та його змістовий аспект у макроструктурі [2, с. 256–258].

За М. Л. Макаровим, дослідження дискурс-аналізу формується на вивченні комунікативних дій у писемному й усному форматі, що реалізуються в природних обставинах, та аналізі змістового компонента мовлення не з погляду лінгвістичних досліджень, а з акцентом на соціальній взаємодії. На його думку, дискурс-аналіз ґрунтується на трьох постулатах: «дія, побудова, варіативність» [5, с. 79], які виявляються в «соціальних діях» [5, с. 79], що реалізуються в усній або писемній формі з дослідженням того, який саме лексичний матеріал, з-поміж усього доступного індивіду лексичного складу, використано для реалізації «соціальної дії» [5, с. 80], ураховуючи намір, міжособистісний компонент та соціальні чинники. Дискурс-аналізу властиві риси когнітивного дослідження, оскільки він інтегрує індивідуальні та соціальні, внутрішні й зовнішні аспекти реалізації дискурсу [5, с. 53].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Історія виникнення дискурсу сягає античних часів. Напрями та концепції дослідження в процесі діяхронії поступово проходили шлях від відокремленого існування до їхнього зв'язку та встановлення взаємодії між прагматикою, соціологією, семіотикою, етнографією, психологією, лінгвістикою й іншими науковими напрямами. Праці з дискурсології витлумачують терміни «дискурс» та «дискурс-аналіз» як міждисциплінарні поняття, що потребують комплексного підходу в процесі свого вивчення. Перспективи подальшого

дослідження полягають в аналізі типів дискурсу як суспільного та міжгалузевого явища, зокрема у вивченні медичного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика: [пер. с французского] / Э. Бенвенист. – Москва : Прогресс, 1974. – 447 с.
2. Вахтин Н. Б. Социолінгвістика и социология языка: [учебное пособие] / Н. Б. Вахтин, Е. В. Головкин. – Санкт-Петербург : ИЦ «Гуманитарная Академия», 2004. – 336 с.
3. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – Благовещенск : «Типографкомплекс», 2000. – 308 с.
4. Енциклопедія сучасної України. – Київ : ВАТ «Поліграфкнига», 2007. – Том 7 Г – Д. – 708 с.
5. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – Москва : ИТДК «Гнозис», 2003. – 280 с.
6. Методы анализа текста и дискурса / [Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е.]. Пер. с англ. «Гуманитарный центр». – Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с.
7. Плеханова Т. Ф. Дискурс-анализ текста: [пособие для студентов вузов] / Т. Ф. Плеханова. – Минск : ТетраСистемс, 2011. – 368 с.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
9. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – Москва : Прогресс, 1999. – С. 12–53.
10. Современная теория дискурса: мультидисциплинарный анализ (Серия «Дискурсология» Вып. 1 – Екатеринбург: Издательский Дом «Дискурс – Пи», 2006. – 177 с. – Режим доступа к жур.: discourse-pm.ur.ru/avtor6/books/std.doc
11. Українська мова. Енциклопедія. [2-е вид., виправлене і доповнене]. – Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 833 с.
12. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : [учебное пособие] / В. Е. Чернявская. – Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.
13. Brown G. Discourse Analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1983. – 288 p.
14. Gee J. P. An Introduction to Discourse Analysis: Theory and method. London / Gee J. P. – New York : Routledge, 1999. – 209 p.
15. Harris Z. S. Discours analysis. / Z. S. Harris // Language. – 1952. – Vol. 28. – P. 1–30, 474–494.
16. Schiffrin Deborah Approaches to Discourse / D. Schiffrin. – Oxford / Cambridge : MA & Oxford Blackwell, 1994. – 470 p.
17. Vogt Rudolf Zwei Modelle zur Analyse von Diskursen.Ueber dia Schwierigkeit des Verstaendigem beim Reden: Beitrage zu einer Linguistik des Diskurses. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1987. – P. 3–34.

Лысенко Е. Онтология дискурса и его развитие в диахронии

В статье осуществлен сравнительный анализ исследования понятий «дискурс» и «дискурс-анализ» представителями разных направлений, в частности проанализированы взгляды сторонников французской, англо-американской, англо-австралийской и немецкой школы исследования дискурса. Систематизированы теории возникновения термина «дискурс» и проанализированы взгляды лингвистов относительно его этимологии. Рассмотрены самые популярные концепции дискурсивного анализа. Определены факторы, влияющие на формирование направлений изучения дискурса. Проведено описание

исследований, теорий и направлений относительно развития дискурса в диахронии. Описано влияние исторических и социальных факторов на формирование направлений исследования дискурса.

Ключевые слова: *дискурс, дискур-анализ, дискурсология, экстралингвистика, диахрония.*

Lysenko O. Ontology of discourse and its development in diachrony

The article deals with the current issues of modern linguistics. The theories of the terms «discourse» and «discourse analysis» have been systematized and the views of linguists on their etymology and semantics has been described. The interpretation of the term «discourse» and its first usage in linguistics were investigated.

The most famous concepts of discourse analysis have been structured. The historical and social factors appear to have influenced the formation of the discourse research areas. This study reveals the fact that discourse analysis in the 1960s and 1970s (the sentence as a vehicle of implementing speech) differed from that (discourse analysis as a cognitive phenomenon) defined in 1980s. A descriptive study was done to approach the theories concerning the development of discourse in diachrony.

The study included a comparative analysis of the concepts of discourse and discourse analysis of different schools, including analysis of the views of supporters of French, Anglo-American, British, Australian and German research areas of discourse. Representatives of the French school of discourse analysis viewed the person as a key component, supporters of the Anglo-American school focused on a form of implementation, namely, dialogue and text as the main components on discourse analysis, German school was engaged in the study of discourse in the literary direction, East-European representatives paid more attention to the typology and methodology of the discourse research. Despite the fact that the study of discourse by the representatives of different schools varied by the use of different criteria, nonetheless what they all had in common was the fact that discourse analysis remained an interaction between the subject and the text (orally or in writing), and defined the role of the socio-cultural, ethnic, personal and extra linguistic factors. It has been determined that the schools do not negate each other, but complement each other and expand the boundaries of the discourse research.

The material presented in this article proves that the study of discourse is a multidimensional process, that is why its research remains one of the pressing issues in contemporary linguistic research.

Key words: *discourse, discourse analysis, discourse studies, extralinguistics, diachronics.*

Статтю подано до редколегії 28.04.2017

Марія Ткачівська
(м. Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2: 811.112.2

ЕТНОФОЛІЗМИ ЯК ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ПРОБЛЕМА

У статті подано визначення етнофолізмів, розглянуто передумови їхнього виникнення та проаналізовано їх. Запропоновано класифікацію етнофолізмів та окреслено труднощі їхнього перекладу. Здійснено також аналіз позначень «*хохол*», «*кацап*» і «*москаль*» та способів їхнього відтворення. Підґрунтям дослідження є приклади з творів сучасної української літератури та їхні переклади німецькою мовою.

Ключові слова: етнонім, етнофолізм, пейоративна лексика, відтворення, способи перекладу.

Постановка проблеми. Кожна нація має свій неповторний «відбиток стопи» в історії людства, який вирізняє її з-поміж інших народів, навіть якщо вони є близькими по духу і крові. Характерною рисою німців вважають їхню пунктуальність і порядок, англійців – чванливість та аристократичність, українців – гостинність, французів – вишуканий стиль і моду тощо. До того ж, кожна нація має свої погляди на манеру спілкування та етикет, культуру одягу, елементи побуту, дотримання традицій та звичаїв, отже, і свою культуру їжі та кулінарні вподобання. Наприклад, німці полюбляють квашену капусту, англійці – боби, голландці та швейцарці – сир, італійці – піцу та макарони, французи – жаб'ячі лапки. На Філіппінах і в Таїланді споживають смажених цвіркунів та скорпіонів тощо. Досить часто певні національні риси можуть стати об'єктом глузування з боку інших націй та етнічних груп: жаб'ячі лапки, макаронники, дедерони. Такі пейоративи в лінгвістиці називають *етнофолізмами*. Причиною насмішок можуть бути не тільки характерні особливості певного народу, але й расистські мотиви. Наприклад, *Nigger*, *Japse*, *Judensau*, *Zigeuner* та ін., які вважають особливо грубими образами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етнофолізми є малодослідженим явищем лінгвістики. Їм присвячували наукові розвідки Е. Баєр, Е. Клайрон, Г. Кон, Г. Гофманн, Л. Кретценбакер, К. Г. Шайбле, Д. Шмаукс, Е. Щепанська та ін. До важливих праць, у яких висвітлено досліджувану проблематику, належать: «*Schimpfwörter der Griechen und Römer*» (Г. Гофманн), «*Schimpfwörter aus nationaler und aus religiös-konfessioneller Gegnerschaft*» (Л. Кретценбакер), «*Deutsche Stich- und Hieb-Worte. Eine Abhandlung über Deutsche Schelt-, Spott- und Schimpfwörter, altdeutsche Verfluchungen und Flüche*» (К. Г. Шайбле). Проте переклад етнофолізмів досі залишається поза увагою науковців, що й зумовлює **актуальність** пропонованої статті.

Мета і завдання статті. Метою нашої статті є аналіз етнофолізмів та способів їхнього перекладу. До основних завдань належать: загальний аналіз етнофолізмів, їхня класифікація, огляд історичних передумов виникнення окремих етнофолізмів, окреслення труднощів перекладу, аналіз позначень «*хохол*», «*кацап*», «*москаль*» і способів їхнього перекладу. Підґрунтям дослідження є приклади з творів сучасної української літератури та їхні переклади німецькою мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Етнофолізми та їхня класифікація. Кепкування належить до однієї з форм дещо завуальованої образи, яка, залежно від ступеня інтенсивності ознаки та способу її викладу, завдає шкоди реципієнтові. Бажання мовця алегорично передати своє ставлення до адресата, провокує його до вживання іронії. Іронія – делікатний інструмент у руках мовців, який перебуває на витонченій межі між дозволеним і грубим. Для нанесення адресатові невідворотної кривди мовець ступає на вищий щабель приниження, вдаючись до безкомпромісного осуду, сарказму. Адресатом можуть бути не тільки співрозмовники, але й треті особи, події, ситуації, етнічні групи, лінгвокультури. В основу інвектив покладено певні риси, які вважаються негативними або вартими кепкування з позиції опонентів.

Термін *етнофолізм* (*Ethnophaulisms*; від **дав.-гр.** *ἔθνος éthnos* – «плем'я», «етнос» + *φαῦλος, phaulos* – «поганий», «нікчемний», «маловартісний», «малозначущий») – занижене позначення етнічної групи, сягає 1944 року і належить американському психологу Абрагаму Робаку. Мова йде про пейоративну лексику, зокрема про занижену оцінку, дану однією етнічною групою іншій за допомогою позначень з негативною конотацією [7].

Етнофолізми – це лексичні одиниці та вирази, що належать до пейоративної лексики, спрямовані на вираження недружелюбного ставлення однієї лінгвокультури / етнічної групи / країни до іншої та до її мовців. Залежно від мети й причини виникнення таких найменувань вони можуть мати комічний (здатний викликати сміх) чи принизливий характер (здатний маніфестувати чи припускати що-небудь за менш важливе, ніж воно є насправді). Такі позначення часто сприймають як непристойні для їхнього публічного вживання. Більшість із них часто мають історичне підґрунтя.

Спіраючись на семантичні характеристики, етнофолізми можна поділити на такі групи: 1) позначення, пов'язані зі звичаями, традиціями, окремими звичками, культурою їжі тощо: *Krautfresser, Kartoffelfresser, Spaghettifresser, Froschfresser, бульбау*; 2) позначення, пов'язані із зовнішнім виглядом: *Langnasen, Schlitzaugen, хохол*; 3) позначення, пов'язані із предметами побуту: *ватники*; 3) позначення, пов'язані із територією, місцем проживання певних етносів та народностей (країна/частина країни, континент): *Ossis, Wessis, Latinos*; 4) позначення, в основі яких лежить відоме прізвище, типове ім'я тощо: *Fritz, Piefke, Iwan*; 5) позначення, в основі яких – етнонім: *Polack*; 6) позначення, утворені від назви держави: *дедерони*, (від *DDR*); 7) інші позначення (загадкові, невмотивовані, які не мають етимологічного підтвердження тощо).

2. Непорозуміння між народами та його вираження в мові. Непорозуміння між народами існувало в різні часи, що знаходить свій відбиток у мові. Сюди належать також фразеологічні одиниці (ФО), зафіксовані в багатьох мовах. Наприклад, вислів «*Das ist mir ein böhmisches Dorf*» (досл. укр: «це для мене богемське село», тобто, «це мені незрозуміло») сягає часів Габсбурзької монархії. Слов'янські назви в Богемії у ті часи звучали для німців незрозуміло і дивно. Інші народи у такій ситуації кажуть, що це для них «іспанське село», напр.: «*To je pro mě španělská vesnice*» (чеська мова), «*To je pre mňa španielska dedina*» (словацька), «*To su za mene španska sela*» (сербська), «*To su za mene španska sela*» (хорватська). Подібний фразеологізм існує також і в німецькій мові: «*Das kommt mir spanisch vor*». Вважають, що він виник завдяки іспанському Карлу V, який із 1519 р. також був німецьким імператором. Він прибув зі своєю іспанською свитою. Німецькому двору були незрозумілі придворні церемонії, багато чого видавалося дивним, у прямому розумінні слова – іспанським. У крутійському романі «*Simplicissimus*» є літературне підтвердження цього: «*Bei diesem Herrn kam mir alles wiederwertig und fast spanisch vor*». Подібно це звучить

у нідерландській мові: «*Dat kümmt mi spaansch vör*». Англіїці в такому разі згадують греків: «*That's Greek to me*» або «*It's (all) Greek to me*». Вважають, що англійський вислів виник із прямого перекладу латинського «*Graecum est, non legitur*» («це по-грецьки, не читається»). Ченці вживали цей вираз у період Середньовіччя, коли не знали грецької мови. Його середньовічна версія вживається у В. Шекспіра в «Трагедії Юлія Цезаря»: «*it was Greek to me*». Здивування і нерозуміння італійці висловлюють словами «*Mi sembra tedesco*» (досл. укр. «це видається мені німецьким»). Інші лінгвокультури в подібних ситуаціях звертаються до китайської мови: «*Це для мене китайська грамота*» (українська), «*Ez nekem kínai*» (угорська), «*Esto me suena a chino*» (іспанська) та ін. Для їдиш «китайською грамотою» є арамейська мова, для турецької – французька, перської – японська, для японської – китайська і т.ін. [див.13]. ФО «*Das kommt mir spanisch vor*» стала назвою для цілої низки книг (автори: Andrea Parr, Franz Sidler, Dr. Corina König-Linek, Bernd F. W. Springer, Klaus Densow та ін.). Безумовно, не тільки мова стояла на заваді порозуміння з багатьма етносами. Більш істотними були недружні стосунки між ними, боротьба за сфери впливу, репутація серед інших етносів тощо, що слугувало причиною для конфліктів, розбрату, зневаги та глузування.

3. Етнофолізми і їхній зв'язок з історичним минулим. Історія людства передбачає взаємодію між окремими малими / великими групами людей, етносами. Це є не лише процес співіснування, але й взаємовпливу одних на одних, що призводить до появи спільних / різних інтересів, планів, дій. Міжетнічна взаємодія сприяє зближенню етносів та їхніх представників, стимулює взаєморозуміння та інтеграцію. Проте історія демонструє не лише позитивні аспекти співіснування етносів, але й протилежні процеси: ворожнечу, ненависть, заздрість, боротьбу за територіальне панування та ринки впливу, війни, отже, й інформаційні. Саме одним з їхніх наслідків є поява етнофолізмів.

Іронізування та применшення вартості одних етносів в очах інших залежить від багатьох чинників: поразки / перемоги у війні, ворожі / недружні стосунки між країнами-сусідами, інша релігія, а також заздрість, відчуття вищості / меншовартості, прихована конкуренція, борг за стосунки в минулому тощо. Інвективні стратегії стосуються певних характеристик етносу, стереотипів поведінки його представників, їхнього зовнішнього вигляду, звичок, дій тощо. Зокрема, у К. Г. Шайбле знаходимо, що під час поразки саксонців відомою була лайка: *you shall hold me a Saxon! I will be called a Saxon!* [18, с. 53]. Одним із важливих джерел утворення етнофолізмів є зоонімічна інвектива. Наприклад, жителів Тюрингії та Саксонії до XVIII століття називали *Heringsnasen* [10, с. 11].

Етнофолізми можуть виникати спонтанно або бути пов'язані з певною ситуацією. Наприклад, слово «*Piefke*», яким австрійці ляляли німців, сягає 1866 року. Йдеться про місцевість Гензерндорф біля Відня, де пруські солдати вийшли на парад для святкування перемоги над австрійцями в битві за Кьонігсгрец. Парад супроводжувався маршем, який написав з нагоди цієї перемоги улюблений на той час пруський капельмайстер, військовий музикант Йоган Готтфід Піфке. Диригував оркестром його брат Рудольф. Австрійці супроводжували пруське військо вигуками: «*Die Piefke kommen!*».

Деякі етнофолізми мають давнє історичне минуле і побутують у мові до сьогодні, інші – стали архаїзмами. Наприклад, ще в давнину греків у знатних римських домах зневажливо називали *Graeculi*. Зі свого боку греки називали інші народи *варварами* [14]. Л. Кретценбакер також наголошує на часовій обмеженості окремих лайливих слів. До того ж, науковець зазначає, що деякі з них є загадковими, інші – можуть змінювати адресата.

Зокрема, румунське лайливе слово *rapistas* було спрямоване не проти католиків, а проти кожного, хто походив із Заходу. Дослідник наводить приклад із лайливим словом «*Grek*», яке у XII столітті для росіян вважалося лайливим через повну залежність від Візантії, «*Schwein*» для християнина із вуст мусульман було лайкою («*Schweinfresser*»): тих, хто їсть свиняче м'ясо, вважали нечистими. У Німеччині лайливим було слово «*Türke*», раніше нічим не пов'язане із трудовими мігрантами. Автор пояснює його негативну конотацію, пов'язану швидше із релігійними мотивами (інша віра, інша ментальність). Відповідно, жителі Османської держави вважалися «*Ungebildete*», «*Hinterwäldler*», а ті, що перейшли в їхню релігію (сербохорвати) «*Vertürkter*» [16, с. 70; с. 67-82]. Порівняймо з українською: *турок*, *затурканий* (забитий, отупілий, загнаний).

Деякі лексичні одиниці виходять з ужитку через те, що сьогоднішні могли б стати образою певної нації чи інкорпорувати расистський відтінок. Наприклад: *Negeroornig*, *Judeschuel* у Швейцарії. Практично не вживають етнофолізми, пов'язані з фашистським минулим. Зникають не лише етнофолізми, але й позначення, що походять від певних етнонімів чи етнофолізмів, які з огляду на сьогоднішній день можуть спровокувати незадоволення певних прошарків населення. У Німеччині упаковки, на яких ще кілька років тому було написано «*Negerkuss*» чи «*Mohrenkopf*» замінили на «*Schokokuss*». Через расистську конотацію в офіційному вжитку уникають лексем *Neger* та *Mohr*. Щось подібне спостерігаємо з назвою страви «*Zigeunerschnitzel*», яка зникла з німецьких меню. Також більше не вживають лексеми «*Negerschweiß*» та «*(widerwärtiges) chinesisches Rauschmittel*», що належали до синонімічного ряду евфемізмів слова «*Тее*» і зафіксовані в словнику А. Мачоса «*Scherz, Spott und Hohn in der lebenden Sprache*» [17]. Після завершення Другої світової війни, а також у зв'язку із примиренням росіян із німцями, відійшли в минуле етнофолізми «*Фріци*» та «*Ганси*».

4. Етнофолізми та німецька лінгвокультура. Позначення трудових мігрантів.

Німці не відзначаються особливо широким вокабуляром етнофолізмів. Деякі з етнофолізмів належать до повсякденного спілкування, інші – зафіксовані в словниках, але вживаються рідко. До найбільш вживаних на території Німеччини етнофолізмів належить *der Kanake*, -n. Через швидкий ріст економіки ФРН у 50-х роках XX століття та нестачу робочої сили німецький уряд запрошував на роботу іноземців. З початку 60-х років до Німеччини прибувають гостьові робітники з Туреччини, яких разом з арабами називають канаками [4] – *der Kanake*, -n. За словником Дуден *der Kanake*: 1. Корінний житель тихоокеанських островів, особливо Нової Каледонії; 2. Здебільшого: [ka 'nakə] (грубо, зневажливо) іноземець, який належить до іншого, чужого етносу (дискримінаційне лайливе слово); 3. Здебільшого: [ka 'nakə] (розм. зневажливо) людина, яку зневажають, ненавидять (часто як лайливе слово) [12]. Позначення *Kanak* належить до етнофолізмів з високим рівнем експресії і вживається як у розмовній мові, так і в публіцистичних текстах, художній літературі. Наприклад, у книзі Т. Пете «*Vom Gastgeber zu Kanaken*», чи Ф. Заїмоглу «*Kanak Spak. 24 Mißtöne vom Rande der Gesellschaft*» та «*Kopffstoff. Kanak Sprak vom Rande der Gesellschaft*» та ін. Етнофолізм «*Katzelmacher*» (також «*Katzlmacher*») вживається для позначення перших італійських гостьових робітників у 50-60 роках минулого століття. Походив, з одного боку, від «*Kesselmacher*» (лат. *catinus*, ст.в.нім. *chez(z)il*, сер.в.нім. *kezzel*, сьогодні: *Kessel* (прибулі італійські ремісники, які виробляли кухонне приладдя, особливо ложки, у розмовній мові *Gatz(el)*) [12]. Д. Шмаукс порівнює їх з бродячими котами, які всюди зачинали котиків [19]. Сьогодні – цей етнофолізм належить до рідковживаних.

Етнофолізми на позначення стосунків між німцями та французами. Здавна відома «приятельство» між німцями та французами, унаслідок чого в XIX столітті для позначення німців виникло слово *BOCHE*, яке походить від «*ALBOCHE*» і складається із префікса «*al*», скорочено «*allemand*» (німецький; *deutsch*) і «*boche*», (під впливом: *saboché* = голова, череп) («*tête de boche*»). Про німців говорили, що ті мають твердий або дерев'яний череп (порівн.: «*Dickkopf*» або «*Holzkopf*»). В іспанській мові з цього приводу існує позначення «*cabeza cuadrada*» (*Quadratschädel*) [15]. Раніше «*boche*» позначало товсту дерев'яну кулю (напр. «*Kegelkugel*»); *la boche: die Holzkugel, le boche: der Holzkopf, l'Alboche: der holzköpfige Deutsche*, скорочено «*boche*». Відомий німецький виробник електроприладів *Robert Bosch GmbH* з успіхом використав цей етнофолізм для сміливої реклами: «*C'est bien, c'est beau, c'est Bosch*» – «*Das ist gut, das ist schön, das ist Bosch*» (укр.: «*Це добре, це гарно, це – Бош*») [9]. Німці ж у відповідь не могли продемонструвати свою креативність, окрім вживання етнофолізму «*Froschfresser*» («жабоїди»), яке позначало чужу для них культуру їжі. Варто зауважити, що сьогодні багато етносів називають французів «жабоїдами». (Згідно з однією з версій, англійці під час війни з Наполеоном називали французів через їхню пристрасть до жаб'ячих лапок «*Frogs*»). Наслідком не дуже «люб'язних» взаємин з французами стало те, що німці вважали їх «*Erbfeinde*» («заклятий ворог, ворог у кількох поколіннях; бере початок від панування Людовіка XIV). Раніше це слово вживали для позначення дідька. За словником Дудена, 1) *Volk, das seit Generationen als ständiger Feind bekämpft wird* («*Deutsche und Franzosen galten lange Zeit als Erbfeinde*»); *seit Langem verhasster Gegner*; 2) (*verhüllend*) *Teufel* [12]. У XV столітті ним послуговувалися лише для позначення турків [8, с. 126].

Етнофолізми на позначення стосунків між німцями та поляками. З огляду на історичний розвиток взаємин між поляками й німцями в польській мові виник цілий арсенал негативних позначень німців, більша частина яких належить до певного історичного періоду і сьогодні не вживають: *Fryce, Prusaki, Adolfki, Helmuty, Hitlerowcy, Gestapowcy, Pierdoły saskie, Szkopy*. Уживаний етнофолізм «*Szwab*» («шваб») вживають не тільки на позначення швабів, але й німців узагалі (баварців, саксонців тощо). Польська дослідниця Е. Щепанська виокремлює такі позначення німців у польській мові: *Szkop, Szwab, Adolf, Helmut, Fryc, Niemiaszek, Niemra, Dederon, Enerdowiec, Enerdus, Erefenowiec* [20, с. 170]. Результатом прохолодних історичних взаємин між німцями та поляками стали вислови: «*Du Polacke!*» [13]), «*Das ist ein polnischer Haushalt*», «*Das sieht aus wie bei Polacken*», «*wie Polnisch rückwärts*» («щось є незрозуміле») та ін.

Інші етнофолізми в німецькомовній лінгвокультурі. У німецькому вокабулярі існують також інші етнофолізми. Наприклад, австрійці – «*Ösis*», чехи – *Ötzis*, росіяни – «*Iwans*» (застаріле). У соціалістичній НДР громадян колишнього Радянського Союзу позначали словом «*Freunde*». «Взаємна приятельство» між росіянами та німцями була настільки «міцною», що ці назви перенесли в обох мовах на позначення таргана: росіяни називали його *прусаком*, а німці – *der Russe*. Жителів туманного Альбіону, англійців, німці називають *Tommys / Tommys* (позначення британських солдатів; походить від імені *Thomas*), *Limies / Limeys* (виникнення позначення пов'язують із англійськими моряками, яким за розпорядженням британського адміралітету від 1795 року видавали лаймовий сік); американців – *Amis*, нідерландців – *Käsköpfe*, китайців – *Schlitzaugen*, турків – *Ölaugen, Kanacken* (вже згадуване вище). У німецькому, як і в англійському та французькому мовних просторах, для позначення італійців існує обценна або іронічно-глузлива назва «макаронники» – *Makkaronifresser* (фр. *macaronis*).

Як вже зазначалося, етнонім може слугувати негативним позначенням певної етнічної групи. Наприклад, для позначення заниженої оцінки чехів, австрійці кажуть: «*Du bist a Tschech*», синонімом якого є «*Du bist a Trottel*». Для протиставлення можна навести приклад вияву вищості однієї лінгвокультури над іншою, що фіксує словник берлінської лайки: «*Det jeht nich wie bei Preußens*» – «*He tak, jak u prusів*» (позначення неохайності інших етносів) [11, с. 70].

Етнофолізми на позначення різних народів. Позначення німців в інших лінгвокультурах. Різні лінгвокультури мають у своєму вокабулярі низку етнофолізмів на позначення німців. У Нідерландах їх називають *Moffen* (від *Mof*; відоме із попередніх століть як *Muff*; під час Другої світової війни вважалося як нацист), на півдні Нідерландів – *pruusj* (*Prüsch*, від *Preußen*); у Хорватії, Швейцарії – *Schwaben*, у Бразилії – *chucrutes* (від *Sauerkraut*), у Великобританії: *Krauts* (одна із попередніх назв – *Fritz*), в Росії – *фріци* (заст.). Остання назва сягає часів Першої світової війни і походить від зменшувальної назви популярного в XIX столітті імені *Friedrich*, особливо шанованого у Пруссії (*Friedrich der Starke*). Активне вживання цього етнофолізму припадає на час Другої світової війни.

Існує також ціла низка узагальнених позначень. Наприклад: у Китаї білих людей (американців та європейців) називають «*Langnasen*» (довгоносі), а в Таїланді – *Farang* (походить від *farangssä* – французький; французи були першими європейцями у Таїланді). *Farang* не вважається лайкою, хоча в контексті може вживатися занижено («*Der versteht das eh nicht, der ist nur ein dummer, kleiner Farang*»). Жителів Лаосу у Таїланді – називають *Lao*, що є лайливим словом. Деякі нації гордяться тими назвами, які їм дають інші. Наприклад, новозеландців називають «*Kiwis*» (позначення, якими себе називають народності, не є етнофолізмом).

Польська дослідниця Е. Щепанська здійснює порівняльний аналіз польських та чеських етнофолізмів на позначення деяких націй: 1) росіян: чес. *Rusák* – пол. *Rusek*, чес. *Iván* – пол. *Iwan, Moskal, Ruski, Bolszewik, Kacap, Sowiet, Wańka*; 2) італійців: чес. *Ièko* – пол. *Italiano*, чес. *Taliján* – пол. *Italianiec*, чес. *Taloš* – пол. *Makaroniarz*, чес. *Makarón, Špaget'ák*; 3) французів: чес. *žabák* – пол. *žabojad*, чес. *žabožrout* – пол. *Frantl*, чес. *Frantik* – пол. *Francek*, чес. *Francouzák, Šnekožrout, Slimakožrout*; 4) американців: чес. *Amerikán* – пол. *Amerykaniec*, чес. *Amik* – пол. *Jankes*, чес. *Jankej, Jenkys, Jenký Dudlouš*; 5) англійців: чес. *Anglán* – пол. *Angol*, чес. *Brityš* – пол. *Fajfoklok*; 6) югославів: чес. *Jugo* – пол. *Jugol*, чес. *Jugoš, Jugovìè*; 7) китайців: чес. *žlut'ák* – пол. *žółtek*, чес. *Rákos* – пол. *Kitajec*, чес. *Rákosník*; 8) німців: чес. *Skopčák* – пол. *Szkop*, чес. *Skopoun* – пол. *Szwab*, чес. *Saksik* – пол. *Adolf*, чес. *Sasík* – пол. *Helmut*, чес. *Fric* – пол. *Frys*, чес. *Němčour* – пол. *Niemiaszek*, чес. *Němčurák* – пол. *Niemra*, чес. *Dederón* – пол. *Dederon*, чес. *Dojčák* – пол. *Enerdowiec*, чес. *Dojč* – пол. *Enerdus*, чес. *Voš* – пол. *Erefenowiec* [20, с. 270].

Упродовж століть по-різному складалися стосунки українців із сусідами росіянами, білорусами, поляками, євреями. З'являються зневажливі назви для росіянина – *кацан*, *москаль*, єврея – *жид*, білоруса: *бульбаи*, *бацькун*, поляка – *лях*, угорця – *мадярон* та ін. На позначення українця серед росіян побутують етнофолізми *хохол*, *укрон*.

5. Переклад етнофолізмів. Переклад етнофолізмів належить до обділених увагою трансляторних проблем. Аналізуючи твори сучасних українських письменників та їхній переклад, надibuємо низку етнофолізмів, які становлять проблеми для перекладача. Це означає, що для їхнього відтворення передусім необхідні фонові знання, отже й знання походження певних позначень. До того ж, важливою проблемою є відсутність українсько-

німецьких словників, що спонукає перекладачів до використання російсько-німецьких лексикографічних джерел, у яких можливі неточності перекладу або ж відсутність етнофолізму.

При відсутності етнофолізму в перекладних словниках перекладач підбирає позначення, яке мало хоча б наближено передати закладену в ньому конотацію та приховану чи відкриту іронію / сарказм. Переклад етнофолізму за допомогою нейтрального етноніма спрощує текст. Заміна одного етнофолізму іншим відтворює стиль висловлювання, але іноді може заплутати читача.

Для дослідження перекладу етнофолізмів беремо найбільш уживані позначення українців та росіян *хохол*, *москаль* та *кацап*. Проаналізувавши лексикографічні джерела, видані в Росії та Україні, надибуємо різні тлумачення перелічених етнофолізмів. Наприклад, Словник української мови (СУМ) подає тлумачення лексичної одиниці *Хохол* як зневажливу назву українця [3]. Відповідно, у словнику Даля, крім значення цієї лексеми, подано навіть зневажливі порівняння: «*Хохол, украинец, малоросс; хохлячка, хохлушка ж. Хохол глупее вороны, а хитрее черта. Хохол не соврет, да и правды не скажет*» [5]. Лексему *москаль* жоден із українських словників не трактує в негативному значенні. І СУМ, і словник Б. Грінченка подають значення: *солдат, росіянин, великорос* [2]. У словнику Даля натрапляємо: «... все русское, кроме Дона или Украины» [5]. Обширніше трактування є у словнику Ожегова: «На Украине и в Белоруссии: прозвище русских, а также (стар.) солдат» [6]. Тому, щоб правильно передати конотацію слова «москаль» іноземною мовою, перекладачеві доводиться переглянути чимало довідкової літератури. Подібне спостерігаємо і з лексемою *кацап*. Словник Даля подає скупі інформації: «КАЦАП м. южн. прозвище, данное малорусами великорусам, москаль, но последнее означает б. ч. русского солдата, военного» [5]. У словнику Ожегова взагалі відсутня така словникова стаття. Якщо словник Б. Грінченка подає нейтральне значення: *кацап* 1) Великороссіянинъ. Кацапка, -ки, ж. Великороссіянка [2], то в СУМі наявна негативна конотація: «*Каца́п*, а, чол., заст. У розм. зневажлива назва росіянина» (СУМ). Найширше це слово розтлумачено в «Етимологічному словнику української мови», де зазначено: «*Каца́п* (заст., розм., знев.) росіянин. п. касар, ч. Касар, очевидно утворена від цап за допомогою специфічного компонента ка- як жартівливе позначення людей, що носять довгі бороди». За Д. Яворницьким, «кацап» має тюркське походження: тур., крим.-тат., аз. *kassar* («м'ясник») [1]. Раніше українців називали не лише *малоросами*, а й *руси́нами* або *руте́нами* (нім. *Ruthenen*), а великоросів – *московітами* / *московитами* (нім. *Moskowiter*).

Аналіз відтворення прикладів із творів сучасних українських письменників на німецьку мову на основі етнофолізмів *хохол*, *кацап* та *москаль* дає змогу виокремити такі способи перекладу:

1) етнофолізм → зафіксований у словнику етнонім / нейтральне позначення / старе позначення (позначення із попередніх епох). Наприклад: *кацап* – *Moskowiter* (укр.: «*Всі кацапи – дурні псиська (...) на фіга вони Су-Пу-Су-Пу розвалили, га?* – нім.: «...*Alle Moskowiter sind dumme Hunde (...) wozu zum Teufel haben sie die U-de-eS-eS-eR zerschlagen, he?*» (Л. Дереш «Поклоніння Ящірці»); *москаль* – *Moskowiter* m -s, = (укр.: «*Добре, що хоч коло нас москалем не смердітиме*» – нім.: «*Gut, daß zumindest hier unten bei uns nicht nach Moskowiter riechen wird*» (Ю. Андрухович «Дванадцять обручів»); *хохол, сержанти-хохли* – *ukrainische Sergeanten* (укр.: «...*оскаженіло ревні служачки, достоту сержанти-хохли в совєцькій армії...*» – нім.: «*übergeschnappte, übereifrige Bedienstete, Punkt für Punkt die*

ukrainischen Sergeanten in der Sowjetarmee...» (О. Забужко «Польові дослідження українського сексу»); *хохол* – *Kleinrusse* m -n, -n (укр.: «... та тільки ж Москві, вибачте на слові, до спини була згода якихось там хахлів» – нім.: «...doch in Moskau, entschuldigen Sie den Ausdruck, ging das denen am Arsch vorbei, was die Kleinrussen da meinten» (О. Забужко «Музей покинутих секретів»);

2) етнофолізм мови оригіналу → етнофолізм мови-перекладу. Наприклад: *канап* – *Iwan*, -s. (укр.: «*Кацани не хотіли, щоб бандеровець-перебіжчик приїжджав тут зі своїми грошима*» – нім.: «*Die Iwans wollten nicht, daß der fahnenflüchtige Banderowez mit seinem Geld hierherkam*» (Л. Дереш «Поклоніння Ящірці»);

3) транскрипція / транслітерація: *хахол*, рос. *хохол* – *Chachol* m (укр.: «*От якщо уявити собі такого питомого внутрішнього українця, того, що російською називається хитрий хахол, то це був він*» – нім.: «*Wenn es den typischen ukrainischen Charakter gibt, das, was man auf russisch als gewieften Chachol bezeichnet, dann war er es*» (Ю. Андрухович «Таємниця»);

4) перекладацькі інновації: *кацанка*, -и, -и, ж. – *Russen-Tusse* f =, -s (укр.: «*...як мав тут одну кацанку дурну*» – нім.: «*...was du hier für eine dumme Russen-Tusse hattest*» (Ю. Андрухович «Московіада»).

Ті самі етнофолізми можуть бути відтворені по-різному. Наприклад: *москаль*: 1) *Moskowiter* (укр.: «*Так говорили наші предки задовго до приходу москалів на галицькі землі, які зрусифікували все, що лиш піддавалось русифікації*» – нім.: «*So haben unsere Vorfahren gesprochen, lange bevor die Moskowiter in galizische Gefilde eindringen und alles russifizierten, was zu russifizieren war*» (Л. Дереш «Поклоніння Ящірці»); 2) *Russe* m -n, -n (укр.: «*У Львові завжди залишається приблизно та сама кількість сволоти, божевільних, патріотів, громадян, міщан, богемів, рогулів, москалів – усіх категорій населення*» – нім.: «*In Lwiw bleibt die Zahl von Groß- und Kleinbürgern, Banditen, Irren, Bohemiens, Patrioten, Russen, Tussen, Prussen*» (Ю. Андрухович, есе); 3) *Moskauer* m -s, = (укр.: «*Москаль для того, щоби всніти зрусифікувати більше українців, навіть перевів усі свої цигелики на годину назад*» – нім.: «*Der Moskauer hat sogar seine Uhr um eine Stunde zurückgestellt, um mehr Ukrainer russifizieren zu können*» (Л. Дереш «Поклоніння Ящірці»). Як бачимо, етнофолізми *москаль* та *кацан* перекладені за допомогою лексеми *Moskowiter*. Слово *московити* – одна з найуживаніших назв мешканців Московії (назва Великого князівства Московського та Московського царства). Словник Даля не подає такого значення, як і словник Грінченка та Етимологічний словник української мови. У кількох німецьких інтернет-джерелах натрапляємо на позначення *Moskowiten* як «*жителі Москви*». Лексема *Russe* призводить до нейтралізації етнофолізму, а позначення *Moskauer* подає його звужене значення. Варто зазначити, що на кількох німецьких інтернет-сайтах знаходимо позначення *Moskowiter* та *Moskauer* із характеристикою «синоніми» (пор. з універс. нім.-рос.сл.: «*Moskowiter -s, 1) ист. москвитянин, 2) россиянин; русский*»). Безумовно, важко однозначно схвалювати чи заперечувати той чи той спосіб перекладу етнофолізмів. Їхня нейтралізація призводить до втрат на рівні іронії та ставлення одного етносу до іншого. Вдалішим способом перекладу етнофолізму вважаємо його відтворення за допомогою відповідника в мові перекладу (*кацани* – *die Iwans*). Використання транскрипції потребує коментаря. Звуження значення (*москалі* – *Moskauer*) також призводить до підміни понять (*москалі-москвичі*) і до перекладацьких втрат. Найвдалішим, на нашу думку, є відтворення етнофолізма за

допомогою транскрипції з коментарем. Як бачимо, переклад етнофолізмів здебільшого не відтворює ставлення одного етносу до іншого й не передає їх сарказму та іронії.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Етнофолізми є однією з вузьких ланок лінгвістики. Оскільки вони досить рідко трапляються в текстах, це позначається і на відсутності відповідних трансляторних досліджень. Залишаючись досі малодослідженою ланкою трансляторики, переклад етнофолізмів потребує більшої уваги науковців. Відсутність двомовних словників призводить до того, що під час перекладу творів сучасних українських письменників німецькою мовою перекладачі нерідко вдаються до російських словників, які не завжди точно відтворюють або й узагалі залишають поза увагою етнофолізми. Найвні на сьогодні трансляторні практики фіксують такі можливості відтворення етнофолізмів: етнофолізм мови оригіналу → зафіксований у словнику етнонім / нейтральне позначення; етнофолізм мови оригіналу → етнофолізм мови-перекладу; транскрипція / транслітерація та перекладацькі інновації. До найбільш дієвих способів перекладу належить транскрипція з коментарем. Звісно, це не повний перелік можливих перекладацьких рішень. Перспективою дослідження є аналіз способів відтворення низки інших етнофолізмів у перекладах творів сучасних українських письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – Київ : Наук. думка, 1982–2006.
2. «Словарь української мови». Борис Грінченко. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hrinchenko.com>.
3. Словник української мови: в 11 т. / Укладачі А. А. Бурячок, В. В. Винник, Г. М. Гнатюк та ін. – Київ : Наук. думка, 1970–1980.
4. Ткачівська М. Р. Kanak Sprak та її потенційні можливості / М. Р. Ткачівська // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – № 6 (331). – 2016. – С. 235–240.
5. Толковый словарь живаго великорусского языка Владимира Даля. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovardalja.net>.
6. Толковый словарь русского языка Ожегова С. И. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ozhegov.textologia.ru>.
7. A dictionary of international slurs (ethnophaulisms): with a supplementary essay on aspects of ethnic prejudice / by A. A. Roback. Waukesha, Wis. : Maledicta Press, 1979. – 324 p.
8. Bayer Erich (Hrsg.): Wörterbuch zur Geschichte. Begriffe und Fachausdrücke (= Kröners Taschenausgabe. Bd. 289). 4., überarbeitete Auflage. Alfred Kröner. – Stuttgart, 1980.
9. Clairon Elsa. Das Wort: «Boche», «Chleu», und «Fritz». 5. September 2004. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sites.arte.tv/karambolage/de/das-wort-boche-chleu-und-fritz-karambolage>.
10. Cohn, Hugo. Tiernamen als Schimpfwörter. Prof. Dr. Hugo Cohn. Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht der Dreizehnten Städtischen Realschule zu Berlin. Ostern. – Weidmannsche Buchhandlung. – Berlin, 1910. – 27 S.
11. Das neue Berliner Schimpfwörterbuch. Haude & Spenerische Verlagbuchhandlung. – Berlin, 1986.
12. Duden Wörterbuch. Die deutsche Rechtschreibung. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.duden.de/rechtschreibung>.
13. Duden. Zitate und Aussprüche. Herkunft und aktueller Gebrauch. Rund 7500 Zitate von der klassischen Antike bis zur modernen Werbesprache. Band 12. 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Hrsg. von der Dudenredaktion. Dudenverlag Mannheim et al., 2002.

14. Hoffmann, Gustav. Schimpfwörter der Griechen und Römer / Gustav Hoffmann. – Berlin : Gaertner, 1892. – 33 S.
15. Hubert Roland, Marnix Beyen, Greet Draye (Hrsg). Deutschlandbilder in Belgien : 1830–1940. – Münster : Waxmann, 2011. – 478 p.
16. Kretzenbacker Leopold. Schimpfwörter aus nationaler und aus religiös-konfessioneller Gegnerschaft. In: Stereotypenvorstellungen im Alltagsleben. Festschrift für Georg R.Schroubek zum 65. Geburtstag. Hrsg.: Helge Gerndt. Münchener Vereinigung für Volkskunde e.V. – München, 1988.
17. Matschoss Alexander. Scherz, Spott und Hohn in der lebenden Sprache /Alexander Matschoss. Berlin ; Leipzig : Verlag W. de Gruyter, 1931. – 60 S.
18. Schaible Karl Heinrich. Deutsche Stich-und Hieb-Worte. Eine Abhandlung über Deutsche Schelt-, Spott- und Schimpfwörter, altdeutsche Verfluchungen und Flüche. 1885. – 91 S.
19. Schmauks Dagmar. Zickenkrieg und Hengstparade. Tiernamen als geschlechtsbezogene Schimpfwörter in den Boulevardmedien und im Internet. KODIKAS / CODE Ars Semeiotica-Volume, 31. No. 3–4. – Gunter Narr Verlag Tübingen, 2008.
20. Szczepańska E. Etonimy deprecjonujące a stereotypy językowe w czeszczyźnie i polszczyźnie. – „Bohemistyka”, 2006. – S. 265–272. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bohemistyka.pl/artykuly/2006/ART_Szczepanska.pdf.

Ткачивска Мария. Этнофолизм как переводческая проблема

В статье дается определение этнофолизм, осуществляется их анализ и рассматриваются предпосылки их возникновения. Предлагается классификация этнофолизмов и определяются трудности их перевода, также осуществляется анализ обозначений «хохол», «кацап» и «москаль» и способов их воспроизведения. Исследование базируется на основе примеров из произведений современных украинских писателей и их переводов на немецкий язык.

Ключевые слова: этнофолизм, этноним, пейоративная лексика, воспроизведение, способ перевода.

Tkachivska M. Ethnophaulisms as a translation problem

Ethnophaulisms are defined as lexical units and phrases, which are a constituent part of pejorative lexicon, and are expressing an unfriendly attitude of one linguistic culture or ethnic group towards another. They still make up a poorly studied field of the modern linguistics. The article provides the definition of ethnophaulisms, their analysis and reasons of their appearance in languages. The author comes up with a classification of ethnophaulisms as well as explains the difficulties in their translation. The article analyses the notions «хохол» (khokhol), «канан» (katsap), and «москаль» (moskal), as well as the ways of their reproduction. The paper conducts the research on the basis of works by modern Ukrainian writers and their German translations. According to their semantic characteristics ethnophaulisms can be divided into the following groups: 1) notions connected with customs and traditions, particular habits, food culture etc.: Krautfresser, Kartoffelfresser, Spaghettifresser, Froschfresser; 2) notions connected with appearance: Langnasen, Schlafaugen; 3) notions connected with the articles of clothes: ватники; 4) notions connected with territory, place of living of particular ethnic groups (a country/ a part of a country, a continent): Ossi, Wessi, Latinos; 5) notions which are derived from a well-known or common name etc.: Fritz, Piefke; 6) notions which appeared due to ethnonyms: Polack; 7) notions connected with a name of a country; 8) other notions (often they are mysterious, weird, lack explanation or it is hard to prove their etymology roots).

Due to the lack of bilingual pejorative dictionaries it is quite complicated for a translator to deal with ethnophaulisms. The existing translation ways might be summed up as follows: a source language ethnophaulism → a dictionary ethnophaulism/a neutral word; a source language ethnophaulism → a target language ethnophaulism; a source language ethnophaulism → transcribing and translational innovations. One the most effective ways to translate an ethnophaulism is to use a combination of transcribing and commentary.

Key words: *ethnophaulism, ethnonym, pejorative lexicon, reproduction, translation methods.*

Статтю подано до редколегії 05.05.2017

II. ФУНКЦІОНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ.

Ніна Кухар
(м. Вінниця)

УДК 811. 161. 2.' 367

КОМУНІКАТИВНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ПРИСЛІВНИХ КОМПОНЕНТІВ У СИСТЕМІ «ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ – ФАКУЛЬТАТИВНІСТЬ»

У статті проаналізовано комунікативні чинники перерозподілу прислівних компонентів у системі «обов'язковість – факультативність»; визначено способи актуалізації факультативних поширювачів атрибутивної семантики, семантичної нейтралізації елементів словосполучення, спричиненої позиційними умовами; розглянуто випадки переходу займенникових факультативних поширювачів у систему обов'язкових компонентів формально-граматичної структури речення.

Ключові слова: *формально-граматична структура простого речення, факультативний компонент прислівної залежності, семантична нейтралізація елемента словосполучення, факультативні поширювачі атрибутивної семантики, займенникові прислівні поширювачі.*

Постановка проблеми. Формально-граматична будова речення має системну організацію, у якій необов'язкові прислівні компоненти посідають особливе місце. У з'ясуванні процесів і закономірностей утворення факультативних прислівних компонентів першорядне значення мають синтаксичні особливості словосполучень як бази утворення відповідних позицій, а отже, формально-граматичних компонентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. Л. Іваницька, А. П. Загнітко, Н. В. Гуйванюк, М. В. Мірченко) щодо окресленого питання більша увага приділена вивченню складу, морфологічних особливостей цих компонентів, їхнього впливу на загальну структуру речення, особливостей ускладнення ними структури окремих членів речення. Проблеми виокремлення факультативних прислівних компонентів розв'язують на тлі розмежування повнозначних-неповнозначних слів з урахуванням абсолютивно-релятивної природи перших (І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, М. Я. Плющ). Вихідними положеннями для визначення позицій і субпозицій у словосполученні слугує теорія І. Р. Вихованця [1, с. 44-46].

Мета і завдання статті. Лінгвістична природа підрядних словосполучень, їхня наукова інтерпретація спричиняють увиразнення обов'язкових та факультативних прислівних компонентів також із достатньою орієнтацією на їхню інформативну достатність. Однак є випадки, коли ця закономірність дещо порушується при виокремленні компонентів і визначенні їхнього складу, розмежуванні їх за параметром «обов'язковість – факультативність». Зокрема, досить поширеним явищем у визначенні позицій і компонентів є семантична нейтралізація елементів словосполучення, а отже, відповідний перерозподіл позицій і компонентів формально-граматичної структури речення.

Метою нашої статті є визначення комунікативних чинників перерозподілу прислівних компонентів у системі «обов'язковість – факультативність».

Виклад основного матеріалу. Відомо, що іменниково-прикметникові словосполучення замкненого типу утворюють розгалужену систему мовних конструкцій, у яких іменники, поєднуючись із прикметниками, утворюють ненапружені позиції, які заповнюють прикметникові слова. У такий спосіб утворюються факультативні прислівні компоненти, виражені прикметниками. Ідеальна кореляція між повнозначними словами і формально-граматичними компонентами в таких реченнях простежується майже в усіх позиціях, що їх здатні прогнозувати іменники для залежних прикметникових компонентів.

Усе ж у граматичній системі української мови є непоодинокі випадки, коли така закономірність відсутня. Наприклад, прикметникові лексеми, що характеризують людину щодо її емоційно-психічного стану, волі, темпераменту, рис характеру, інтелектуальних, фізичних, фізіологічних якостей, а також загальних позитивних чи негативних оцінок, утворюють підрядні словосполучення із головним словом «людина»: *весела, добра, лиха, спокійна, щаслива, врівноважена, наполеглива, завзята, темпераментна, брехлива, горда, груба, добropорядна, жадібна, легковажна, працьовита, чесна, чуйна, сильна, хвороблива, вродлива, красива, погана, симпатична, чарівна*.

У реченні *Батько Марусі Чурай був людиною хороброю, чесною* (з журн.) – усе словосполучення *людиною хороброю* перебуває в позиції головного компонента (є іменним складеним присудком із зв'язкою *був*). При цьому характерним є те, що не лише обидва повнозначні слова (іменник і прикметник) утворюють іменну частину присудка, але в складі такої частини присудкового компонента має місце семантичний перерозподіл елементів, що виявляється в деякій нейтралізації значення іменника і відповідно в актуалізації прикметникової ознаки. Пор.: *Він був доброю людиною* → *Він був добрий*; *Він став жорстокою людиною* → *Він став жорстоким*.

Семантична нейтралізація елементів словосполучення, зумовлена позиційними умовами, найчастіше стосується іменників, що лексично повторюються в головних позиціях підметово-присудкового комплексу в реченнях іменної будови: *Наша епоха – це епоха змін* (з газ.). Формально факультативний підметовий поширювач *наша* і присудковий поширювач *змін* вживаються при тих самих словах (*епоха*), що зумовлює переосмислення змістової інформації в присудковому комплексі – факультативний прислівний компонент «перебирає» на себе функцію присудка. По суті, ядерний присудковий елемент зазнає позиційної нейтралізації, що підтверджує трансформація: *Наша епоха – це епоха змін* → *Наша епоха – це зміни*.

Семантична нейтралізація властива компонентам, у складі яких є слова: **річ**: *Це не проста річ – електростанцію будувати* (П. Загребельний) → *Електростанцію будувати – це не просто*; **людина**: *Цікавою, мудрою людиною виявився цей Колумб* (Олесь Гончар) → *Цікавим, мудрим виявився цей Колумб*; **юнак**: *Він був добрий юнак* (О. Довженко) → *Він був добрим*; **процес**: *Виявити зміст складнопідрядного речення – складний процес* (з журн.) → *Виявити зміст складнопідрядного речення – складно*.

Або: *Він глянув на неї **пильним поглядом*** (=пильно); *уважним поглядом* (=уважно), *пронизливим поглядом* (=пронизливо), *прискіпливим поглядом* (=прискіливо), *серйозним поглядом* (=серйозно). Усе іменниково-прикметникове словосполучення заповнює в реченні периферійну придієслівну позицію і виконує функцію факультативної обставини способу дії: *глянув на неї як?* – *глянув **пильним поглядом***. У межах же самого факультативного

компонента відбуваються структурно-семантичні перетворення на користь прикметникових слів, унаслідок чого утворюється позиційно зумовлена форма аналітичної будови. Нейтралізація семантики лексеми *поглядом* відбувається саме в такій позиції, яку зумовлює дієслово *глянути* із залежною від нього формою безприйменникового іменника в орудному відмінку.

Процес нейтралізації семантики окремих повнозначних слів, а отже, відповідний перерозподіл позицій формально-граматичної структури речення, охоплює також випадки, коли головні позиції двоскладного речення іменної будови заповнюють компоненти, виражені тими самими словами, зокрема іменниками: *І почуття гордості за свій народ – законне почуття* (О. Довженко) – у реченні спостерігаємо перерозподіл позицій через нейтралізацію реченнєвої семантики слова *почуття*. Пор.: *І почуття гордості за свій народ – законне почуття* → *І почуття гордості за свій народ – законне*. Явище нейтралізації семантики присудкового компонента – іменника *почуття* – обмежене структурою речення, оскільки в позареченнєвих умовах, зокрема в словосполученні, цей іменник може вступати в слабкий зв'язок узгодження: *почуття* («психічні й фізичні відчуття людини») *гостре, сильне, нестерпне, притуплене, неприємне; почуття* («правильне або хибне усвідомлення людиною свого значення, ролі в суспільстві») *розмите, розвинене, високе, загострене; почуття* («емоції, викликані певними душевними переживаннями») *радісне, ніжне, тепле, мимовільне, неусвідомлене, слабе, сильне, гірке, материнське, родинне; почуття* («любов, кохання») *велике, нерозділене, глибоке, чисте, платонічне*.

Своєрідні семантичні процеси спостерігаємо в межах факультативних компонентів, виражених деякими займенниками. У системі української мови за означальними, присвійними та вказівними займенниками приіменникової залежності закріпилась типова функція факультативного поширювача. Отже, у словосполученнях «іменник + означальний займенник», «іменник + присвійний займенник», «іменник + вказівний займенник» іменники утворюють периферійні позиції, які в структурі речення заповнюють факультативні займенникові компоненти: *А вже ж уся слава на всім світі стала* (Нар. тв.); *Далеко десь з-під самого Бугу сірою грудочкою покотився в село заєць* (М. Стельмах); *Виноград на зігнутих гілках гостинно простягає свої солодкі грона* (М. Рильський); *В тремтінні слів твоїх крилатих я барвінкову щирість чую* (Б. Антонович); *Учора раннім-рано на зорі почався наші великий наступ* (О. Довженко).

Проте в деяких контекстуально визначених умовах їм властиві ознаки обов'язковості. Зокрема, факультативність формально-граматичного придієслівного компонента «сам» підтверджує трансформація реченнєвої структури в елементарне непоширене речення з елімінованим компонентом «сам»: *Директор сам приїхав* → *Директор приїхав*. Позареченнєвий контекст, що визначає семантичну ємність компонента «сам», з одного боку, і його семантико-граматичну індивідуальність як окремого компонента, з іншого, – може бути інтерпретований так: а) *Ніхто не запрошував директора. Він вирішив, що потрібно приїхати, і тому приїхав*; б) *Директорові пропонували машину, але він не скористався цим, а приїхав так, як вважав за потрібне*; в) *Директор мав приїхати разом з іншими колегами, але чомусь він приїхав без них*; г) *Директор лежав хворий. Йому потрібно було вирішити кілька виробничих питань. Колеги хотіли поспілкуватися з ним у лікарні. Але він таки приїхав*.

Такими, наприклад, є займенникові компоненти, виражені:

– означальним займенником *усякий* (*всякий*) у значенні: а) «який завгодно, кожний»: *На всякий терпець буває кінець* (Нар. тв.); б) «різний, всілякий»: *У скрині у неї повно всякого добра* (О. Довженко); в) «будь-який»: *Тепліше стає на серці, коли бачиш, що ти не цілком самотній на світі; що є добрі люди, які без всякого власного інтересу дбають про тебе* (М. Коцюбинський);

– *весь* (*ввесь, увесь*) у значенні а) «неподільне, ціле, взяте повністю»: *Ой сину, мій сину, моя ти дитино! Чи є кращий на всім світі, на всій Україні!* (Т. Шевченко); б) «повна кількість, виражена числівником»: *Він знає всі вісім правил*.

Те саме властиво займенниковому компоненту «самий» із значенням тотожності з ким-, чим-небудь чи подібності до когось (чогось); увиразнення, конкретизації, виділення особи, предмета, місця, часу: *саме хтось, саме щось, не хто інший, не щось інше*. На рівні словосполучення цей займенник уживається після вказівних займенникових слів *той, та, те, ті, цей, ця, ці, такий, така, таке, такі*: *Село на горі, а попід горою той самий Дніпро шумів, що й попід Києвом* (Марко Вовчок). Він може вживатися з іменниками в поєднанні з прийменниками на позначення часу (пори, доби чи року, певного періоду), указуючи на часову межу дії (саме тоді): *перед самим ранком, перед самим Новим роком, перед самою війною*.

Нерідко, особливо в неповних реченнях, структурна позиція увиразнює семантику такого займенникового компонента, який отримує статус змістової облігаторності, перебираючи на себе функції пропущеного іменникового компонента: *І там степи, і тут степи, та тут не такії* (Т. Шевченко).

Аналізований матеріал поширених речень із прислівними компонентами показав, що розмежування обов'язкових – факультативних компонентів, окрім усього іншого, може залежати від комунікативної зорієнтованості речення загалом. Покажемо це на прикладі компонентів речення із дієслівним присудком *просити* (*благати*). Загальносемантичною характеристикою речень із таким присудком є «спонукання суб'єктом адресата через звернення (прохання) про об'єкт»: *Він просив чогось у когось* (*Він просив про щось у когось*). Таку семантику реалізують речення із наявними в них обома придієслівними компонентами: *Мужчина впав на коліна й просив у неї милості* (М.Хвильовий) = *Мужчина впав на коліна й просив, щоб вона змилостивилась* = *Мужчина впав на коліна і просив: «Змилуйся»*.

Отже, як в аналізованому реченні, так і в його трансформах, послідовно простежується наявний, мовно реалізований, обов'язковий компонент, виражений прийменниково-займенниковою словоформою *у неї* (пор.: у першому трансформі – *вона*, у другому – нульова займенникова форма неназваного суб'єкта дії, до якого адресоване звернення мовця). Усе це підтверджує думку про контекстуальну важливість обох об'єктних компонентів у відтворенні реченнєвою структурою її загальної семантики. Речення дещо іншої структури (*Мужчина впав на коліна і просив милості*) з можливим трансформом *Мужчина впав на коліна і молився* відтворює іншу семантичну структуру, а отже, має інше комунікативне призначення.

Облігаторність – факультативність компонента в реченнєвій структурі дослідники пов'язують з облігаторністю та факультативністю валентного поширювача в семантико-синтаксичній структурі речення. І. П. Пасічник, зокрема, зазначає: «Облігаторні компоненти мають високий ступінь необхідності, їхнє вилучення призводить до ущербності речення (змістового або граматичного); факультативні компоненти, хоч і належать до зумовлених

валентністю предиката елементів, проте їм властивий менший ступінь необхідності, їх можна вилучити без істотних змін у змісті речень» [6, с. 6–7].

Поглиблене вивчення семантико-синтаксичної структури простого речення, орієнтоване на розмежування облігаторних та факультативних синтаксем у його реально репрезентованому чи потенційно можливому реченні дає змогу деяким дослідникам дещо з інших позицій розглянути облігаторність – факультативність компонентів, зокрема у формально-граматичній структурі речення. У контекстуально напруженій позиції факультативний прислівний компонент набуває особливої значущості, перетворюючись із структурно необов'язкового в найбільш вагомий і відповідним чином виділюваний у загальній канві речення: *Письменник «заселяє» твір своїми людьми, надає йому свою колористику, насичує його своєю емоційною атмосферою* (з журн.).

Визначення структурної схеми формально-граматичної моделі речення пов'язане здебільшого з певними складностями, оскільки факультативність структури (формальна) переважної більшості компонентів суперечить інформативній значущості їх у реченні. Наприклад, у реченні *Треба вітати, що Ю. Мушкетик уперто шукає свіжого слова* (В. Русанівський) – *свіжого* є факультативним прислівним компонентом, проте вилучення його з речення (... *шукає слова*) можливе лише на формальному рівні; на рівні ж змістовому для довершеності вислову таке вилучення видається неможливим.

Контекстуально увиразнюватися можуть факультативні прислівні компоненти, уживаючись у позиції, прогнозованій повнозначним словом у функції головного члена односкладного речення. При цьому такий компонент стає інформативно навантаженим у загальній канві речення, все ж залишаючись структурно факультативним: *Не раз і не два Воронцов ішов у бойових порядках піхоти, було скрутно, а іноді – коли й не зовсім скрутно* (О. Гончар).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Аналіз мовного матеріалу на предмет виявлення ознак облігаторності – факультативності формально-граматичних компонентів речення дає підстави до таких узагальнень: у сфері деяких підрядних словосполучень простежуємо явище нейтралізації семантики опорних елементів і зміни позицій факультативних прислівних компонентів; типовими для української мови є процеси позиційного увиразнення семантики деяких факультативних прислівних компонентів, виражених займенниками; обов'язковість – факультативність прислівних компонентів може визначати структура простого речення; на кваліфікацію формально-граматичного прислівного компонента щодо параметра «обов'язковість – факультативність» впливає комунікативна зорієнтованість речення загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець – Київ : Наук. думка, 1980. – 286 с.
2. Гуйванюк Н. В. До питання комунікативної парадигми речення // Н. В. Гуйванюк // Мовознавство. – 2005. – № 3/4. – С. 148–154.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
4. Іваницька Н. Л. Синтагматика українського дієслова і синтаксичний аналіз : [монографія] / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : Ландо-ЛТД, 2012. – 180 с.
5. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / О. І. Леута. – Київ : Такі справи, 2008. – 208 с.

6. Пасічник І. А. Семантико-синтаксична валентність предикативних прикметників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / І. А. Пасічник. – Київ, 2011. – 17 с.

Кухар Н. И. Коммуникативная обусловленность перераспределения присловных компонентов в системе «обязательность – факультативность»

В статье проанализированы коммуникативные причины перераспределения присловных компонентов в системе «обязательность – факультативность»; определены способы актуализации факультативных компонентов атрибутивной семантики, семантической нейтрализации элементов словосочетания, обусловленные их позицией; рассмотрены случаи перехода факультативных элементов, выраженных местоимениями, в систему обязательных компонентов формально-грамматической структуры предложения.

Ключевые слова: *формально-грамматическая структура простого предложения, факультативный компонент присловной зависимости, семантическая нейтрализация элементов словосочетания, факультативный компонент атрибутивной семантики, факультативный компонент, выраженный местоимением.*

Kuhar N. Communicative condition of redistribution of word components in the system «obligatory – facultative»

The article analyzes the communicative factors of the redistribution of word components in the system "obligatory-facultative". The methods of actualization of facultative spreaders with attributive semantics, with neutralization semantic of elements of the phrase, caused by positional conditions are defined. The cases of pronouns transition to facultative spreaders are considered in the system of obligatory components of the formal-grammatical sentence structure.

The grammatical basis of a facultative component is its word dependence that is realized within the transposed subtotal phrase into the sentence structure. The content of the facultative spreaders is the syntactic value (syntactic function), which is based on a combination of semantic and formal features, taking into account the communicative purpose of the sentence as a whole. Determination of the formal grammatical structure of the sentence is associated with most of the complexity; formally facultative structure of the components often contradicts the informative significance of the sentence.

Among some sub-phrases the phenomenon of neutralizing the semantics of the reference components and changing the positions of facultative spreaders are traced. The classification "obligatory – facultative" is depend communicative orientation of the sentence in general.

Key words: *formally-grammatical structure of simple sentence, facultative component of word dependence, semantic neutralization of a phrase element, facultative spreaders with attributive semantics, pronoun word spreaders.*

Статтю подано до редколегії 27.04.2017

Юлія Лебедь
(м. Вінниця)

УДК 811.161:2'367.622

ПАРАМЕТРИ МОДЕЛЕЙ КІЛЬКАСЛІВНОЇ ІМЕННИКОВОЇ НОМІНАЦІЇ

У статті розглянуто кільकाслівні іменникові номінації, описано їхні параметри, визначено умови обов'язковості іменникових компонентів кільकाслівної іменникової номінації, проаналізовано різні типи моделей кільकाслівної іменникової номінації: за будовою, за закритістю / відкритістю структури, за прогнозуванням іменником позицій, за морфологічним вираженням залежних від синсемантичного іменника слів, окрім цього, розмежовано типи моделей кільकाслівних іменникових номінацій за міжкомпонентними семантико-синтаксичними відношеннями.

Ключові слова: *кількаслівна іменникова номінація, синсемантизм, модель кільकाслівної іменникової номінації, обов'язковий компонент кількаслівної іменникової номінації.*

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістичній науці увагу звертають на питання, що перебувають тепер у центрі зацікавлень теоретиків-синтаксистів й отримують неоднозначні відповіді.

Функціональний аналіз допомагає рельєфніше відобразити вершинний характер синтаксису в мовній системі, його підпорядкованість двом основним функціям мови – комунікативній і когнітивній.

Функціональний підхід уносить істотні корективи щодо виділення системи синтаксичних одиниць, їхньої ієрархії, функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В україністиці є вагомий теоретичний і практичний доробок стосовно дослідження формально-граматичних, семантичних та функціональних особливостей дієслова (праці В. Русанівського, О. Мельничука, І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, Н. Іваницької, С. Єрмоленко, Й. Андерша, Н. Гуйванюк). Вивчаючи різнорівневу природу дієслова, учені почали виокремлювати такі класи дієслівної лексики: «релятивні» (В. Шмілауер, Н. Іваницька, А. Загнітко); «відносні», «несамостійні» (Л. Щерба, В. Виноградов); «синсемантичні» (А. Марті, О. Гулига, Н. Дзюбишина); «дієслова відкритої семантики» (Р. Гайсіна, Г. Золотова); «семантично ненасичені» (У. Юнг); «несамодостатні» (М. Мірченко); «незамкнені» (М. Брінкман); «інтенційні» (Я. Оравець, Р. Мразек, М. Володченков); «дієслова неповної предикації» (В. Гак).

Іменнику належить одне з центральних місць у системі частин мови [2, с. 41]. Центральність зумовлена властивістю іменника позначати предмети (семантичний аспект) і виступати в ролі головного компонента (формально-граматичний аспект). Одним із організуючих компонентів речення виступає іменник.

Мета статті – з'ясувати основні параметри кількаслівної іменникової номінації.

Об'єкт дослідження – іменникові кількаслівні номінації.

Предмет дослідження – кількаслівні номінації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Іменникові кільकाслівні номінації утворюються на базі: двохелементних семантичних єдностей – підрядних іменникових словосполучень з опорним синсемантичним іменником (*читання книги, проведення дискусії, відвідування занять, повернення боргу, пошив одягу, втручання в будівництво*) та на базі трьохелементних семантичних єдностей із опорним синсемантичним іменником (*надання допомоги самотнім, забезпечення населення газом*).

У семантичні єдності іменникового типу вступає велика кількість синсемантичних іменникових слів, які разом із залежними від них словоформами становлять основу структур, на базі яких утворюються кільकाслівні іменникові номінації.

Переважає більшість іменникових слів, які утворюють семантичні єдності іменникового типу, є словами синсемантичної природи через свою неспроможність власним фонемним складом номінувати предметні денотати [1]. Ця властивість сприяє утворенню іменниковими словами семантичних єдностей різної структури, у яких іменниковий синсемантизм компенсують залежні від перших словоформи інших частин мови, переважно іменників. Синсемантизм властивий: а) віддієслівним іменникам (девербативам) [4, с. 38]; б) автосемантичним іменникам у певних значеннях; в) іменниковим словам із переносним значенням.

Загальна кількість іменникових слів, утворених від дієслів, є набагато меншою, ніж самих дієслів. В українській мові відсутні віддієслівні іменники, утворені від переважної більшості автосемантичних дієслів. Особливо це стосується безособових дієслів, наприклад, тих, що позначають стан природи (*вияснятися, сніжити, вітрити, віхолити, зоріти, дніти, перегриміти, замрячити*) чи фізіологічний стан певних органів людського організму: *боліти* (про частину тіла), *терпнути* (про кінцівки), *свербіти* (про тіло чи його частину), *німіти* (про тіло чи його частину) і т. ін. Абсолютну неможливість дієслівно-іменникової словотворчої кореляції виявляють автосемантичні дієслова на позначення стану природи із префіксами, наприклад, у підгрупі дієслів із семантикою інгресивності (*завесніти, завечоріти, замжичити, захурделити*), інтенсивності (*розвеснітися, розгримітися*), ітеративності (*попогриміти*), делімітативності (*похмарити*), фінітивності (*передощити*). Зазначену вище закономірність пояснює насамперед денотативна фіксованість семантики на процесуальності за повної відсутності предметного денотата, а отже, іменникового чи займенникового слова у функції підмета, здатних / нездатних трансформуватися в родовий приіменниковий (*світає → світання (чого?)*).

Сильні позиції, утворені іменниковими словами в семантичних єдностях іменникового типу, мають здатність заміщувати іменникові (займенникові) словоформи в непрямих відмінках без прийменників, які компенсують синсемантизм іменникових слів: *отримання інформації, застосування законів, стислість викладу, процес читання, збирання врожаю, співчуття другові, служіння народу, брязкіт машин, гавкання собак, володіння зброєю, володіння майном, газифікація села, розкрадання землі, розкрадання коштів, проведення слідства, застосування зброї, запуск ракети, процес поширення інфекції, виникнення епідемії грипу, оптимізація вирішення питань збуту сировини, проблема утилізації побутових відходів* і т. д.

Як і синсемантичні дієслова, синсемантичні іменники виявляють вибірковість щодо залежних слів із відповідними граматичними та лексичними ознаками і не можуть сполучатися з іншими, несумісними з їхньою «граматикою» чи семантикою. Граматичну сполучуваність обмежують семантико-граматичні (валентнісні) ознаки синсемантичних

іменників, а їхню лексичну сполучуваність – денотативні властивості. В обов'язкову сполучуваність не можуть вступати іменники з порушенням структурно-семантичних закономірностей утворення семантичних єдностей: *роз'єднання стосунки, соління огірки* тощо. Не можуть також бути об'єднані слова, що номінують предметні денотати, які взаємовиключають один одного [3]: *роз'єднання генія, збирання почуттів* тощо. Сполучатися можуть слова, у яких є частковий збіг сем.

У семантичній єдності іменникового типу наявні семи, які обов'язково експлікуються, що зумовлює обов'язкову сполучуваність опорних слів із залежними як компенсаторами незавершеної іменникової семантики: *Поширеність конфліктів, їхня роль у суспільному житті привертала увагу до них ще з часів глибокої старовини* (З журн.); *Свято – це генеральний огляд сил* (В. Винниченко); *До найреальніших картин вона додає ліричні покраси, що не раз нагадують симфонії, де враження красвидів і почування душі зливаються в неподільну гармонію* (Леся Українка); *Зрозуміння природи для сучасного людства менш істотне, ніж користування з неї* (П. Загребельний); *Атмосфера гаряча, тривожна, вся небезпека і боротьба, вічний упад і підйом, розквіт надії й розлуки, почуття сили й знесилля і безконечно довга дорога...* (М. Коцюбинський).

Виділяємо такі типи кільकाслівних іменникових номінацій:

- за будовою: двохелементні (*споживання м'яса*), розширеної структури (*здатність відновлення судин мозку*);
- за закритістю / відкритістю структури: закритого типу (*допомога малозабезпеченим*), відкритого типу (*перевірка готовності...*);
- за прогнозуванням іменником позицій: односпрямовані (*махання руками*), двоспрямовані (*вручення премії переможцям*);
- за морфологічним вираженням залежних від синсемантичного іменника слів: безприйменниково-іменникові (*збирання врожаю*), прийменниково-іменникові (*втручання у справу*), інфінітивні (*обіцянка прийти*), прислівникові (*оранка вручну*).

Розмежовуємо такі основні групи моделей кільकाслівних іменникових номінацій: безприйменниково-іменникові / займенникові, прийменниково-іменникові / займенникові, інфінітивні. У межах кожної з цих груп виділяємо варіанти приіменникових обов'язкових компонентів із властивими їм формальними та семантичними ознаками.

Систему компонентів кільकाслівної іменникової номінації становлять іменникові та інфінітивні словоформи, уживані при синсемантичних іменниках для компенсації їхньої недостатньої семантики в семантичних єдностях різної структури: *втручання в справи бізнесу, неспроможність до керівництва країною, прагнення до вступу в НАТО, неможливість поспілкуватися з людиною, відмова підсудного від зустрічі з адвокатом, здатність слова до поєднання з (повнозначним) словом, залежність слова від властивостей мотиватора, здатність словосполучення до транспонування в речення, перехід прикметників в іменник, спроба втручатися у діяльність підрозділу* і т.д.

Ураховуючи морфологічне вираження, залежний компонент кільकाслівної іменникової номінації класифікуємо за відповідними структурними моделями, наприклад: безприйменниково-іменникові / займенникові компоненти в родовому відмінку, безприйменниково-іменникові / займенникові компоненти в давальному відмінку і т.д. До того ж, беручи до уваги міжкомпонентні семантико-синтаксичні відношення, а отже, синтаксичну семантику обов'язкового приіменникового компонента, розмежовуємо, наприклад, безприйменниково-іменникові / займенникові компоненти з об'єктним значенням

(об'єктної семантики), приіменниково-іменникові / займенникові компоненти з обставинним значенням (обставинної семантики) і т. под.

Отже, синсемантичний іменник «обирає контекстних партнерів», у поєднанні з якими цілісно реалізує семантику, забезпечуючи тим самим граматичну й значеннєву правильність, мовну нормативність конструкцій – семантичних єдностей, на базі яких утворюються приіменникові обов'язкові компоненти з відповідним синтаксичним значенням.

У системі приіменникових обов'язкових компонентів виділяються обов'язкові іменникові компоненти, виражені формами родового, давального, знахідного та орудного відмінків іменникових слів без прийменників.

Перспектива. Подальше дослідження моделей кількаслівної іменникової номінації дозволить визначити, яке синтаксичне значення можуть виражати вищезазначені номінації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В. Г. Пути развития грамматического строя в немецком языке. [Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В. Г. Адмони. – Москва : «Высшая школа», 1973. – 178 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. Іваницька Н. Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 97–103.
4. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – Київ : Вища школа, 1986. – 167 с.

Лебедь Ю. Параметры моделей несколькословной существительной номинации

В статье рассмотрено несколькословные существительные номинации, определено не только особенности образования несколькословной существительной номинации, но и условия образования несколькословной существительной номинации; определено, какие существительные могут образовать несколькословную номинацию, рассмотрено основные типы и виды моделей несколькословной существительной номинации, описано, варианты моделей несколькословной существительной номинации.

Ключевые слова: *несколькословная номинация, синсематическое существительное, модель несколькословной номинации, тип модели несколькословной номинации.*

Lebed Yu. The options of models of few words noun nomination

The article is devoted to few words Noun nomination. The functional method helps to solve syntactical problems that regard to structure of sentence. Ukrainian linguistics has many researches that are devoted to Verb possibility of making sentence. The aim of the article is to describe the models of few words Noun nomination. The object of the research is the Noun few words nomination. The subject of the research is the few words nomination.

The Noun has one of the central places in the system of the parts of speech. It can denote items and can be the main component of the sentence. The Noun is one of the components that organize the sentence.

Few words Noun nomination is based on Noun phrase with synsemantical Noun. Such Nouns can't realize its semantic singly. They need another word, for example: the translation (of what?) – the translation of the text.

Most semantic unities are based on synsemantical Noun, that can't nominate object denotations. This property contributes the forming of unities of different structure with the

synsemantical Noun. Ukrainian synsemantical Nouns are formed from synsemantical Verbs, some absolute Nouns with certain meaning and nouns with figurative sense. Synsemantical Nouns can't be formed from Verbs that mean nature state.

In few words Noun nomination the Noun forms strong position for depended component. This component compensates the Noun synsemantics. According to these depended components we can distinguish such models of few words Noun nomination: non prepositional Noun / Pronoun model, prepositional Noun / Pronoun model, infinitive model.

Synsemantical Nouns identify selectivity according to dependent words. Such Nouns can't connect with words that incompatible with its grammar or semantics. Grammatical connection is determinate by valence of synsemantical Nouns. The words that nominate object denotations with mutual exclusion can't form the unity.

There are such groups of few words noun nominations: according to the structure: two-component, three-component; according to the open / close structure: close, open types; according to the Noun prognostication of position: one directional and two directional; according to morphological method of expression: non prepositional Noun nomination, prepositional Noun nomination, adverbial Noun nomination. At the same time two first groups are divided on such models: non prepositional Noun components in genitive case, in dative case etc.

Key words: *synsemantical Noun, few words nomination, few words Noun nomination, model of few word Noun nomination.*

Статтю подано до редколегії 29.04.2017

Володимир Мельничайко, Мирослава Криськів
(м. Тернопіль)

УДК 811.161.2'276.6:34

ЗАСОБИ АРХАЇЗАЦІЇ ТЕКСТУ В РОМАНІ І. БІЛИКА «МЕЧ АРЕЯ»

У статті виокремлено й проаналізовано мовні засоби, якими скористався І. Білик у романі «Меч Арея», щоб, не порушуючи принципу доступності тексту для читачів, надати йому колориту давно минулих часів. Для цього авторові знадобилися історизми, архаїзми та похідні від них, серед них – й авторські новотвори. Приклади стилізації під старовину представляють усі рівні мовної структури – лексичний, фонетичний, морфемний, граматичний, матеріал для діахронічного зіставлення із сучасною літературною мовою – давньоруські й староукраїнські тексти, просторічні та діалектні висловлювання, окремі явища інших слов'янських мов.

Ключові слова: *архаїзація, стилізація, діахронічний аналіз, структура слова, словотвір.*

Автор літературного твору пише не тільки «в пориві натхнення», не тільки для власного задоволення. Він керується конкретним творчим мотивом, комунікативним завданням донести свої думки до читача, переконати в обґрунтованості власних поглядів і переконань, зробити своїм співрозмовником і одnodумцем. Для цього текст твору має бути

доступним і зрозумілим. Це стосується і творів на історичні теми, події в яких відбувалися в більш чи менш віддаленому минулому, що створює додаткові труднощі.

Час, відтворений у романі «Меч Арєя» – кінець IV – середина V ст. н.е. – належить до тих бурхливих епох, коли історичні події межують з істеричними вчинками можновладців, племена й народи покидають насиджені території і захоплюють нові, занепадають колись могутні імперії і на їх руїнах виростають інші, щоб невдовзі зазнати такої ж долі. Це була доба одного з найбільших завойовників Аттіли, що підкорив більшу частину Європи, істотно вплинувши на подальший хід історії, підірвавши основи, здавалось би, непереможної Римської імперії.

У працях, що стосуються подій того часу, стверджується, хоч і не дуже обґрунтовано, що орди гунів прийшли із далеких степів Азії. На своєму шляху вони, за будь-яких умов, не могли обминути територію сучасної України. Проте ніяких слідів гунів в Україні не виявлено. Як так могло статися? Ще більшою загадкою є те, куди поділися гуни після смерті Аттіли в 453 чи 454 році й розпаду його імперії. Усі намагання істориків та археологів відшукати, хоч якісь реальні сліди перебування цих азійських орд в Європі закінчилися безрезультатно. Так ось: прийшли з нізвідки, пішли в нікуди.

Це не могло не викликати сумнівів у правильності офіційної версії щодо сутності гунів і, очевидно, вплинуло на вибір І. Біликом теми його роману та спонукало до власних пошуків істини.

Судячи зі статті «Аксіоми недоведених традицій», доданої до тексту роману в ролі своєрідної післямови, автор дуже ґрунтовно опрацював багато історичних документів, хронік, у яких розміщено матеріали, що стосуються епохи Аттіли, територій, якими володіли гуни, і розташованих там найважливіших міст. І ніде не натрапив на те, що самі мешканці цих територій називали себе гунами. Натомість сказано, що жили вони навколо Дніпра і далі на захід до Рейну та Ельби, що є в них свій метрополіс (столиця). Гунагардом називають Київську Русь, а центром його Кіенуборг або Хівен. Згадуючи гунів, автори хронік фіксують, що розмовляють вони «скіфською» мовою. Часто не тільки *скіфи* та *гуни*, але й *слов'яни* та *руси* сприймаються як синоніми.

Усе це дозволило І. Білику виробити власний підхід до проблеми походження гунів. За його художньою версією, гуни – не самоназва народу. «Вандалами і гунами лишились в історії ті, хто ще не вмів у пишних трактатах і хроніках описати справжній хід подій і справжню вартість вождів та народів» (с. 432 – післямова). Так називали «цивілізовані» греки і римляни своїх ворогів, чіпляючи на саму пам'ять про них ярлики жорстоких дикунів-головорізів. Насправді, ті, кого називали гунами, не пришельці із Забайкалля чи Монголії, вони споконвіку жили на наших землях. Це наші предки, слов'яни, що пізніше стали називатися русичами. Скіфи, гуни, сармати, слов'яни, русичі – один народ. Аттіла ж – це вождь могутнього об'єднання слов'янських племен, яким належали величезні простори північного Причорномор'я від Волги до Рейну з прилеглими до них територіями. Центром їхніх володінь був Київ, заснований на кількасот років раніше, ніж це прийнято вважати (офіційне святкування 1500-річчя нашої столиці відбулося 1982 року). А саме ім'я вождя «гунів» – це перекручене прізвище Гатило, на походження якого в Білика теж є своя версія.

У цитованій щойно статті автора «Аксіоми недоведених традицій», яка виконує роль коментаря до основного тексту твору, подано чимало висловлювань істориків, зіставлень фактів, логічно побудованих міркувань на підтримку цього припущення. Але докази ці непрямі, опосередковані, тому їх також можна віднести до розряду недоведених. Зрештою,

І. Білик писав не науковий трактат, а художній твір, у письменника є право на творчий домисел, на свою «художню правду». У певному розумінні роман «Меч Арея» можна навіть уважати науково-фантастичним твором, тільки не на технологічну, астрономічну чи біологічну (як більшість творів такого жанру), а на історичну тему, який висвітлює уявлення про давно минулі часи.

Версія І. Білика – не просто авторська видумка. Вона має реальну основу: відомі непоодинокі факти, коли той самий народ називали по-різному. Італія в поляків – *Влохи*, а Китай – *Хіна*. Німеччина в росіян – *Германія*, а в самих німців – *Дойчлянд*. Навіть в одній мові назви одного народу можуть співіснувати як синоніми: для нас мадяри, венгри, угорці – один народ.

Оскільки, як відомо, наука доводить, а мистецтво, а отже, і література, показує, перед автором стояло подвійне завдання: логічно обґрунтувати свою концепцію, переконати читачів у ймовірності такого розвитку подій і водночас увести читача в атмосферу епохи, дати відчуття почуття, думки, прагнення людей тих далеких часів. Шлях до цього – ефективно використання виражальних можливостей засобів мови.

Звісно, у жодному художньому творі на історичну тему автор не може обійтися без показу реалій тодішнього життя, а отже, і без слів, що їх називають, – і відповідних коментарів щодо їхньої семантики.

Персонажі будь-якого твору живуть у конкретному середовищі, без опису якого їхні дії неможливо ні показати, ні усвідомити. Тому кожен автор у своїх текстах використовує лексеми, що називають реалії цього середовища. І оскільки ці реалії з часом змінюються, деякі слова виходять з ужитку, перестають бути всім зрозумілими. За сотні і тисячі років таких застарілих слів набирається багато, і автори творів на історичні теми неодмінно їх використовують.

Широко подані вони і в романі «Меч Арея». У тексті твору ніби мимохіть вкраплені відомості про племена, які ввійшли до полянського об'єднання, – сіврів, деревлян, лужан, що «носяться (одягаються) вони не так», про те, що в кожного є свої звичаї та обряди (наприклад, при похороні померлого), про відмінності в їхніх говірках (у словах *лось*, *лись*, *лусь*; *тризна*, *тирзна*, *терзаня*). Висвітлення подій, що відбуваються у творі, пов'язані з розповідями про особливості життя різних народів, різних верств суспільства. Тому тут широко представлені назви різних прошарків населення (*боляри*, *можі*, *роби*, *смерди*, *челядники*, *вогнищани*), звань і титулів (*князь*, *конунг*, *тивун*, *сол*), військового спорядження (*сулиця*, *тула*, *меч*, *шолом*, *кольчуга*), приміщень (*хором*, *терем*, *кліть*, *медуниця*), одягу (*ногавиці*, *плахта*, *гунька*, *клубук*) та інших суттєвих ознак епохи. Більшість з них відійшли в минуле разом з позначуваними ними реаліями.

Такі слова використовують автори будь-яких (а не тільки художніх) творів на історичні теми. Але це тільки зовнішні ознаки часу. Художній твір має завданням не лише розказати про щось, а й створити уявленні про людей, які діють за цих обставин, про їхнє світосприймання, цілі й прагнення, моральні засади тощо. Адже література показує світ в образах, і потрібно, щоб вони були переконливими. Цьому слугують описи вірувань і звичаїв людей зображуваної епохи. І це теж засоби архаїзації тексту.

У романі «Меч Арея» таких фрагментів багато: розгорнуті описи певних ритуальних дійств (похорон покійника, весільний обряд, складання клятви, «якої ще ніхто не наважувавсь переступити» – клятви на землі), звичаї у якомусь середовищі (прийом у товариство «косаків», обрання кошового), принагідні згадки про зачіски *лугарів* з вузьким

пасмом «оселедця», про стрижку «*під макотер*». Подано досить повний перелік богів, яким поклонялися і ласки яких намагалися запобігти наші предки (з вказівкою на «сферу повноважень» багатьох з них). Тут і «*білий бог Дажбог, що зветься Сонцем*», і батько його Соварог, який «*править небом і землею*», і Земля-матір, яку ще «*називають Ладою, бо дає лад усьому*», і Перун, котрий мече блискавки, і весняний Ярило, а також Світовид, Сімаргл, Морана, «*котра відбирає в чоловіка життя*», Цур з Пеком, що «*живуть у вогні земному і підземному*», русалії, водяники, лісовики і домовики, упирі та вовкулаки, добрі кумири, що сприяли й у всьому допомагали людям, і злі духи, які намагалися їм напакостити. І всіх їх потрібно було задобрювати жертвами, щоб забезпечити себе від неприємностей. Тому й побутував звичай кидати у вогнище як жертву, шматочки їжі, просити божого благословення перед дорогою. Традиція, що впродовж віків зберігається на нашій землі, – зустрічати гостей у святково вишиваному одязі, з хлібом-сіллю. Ознакою часу була і несхитна віра людей у ворожіння, якими займалися жінки-*віщунки* чи *відьми* (до речі, дуже позитивного значення слово, похідне від *відати*, тобто *знати*, – *та, що знає*). Волею автора перенесено в далеке минуле звичаї козацьких часів: давати новоприйнятим у товариства прізвиська (саме так княжич Богдан за свою небуденну силу й незвичайну вправність володіти окованою залізом тяжкою довбнею був названий *Гатилом*), і голити голови, залишаючи лише вузьке пасмо волосся – *оселедець*.

Наші далекі предки були переконані, що люди мусять помирати, бо «*якби не вмирили, то земля зважніла б і провалилася в прірву*», що небіжчик має пробути у світлиці 3 дні, щоб встигнути попрощатися з Цуром, зі своїм домовиком і з усіма тими, що «*стережуть хату, і вогонь ... й теплий дух людський узимку*». Похорон покійника супроводжувався традиційним оплакуванням – *терзанням*. Жінки-терзальниці «*мають витирати сльози полотками*» і класти їх у човен, «*бо в ірію нема води*», а небіжчик на прощання «*частував терзальників*».

З глибини віків, разом з віруванням, прийшли до нас і забобони. Поняття «наврочено» існує і досі. Чорний кіт продовжує віщувати неприємності, а постукування по дереву чи спльовування через ліве плече допомагає уникнути їх. З далеких часів дійшли і цілком позитивні звичаї зустрічати гостей хлібом-сіллю, присісти перед дорогою, новорічні побажання і ювілейні поздоровлення.

Специфіку такого сприймання світу й життя в романі передано не описово, розповіддю про них, а «зсередини» – через мислення персонажів, що, як відомо, здійснюється в слові. Тому в подібних фрагментах натрапляємо на інші застарілі слова-**архаїзми**, названі якими реалії не зникли з бігом часу, але для позначення їх тепер уже вживаються інші лексеми: *ланити* – *щоки*, *пруги* – *сарана*, *студінь* – *холод*, *всп'ять* – *назад*, *нав* – *труп*, *сімлиця* – *тиждень*, *відати* – *знати*, *ректи* – *сказати*, *ловчі* – *мисливці*. У тексті роману натрапляємо на чимало таких слів або похідних від них. Деякі можуть бути не зрозумілими для читача, особливо ті, що становлять вільні корені (*таль*, *нав*, *здоб* тощо). Тому автор використовує кілька способів роз'яснення: тлумачення у виносках або примітках (*нав* – небіжчик, *труп*), паралельне вживання архаїзму з загальноживаним словом, навіть у межах одного речення: «*На човні дерев'яний змії, що мав одганяти від небіжчика злих духів, і навів, і перевертнів, і вовкулак, що, які відомо, так і нишпорять навколо померлого, аби забрати його душу і перейняти собі його силу*». Засобом тлумачення може стати й ширший контекст, який дає змогу усвідомити зміст вислову (напр., те, що *таль* – це заручник у чужому таборі). Якщо ж архаїзм – похідне слово, утворене від іншого кореня,

паралельно вжитими можуть бути не слова, а речення тотожного змісту (напр., *Валтарій ускочив – Валтарій утік*).

Від деяких архаїзмів було утворено багато похідних слів – цілі словотвірні гнізда. Наприклад, від слова *відати* маємо не тільки застарілі слова (*відун, відьма*) чи такі, що вживаються в конфесійному стилі (*сповідь*), відзначаються офіційним чи урочистим колоритом (*повідка, сповіщати*), але й загальноживані й дотепер (*вісті, свідок, довідатись, розвідка, оповідь, довідник, невістка* та ін.). Спільні елементи в семантиці таких варіантів також допомагають «розшифрувати» не зовсім очевидне значення слова чи речення. Така розшифровка буває потрібна, наприклад, тоді, коли слово або його корінь вживаються в різних значеннях. Приміром, від архаїзму *ректи* бачимо похідні у фразях «*наречемося русинами*», «*нарекли в жертву*», «*нарочитий мож*», «*заректися від чогось*», «*наречений слом*», зрештою, й сучасне «*наречена*», значення яких відповідно «*назвемося*», «*пообіцяли*», «*повноважний*», «*твердо вирішити*», «*призначений*», «*засватана*». В архаїзмах зі зв'язаними коренями справжню семантику слова підказують і його афікси або афікси споріднених із ним лексем: «*потягнімо й ми*» означає *вирушаймо*, бо є слова *витяга, звитяга, витязь*.

Незважаючи на таке розмаїття спільнокореневих та багатозначних слів, у мові все-таки немає стільки архаїзмів, щоб з їхньою допомогою висвітлити всі перипетії сюжету. Тому більшість авторів художніх творів на історичні теми вживають архаїзми нечасто, послуговуючись, за винятком деяких реплік персонажів, засобами сучасної для них мови.

І. Білик належить до тих авторів, хто намагається і забезпечити зрозумілість тексту, і максимально наблизити мову твору до мовного колориту описуваної епохи, застосовуючи стилізацію під старовину.

Хоч мова й має здатність постійно змінюватись, робить це дуже повільно й за певними законами, тому є можливість простежити, які зміни відбуваються протягом певного відрізка часу. Оскільки найдавніші пам'ятки, що дійшли до нас, віддалені від часу написання роману (1972 р.) на 10–8, а описані в ньому події – більш як на 15 століть, документальних підтверджень того, якою була мова наших предків в епоху Аттіли, немає, тож автор вчинив суто по-науковому – застосував діахронічний ретроспективний аналіз. Адже те, що існувало в мові X чи XII століть, не могло появитися відразу, а вкорінювалося поступово, упродовж кількох сотень років, отже, у межах описуваної в романі епохи. Здійснюється, у такий спосіб порівняння явищ сучасної авторові літературної мови й мовних елементів давньої руської мови з проекцією на ще давніші «гуські» часи.

Завдяки такому підходу всі елементи давньоруської чи праслов'янської мови, застосовані в романі, можна трактувати як засоби архаїзації. А вони спостерігаються на будь-якому рівні мовної системи. навіть саму назву роману – «Меч Арея» (у тексті ще «меч Юрія») – можна розглядати як один із таких засобів. Те саме можна сказати і про особливості композиції – за зразком відомих історичних пам'яток події описуються в хронологічному порядку («в літо 376-е», «місяця квітного» і т.п.) з використанням у заголовках архаїчної лексики.

У романі зіставлення мовних фактів найчастіше здійснено на матеріалі фонемної та морфемної структури слів.

Із метою стилізації під старовину на **фонетичному** рівні автор використовує такі властиві українській мові явища, як чергування голосних і приголосних звуків, звукові зміни внаслідок втрати редукованих голосних, наявність чи відсутність приєднаних до кореня

протетичних звуків, перестановка фонем (метатеза), зближення деяких з них на основі подібності артикуляції, спрощення для полегшення вимови окремих звукосполучень. Розглянемо кілька прикладів з тексту твору:

1) у східнослов'янських мовах функціонує **повноголосся** – вживання в словах сполучень *-оро-, -оло-, -ере-, -еле-* між приголосними звуками. Зокрема, є загальноновживане слово *полотно*, споріднені з яким лексеми тепер замінені іншими. І. Білик вводить у текст слова *полоток, полаття, полотка*, підкреслюючи в такий спосіб спорідненість, спадкоємність між сучасним і минулим етапом розвитку мови;

2) до системних чергувань голосних звуків у коренях слів належить наявність *о* чи *е* у відкритих та *і* у закритих складах. Показовим у цьому відношенні є наявність у творі чотирьох варіантів кореня, етимологія яких зводиться до дієслова *могти*: *мож-, між-, муж-* і навіть *монж-* (останнє в мові представників західнослов'янського племені, до речі, збережене в сучасній польській мові з її носовими голосними звуками). Перші три з них залишилися в сучасній українській мові – слова *вельможа, заміж, мужність* і под. У тексті твору знаходимо також лексеми *можі, міжний, зміжніти*;

3) властива деяким західноукраїнським говіркам (і польській літературній мові) подібність артикуляції свистячих і шиплячих звуків спричинилася до використання гіпотетичних лексем типу *скора – шкіра, снур'я – шнури, злюб – шлюб* та похідних від них;

4) зближення у вимові (у певних позиціях) звуків *з і с, з і дз*, яке спостерігається в українських говірках, дозволило вжити варіанти слів *Злуч, Знятин, Асія, дзванок* і спричинилося до авторської етимології: *коса – косак – козак*;

5) наявність чи відсутність перед коренями, що починаються з голосного звука (*очі – вічі, отець – вітчий, ірій – вирій, отаман – готаман, Урарту – Гурарту*) також використано як засіб архаїзації: застарілим сприймається той варіант, який не відповідає сучасній мовній практиці;

6) на підставі того, що українській мові властиве (хоч і не системне) чергування *ст. – д*, як, напр., у словах, похідних від *відати*, маємо подібні вияви і щодо кореня *волод – волост*: *волостіти – володіти, підволосний – підвладний* (останній – зі спрощенням у групі приголосних), а слово *волость* вживається у двох значеннях *володіння* і *влада* (в українській мові з'явилося як старослов'янське з неповноголоссям (пор.: *золото – злато* і под.)).

Різнманітні способи стилізації під старовинну мову, пов'язані з морфемною структурою слова. Зокрема, у романі спостерігається:

1) заміна сучасного кореня його архаїчним відповідником: *оборужити – озброїти, наректи – назвати, ускочити – утікати*;

2) додавання до сучасних слів префіксів і суфіксів: *опояс, опроба, влови, всхід*;

3) заміна афіксів, властивих сучасній українській мові, застарілими (найчастіше – старослов'янського походження): *возсідати – засідати, завдовіти – овдовіти, вретися – заректися, взгодити – погодити, вихитритись – ухитритись, незліч – безліч, полуніч – північ, узвищення – підвищення*;

4) зменшення кількості афіксів: *рядити – спорядити, доволити – задоволити, лучитися – прилучитися, оздоб – оздоба, поблиз – поблизу, індський – індійський, славлення – прославлення*;

5) збереження структури при заміні коренів і афіксів: *увиділось – здалося, убоятися – злякатися, побігти – втікати, упочити – померти*;

б) заміна морфем окремими словами: *чорний роб* – *чорнороб*, *у праву руку* – *праворуч*, *брати полоном* – *полонити*, *сьогодні* – *сьогодні*;

7) утворення похідних слів (можливо, авторських неологізмів) на основі словосполучень: *узорити* – *прикрашати узорами*, *данник* – *платник данини*, *невсипуций* – *якому не спиться*, *вокняжитись* – *стати князем*, *першорід* – *перша дитина*, *яблукаций* – *сірий кін* «в яблука»;

8) утворення складних слів: *первоповажний* – *почесний*, *браточадовий внук* – *внучатий племінник*, *лихоімний* – *злочинний*;

9) заміна компонентів складного слова: *ратоводи* – *полководці*.

Відправним пунктом для таких зіставлень служать, крім фактів української літературної мови, особливості діалектів, зокрема тих, де збереглося найбільше ознак давньоруської, старослов'янської чи навіть праслов'янської мови, окремі явища в мовленні людей, які волею особистих або історичних обставин виявилися серед носіїв інших племінних говірок – північних або західних. Приклади таких лексем автор моделює на основі російської або польської мов: *жатварі* (*женці*) – *жатва*, *гнуцитись* (*гидувати*) – *гнушний*, *зналізти* (*знайти*) – *znaleźć*, *замунж* (*заміж*) – *zmqż*.

Елементи стилізації під старовину бачимо, правда, не так часто, і на рівні морфологічному. Зокрема, навіть у наративних фрагментах автор вживає рідко вживані в літературній мові короткі форми прикметників та дієприкметників (*висок*, *знатен*, *уречен*, *дивен*, *стар*), а окремі з них навіть використовує як твірні для похідних слів (напр., для іменника *вистукан*), вводить у текст застарілі форми ступенів порівняння прикметників та прислівників: *близько* – *ближчий*, *старий* – *старійший*, прикметник *незорий* в значенні *невидючий*, *сліпий*, а на його фоні ще й *зорий* (збережений у мові в лексемах *незорий*, *далекозорий*) та його вищий ступінь порівняння *зоріший*, прояснює етимологію деяких слів (*заутра* – *завтра*, *мабути* як проміжна ланка між *має бути* і *мабуть*).

У діалогічних фрагментах часто трапляються і не властиві сучасній мові форми дієслів наказового способу: *речи*, *видь*, *сідь*, *ходь*, *пусть* і т.п.

Найбільш послідовно у діалогах застосовано складені форми дієслів минулого часу I та II особи однини (*сказав єсмь*, *зробив еси*) та множини (*відали єсмо*, *увиділи есте*), причому форми допоміжного дієслова *бути* розташовуються не тільки після основної назви дії, а й після будь-якого слова перед нею (*я-м зрозумів*, *вчора-сте бачили*). Як відомо, такі дієслівні форми вживаються в галицьких говірках, а також у польській мові, отже, їхнє виникнення можна віднести принаймні до часів виокремлення зі спільнослов'янського масиву західнослов'янських варіантів мови.

Про давні етапи в розвитку мови свідчать і форми складних числівників (*дванадцят*, *чотирдцят*, *чотирма стами*), сполучення слів, на основі яких утворені сучасні прислівники (*сьогодні*, *у праву руку*) тощо. З метою архаїзації тексту змінено граматичні категорії деяких власних назв: за допомогою звукових та морфемних змін іменникові *Ніжин* надано категорію жіночого роду *Нежинь*, іменникові *Київ* – відповідного його походженню статусу прикметника (*у Києвому городі*), одну з назв столиці Візантії *Царгород* оформлено як іменник *город* із прикладкою *цар* (*Цар-город* – найважливіше місто, столиця).

Засобами архаїзації виступають і **словосполучення**. Маємо на увазі не ті, у яких головні чи залежні слова (або ті й ті разом) є архаїзмами. Таких у тексті багато. Але вони стосуються семантики слів. Йдеться про такі, де не властивим для сучасної мови є вид або засіб зв'язку між компонентами. Такими є словосполучення, у яких:

1) замінено безприйменниковий зв'язок прийменниковим: *нарочиті од віча (послані вічем), взавтра по сонці (завтра ввечері)*;

2) замінено прийменниковий зв'язок безприйменниковим: *вступати вслід йому (вслід за ним), которитись княжій руці (воювати під проводом князя), зламати свою волю (відмовитись від свого задуму), відібрано йому (відібрано у (від) нього)*;

3) ужито для зв'язку інший, ніж у сучасній мові, прийменник: *прийти в дань (за даниною), молити о мир (просити про мир), держати по нас руку (держати за нас), їхати у греки (до греків), пояти в жони (взяти за жінку), потягти по князеві (рушити за князем)*;

4) залежне слово вжите в іншій, ніж у сучасній мові, формі: *встромити меча в піхва (у піхви), уміти письма (розуміти письмо), прийшов у двох конях (з двома кіньми)*;

5) сполучення компонентів не зрозуміле з позицій сучасної граматики: *нарікати в себе місто (призначити замість себе), зійди з-перед очі мої (зійди сперед моїх очей), брат уперше (двоюрідний брат)*.

Порівняно з іншими мовними одиницями, речень, побудованих не за канонами сучасної лінгвістики, небагато. І майже всі вони є репліками персонажів із діалогічних фрагментів:

1) переважають серед них питальні прості речення еліптичної структури: *Ви чий сте? А хто есте? Звідкуду? Де би-с узяв? А що хіба діється?* і т.п.;

2) характерною ознакою таких речень є спосіб вираження присудка – він часто розщеплений: *шукати підкори (замість підкоряти), не має довіри (не довіряє), натяк зводиш (натякаєш), мала хіть звести мене (хотіла), пойми віру (повір)*;

3) незвичний порядок слів – з допоміжним дієсловом у кінці речення: *гереду виймати не став (не став захоплювати город); На сього дня вже доста є; Що йому ректи маю?;*

4) односкладна граматична основа переважно без підмета: *не треба нікого сміхати; було дрижко; Не діяв би-с такого! Мало бути на негідь (заповідалося на негоду)*;

5) у безособових реченнях замість сучасного *нема* вжито давню форму, збережену в карпатських говірках *не є*: *У ногах правди не є; Не є вже сили*;

б) наявність зв'язки *бути* в теперішньому часі, що в сучасних текстах не спостерігається: *Куди є путь ваша? (Куди прямуєте?); Скільки вже є світ на Русь? (існує); Що є совітував мені?;*

7) нечіткі зв'язки між членами речення, особливо вираженими питальними займенниками: *А то що ж ради? О що б то ворожити? Пощо прохаєш? (Про що); Що ради питаєш? Їв землю-м здобути Юрійв меч.*

У складних реченнях трапляється лише вживання сполучних слів *іже, кої* замість *які*.

Відхилень від сучасних норм у реченнях відаваторських наративних фрагментів немає. І це цілком зрозуміло: речення є засобом вираження думки, а її читач має сприйняти чітко й однозначно.

Як бачимо, арсенал засобів архаїзації тексту в романі «Меч Арея» досить багатий і різноманітний.

Пропонуємо уривки відаваторських монологічних висловлювань та фрагментів із діалогів дійових осіб роману:

1. *Богданові заплуталося стремено, й він одійшов на півтора коня всп'ять, а тоді почав завдруге протискатись до передніх. Вої змішалися в суцільне вировисько, та полян годі було сплутати з ворожими можами: всі, хто не мав різниці – кольчуги, вивертали свої гуні вовною догори, й густе бараняче хутро правило їм за найкращу бороню – мечі сковзали*

по ньому, сулиці заплутувались у ковтунах <...>. Недармно ж у всьому світі називають руське воїнство гунами.

2. Обіч Великого князя сидів Борислав Борич, по той же бік, за жоною нареченою, мостився її суджений отець [...] І тоді Борислав звернувся до Великого князя:

– **Гатиле! Речи** мені, бо я досі не можу второпати **сього. Пощо** тоді не **взяв еси** Рима?

Войслав теж закивав головою:

– Я також не **відаю. Речи**, Богдане.

Несподівано для всіх Гатило промовив:

– **Тож речу: могли смо вийняти Рим** [...] А **я-м** помислив так. нащо землі Руській Рим? Вона й так доволі земель має – від **Итилю до Райни. Вельми многа держава є Русь. Ворога Русі треба** [...] Як ворога не буде, кожен князь і кожен **болярин** заспокоїться, й душу його **пойме алчба велія**, і почне він скося поглядати на сусіда свого, а той на нього, а другий на третього, й почнуть шматувати святе тіло землі Руської, й **погине Русь, у прях межисобних котораючись.**

[...] **Були б смо взяли Рим** – і мали б ще одного недруга, змію в пазусі нашої. [...] А Рим має свого першого ворога – готів західних, і на них **день по день зирить**. А готи **зирять** на Рим. [...] Коли вовки між собою гризуться – ведмедеві спокійніше жити. Рим був би наш, і готи б західні **стали суть наші ... вороги! Зумів еси, Боричу?**

Чи такою була мова наших предків у V столітті? Важко категорично стверджувати, але й нелегко заперечувати. Усі засвідчені тут приклади еволюційних змін у мові могли траплятися на шляху її історичного розвитку. Наявність їх як засобів архаїзації, крім історичного та етнографічного матеріалу, підсилюють імовірність зображених у романі «Меч Арея» подій, а отже, і логічність художньої версії І. Білика щодо походження й реального змісту лексеми «гуни». Завдяки використанню багатого й різноманітного лінгвістичного матеріалу текст роману є вдалою ілюстрацією до авторської гіпотези.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білик І. І. Аксиоми недоведених традицій // І. І. Білик // Меч Арея. – 1972. – С. 403–437.
2. Білик І. І. Меч Арея. Роман / І. І. Білик. – Київ : Рад. письменник, 1972. – 402 с.
3. Житецький П. Нарис історії літературної української мови в XVII ст. / П. Житецький. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 203 с.
4. Коцюбинська М. Образне слово в літературному творі / Михайлина Коцюбинська. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1990. – 188 с.
5. Wilkoń A. Archaizacja językowa tekstu / Aleksander Wilkoń // O języku i stylu „Ogniem i mieczem” Henryka Sienkiewicza. – Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1976. – S. 123–159.

Мельничайко В. Я., Крыськив М. И., Средства архаизации текста в романе И. Билика «Меч Арея»

В статтє рассматривается вопрос о том, какими языковыми средствами воспользовался И. Билик в романе «Меч Арея», чтобы, не нарушая принципа доступности текста для читателей, придать ему колорит давно прошедших времен. Для этого автору понадобились историзмы, архаизмы и производные от них, в том числе и авторские новообразования. Примеры стилизации под древность представляют все уровни языковой структуры – лексический, фонетический, морфемный, грамматический материал для

диахронического сопоставления с современным литературным языком – древнерусские и староукраинские тексты, просторечные и диалектные высказывания, отдельные явления других славянских языков.

Ключевые слова: архаизация, диахронический анализ, стилизация, структура слова, словообразование.

Melnychaiko V., Kryskiv M. Means of archaization in the novel «Ares' Sword» by Ivan Bilyk

The article deals with the linguistic means used by Ivan Bilyk in his novel "Ares' Sword" to give it a flavour of bygone times without violating the principle of text intelligibility to readers. The author uses historicisms, archaisms and their derivatives, including author's neologisms. The examples of antique stylization represent all levels of language structure (lexical, phonetic, morphemic, and grammatical levels), material for a diachronic comparison with the modern literary language (Old Russian and Old Ukrainian texts), vernacular and dialectal expressions, and separate phenomena of other Slavic languages.

Key words: archaization, stylization, diachronic analysis, word structure, word formation.

Статтю подано до редколегії 05.05.2017

Христина Петрина
(м. Івано-Франківськ)

УДК 81' 37:811.161.2

МЕТАФОРИЗАЦІЯ АЛЮЗІЙНИХ ВЛАСНИХ НАЗВ: ВТОРИННІ НОМІНАЦІЇ

У статті висвітлено актуальну проблему метафоричних переосмислень алюзійних найменувань з позицій когнітивної лінгвістики й теорії інтертекстуальності. Метафоризацію алюзійних власних назв розглянуто як явище їхньої вторинної номінації. Здійснено комплексний підхід до виокремлення принципів процесу метафоризації онімів і схарактеризовано твірні моделі актуалізації їхнього метафоричного значення в художньому тексті, запропоновано алгоритм їхньої ідентифікації. Проаналізовано контексти, у яких активізується метафоричне значення оніма. Виокремлено відмінності компаративного та метафоричного потенціалу алюзійних найменувань.

Ключові слова: алюзійне ім'я, метафора, вторинна номінація, мовна дійсність, текст, дискурс.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчих студій активно досліджують мовні засоби творення художності тексту, серед яких привертають увагу алюзійні назви. Особливе зацікавлення в науковців викликає транспозиція семантичного значення алюзійних онімів, активізація їхніх вторинних номінацій, передумовою яких може слугувати процес метафоризації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метафоричний процес як лінгвістичне явище досліджували такі науковці, як Н. Арутюнова, М. Новикова, А. Вежбицька,

Дж. Лакофф, В. Москвін, О. Падучева, М. Блек. Проблема ометафоризування прецедентних назв висвітлена в працях Н. Арутюнової, Д. Гудкова, О. Нахімової, С. Перкас, однак питання метафоричного потенціалу алюзійних найменувань в українських художніх текстах залишається мало вивченим.

Мета дослідження передбачає аналіз вторинних семантичних номінацій алюзійних імен як процесу їхньої метафоризації та встановлення відмінностей між компаративним і метафоричним потенціалом алюзій. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: схарактеризувати особливості алюзійних онімів як метафоричних структур; визначити принципи та способи процесу метафоризації алюзій-найменувань та проаналізувати їхню контекстну реалізацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною ознакою сучасної лінгвістичної парадигми є антропоцентричність, що передбачає аналіз мовних явищ на когнітивному, культурологічному, психологічному, прагматичному тлі. Така переорієнтація поглядів наклала відбиток на вивчення художнього слова. У вербальній парадигмі моделювання художності значне місце відведено власним іменам. У складі тексту, який у категорійних ознаках і конституентній організації відповідає моделі Смісл – Текст [6], вони відбивають художньо-естетичні й смислові інтенції автора, наповнюють дискурс новими асоціативними зв'язностями й залежностями.

Положення про те, що тексти у своїй сукупності формують так звану «семіосферу» [8], дає підстави розглядати власні назви (ВН) як засоби інтертекстуальних зв'язків між культурами різночаспросторового виміру.

Оскільки оніми не лише відтворюють візуальні ознаки героя, його внутрішню сутність, окреслюють локус чи хронологічні межі, дії, але й слугують механізмом створення алюзійного смислу, то таку категорію найменувань кваліфікуємо як власну алюзійну назву (АВН). Відповідаючи контекстним вимогам, АВН природжують нові конотації, «мігрують» із однієї семантичної парадигми в іншу. Такі динамічні процеси впливають на іллокутивну силу тексту, зумовлюють семантичні перефігурації самого оніма, що, на нашу думку, і вказує на явище метафоризації.

Доцільність метафоричного відображення проблемної сутності алюзійного імені можна пояснити тим, що алюзії залучаються в текст не лише в прямому, а й у переносному значенні. Використання алюзійних найменувань у прямому сенсі передбачає створення художньої деталі, яка вносить додаткові прикмети в образи героїв [10, с. 91], алюзійні назви в переносному значенні функціонують як елементи смислопозначення художнього простору й передбачають переорієнтацію та зсув первинної семантики. Указуючи на метафорико-інтертекстові зв'язки, Д. Гудков характеризує прецедентні імена як такі, які, функціонуючи в конотативному значенні, становлять метафору чи порівняння й слугують засобом уподібнення або протиставлення об'єктів [5, с. 84].

Контраверсійним залишається питання щодо існування прецедентних метафоричних імен як самостійної категорії. О. Ярема в системі функційного навантаження АВН виокремлює функцію метафоричного перенесення, однак не розглядає їх як окремі автономно існуючі метафоричні структури [11, с. 10]. І. Гальперін зазначав, що алюзійні назви в позиції метафоричних одиниць можуть бути реалізовані лише в контексті [3, с. 126], отож розглядаємо їх як похідне явище, адже такий тип найменувань є вербально-смисловим утворенням АВН і контекстних елементів, яке виникає внаслідок їхньої взаємодії. Керуючись теорією прецедентності, у межах якої виокремлено денотативне (неметафоричне)

й конотативне (метафоричне) смислове наповнення імен [9, с. 57], а конотативне значення схарактеризовано як семантичну модифікацію предметно-понятійних полів, можна констатувати, що метафоричний потенціал алюзійних назв виявляється з припиненням номінативної функції. Первинна номінація переходить у постпозицію, й алюзійне ім'я набуває здатності відбивати інші смислові парадигми, тобто активується в позиції вторинної номінації (здобуває додаткове конотативне значення).

Не всі мовознавці визнають метафоричну позицію прецедентних імен як таку. Скажімо, Н. Арутюнова схильна уважати, що «псевдоідентифікація в межах одного класу не створює метафори. Назвати товстуна Фальстафом, а ревнивця Отелло, не означає вдатися до метафори» [1, с. 20]. Очевидно, дослідниця вказує лише на компаративний потенціал прецедентних назв. Однак, якщо розглядати алюзійне ім'я з позицій когнітивної лінгвістики як відкрити, динамічно-смислову структуру, полівалентність якої зумовлена перерозподілом семних показників та диференційними ознаками, то чи доцільно визначати таке переструктурування, що має наслідком прирощення нетрадиційних, семантично суперечливих, підсилених асоціативними одиницями значень, «чистим» порівнянням. З цього приводу А. Вежбицька зазначає, що відмінність між метафорою та зіставленням зумовлена внутрішніми процесами, які відбуваються в їхніх глибинних структурах [2]. Порівняльна властивість АВН не передбачає відтворення нових, повних у своїй інформативності об'єктів, а лише підсилює й увиразнює диференційними ознаками кваліфікацію вже наявних образів, тобто характеризується референційною віднесеністю до наявного поняття, тоді як їхня метафоричність полягає у формуванні інших значенневих інваріантів, смислопозначень (нерідко в повноті їхньої семантичної суперечливості, неоднозначності та неузгодженості), що виникають за рахунок нового, актуального (набутого внаслідок зв'язків *алюзійне ім'я ↔ контекст*) поняття.

Характерно, що процес актуалізації оніма як метафоричної структури визначається властивими йому чинниками. Твердження, що метафора відкидає належність об'єкта до того класу, у який він входить, і постулює залучення його в ту категорію, до якої він не може бути віднесений на раціональній основі [1, с. 75], дає підстави виокремити принцип категорійної транспозиції як один із принципів процесу метафоризації АВН. За таких умов відбувається процес семного перерозподілу (семантична транспозиція). Якщо категорійний зсув можна розглядати як довільне явище, то переструктурування сем постає необхідною підставою метафоризації алюзійної назви й передбачає позиційні трансформації основних сем (ядро-периферія / периферія-ядро) та прирощення конотативних семних показників (актуальних сем (доповнених асоціативними елементами)), унаслідок чого й виникає вторинна номінація оніма.

Схарактеризуємо особливості функціонування алюзійного імені як метафоричної та компаративної конструкції в художніх текстах. Порівняємо, зокрема (1) *Ви як Самсон мусите зняти ворота й понести їх* (В. Демонтович); (2)... *А розум спав, довірливий Самсон* (Л. Костенко). У межах обох контекстів основне смислове навантаження виконує алюзійне ім'я *Самсон*. У висловленні (1) констатовано компаративний потенціал алюзії. За умови залучення порівняльного сполучника *як* сила героя зрівнюється із міццю Самсона: *Ви як Самсон*. Принципи категорійного зсуву та семного перерозподілу перебувають у пасивній позиції, заміщення архісеми й переструктурування периферійних компонентів не передбачено. Ураховуючи, що інтенсивність процесу метафоризації може бути посилена зв'язками імені з контекстними елементами, зазначаємо, що контекстний компонент,

вербалізований у предикативній конструкції *зняти ворота*, не позиціонує себе як метафоризувальна одиниця, а постає як зіставна, семи якої «*засвідчувати могутність*», «*бути сильним*», «*міць*» дорівнюють силу чоловіка до рівня Самсона, що й засвідчує компаративний потенціал імені.

У висловленні (2) спостерігаємо явище вторинної номінації оніма на тлі метафоричних процесів. Наявність актуальної в межах контексту пропозиції *Розум – Самсон* дає підстави стверджувати про активацію принципу категорійної транспозиції: онім перекаваліфіковано із категорії жива істота (людина) в категорію абстрактного поняття – розум (відображеного в тексті як сукупність аналітичних та пізнавальних здібностей), що зумовлює заміщення архісеми «*сильний чоловік*» на актуальну сему «*пізнання*». Аналізуючи вихідне (текст-джерело) та похідне (текст-реципієнт) значення АВН, можемо констатувати переструктурування периферійних сем «*наївний*», «*необачний*» у зону ядра актуалізованого образу, унаслідок залучення епітета *довірливий*, який функціонує як суб'єктивно-оцінний елемент і вносить новий метафорично переосмислений імпліцитний смисл у дихотомію Розум / Самсон. Компаративний процес перетворення алюзійного оніма не передбачає смислової переструктуризації, а саме ім'я слугує засобом посилення та увиразнення образу, тобто функціонує як одновалентне, не нашаровуючи додаткових конотацій, тоді як в основі метафоризації найменування лежать семантичні модифікації, що відбивають зміни його первинного значення й передбачають уживання в невласливому для нього сенсі. Зазначимо, що такі інноваційні смисли виникають за певними схемами. Ураховуючи в структурі імен наявність диференційних та атрибутивних компонентів [9, с. 57–58], виокремимо моделі формування метафоричного значення алюзійних імен:

Модель 1: Заміщення архісеми актуальною семою – збереження диференційних сем – доповнення асоціативними семами;

Модель 2: Порівняльне заперечення: збереження / заміщення архісеми – часткове атрофування диференційних сем (передбачає імпліцитне порівняння і водночас його заперечення асоціативними семами);

Модель 3: Актуалізація асоціативних сем – переструктурування диференційних компонентів.

Розглянемо особливості функціонування виокремлених моделей у текстах українського художнього дискурсу:

Модель 1: *Та небагато живих залишилося в селі: колгоспні грабарі виїздили возами, завертали до дворів, підбирали трупи, вивозили за село й скидали там до виритих ям... Іспитала Зореслава: – Хто ж були оті люди, які такий содом чинили?* (Р. Іванчук). Значення алюзійного найменування *содом* визначається в схарактеризуванні ситуації, яка бачиться як безлад, хаос, що дає змогу простежити актуалізацію принципу категорійного зсуву (*Содом (місто)* → *содом (ситуація, подія)*). На семантичному рівні метафоризація алюзійного оніма відтворена заміщенням архісеми «*місто*» актуальною семою «*подія*» та збереженням диференційних ознак «*страх*», «*розпуста*», «*хаос*» в зоні ядра. Сміслові межі вторинної номінації алюзійного найменування розширено через залучення предиката *вбивати* із семними показниками «*наруга*», «*кров*», «*смерть*», «*біль*», що експресивно увиразнює експлікацію оніма в ситуативному значенні.

Переосмислення імені внаслідок метафоризації за моделлю 1 спостерігаємо в тексті: *З цих причин Остап Бендер, прототип колишніх одеських дотепників, – продовжив він, – лише вдала вигадка, хоч і здібних письменників. Тоді як Швейк – органічний вияв душі народу, його*

непідробний образ (Л. Тендюк). Метафоричне переосмислення алюзії **Швейк** відбувається водночас з активацією принципу категорійного зсуву. У межах вихідного значення онім функціонує в категорії жива істота, людина, тоді як похідне значення імені відбито у категорії абстрактних понять: **Швейк – почуття народу**, що зумовлює заміщення архісеми «солдат» актуальною семою «відчуття». Збереження диференційних семних показників «веселість», «нерозсудливість», «байдужість», «кумедність» власне й дозволяють, зобразити настрої людей крізь призму почуттів солдата Швейка.

За моделлю цього типу спостерігаємо метафоричні перефігурації назви **Вавилон** у тексті *На південну Африку випав сніг. У Таїланді помер леопард від пташиного грипу. У Колумбії вкрали єпископа. Сюрреалістичний Вавилон сучасного світу* (Л. Костенко). Процес метафоризації, крім заміни архісеми «місто» актуальною семою «світ», передбачає виникнення та прирощення асоціативних сем «безглуздість», «несумісність», «ілюзорність», «алогічність», унаслідок функціонування компонента прикметникового типу *сюрреалістичний*.

Модель 2: *Джувльєтта хутірська... В сім'ї вона не пручатиметься* (Л. Дашвар). Заміщення архісеми відсутнє. Архісема вихідного значення – «дівчина», похідного – «дівчина». Принцип категорійного зсуву позиціонується як пасивний. Автор прагне порівняти героїню із Джульєттою, указати на їхню схожість. Онім реалізує компаративний потенціал, однак функціонування алюзійного імені в конструкції *Джувльєтта хутірська* дає підстави говорити про процес метафоризації, оскільки відбувається прирощення нового, алогічного за семантичною сполучуваністю смислу. Прикметник *хутірський*, вибудовуючи смислові дескриптиви «*простакуватий*», «*провінційний*», «*грубий*», «*сумирний*», атрофує диференційні компоненти вихідного значення оніма «*манірна*», «*витончена*», «*ніжна*», «*багата*», зберігаючи при цьому семний показник «*закохана*». Епітет *хутірська* функціонує як заперечення, вказуючи на відмінності дівчини й Джульєтти, що й постає передумовою метафоричних перетворень.

Переосмислення на тлі фактивного заперечення відбиває текст *Парад дешевих Афродит тебе не скине із царіці, ти не балетна танцівниця...* (М. Матіос). Метафоричне вживання імені можна пояснити його взаємодією з компонентом *дешевий*, що має наслідком переміщення диференційних сем «*унікальність*», «*піднесеність*», «*божественність*» у постпозицію та збереження семи «*краса*» як активного смислового показника. Отже, епітет функціонує як метафоризувальний компонент, що експлікує вторинне значення алюзійного імені: *Афродита – дешева краса, буденність*. Простежуємо, що метафоризація такого типу поєднує хибне й істинне, і «так» і «ні», а заперечувальний компонент посилює значення оніма [7, с. 29].

Модель 3: *...Вогні на обрії – солодка ілюзія, та й годі, куди б він не потратив, він буде самотній, самотній серед людей, бо всюди відчуватиме себе велетом на тлі юрми, Гуллівером духу серед ліліпутів...* (В. Дрозд). Онім *Гуллівер* постає як метафоричне відображення почуттів, що передбачає актуалізацію периферійних сем «*самотність*», «*відчуженість*», «*туга*», «*біль*» та атрофування таких диференційних сем, як «*велетень*», «*високий чоловік*».

За такою самою схемою простежуємо метафоризацію алюзійної назви *Аїд* у тексті *Любов між рідними сильна в розлуці. Варто ж переїхати ближче, у столицю, і знайомі щезають у млі. Це дало підстави Якову думати про Київ як про Аїд, уражений випарами амнезії* (Л. Дереша). Відомо, що Аїд – це 1) давньогрецький бог підземного світу,

володар царства тіней померлих; 2) підземне царство бога Аїда, куди потрапляють померлі [САМ, с. 15]. У межах контексту можемо вичленувати пропозицію *Аїд – Київ*, яку активовано залученням сполучника *як*. Перехід алюзійної назви з однієї значеннєвої категорії в іншу: *Аїд (царство мертвих) – Аїд (місто, столиця)* зумовлює семантичну перекваліфікацію імені, що пояснюється заміною архісеми «царство мертвих», «підземний світ» актуальною семою «місто». Предикативна конструкція *знайомі щезають* активує низку периферійних сем оніма «самотність», «відчуженість», «швидкоплинність часу» й зумовлює атрофування диференційних ознак «морок», «страх», «відсутність життя».

Висновки дослідження. Отже, окрім виконання безпосередньої номінативно-характеризувальної функції кваліфікації героїв, персонажів, АВН виступають елементами творення образності та смислового збагачення тексту. Властивим для алюзійних назв є часткова або повна втрата зв'язку зі своїм первинним референтом [3, с. 140], а також набуття нових конотацій, що бачиться як їхнє метафоричне переосмислення й може бути відображене в такому алгоритмі: ім'я, його семантичне наповнення (відповідно до першоджерела) → зреалізованість у тексті: зв'язок із текстуальними елементами → переорієнтація первинного значення / метафоричний процес → вторинна номінація. Процес переходу онімів у вторинну номінацію залежить від його функціонування в тексті: метафоричне (позатрадиційне слововживання) чи компаративне (увиразнення, підсилення експресії). **Перспективою** подальших досліджень вважаємо вивчення метафори як формально-смислового механізму створення контекстуальних алюзій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – Москва : «Языки русской культуры», 1999. – IV, 896 с.
2. Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора / А. Вежбицкая : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.studfiles.ru/preview/1715187/page:14/>
3. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка / И. Р. Гальперин. – Москва : Изд-во лит. на иностр. яз., 1958. – 460 с.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – 5-е изд., стереотипное. – Москва : КомКнига, 2007. – 144 с.
5. Гудков Д. Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности / Д. Б. Гудков. – Москва : Изд-во МГУ, 1999. – 149 с.
6. Кононенко В. І. Смыслові конотації у структурі тексту/ В. І. Кононенко : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.library.univ.kiev.ua>
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон; пер. с англ. – Москва : Единориал УРСС, 2004. – 256 с.
8. Мислива В. М. Интертекстуальність у творчості Оксани Забужко / В. М. Мислива : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.researchgate.net/publication/277115262_Intertekstualnist_imen_u_tvorcosti_Oksani_Zabuzko
9. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации [Текст] : монография / Е. А. Нахимова; ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т»; И-т социального образования. – Екатеринбург, 2007. – 207 с.
10. Перкас С. В. Имена собственные и нарицательные в словаре художественного текста / С. В. Перкас // Материалы к серии «Народы и культуры». – Вып. 25. Ономастика, ч.1. Имя и культура. – Москва, 1993. – С. 141–143.

11. Ярема О. Б. Алюзія в текстах британської художньої літератури: лінгво-статистичний аспект (на матеріалі творів модерністів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. Б. Ярема. – Запоріжжя, 2016. – 16 с.

СЛОВНИКИ

САМ – Словник античної міфології / Укл. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. – 2-е вид. – Київ : Наук. думка, 1989. – 240 с.

Петрына К. Метафоризация аллюзивных собственных наименований: вторичные номинации

Статья посвящается актуальной проблеме метафорических переосмыслений аллюзивных наименований с позиций когнитивной лингвистики и теории интертекстуальности. Метафоризация аллюзивных собственных имён рассмотрена как явление их вторичной номинации. Осуществлен комплексный подход к выделению принципов процесса метафоризации онимов и охарактеризованы образующие модели актуализации их метафорического значения в художественном тексте, предложен алгоритм их идентификации. Проанализированы контексты, в которых активизируется метафорическое значение онима. Выделены различия между компаративным и метафорическим потенциалом аллюзивных наименований.

Ключевые слова: аллюзивное имя, метафора, вторичная номинация, языковая действительность, текст, дискурс.

Petryna Kh. Metaphorization of allusive proper names: secondary nominations

Ukrainian modern artistic discourse is characterized by the use of non-traditional means of artistic reality modelling that is reflected in the complex superstructures verbalized in narrative forms and with the help of intertextual persuasions. Such an intercultural paradigm finds its realization within allusion that is involved in text by keyword phrases – often with metaphorical character. In the verbal palette of artistic modeling an important role is given to proper names.

The purpose is to explore the ways and processes of metaphorical potential of appellatives and to highlight the differences between comparative and metaphorical potential of allusive names. The article deals with the actual problem of metaphorical rethinking of allusive names from the position of the cognitive linguistics and the intertextuality theory.

Expediency of metaphorical reflection of allusive name problematic nature can be explained by the fact that allusions are involved in the text not only literally but figuratively. The literally usage of allusive names provides the creation of artistic details, that give additional characteristics to characters, while allusive names in the figurative sense function as marking sense elements of artistic space and of linguistic reality and provide reorientation and shift of the primary semantics. We denote this process as metaphorization of allusive names. Metaphorization of allusive proper names is considered as a phenomenon of secondary nomination.

Characteristically, the process of actualization of a proper name as a metaphorical structure is determined by its own principles. To these principles we include: 1) the principle of categorical transposition (characterized by the transition from one conceptual category to another) and the principle of seme redistribution (involves archiseme change, positional transformation of denotative semes (core-periphery / periphery-core) and augment of connotative seme's-indicators (actual semes (often supplemented by associative elements)), as a result, we have a secondary nomination of a proper name.

So, we can come to the conclusion, that the metaphorical nature of allusive proper name is determined by the following processes: 1) the metaphorical models are one of the means of material construction of allusive units; 2) a high degree of metaphor's associativity and metaphorical meanings of elements reflect the conceptual sphere of allusive names. Under such conditions, metaphorical structures serve as verbal and semantic means of allusive inclusions implementation.

Key words: *allusive name, metaphor, secondary nomination, linguistic reality, text, discourse.*

Статтю подано до редколегії 04.05.2017

Юрій Рожков

(м. Київ)

УДК 431.65

ОСОБЛИВОСТІ ВЕТЕРИНАРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ЇЇ КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті висвітлено наявні в науці підходи до класифікацій ветеринарної термінології. Виділено класифікації ветеринарної термінології залежно від: сфери вживання; поширеності вживання в мові; сфери поширення термінів у ветеринарній науці й практиці; галузевої належності; ступеня однозначності; ступеня точності відображення поняття; часу використання; наявності дефініції; зв'язку терміна з контекстом; джерела виникнення; складу ветеринарного терміна.

Ключові слова: *ветеринарний термін, ветеринарна термінологія, загальноживані терміни, спеціальні неветеринарні терміни, спеціальні ветеринарні терміни.*

Актуальність дослідження. Очевидно, що в науці існує величезна кількість праць, присвячених дослідженню понять «термін» та «термінологія», проте в них недостатньо окреслена різниця між цими двома поняттями; також потребує доопрацювання класифікація ветеринарної лексики.

Мета дослідження – виявити особливості класифікації ветеринарної лексики, окреслити різницю між поняттями «термін» та «термінологія».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості класифікації ветеринарної лексики в останні десятиліття інтенсивно розробляли на матеріалі різних мов і вітчизняні мовознавці (В. Гриньов, С. Даниленко, Л. Шелов, О. Симоненко та ін), і зарубіжні лінгвісти (E. Andrews, B. Antia, K. Baakes, L. Bauer, R. Beaugrande, J. Draskau, F. George).

Виклад основного матеріалу. Не кожне спеціальне слово – термін, і не кожному сукупність спеціальних слів можна назвати термінологією. На нашу думку, термін, на відміну від інших слів, поєднує в собі обидві функції, причому дефінітивна виступає обов'язковою при розпізнанні терміна. Вона викликає до дії ще й когнітивну функцію, тому що термін зазвичай виступає як репрезентант певної наукової теорії. Акумуляція цих функцій диктує певні умови семантичній структурі номена та його функціонуванню. Дефінітивна функція вимагає однозначності термінологічної назви, про що йдеться в більшості праць учених, хоча деякі дослідники допускають полісемію терміна. Варто

уточнити, що однозначність термінів треба розглядати в межах конкретної термінології, де вони взаємокорелюють між собою. Ця особливість визначається внутрішньою формою лексеми «термін» («terminus» з латинського – «межа»).

Терміни в межах однієї термінології взаємозумовлені, їхнє значення уточнюється в тій галузі, у яку включено термінологічне визначення. Точність – основна властивість термінів, тому що вони створюються для позначення спеціальних понять і спеціальних предметів, реалізуючи номінативно-дефінітивну функцію. У конкретній термінології термін має певну дефініцію, яка і є основною ознакою його точності. Для прикладу порівняймо дефініції термінів у музикантів і військових: *атака* – «початок звуку в співі» й *атака* – «поєднання стрімкого руху з вогневими засобами»; *детонація* – «фальшиве, нечисте виконання» й *детонація* – «вибух»; *позиція* – «положення рук на музичному інструменті» і *позиція* – «траншея, окоп»; *лад* – «система звуковисотних інтервалів» і *лад* – «статутне розміщення військовослужбовців» тощо. Слово лише тоді є терміном, коли воно має дефініцію і коли за нею його можна відновити. Різні підходи до розуміння семантичного наповнення терміна стосуються питання присутності в його значенні конотативних лексем емоції, оцінки, експресії. «Термін точний і холодний, і сфера експресії для терміна в межах термінології закладена», – говорить А. Реформатський [6, с. 55];

«У слові-терміні на перший план виступає його об'єктне значення, суб'єктне ж, оцінне, або взагалі знято, або завуальовано», – вважає Б. Головін [7, с. 7]; емоційно-експресивна нейтральність становить другу неодмінну властивість будь-якого терміна. Емоційно-стилістичні якості термінологічної одиниці набувають лише в «невласних умовах і контекстах їх вживання», – пише А. Моїсеєв [8, с. 77]. Л. Капанадзе, І. Квітко, В. Лейчик та інші вважають, що терміни позбавлені якого-небудь емоційно-експресивно-оцінного забарвлення. Однак існує думка про допустимість конотацій у термінологічних найменуваннях (Н. Котелова, В. Даниленко, В. Прохорова).

Терміни – щонайперше як назви спеціальних понять науково-технічної галузі – мають точні визначення, зафіксовані в словниках, що надає їм статусу офіційних і кодифікованих. Найбільш типовими є термінологічні слова. Поряд із ними є складні терміни, або лексиколізовані словосполучення, терміни-описи. Ті й ті перебувають у системі, позначають поняття й утворюють термінологію, або терміносистему, що являє собою штучне утворення (Н. Подольська, А. Суперанська, Г. Німець, Н. Васильєва, В. Даниленко, В. Грязнова, Т. Канделаки та ін.).

Системність терміна розглядають як важливу рису його характеристики: «... немає і не може бути поняття (а отже, і вираження його терміна), яке б не було системно пов'язано з іншими поняттями певної предметної галузі, і, отже, кожен термін існує лише як член певної системи термінів. Тому ознака системності постає необхідною при визначенні терміна» [9, с. 11]. Поняття «термінологія» і «терміносистема» розглядали як синоніми, але останнім часом дослідники розмежовують їх. Уважають, що термінологія становить «стихийно складену сукупність одиниць, здебільшого неповну, логічно нечітку, що складається з предтермінів, квазітермінів, псевдотермінів, тоді як терміносистема служить результатом свідомого впорядкування або конструювання з природних, але спеціально відібраних одиниць, які є повноцінними термінами» [10, с. 6].

З погляду функціонально-нормативного підходу терміни в системі спеціальної лексики первинні, тому що вони офіційні й належать до наукового стилю літературної мови. Термін має бути коротким, однозначним, простим, без емоційно-оцінно-експресивних

відтінків і, відповідаючи вимогам системності, співвідноситися з іншими термінами конкретної науково-технічної сфери. Терміни з такими характеристиками називають «ідеальними», у житті «аналіз різних термінологій, здійснений різними авторами, ставить під сумнів правомірність висування до термінів розглянутих вимог, оскільки значна частина наявної термінології цим вимогам не відповідає, але усе ж продовжує обслуговувати відповідні галузі знання», – зазначає Б. Головін [11, с. 54].

З його думкою погоджуються й інші дослідники: «Усі інші ознаки, звичайно, приписують термінам і термінології загалом: точність значення, однозначність, системність, відсутність синонімії та ін. «Ідеальний» термін має право на існування в системі мови. Тому «терміни потрібно вивчати в сфері фіксації, тобто в словниках, а не в процесі їхнього функціонування, тобто в текстах», де полісемія «явище неминуче і природне» [13, с. 15].

У процесі функціонування термін може набувати не тільки додаткового значення, але й синонімів, варіацій, він може трансформувати зовнішню структуру тощо.

Ветеринарна термінологія вкрай різноманітна і може бути скласифікована на різні види, за різними ознаками. У ветеринарній літературі запропоновано кілька таких ознак і відповідних класифікацій, хоча не всі з них бездоганні. Критичний аналіз різноманітних думок із цього питання дозволяє запропонувати такий варіант класифікації аналізованого явища.

Залежно від сфери вживання ветеринарні терміни поділяють на терміни ветеринарної науки й терміни ветеринарної практики.

Термінологія ветеринарної науки – це терміни, які використовують у ветеринарних наукових працях. Сферою її існування й фіксації є наукова й навчальна ветеринарна література. Варто зазначити, що практично будь-який термін, що вживається в галузі ветеринарної практики, входить в наукову ветеринарну лексику, тоді як не всякий доктринальний термін знаходить відображення в тих чи тих ветеринарних документах.

По-перше, у такому разі порушено правило логічного поділу поняття, через що розподіл має бути безперервним, плавним, поступовим. До того ж, первинний поділ ветеринарних термінів має бути дихотомічний. Насамперед їх варто класифікувати на загальноновживані та незагальноновживані (спеціальні), які, зі свого боку, підлягають подальшому поділу.

По-друге, не цілком виправданим, на нашу думку, є найменування «спеціальні технічні». Воно вузьке за своїм обсягом, оскільки в буквальному сенсі це словосполучення обмежується тільки технічною термінологією. Очевидно, словосполучення «технічні терміни», що закріпилося у ветеринарній науці, пов'язане з виділенням таких галузей, як наука й техніка. Однак тут наука як особлива сфера людської діяльності протиставляється техніці або як сукупності різних засобів, механізмів і пристроїв, що не існують в природі і виготовлені людиною для здійснення процесів виробництва й обслуговування невиробничих потреб суспільства, або як діяльності, пов'язаної з вивченням, застосуванням і вдосконаленням знарядь і засобів праці.

Насправді в цю групу входять не тільки терміни технічних наук, але й усі інші спеціальні терміни: медичні, економічні, психологічні та ін. З урахуванням сказаного можна запропонувати таку класифікацію. Залежно від поширеності вживання в мові всі терміни, використовувані у ветеринарній науці й практиці, логічно поділити на дві групи: загальноновживані та незагальноновживані (спеціальні). Загальноновживані терміни – це терміни,

які однаковою мірою використовуються в побутовому мовленні, у художній і науковій літературі, у ділових документах, а отже, і у ветеринарній науці й практиці.

Ці терміни становлять основну частину (за підрахунками вчених до 80 %) тексту наукових робіт і тексту ветеринарних документів. вони вживаються в повсякденному, загальновідомому сенсі, тому прості й загальнозрозумілі. До них можна віднести такі терміни, як «автор», «замовлення», «документ», «громадянин», «свідок», «працівник» і низка інших [4, с. 70; 5, с. 24]. З приводу можливості й необхідності використання спеціальної термінології у ветеринарних документах висловлюють суперечливі судження.

Інші вчені вважають, що без спеціальної термінології в тексті ветеринарії звичайною літературною мовою виражати думки неможливо [6, с. 177]. Загальноживана лексика з огляду на її універсальність, багатозначність і образність не завжди задовольняє потреби в точності й стислості ветеринарного тексту [5, с. 62]. Конкуренція між зрозумілістю медичних документів і їхнього стислості й точністю не може бути вирішена на користь однієї з груп термінів. І загальноживані та спеціальні терміни об'єктивно необхідні.

Головне – правильно визначити ступінь їхнього розумного співвідношення. Це завдання має вирішуватися за допомогою послідовного дотримання вимог, які висувають до ветеринарної термінології. Спеціальні терміни – це терміни, які створюються й використовуються в тій чи тій галузі наукового знання. Залежно від галузі наукового пізнання для ветеринарного аналізу їх доцільно розділити на дві групи: спеціальні неветеринарні й спеціальні ветеринарні.

Спеціальні неветеринарні терміни – це терміни, запозичені з галузі спеціальних знань (техніки, медицини, економіки, біології та інших) і використовувані у ветеринарній науці й практиці. У цих галузях науки вони створюються для найменування відповідних понять.

Потреба використання такого виду термінів у текстах спеціального призначення полягає в однозначності їхнього розуміння. Використовуючи такі терміни, ветеринар має дотримуватися такого правила: спеціальні неветеринарні терміни вживаються в тому значенні, яке закріплено за ними у відповідних галузях знань [6, с. 129–130]. Спеціальні ветеринарні терміни – це терміни, уведені до складу ветеринарної лексики науковцем, що займається проблемами цієї галузі й використовуються для найменування того чи того ветеринарного поняття.

Говорячи про поділ ветеринарних термінів на загальноживані та спеціальні, варто зауважити, що між такими групами термінів йдуть постійні дифузійні процеси – терміни взаємопроникають. Зокрема, багато термінів, які спочатку були суто ветеринарними, надалі поширилися в побуті, у художній літературі, активно застосовуються за межами ветеринарії. Вони перестали бути власне ветеринарними й перетворилися в загальноживані. Окремі вчені пропонують загальноживані терміни поділяти на два різновиди: загальноживані ветеринарні терміни і терміни, що використовуються в тексті ветеринарного дослідження у вузькому значенні [4, с. 74]. Залежно від сфери поширення термінів у ветеринарній науці й практиці їх можна ділити на загальні, міжгалузеві й галузеві [4, с. 69].

Залежно від часу використання ветеринарні терміни поділяють на усталені й нові. Усталені – це терміни, які тривалий час використовують у ветеринарній науці і ветеринарних документах. Нові – це терміни, які мають невеликий термін використання в ветеринарії. У ветеринарній літературі в ролі тимчасового кордону, що служить основою для виділення зазначених різновидів термінів, запропоновано брати пострадянський період, який

характеризується кардинальною зміною суспільно-економічної формації та появою цілої системи нових суспільних відносин [1, с. 45]

Залежно від обсягу, який відображають терміни, їх можна поділити на: терміни родового значення й терміни видового значення. Термін родового значення – це термін, що позначає родове поняття, тобто таке поняття, обсяг якого ширше і повністю вміщує обсяг іншого поняття. Термін видового значення – це термін, що позначає видове поняття, тобто таке поняття, обсяг якого становить лише частину обсягу родового поняття.

Залежно від зв'язку ветеринарного терміна з контекстом можна виділити контекстні й неконтекстні терміни. Контекстні – це терміни, смислове значення яких виявляється з контексту. Наприклад, термін «abdomen» може вживатися в широкому й вузькому сенсах. Конкретне значення цього терміна в кожному окремому випадку виявляється з контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках / В. В. Борисов. – Москва : Воениздат, 1972. – 320 с.
2. Гармаш О. Л. Запозичення як джерела збагачення словникового складу англійської мови / О. Л. Гармаш // Нова Філологія : Зб. наук. праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – 217 с.
3. Коваленко А. Я. Загальний курс науково-технічного перекладу / А. Я. Коваленко – Київ : ІНКІС, 2002. – 320 с.
4. Луйгас А. Л. Учебное пособие по английскому языку [Текст] : учеб. пособие для ветеринарного и зоотехнического факультета / А. Л. Луйгас – Москва : Высшая школа, 1963. – 165 с.
5. Мотченко И. В. Основные тенденции в формировании английской медицинской терминологии [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / И. В. Мотченко. – Москва, 2001. – 20 с.
6. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов [Текст] / Д. Э. Розенталь – Москва : Просвещение, 1977. – 543 с.
7. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – Москва, 1947.
8. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский. – Москва, 1961.
9. Головин Б. Н. Термин и слово / Б. Н. Головин // Термин и слово. – Горький, 1980.
10. Моисеев А. И. О языковой природе термина / А. И. Моисеев // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – Москва, 1970.
11. Авербух К. Я. Терминологическая вариантность: теоретические и прикладные аспекты / К. Я. Авербух // Вопросы языкознания. – 1986. – № 6.
12. Лейчик В. М. Особенности функционирования терминов в тексте / В. М. Лейчик. – Ростов-на-Дону : РГСУ, 2001.
13. Головин Б. Н. Типы терминосистем и основания их различия / Б. Н. Головин // Термин и слово. – Горький, 1981.
14. Моисеев А. И. О языковой природе термина / А. И. Моисеев // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – Москва, 1970.
15. Головин Б. Н. Роль терминологии в научном и учебном общении / Б. Н. Головин // Горьковского государственного университета. – Горький, 1979.
16. Скворцов Л. И. Профессиональные языки, жаргоны и культура речи / Л. И. Скворцов // Русская речь. – 1972. – Вып. 1. – С. 48–59.
17. Прохорова В. Н. Актуальные проблемы современной русской лексикологии / В. Н. Прохорова. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1973.

Рожков Ю. Г. Особенности ветеринарной терминологии и ее классификация

В статье представлены существующие в науке подходы к классификации ветеринарной терминологии. Выделены классификации ветеринарной терминологии в зависимости от: сферы употребления; распространенности употребления в языке; отраслевой принадлежности; степени однозначности; степени точности отображения понятия; времени использования; наличия дефиниции; связи термина с контекстом; источника возникновения; состава ветеринарного термина.

Ключевые слова: ветеринарный термин, ветеринарная терминология, общеупотребляемые термины, специальные не ветеринарные термины, специальные ветеринарные термины.

Pozhkov Yu. Peculiarities of veterinary terminology and its classification

The article deals with the contemporary scientific approaches to the classification of veterinary terminology. The author has proposed the classification of veterinary terminology depending on: sphere of application, abundance of the term application in language, sectoral affiliation, degree of univocity, correctness of the term display, time of application, definition availability, the connection between term and context, the source of origin, veterinary term context.

Key words: veterinary term, veterinary terminology, commonly used terms, special non-veterinarian terms, special veterinarian terms.

Статтю подано до редколегії 22.04.2017

III. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

Ігор Бик
(м. Львів)

УДК 81'271'272:[159.955:11/13]

ЛОГОСФЕРА ЯК СКЛАДНИК МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті розглянуто питання логосфери як важливого складника формування та функціонування мовної картини світу; з'ясовано етимологію поняття «логосфера»; описано підходи дослідників до його визначення в мовознавстві, окреслено основні риси цього явища та його місце у формуванні та функціонуванні мовної картини світу. Поняття «логосфера», введене в обіг Р. Бартом, нині має різне тлумачення в науковому просторі. У його основі лежить поняття логосу, уперше запроваджене Гераклітом Ефеським для позначення базової сутності, яка є основою буття. Утім, попри спільність логосу, ступінь і способи його пізнання є відмінними в різних культурах, що пояснюється неоднаковими умовами національного та соціально-економічного буття. Поняття логосу й логосфери введене з погляду на статусу мовця / реципієнта щодо влади. Це можна пояснити тим, що формування і дієвість логосфери визначається антагоністичними стосунками в суспільстві й суспільній свідомості. Усталені норми мовної поведінки соціуму визначають способи вжитку мови і формують логосферу як елемент свідомості. Логосфера та мовна картина світу взаємно впливають одна на одну, завдяки чому наше уявлення про світ постійно змінюється та вдосконалюється.

Ключові слова: мовна картина світу, логос, логосфера, політичний дискурс.

Проблеми формування картини світу перебувають у центрі уваги представників різних галузей науки. У політичній лінгвістиці, (як і А. П. Чудінов, її потрактуємо «політичної комунікації, тобто мовленнєвої діяльності, орієнтованої на пропаганду ідей, емоційний вплив на громадян країни й спонукання їх до політичних дій, для напрацювання суспільної згоди, прийняття й обґрунтування суспільно-політичних рішень в умовах множинності поглядів у суспільстві» [19, с. 8]), цей напрям дослідження сфокусований на всебічне вивчення мовної картини світу як важливому елементі формування світоглядного досвіду соціуму. Він набуває наукового зацікавлення з огляду на експансію новітніх комп'ютерних інформаційних технологій, які використовують задля маніпулювання соціальною та особистою свідомістю та створення «реальності», вигідної політичним діячам.

Логосфера становить важливу складову мовної картини світу. Проблематиці її визначення, формування та функціонування присвячені праці дослідників К. Акопової [1], В. Асмуса [2], М. Бахтіна [3], С. Кара-Мурзи [9], Р. Махачашвілі [14], А. Михальської [15], А. Тихолаза [18], Р. Барта [22], А. Лепи [24] та ін.

Метою статті є простежити генезу поняття «логосфера», описати підходи до його визначення в гуманітарній сфері знання, окреслити основні риси цього явища та його місце у формуванні та дієвості мовної картини світу.

Поняття логосу, яке лежить в основі поняття «логосфера», уперше введено Гераклітом Ефеським. Під ним він розумів не тільки загальний закон буття, основу світу, але й «те,

пізнання чого вимагає зовсім нових зусиль і передбачає зміну звичних установок пізнання. Логос – “слово”, “мовлення” самої вічної природи» [8]. У Фрагменті 2 філософ пише про універсальність логосу й потребу слідування за ним: «Тому належить іти за спільним, бо спільне – це загальне. Та хоча цей логос спільний, більшість живе, наче має власний розсуд» [18, с. 20].

Якого ж значення надає Геракліт поняттю «логос»? Відповідно до словника, слово *λόγος* у старогрецькій мові мало 34 значення, а шотландський учений, дослідник класичної філософії У. Гатрі, детально дослідивши вживання цього слова з часів Геракліта, виокремлює 10 значень і широкий спектр ідіоматичних висловлень, де значення слова «логос» стає зрозумілим тільки з контексту [18, с. 20]. При цьому більшість значень належать до сфери мови та мовлення. Однак філософ мав на увазі не тільки ці значення. У Геракліта логос – це не просто слово, а якась базова сутність, яка є основою буття, закон, який править світом, згідно з яким усе має відбуватися і через пізнання якого людина повинна приходити до істини, яка виражається у словах, у мові. У цьому розумінні «логос виявляється в нього синонімом того “розуму”, який править “усім через усе” (фр. 41)» [18, с. 21]. Отож, виходячи з такого розуміння логосу, логосферу трактуємо як мовне явище, як вербальну структуру, завдяки якій людина формує і виражає думки, і як комплексне поняття, що охоплює і мислення, і мовлення.

Універсальне пізнання та слідування логосу можна розглядати лише як ідеал, як мету. Сам філософ у Фрагменті 1 із жалем констатує, що люди не хочуть прислухатися до Логосу й жити відповідно до нього: «Цього логосу, що існує вічно, не розуміють люди ані перед тим почути, ані спершу почувши; бо хоча все відбувається згідно з цим логосом, вони схожі на несвідомих того, навіть стикаючись із такими словами й ділами, про які я веду мову, розкладаючи кожне згідно з природою і показуючи, про що йдеться. А щодо інших людей, то вони самі не усвідомлюють того, що чинять наяву, так само, як бачене уві сні забувають» [18, с. 20]. Окрім того, зазначимо, що попри універсальний характер законів пізнання чи буде правильно стверджувати, що представники різних етносів, традиційний устрій життя яких відрізняється, будуть мати однакове бачення й розуміння життєвих цінностей. Для прикладу, в українській та англійській правових традиціях доктрина законності базується на двох цінностях – законі і порядку, що виражається відповідно в лексичних одиницях *правопорядок* і *law and order*. Однак для східних народів поряд із законом важливу роль відіграє традиція (в арабській мові згадана лексична одиниця дослівно так і перекладається – *закон і традиція*) [21, с. 49]. Сучасний американський дослідник Д. Хаймс з цього приводу зазначає: «Люди, які належать до різних культур, ... володіють особливими комунікативними системами, а не тими самими природними комунікативними можливостями лише з різними звичаями. Культурні цінності і вірування почасти створюють мовну реальність» [4, с. 281]. Кожен народ творить свій «національний образ світу» [5, с. 511].

У сучасній лінгвістиці поняття «логосфера» з'явилося відносно недавно. Уперше про нього згадує в статті «Війна мов» французький філософ, критик і теоретик семіотики Ролан Барт у 1973 році для позначення дискурсної системи, для якої характерні свої мови (**енкратичні**, які «формуються, розвиваються і маркуються у світлі (або в тіні) Влади», і **акратичні**, які «виробляються, прокладають собі шлях, які самі собою існують поза Владою і/або проти Влади» [22, с. 107]) і три «дискурсні види зброї»: а) демонстрація аргументів, засобів нападу та захисту, сталих формул; б) фігури системності, головне завдання яких – включити іншого в дискурс як звичайний об'єкт і відтак виключити його із співтовариства

мовців сильної мови; в) здатність висловлювання як практично закритої синтаксичної структури бути засобом залякування, отже, домінування [22, с. 108–109].

Для визначення поняття логосфери Р. Барт звертається до політичного дискурсу, використовуючи метафору війни. Уводячи опозицію «енкратичні мови: акратичні мови» за ознакою їхніх зв'язків із Владою, автор розглядав цей термін саме через призму інституційного, зокрема політичного дискурсу. І на користь цього свідчить той факт, що саме статус мовця стосовно влади та його ставлення до влади значною мірою визначає специфіку логосфери як елемента свідомості – індивідуальної і колективної.

Р. Барт згадує поняття «логосфера» мимохить, однак воно виявилось науково важливим і нині його активно використовують у наукових гуманітарних студіях. Наразі немає єдності щодо його визначення. У філософії це поняття розглядають як філософську категорію на позначення мисленнево-мовленнєвої сфери культури [10]. Пов'язане з ним лінгвістичне визначення логосфери характеризує її як «єдину структуру мислення і мовлення, загальні принципи, які визначають цю мовленнєво-мисленнєву, або мисленнєво-мовленнєву, структуру» [12, с. 32]. У цих визначеннях автори акцентують на подвійній природі цього явища – воно стосується і сфери мислення, і сфери мови, при цьому для обох сфер логосфера є однаково важливою. Це поєднання є рівночасно результатом і виразом тісного взаємозв'язку мови і мислення.

Деякі дослідники трактують поняття «логосфера» з акцентом на його мовній природі. Зокрема, С. Кара-Мурза зауважує: «У тому штучному світі культури, який оточує людину, виділяється особливий світ слів – логосфера. Він включає в себе мову як засіб спілкування і всі форми “вербального мислення”, у якому думки наділяються словами» [10, с. 53]. За іншими визначеннями, логосфера – це «соціокультурний вербальний простір» [1], «світ мови, розділений на безліч ідеологічно упереджених соціальних діалектів» [11, с. 10].

Польський дослідник Адам Лєпа вважає, що логосфера – це «простір слова»: «У вузькому значенні логосфера – це специфічне соціальне середовище, у якому слово особливим чином впливає на людину і трактується нею на основі його своєрідного примату, як в її власному середовищі, так і у взаєминах з іншими людьми. Це є організована логосфера, тобто вона є результатом одночасно індивідуальної і спільної діяльності осіб, які спільно творять це середовище» [24, с. 142].

Дослідник визначає такі характеристики логосфери:

– примат слова, який полягає в тому, що «слово в цьому середовищі ставиться на перше місце – перед іншими складниками середовища, перед образом, музикою, танцем та іншими формами розваг». Слово є «чимсь більшим, аніж просто тільки інструментом порозуміння та вираження своїх почуттів, думок та зв'язків. Слово є чинником активізації розумового розвитку людини і розв'язання проблем» [23, с. 142];

– діалогічність логосфери. «Слово є основою і інструментом діалогу. Примат слова найкраще виражається в діалозі» [23, с. 143];

– соціально зумовлений характер логосфери, який «указує насамперед на ступінь ефективності впливу логосфери». Найважливішими рисами соціальної зумовленості логосфери на думку автора є:

- постійність її дії, яка виключає нерегулярність та okazіональність;
- особи з логосфери є солідарні у творенні простору слова;
- учасники організованої логосфери проявляють здатність до виправлень і не роблять свідомих помилок у процесі організації простору слова [23, с. 143–144].

Французький філософ і політик, засновник медіології Режі Дебре розглядає логосферу в колі систем і засобів передачі думки разом з графосферою та відеосферою [12, с. 7].

На думку фінського вченого Ерккі Пеуранена, «поняття «логосфера» стосується того, що розпізнаємо й розуміємо повторювані елементи в мовленні (або «мові») з одного боку, і надаємо значень неповторюваним і унікальним висловам з іншого» [25, с. 32].

Третя група дослідників, даючи визначення поняттю «логосфера», зосереджується на соціокультурному вимірі цього поняття: «соціокультурне і психолого-педагогічне середовище, яке детермінує систему установок і переконань [учня]» [6, с. 60]; «логосфера і комунікативний простір – явища одного поля» [13].

Окрім того, термін «логосфера» використовують і в інших галузях науки: «1) якісно новий етап еволюції біосфери, що означає домінування у взаєминах людини і природи строго наукового підходу; 2) інтелектуальна сфера суспільства; весь запас знань, накопичений у суспільстві» [20]. Словом, таке розмаїття тлумачень свідчить про те, що термін «логосфера» вживають для позначення широкого кола понять.

На формування світосприйняття етносу або соціальної групи впливають національні та соціально-економічні чинники. І хоча в основі логосфери в найширшому розумінні цього слова лежить єдиний логос – загальний закон буття, образи світу і, відповідно, окремі логосфери різних етносів і соціальних груп, очевидно, будуть відмінними. «Оскільки мова є інтерпретацією світу, а різні мови – різними інтерпретаціями, то кожен народ має власний світогляд. Світ у представників різних мов споглядається, сприймається і розуміється по-різному» [17].

Це явище призводить до того, що навіть одна мова за різних світоглядних позицій її носіїв може мати суттєві відмінності і навіть сприйматися як дві різні мови. Російський журналіст і літератор С. Бережной твердить: «Мова – це не тільки тлумачний словник плюс граматика. Мова – це також семантика і прагматика. Навіть якщо співрозмовники використовують те саме слово, але є різними за світоглядом або світосприйняттям, вони можуть надавати цьому слову зовсім різні смисли. Аж до діаметрально протилежних [...]. Виходить, що в нас [в Росії і в Україні – ІБ] тепер дві російські мови, які відрізняються настільки, що саме час укласти російсько-російський словник» [16]. Окрім того, навіть усередині одної соціальної групи сприйняття ситуації і способи її опису можуть відрізнятися. Тут доречно згадати приклади, подані Р. Бартом в уже згаданій статті «Війна мов». У ролі попередження про заборону входити на території своїх ділянок їхні власники вивісили три різні таблички: *Vicious Dog*, *Dangerous Dog* і *Watchdog*. Семантика всіх трьох вивісок однакова – «Вхід заборонений», однак нею не вичерпується все значення цих написів, «тому що це значення полягає у їхній різниці: *Vicious Dog* агресивний, *Dangerous Dog* філантропічний і *Watchdog* очевидно об'єктивний» [22, с. 106]. У цій множинності засобів вираження того самого основного значення Р. Барт убачає поділ мови, який пов'язаний із соціально-економічними причинами.

Р. Махачашвілі з цього приводу зазначає: «Суб'єкт формує картину світу, виходячи з власного відчуття, сприйняття, уявлення, форм мислення та самосвідомості. Тому, картина світу як результат кумуляції суб'єктивного досвіду пізнання світоустрою будується на відчуттях, уявленнях, сприйнятті й мисленні індивіда та людської спільноти, диктує норми поведінки, систему цінностей, які впливають на формування й узагальнення понять» [14, с. 24].

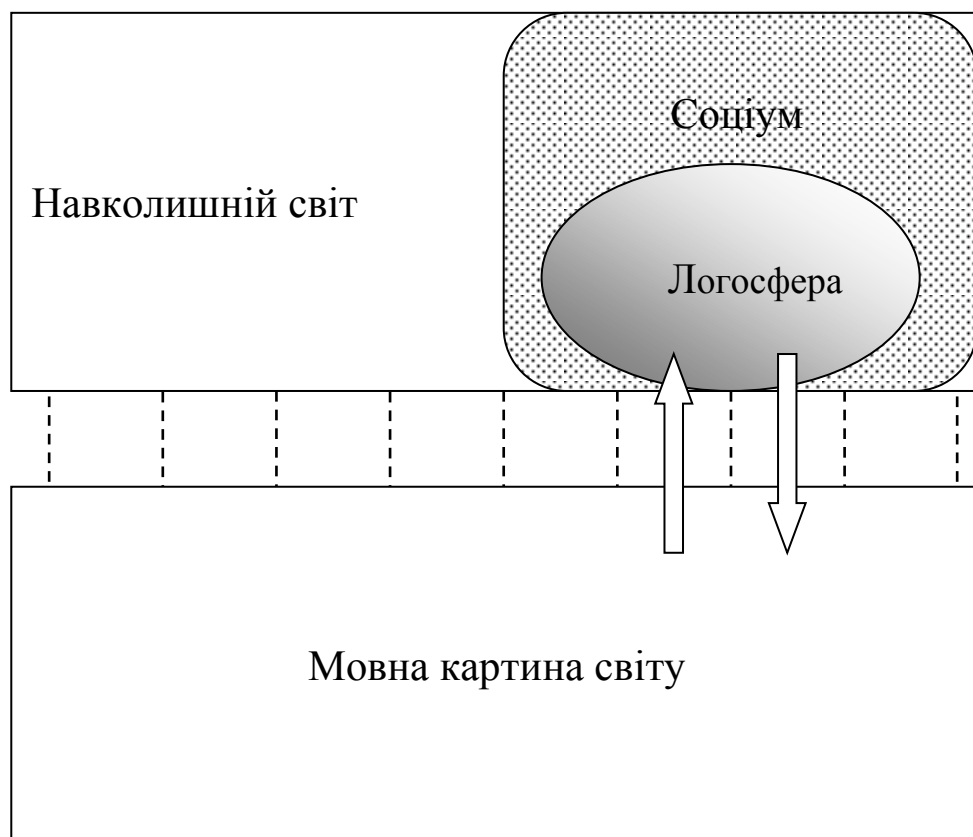
На стратифікацію мови вказує і М. М. Бахтін: «Мова, як те живе конкретне середовище, у якому живе свідомість художника слова, ніколи не буває єдиною. Вона єдина лише як абстрактна граматична система нормативних форм, узята відособлено від конкретних ідеологічних осмислень, що її наповнюють, і від неперервного історичного становлення мови. Живе соціальне життя та історичне становлення створюють в межах абстрактно єдиної національної мови множинність конкретних світів, замкнених словесно-ідеологічних і соціальних світоглядів, тотожні абстрактні елементи всередині цих різних світоглядів наповнюються різними смисловими і ціннісними змістами і звучать по-різному» [3, с. 101]. Водночас, дослідник вважає, що ця стратифікація має не стільки лінгвальний, скільки світоглядний характер.

Російський філософ В. Асмус зазначає, що «можливо, Геракліт уперше запозичив поняття про закономірності із спостережень не стільки над фізичною природою, скільки над політичним життям суспільства і вже звідти переніс їх на фізичну природу» [2, с. 35].

Використання дискурсу політики для опису логосфери не є випадковим. Як зазначає Н. Феркло, мова – це форма соціальної практики, це частина суспільства, і «лінгвістичні явища є соціальними явищами, а соціальні явища (частково) є мовними явищами» [23, с. 23]. Процес використання мови зумовлений соціально і має соціальні наслідки.

Логічно припустити, що формування і функціонування логосфери передусім визначають антагоністичні взаємини в суспільстві та в суспільній свідомості. Усталені норми мовної поведінки соціуму визначають не тільки способи використання мови, а й формують логосферу як елемент свідомості. Н. Феркло пише, що ці норми «характеризуються різноманітністю і боротьбою за владу. Що ж стосується досягнення одноманітності – так само як і у деяких випадках стандартизації – вона встановлюється тими, хто є при владі» [23, с. 22].

Отож, логосфера визначається способом та рівнем життя суспільства. Це важлива складова мовної картини світу. Вона є інструментом концептуалізації навколишнього світу та засобом його пізнання. Мова у всіх її багатогранних виявах впливає на те, яким ми бачимо світ. Описуючи явища, мовець вдається до наявних у мові засобів усіх рівнів і за їхньою допомогою формує образи не тільки для співрозмовника чи читача, але й для себе. Для опису навколишнього світу носії мови формують мовне середовище, через яке і в якому вони визначають та пояснюють явища, процеси та зв'язки, за якими вони повсякчас спостерігають і які регулюють їхні відносини з цим світом та з іншими членами соціуму. Кожна частина соціуму (як соціальні групи, так і окремі люди) для своїх потреб та з урахуванням свого культурного, освітнього, професійного досвіду формує особливу індивідуальну логосферу, за допомогою якої формується «своя» мовна картина світу. Водночас, логосфера, як і мовна картина світу, не є простою сукупністю логосфер чи мовних картин світу нижчого рівня. Логосфера є складним явищем, яке формується на основі та під впливом соціальних (світоглядний досвід, сформований упродовж усієї історії розвитку соціуму, який передається з покоління в покоління та формується за посередництвом виховання в сім'ї та освіти, соціокультурні установки, усталені норми мовної поведінки соціуму) і особистісних чинників (життєвий досвід, рівень освіти, становище в суспільстві тощо). Особистісні чинники є вторинними щодо соціальних і формуються в середовищі і під впливом останніх.

Логосфера не тільки формує мовну картину світу, але й сама є об'єктом впливу з боку мовної картини світу. Мовна картина світу як «сукупність уявлень про світ, зафіксованих у значенні різноманітних слів і висловів, формується в певну систему поглядів, які потребують свого подальшого осмислення» [7, с. 20]. Таке осмислення призводить до зміни старих та появи нових уявлень про світ, що вносить зміни в наповнення та структуру логосфери. Словом, взаємодія логосфери та мовної картини світу – це двобічний процес, завдяки якому наше уявлення про світ постійно змінюється й удосконалюється.

Отже, логосфера – це складне когнітивно-дискурсне явище, яке є одним із центральних складників формування та дієвості мовної картини світу.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в дослідженні функціонування логосфери в конкретних ситуаціях суспільно-політичного життя, зокрема механізмів та результатів взаємодії індивідуальних логосфер у сфері формування суспільної думки та маніпулювання нею.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аكوпова К. А. Особенности языковой социализации студенческой молодежи в логосфере культуры современного российского общества : [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.06 "Социология культуры, духовной жизни" / К. А. Аكوпова ; Ростовский государственный педагогический университет. – Ростов-на-Дону, 2006. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/osobennosti-yazykovoii-sotsializatsii-studencheskoi-molodezhi-v-logosfere-kultury-sovremennogo-rossiiskogo-obshchestva>

2. Асмус В. Ф. Античная философия : [учебное пособие] / В. Ф. Асмус. – Изд. 2-е, доп. – Москва : Высш. школа, 1976. – 543 с.

3. Бахтин М. М. Слово в романе / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – Москва : Художественная литература, 1975.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-е вид., доп. – Київ : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
5. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Космо – Психо – Логос / Г. Д. Гачев. – Москва : Академический проект, 2007. – 511 с.
6. Гуляихина Е. С. Система педагогических условий развития логической культуры младшего школьника / Е. С. Гуляихина // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2009. – Вып. № 9. – С. 59–61.
7. Живіцька І. А. Мовна картина світу як відображення реальності / І. А. Живіцька // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького педагогічного університету. – Вип. 4 (2010). – С. 20–25.
8. История философии: Запад-Россия-Восток (Книга первая. Философия древности и средневековья) : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000004/st014.shtml>
9. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием : [Электронный ресурс] / С. Г. Кара-Мурза. – Режим доступа : <http://www.fhotm.kpi.ua/guest/manipul.pdf>
10. Кемеров В. Е. Философская энциклопедия. – Москва : "ПАНПРИНТ", 1998.
11. Косиков Г. К. "Человек бунтующий" и "человек чувствительный" (М. М. Бахтин и Р. Барт) / Г. К. Косиков // Лики времени : Сб. статей – Москва : Юстицинформ; Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 2009. – С. 8–25.
12. Куле К. СМИ в Древней Греции: сочинения, речи, разыскания, путешествия... / К. Куле [Пер. с франц. С. В. Кулланды]. – Москва : Новое литературное обозрение, 2004. – 256 с., ил.
13. Лазарева Э. А. Профессиональные коммуникации. Корпоративная область архитектурной деятельности : краткий курс. Ключевые слова, максимы, правила : [Электронный ресурс] : учебное пособие / Э. А. Лазарева. – Режим доступа : <http://studopedia.org/2-51262.html>
14. Махачашвілі Р. К. Феноменологічна неанглїстика: теоретико-методологічні засади : Монографія / Р. К. Махачашвілі. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2014.
15. Михальская А. К. Русский Сократ : Лекции по сравнительно-исторической риторике : [Учеб. пособие для студентов гуманитарных факультетов] / А. К. Михальская – Москва : Издательский центр "Academia", 1996. – 192 с.
16. Российский журналист: В Украине и России два разных русских языка : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://news.eizvestia.com/news_politics/full/648-rossijskij-zhurnalist-v-ukraine-i-rossii-dva-raznyh-russkih-yazyka
17. Тимо О. Мова визначає мислення людей і спільнот : [Електронний ресурс] / О. Тимо. – Режим доступа : http://gazeta.ua/articles/sogodennya/_mova-viznachaye-mislennya-lyudej-i-spilnot/613799
18. Тихолаз А. Г. Геракліт Темний з Ефеса : філософ та його вчення : [Електронний ресурс] / А. Г. Тихолаз. – Режим доступа : http://shron.chtyvo.org.ua/Tykholaaz_Anatolii/Heraklit_Temnyi_z_Efesa_filosof_ta_ioho_vchennia.pdf
19. Чудинов А. П. Политическая лингвистика : [учебное пособие] / А. П. Чудинов. – [3-е изд., испр.]. – Москва : Флинта : Наука, 2008. – 256 с.
20. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов : [Электронный ресурс] / Н. Е. Яценко, 1999. – Режим доступа : http://www.slovarnik.ru/html_tsot/l/logosfera-infosfera.html
21. Baker M. In Other Words. A Coursebook in Translation / M. Baker. – London ; New York : Routledge, 1992. – 295 p.
22. Barthes R. The Rustle of Language / R. Barthes // The War of Languages. – Berkeley ; Los Angeles : California University of California Press, 1989. – P. 106–110.

23. Fairclough N. Language and Power / N. Fairclough. – New York : Longman Group UK Limited, 1989. – 259 p.

24. Lepa A. Logosfera a etyka społeczeństwa komunikacji / A. Lepa // Annales. Etyka w życiu gospodarczym : Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie. – 2008, vol. 11, nr 2, s. 133–144.

25. Peuranen E. Bakhtin: Soft and Hard / E. Peuranen // Lähteenmäki, M. & H. Dufva 1998. Dialogues on Bakhtin: Interdisciplinary Readings. University of Jyväskylä, Centre for Applied Language Studies. Jyväskylä. – P. 28–35.

Бык И. Логосфера как элемент языковой картины мира

В статье рассматривается вопрос логосферы как важного элемента формирования и функционирования языковой картины мира. Цель статьи – проследить этимологию понятия логосфера, описать подходы исследователей к его определению в языкознании, определить основные черты этого явления и его место в формировании и функционировании языковой картины мира. Понятие логосфера, которое ввел Р. Барт для обозначения дискурсивной системы, для которой характерны свои языки, сегодня по-разному трактуется в науке. В его основе лежит понятие логоса, которое впервые ввел Гераклит Эфесский для обозначения базовой сущности, которая есть основой бытия. Однако, несмотря на общность логоса, степень и способы его познания являются разными для разных людей, в разных культурах и социальных прослойках, что объясняется разными условиями национального и социально-экономического бытия. Понятия логоса и логосферы были введены с точки зрения статуса говорящего/реципиента по отношению к власти. Это можно объяснить тем, что формирование и функционирование логосферы определяется антагонистическими отношениями в обществе и в общественном сознании. Общепринятые нормы языкового поведения социума определяют способы употребления языка и формируют логосферу как элемент сознания. Логосфера и языковая картина мира взаимно влияют одна на другую, благодаря чему наше представление о мире постоянно меняется и совершенствуется.

Ключевые слова: языковая картина мира, логос, логосфера, политический дискурс.

Byk I. Logosphere as a constituent of linguistic worldview

The article considers the issue of logosphere as an important element of the formation and functioning of the language worldview. In political linguistics research is focused on a comprehensive study of the language worldview as an important element of the formation of the worldview experience in a society. The investigation of logosphere has become a matter of considerable scientific interest due to the development of modern computer information technologies which are widely used for the manipulation of social and personal consciousness and for the creation of a "reality" needed for politicians. The aim of the article is to consider the origin of the term logosphere, describe the approaches of scholars to its definition in the humanitarian sphere of knowledge, determine the main features of this phenomenon and its place in the formation and functioning of the language worldview.

The notion of logosphere, introduced by R. Barthes to denote a discursive system which is characterized by its own languages, today is differently treated both by linguists and researchers in other spheres. The basis of this term is the notion of logos, introduced by Heraclitus of Ephesus to denote some fundamental thing which is the basis of life. But in spite of the common character of logos the measure and ways of its cognition are different for different people, in different societies and socio-economic groups. Each society or social group forms its own image of the world. This

results in the fact that one and the same language in the conditions of different world outlooks of its speakers can markedly differ to the point of it being perceived as different languages.

Introducing the notions of logos and logosphere scholars resort to political discourse considering it from the point of view of the status of a speaker/recipient in their relation to power. This can be explained by the fact that formation and functioning of logosphere are first of all defined by antagonistic relations in a society and social consciousness. Social conventions not only define the ways the language is used, but also form logosphere as an element of consciousness.

Logosphere and the language worldview mutually influence each other, and due to this our conception of the world is constantly changing and improving. Logosphere is defined by the lifestyle and the standard of living of a society. It is an instrument of the conceptualization of the surrounding world and a means of its cognition. Language in all its various manifestations influences the way we see the world. To describe a surrounding world speakers form a language environment through which and in which they define and explain phenomena, processes and relations which they constantly observe and which regulate their relations with this world and with other members of the society. Each part of the society for its needs and with the account of its cultural, educational, professional experience forms a special individual logosphere with the help of which a language worldview "of one's own" is formed. At the same time, logosphere is not a simple aggregate of logospheres of a lower level. It is a complex phenomenon which is formed on the basis and under the influence of social and personal factors. Personal factors are secondary with respect to the social ones and are formed under the influence of the latter. Logosphere not only forms the language worldview but also is influenced by the latter. The reconsideration of the worldview results in the changes in the content and structure of the logosphere. The interaction of logosphere and language worldview is a two-way process due to which our concept of the world is constantly changing and improving.

Key words: *language worldview, logos, logosphere, political discourse*

Статтю подано до редколегії 28.04.2017

Ліана Варчук
(м. Вінниця)

УДК 81-11:165.194

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА: ЗДОБУТКИ ТА НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті проаналізовано особливості когнітивної лінгвістики як сучасного напрямку мовознавства, а також розглянуто основні поняття цього напрямку. Приділено увагу ролі категоризації та концептуалізації світу, у центрі уваги яких перебувають проблеми мови як загального пізнавального механізму репрезентації та трансформування найрізноманітнішої інформації з використанням специфічних (мовних) знаків. Висвітлено питання когнітивної лінгвістики як науки, що має свої методи наукового дослідження. Зосереджено увагу на мові, що є центром усієї когнітивної діяльності людини, репрезентантом її когнітивних процесів та здібностей.

Ключові слова: *концепт, концептуальна картина світу, когнітивна семантика, когнітивізм, антропоцентризм.*

Постановка проблеми. Важливим інструментом *когнітивної лінгвістики* є категоризація та концептуалізація світу, у центрі уваги яких перебувають проблеми мови як загального пізнавального механізму репрезентації та трансформування найрізноманітнішої інформації з використанням специфічних (мовних) знаків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі лінгвістичних пошуків розв'язання різноманітних проблем теорії та практики пов'язано з вивченням особливостей представлення знань у мові, тобто співвідношенням когнітивних і мовних структур, зокрема в численних наукових працях М. Болдирєва, А. Вежбицької, О. Кубрякової та ін.

Мета і завдання статті. Проаналізувати особливості когнітивної лінгвістики як сучасного напрямку мовознавства, вирізнити основні поняття цього напрямку, визначити роль категоризації та концептуалізації світу в когнітивній лінгвістиці. Розглянути когнітивну лінгвістику як науку, що має свої методи наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результатом виникнення когнітивної лінгвістики стало введення в науковий обіг термінів «концепт», «концептуальний аналіз», «концептуальна семантика», «концептуальна картина світу» тощо.

Сучасна когнітивна лінгвістика є антропоцентричною, її наукова парадигма окреслюється за такими аспектами: 1) вихідними принципами парадигми; 2) предметом розгляду; 3) процедурами, методиками й методами аналізу. До вихідних принципів указаної парадигми належать [12]:

– антропоцентризм – дослідження ментальної й духовної сфер людини в їхньому зв'язку з мовою;

– когнітивізм – сфокусованість досліджень на реальні мовно-мисленнєві одиниці й процеси в мозку людини;

– експансіонізм – внутрішня спеціалізація науки і водночас тісніша інтеграція з іншими науками, у мовознавчих дослідженнях, зокрема, урахування культурного контексту;

– експланаторність – настанова радше на пояснення мовних явищ, аніж на їхню констатацію.

Згідно з когнітивною лінгвістикою, знання подано у формі *концептів*, що розуміються як дискретні одиниці колективної свідомості, які відображають предмети реального або ідеального світу та зберігаються в пам'яті носіїв мови у вигляді вербального субстрату [5;6]. Концепти, матеріалізовані у форматі номінативних одиниць, включаються в комунікацію та відбиваються в національній мовній картині світу.

Когнітивна лінгвістика, як і всі науки, має свої методи наукового дослідження. Основним методом когнітивної лінгвістики є метод концептуального аналізу. У науковій літературі досі немає однозначності науковців у потрактуванні терміна «концептуальний аналіз». За С. Нікітіною, концептуальний аналіз можна тлумачити і як аналіз концепту, і як спосіб аналізу за допомогою концептів, або такий, що має концепти як свої обмежені ознаки. Концептуальний аналіз можна розглядати як аналіз концептів (тобто абстрактних назв), на яких ґрунтуються найуживаніші контексти слова, що лежать в основі організації її когнітивної карти. Мовознавці Т. Космеда та І. Гажева, наприклад, уважають, що доцільно (й перспективно) в ономасіологічному та семасіологічному функціонально-комунікативному аналізі поєднувати структурний і концептуальний підходи. Структурний аналіз має

гармонійно переходити в аналіз концептуальний, що дасть змогу за деякої суб'єктивності методів прийти до об'єктивніших висновків [10].

Семантичний аналіз виявляє семантичні компоненти, які сприяють адекватному тлумаченню знака, кінцевою метою концептуального аналізу стає побудова концептуальної моделі того інформаційного фрагмента, який фіксується знаком. Для цього елементи значення мають бути в особливий спосіб угруповані, упорядковані та взаємопов'язані [7; 11]. Інструментами такого впорядкування є концептуальні структури: пропозиції, фрейми, сітки, прототипні моделі тощо. При цьому базовими структурами вважають фрейми та прототипні моделі.

Теорія когнітивних моделей, Фреймова семантика як лінгвістична концепція була вперше запропонована Ч. Філлмором у середині 70-х років і була розвитком його теорії відмінкової граматики. Ч. Філлмор визначає фрейми як когнітивні структури, знання яких передбачено концептами, репрезентованими словами [13, с. 54].

У сучасній лінгвістиці фрейм визначають у такий спосіб: одиниця знань, яка організована навколо концепта і містить відомості про суттєве, типове й можливе для цього концепта в межах певної культури [3, с. 7].

Теорія семантичних прототипів (семантика прототипів) існує як галузь когнітивної лінгвістики з 70-их років ХХ ст. завдяки працям Е. Рош та її однодумців. У найширшому сенсі, теорією прототипів можна назвати підхід до визначення внутрішньої структури поняття як таке, що містить вказівки на те, що деякі елементи поняття є прототипами. Завдання такої теорії – пояснити віднесення об'єкта до того або того прототипу в рамках тієї або тієї конкретної інтерпретації мови [17, с. 13].

Когнітивна наука, яка сформувалася в другій половині 70-х років у США, досліджує методи комп'ютерного моделювання функціонування знань в інтелектуальних системах. Ця наука є міждисциплінарною, оскільки інтегрує зусилля науковців різних галузей (психологів, логіків, філософів, лінгвістів, психолінгвістів, математиків, програмістів, кібернетиків, антропологів та ін.) для того, щоб одержати найбільш повне й адекватне уявлення про людську свідомість і розум.

Її об'єктом виступає *когніція* (англ. *cognition* – знання, пізнання; *пізнавальна здатність*) – сукупність психічних структур і процесів, що охоплює всю людську пізнавальну діяльність.

Когнітивна лінгвістика вивчає співвідношення когнітивних і мовних структур і займається когніцією в її мовному відображенні.

Мова є центром усієї когнітивної діяльності людини, репрезентантом її когнітивних процесів та здібностей.

Мета когнітивної лінгвістики і полягає в тому, щоб через осягнення мови проникнути у форми цих структур й описати наявну між ними та мовою залежність, пояснити, як влаштовані світ і людина, чим скаузовані ті чи ті фізичні, фізіологічні, психічні явища та процеси, які їхні наслідки [9].

На сьогодні когнітивну лінгвістику вивчають за декількома напрямками, що відрізняються своїми установками, галуззю, процедурою, методикою та методами аналізу. Наприклад, *американські* вчені, розвиваючи ідеї генеративної лінгвістики, стверджують, що когнітивна лінгвістика має займатися ментальними репрезентаціями мовних одиниць, мовних категорій, усіх мовних явищ і пояснювати природу щодо відображеного знання –

competence. *Європейські* дослідження повторюють традиційний поділ лінгвістики на окремі аспекти: семантику, граматику, лексикологію.

Вітчизняні дослідження сфокусовано переважно на вивченні художнього мовомислення (В. Кухаренко), особливостях ідіостилю майстрів слова (Г. Поліна), реконструкції мов світу видатних митців (М. Новікова), моделюванні концептосфери української лінгвокультури (К. Голобородько, Н. Руденко), розкритті текстової, під- та позатекстової інформації (Л. Белехова, П. Рікер) та ін.

Когнітивна семантика – це один із головних розділів когнітивної лінгвістики. Вона вивчає значення мовних одиниць у словесній тканині тексту. У рамках когнітивного аналізу простежуємо два підходи до тлумачення семантики мовних одиниць:

1) *логіко-понятійний*, який теоретично моделює зв'язок мови й пізнання, не враховуючи багатьох властивостей когніцій, пов'язаних із специфікою сприйняття, накопиченням досвіду і знаннями;

2) *експерієнціальний*, що фокусує увагу на особливостях теоретичного і щоденного пізнання – когніцій.

Описуючи пізнавальну діяльність і когнітивні здібності людини загалом, варто використовувати такі ключові поняття, як *категоризація* та *концептуалізація*.

Категоризація як операціональний інструмент когнітивної лінгвістики передбачає в процесі пізнання вичленування об'єктів зі сфери макросвіту. Розрізняють *категоризацію світу* й *категоризацію мовних явищ*. Об'єкт номінації сприймається як схема і належить до певного класу предметів у категорійній сітці гносеологічного досвіду людини.

Концептуалізація явищ мовної дійсності спрямована на віднесення окремих елементів до структури концептуальної системи мови на підставі узагальнення лінгвоментальних знань.

У теорії концепту виокремлено декілька основних підходів до розуміння останнього: *культурологічний* (Ю. Степанов, Е. Бенвеніст); *лінгвокультурний* (А. Вежбицька, В. Карасик); *психолінгвістичний* (В. Красних, Р. Фрумкіна); *семантичний* (М. Алефіренко, Н. Арутюнова); *етнічний* (Д. Лихачов, О. Кубрякова, О. Городецька); *соціопсихокультурний* (Ю. Апресян) та ін.

За К. Голобородько, концепт – це лінгвоментальна категорія, що узагальнює знання й досвід людини, відображає потенційні ресурси свідомості та репрезентує концептуальну картину світу мовної особистості. Людина мислить концептами. Аналізуючи, порівнюючи та поєднуючи різні концепти в процесі мисленнєвої діяльності, вона формує нові концепти як результати мислення.

На відміну від *поняття*, яке відображає найбільш загальні, істотні (логічно модульовані) ознаки предмета або явища, концепт може відображати одну або декілька, будь-які, не обов'язково істотні ознаки об'єкта. Різниця між поняттям і концептом зумовлена власне різницею теоретичного й щоденного пізнання.

Концепт є своєрідним посередником між словом і дійсністю, що зберігається в семантичній пам'яті людини та формує її концептуальну картину світу. *Концептуальну картину світу* визначають як інформаційну систему, що складається зі знань, уявлень, вірувань, та є результатом пізнання людиною навколишнього світу, інтерпретації, позначення й утримання у свідомості його властивостей у форматі певної системи понять, структурованої як концептуальні сфери-локуси [8; 16].

Доступ до всіх концептів забезпечує мова. Вона вербалізує їх як окремими словами, словосполученнями, ФО, так і реченнями і навіть текстами, низкою творів окремого автора чи декількох.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Для сучасного стану науки характерний перехід до глобального розгляду проблем тематики когнітивної лінгвістики. На думку вчених, які вивчають це питання, когнітивна лінгвістика – це мислення, яке являє собою маніпулювання ментальними репрезентаціями типу фреймів, сценаріїв, планів, моделей та інших структур знань.

Зрозуміти й дослідити способи концептуалізації світу можна лише оволодівши певним набором знань з нової наукової парадигми. У мовній картині світу знаходять відображення наукові, донаукові й примітивні знання, вона є важливою складовою національної культури.

Мова є центром усієї когнітивної діяльності людини, репрезентантом її когнітивних процесів та здібностей.

Концепт містить поняття, але не вичерпується тільки ним, а охоплює весь зміст слова. Він вбирає в себе значення багатьох лексичних одиниць. У концептах акумулюється культурний рівень кожної мовної особистості, а сам концепт реалізується не тільки в слові, а й у словосполученні, висловлюванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ : Академія, 2004. – 343 с.
2. Белехова Л. І. Современная лингвистика в Украине и мире: научные парадигмы, наработки и перспективы / Л. І. Белехова // Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Видавництво ХДУ, 2005. – Вип. 2. – С. 8–15.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2000. – 123 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – Москва : Русские словари, 1996. – 411 с.
5. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 1997. – С. 3–11.
6. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: ракурсы анализа языковой картины мира / С. А. Жаботинская // Актуальні проблеми металінгвістики: Наук. зб. – Київ : Брама, 1999. – С. 3–8.
7. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Москва : Гнозис, 2004.
9. Ковбасюк Л. А. Сучасні лінгвістичні теорії: лекційні, практичні, самостійні модулі та тести: навч.-метод. посібник : [Електронний ресурс] / Л.А. Ковбасюк. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – academia.edu. – Режим доступу до ресурсу: https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=IU7rWgAAAAJ&citation_for_view=IU7rWgAAAAJ:W7OEmFMu1H9C
10. Космеда Т. Аспекти, методика вивчення слова у контексті зміни лінгвістичних парадигм / Т. Космеда, І. Гажева // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 44–49.
11. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология. – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.
12. Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / В. Ф. Старко; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О.Потебні. – Київ, 2004. – 16 с.

13. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания: Пер. с англ. / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 52–92.

14. Dirven R. Metonymy and metaphor: Different mental strategies of conceptualization / Dirven R. // Metaphor and Metonymy in comparison and contrast. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter. – P. 75–111.

15. Lakoff G. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts / Lakoff G. // Papers from the regional meeting of the Chicago linguistic society. – Chicago, 1972. – V. 8. – P. 183–228.

16. Langacker R. Foundations of cognitive grammar: In 2 volumes. – Stanford : Standford Univ. Press, 1987. – Vol. 1.

17. Mangasser-Wahl M. Von der Prototypentheorie zur empirischen Semantik. Dargestellt am Beispiel von Frauenkategorisierungen. – Frankfurt/Main : Peter Lang, 2000. – 233 S.

Варчук Л. Когнитивной лингвистики: достижения и направления исследований

Статья посвящена анализу особенностей когнитивной лингвистики как современного направления языкознания, а также рассмотрены основные понятия этого направления. В статье уделяется внимание роли категоризации и концептуализации мира, в центре внимания которых находятся проблемы языка как общего познавательного механизма представления и трансформации самой разнообразной информации с использованием специфических (речевых) знаков. Освещены вопросы когнитивной лингвистики как науки, имеющей свои методы научного исследования. Акцентировано внимание на языке, который является центром всей когнитивной деятельности человека, представителем ее когнитивных процессов и способностей.

Ключевые слова: *концепт, концептуальная картина мира, когнитивная семантика, когнитивизм, антропоцентризм.*

Varchuk L. Cognitive linguistics: achievements and research areas

The article analyzes the characteristics of cognitive linguistics as a modern trend and the basic concepts of this trend. The article focuses on the role of categorization and conceptualization of the world, as a language problem. The general cognitive mechanism of representation and transformation of information has a wide range of specific (linguistic) means.

Categorization as an operational tool in cognitive linguistics provides isolation process of learning objects from the macroareas. Conceptualization of linguistic phenomena is actually aimed at classifying certain elements in the structure of the conceptual language system based on generalizations linguistic knowledge.

The conceptual world view is defined as an information system that consists of knowledge, ideas, beliefs, and are the result of man's knowledge of the surrounding world, interpretation, marking and keeping in mind its properties in the form of a grid concepts, structured as conceptual sphere loci.

The questions of cognitive linguistics as a science that has its own methods of scientific research. The basic method is the method of cognitive linguistics conceptual analysis that can be considered as an analysis of concepts (i.e. abstract names), which are based on the most common contexts of words underlying the organization of cognitive maps. Cognitive science is an interdisciplinary field integrating the efforts of scientists of different fields (psychologists, logicians, philosophers, linguists, psycholinguists, mathematicians, programmers, computer scientists,

anthropologists, etc.) in order to get the most complete and adequate understanding of human consciousness and the mind.

The goal of cognitive linguistics is to penetrate into the comprehension structures of a language and to describe links between them and the language. The attention to the language, which is the center of all human cognitive activity, represents of cognitive processes and abilities.

According to cognitive linguistics, knowledge is presented in the form of concepts, concept, materialized in the form of nominative units included in the communication and reflected in the national language world.

Key words: *concept, conceptual world view, cognitive semantics, cognitivity, anthropocentrism.*

Статтю подано до редколегії 04.05.2017

Наталія Деренчук
(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'38

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМІЧНОГО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

У статті окреслено специфіку функціонування комічних засобів у сучасному українському політичному дискурсі. З'ясовано місце комічного в політичній комунікації, встановлено особливості сприйняття реципієнтом різних його видів. Обстежений матеріал уможливив аналіз засобів гумору, іронії, сатири та сарказму й особливостей їхньої реалізації в певних комунікативних ситуаціях політичного мовлення і висновки про те, що засоби гумору в українському політичному дискурсі вживають здебільшого в ситуаціях відвертання уваги від небажаної теми, зняття напруження ситуації, засоби іронії – для заспокоєння опонента, нівеляції звинувачень, сатири й сарказму – задля дискредитації чи гострого засудження опонента.

Ключові слова: *гумор, іронія, сатира, сарказм, українська політична комунікація, комунікативна ситуація.*

Постановка проблеми. Успішність політичної комунікації залежить не лише від здатності взаємодіяти з аудиторією, а й від уміння адекватно реагувати на відгуки колег та опонентів. Комічне – важлива складова суспільно-політичних та міжособистісних стосунків між комунікантами. У сучасному вітчизняному й зарубіжному мовознавстві цей феномен розглядають у різних аспектах та дискурсах. **Актуальність** дослідження комічного в політичному дискурсі зумовлена зростанням інтересу сучасної лінгвістики до цього явища й активізацією досліджень про нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальний аналіз праць вітчизняних та зарубіжних науковців дає змогу виокремити питання, які вони окреслюють: дослідження механізму виникнення та функціонування комічного (В. Т. Бондаренко, А. В. Карасик,

М. Мінський, Л. В. Орлецька, З. Фройд), аналіз комічного з когнітивно-прагматичних позицій (А. Є. Болдирева, І. К. Кобякова, В. О. Самохіна, І. Е. Сніховська), вивчення різномірних лінгвістичних засобів його реалізації (В. Н. Вакуров, О. О. Володина, Т. П. Ковальова, О. Ю. Коновалова, А. Е. Левицький, М. О. Паніна, О. Ю. Титаренко, Н. В. Якименко) та систематизація літературних жанрів (С. М. Бассай, В. І. Карасик, О. М. Радіна, Е. В. Салигіна).

Мета і завдання статті. Дослідження проблеми використання цього засобу впливу в політичному дискурсі з'явилися відносно недавно, тому це питання є ще недостатньо окресленим в українській лінгвістиці. З огляду на висловлене, **мету** нашої статті вбачаємо в цілісному вивченні когнітивно-прагматичного механізму творення комічного в політичному мовленні. Для її досягнення потрібно розв'язати такі **завдання**: 1) з'ясувати когнітивне підґрунтя й функціональну природу гумору в політичній комунікації; 2) схарактеризувати мовні засоби, що впливають на формування комічного; 3) простежити стилістичне навантаження комічних мовних засобів; 4) визначити функції та особливості реалізації комічного як вияву стратегій парламентаря.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публічний виступ передбачає безпосередній контакт мовця і реципієнта. Завдяки сучасним технологіям таке мовлення може охопити набагато ширшу аудиторію й вагомо впливати на формування того чи того іміджу, сприяти підвищенню підтримки серед населення.

Політичний гумор є ефективною політико-комунікаційною технологією, що використовують як для маніпуляції свідомістю громадян, так і для інформування суспільства, зняття напруги й конфліктності, привернення уваги до політики, сприяння розвитку інтелектуальних здібностей учасників комунікації, підвищення рівня політичної культури як політиків, так і громадян [4, с. 9].

У якісній публічній промові неодмінно враховано баланс між серйозною і розважальною складовими, що передбачає відступ від теми, уведення до тексту іронічних і гумористичних висловлень, анекдотів, покликань на курйозні історичні епізоди [3, с. 20]

Звертаємо увагу на те, що українські парламентарі хоч і нечасто, проте використовують уміння веселити чи шокувати аудиторію своєю вербальною чи невербальною поведінкою, збільшуючи власний рейтинг. Іронія та сарказм у цьому плані є найефективнішими засобами впливу.

Іронія – це раціонально-емоційна оцінка, оскільки, з одного боку, виражає судження суб'єкта про об'єкт іронії, а з іншого боку, іронія пов'язана з реалізацією негативного емоційного ставлення продуцента іронії [5, с. 242].

Аналіз українського політичного дискурсу засвідчив, що саме іронію найчастіше використовують у політичній комунікації. До прикладу, П. Порошенко пожартував у відповідь на запитання журналістки про кумівство з посадовцями: *Мій син – теж мій кум?* (<http://www.depo.ua/ukr/politics/poroshenko-pozhartuvav-pro-kumivstvo-z-sinom030620161655>). У цьому жартівливому питально-риторичному реченні міститься вдале ухиляння від відповіді й запитання загалом.

Використання засобів комічного в політичному дискурсі – потенційно небезпечно, оскільки, зазвичай, вони містять прихований сенс, спрямований на опонента. Наприклад, Ю. Тимошенко досить своєрідно коментує внесення кандидатури В. Огризка на посаду міністра закордонних справ: *І якщо це буде Огризко, то наша політична сила підтримає Огризку, тим паче, що все ж таки трішечки прізвище символізує те, що залишилось від*

повноважень Президента (<https://www.unian.ua/politics/32559-timoshenko-poartuvava-pro-ogrizka.html>). Використання гри слів посилює іронію, увиразнює прагнення урядовця зосередити увагу реципієнта не стільки на особі майбутнього міністра, скільки на тому, що проблема формування Кабінету Міністрів України перебуває в безпосередній компетенції Президента України.

Важливим чинником є вибір реакції на іронію чи ігнорування її, що безпосередньо пов'язано з демонстрацією словесної майстерності або ж з її відсутністю.

Варто звернути увагу й на самоіронію, яка допомагає протидіяти критиці та нападам конкурентів. Зокрема, В. Кличко, відомий своїми обмовками під час інтерв'ю чи виступів, розповів про найулюбленіші з них та анонсував вихід книги власних висловів (<http://report.if.ua/rozhvagy/klychko-anonsuvav-knygu-svoyih-vyslovyuvan/>).

Цей засіб використовують також для вияву ступеня наближеності до народу: *Хто народився на Спаса – в того морда, як у Фантомаса*. У такий спосіб А. Садовий розпочав розповідь про себе в Житомирі під час зустрічі з громадою (<http://reporter.zt.ua/news/14674-andrii-sadovyi-zaprosuvav-zhytomyrian-do-lvova-ta-davav-porady-hromadi>). Уживання порівняння в поєднанні з вульгаризмом *морда* підсилює бажаний ефект самоіронії, концентрує увагу на тому, що мер міста Львова є простою людиною.

Відомо, що предметом сатири слугують здебільшого суспільні негативні явища, які мовець зазвичай засуджує. Дослідник М. М. Бахтін визначає сатиру, як особливе ставлення мовця до зображуваної ним дійсності, як образне заперечення сучасної дійсності в різних її моментах, що містить (у тій чи тій формі, з тим чи тим ступенем конкретності й чіткості) позитивний момент ствердження кращої дійсності [1, с. 35].

В українському політичному просторі наявні провокативні жарти на адресу представників «Опозиційного блоку»: *Шурмі нічого робить, дівчата його не люблять, він любить «Родіну», він любить виборців, тому стоїть і працює... Бажаю успіху, підтягуйте своїх. Чи по Москвам поїхали ваші «бойки»? (https://www.youtube.com/watch?v=VimZuxA-IU4)*. У цьому прикладі сатира є засобом висловлення критики більш ввічливим, прийнятним способом, оскільки адресат повинен спочатку її декодувати. Завдяки використанню такого засобу комізації досягають конкретної мети, зокрема посилюють почуття недовіри до народних обранців.

Під час суперечки докола питання заборони в'їзду російської конкурсантки Євробачення 2017 року російський політолог звернувся до А. Лозового (який підтримує це рішення) з питанням, чому Comedy Woman дозволяють приїздити в Україну, незважаючи на те що вони співали пісню про Путіна. Політик відповідає так: *Ну, дивіться, я не дивлюся таке високоінтелектуальне, як там «Песню о Путине в исполнении Comedy woman» (http://112.ua/video/andrey-lozovoy-nikolay-skorik-i-andrey-okara-v-vechernem-prayme-telekanala-112-ukraina-06042017-232704.html)* й одразу перемикає увагу на інше: *Це якраз недопрацювання служби безпеки, тут розділяю думку. Я думаю, що просто не додивились*. Сатиричне порівняння, в основі якого перебуває оцінка, слугує тут засобом негативізації явища через набуття протилежного значення.

Як відомо, різкою, уїдливою насмійкою, яка, на відміну від іронії та сатири, містить найвищий ступінь негативної оцінки ситуації, є сарказм. Пор.: відповідаючи на запитання одного з парламентарів, В. Гройсман заявляє: *Дякую, шановний народний депутат (пауза), а, може, і нешановний (https://www.youtube.com/watch?v=mXXao04wDhQ)*, далі пояснюючи свою позицію: *Я наголошував і ще раз хочу наголосити, що те, що ви особисто робили для*

блокади України, протирічить національним інтересам. У вищеподаному уривку джерелом сарказму є використання семантично двопланових антонімічних звертань *шановний / нешановний*, що актуалізують компоненти денотативного змісту виступу та мовної ситуації загалом.

Проаналізуємо діалог на засіданні Верховної Ради України, що стосувався неможливості скасування газової угоди, підписаної Ю. Тимошенко з «Укрнафтою» у 2009 році: *Цей контракт відмінити не можна, навіть якщо хочеться десь «Батьківщину» укусити. Але Янукович, на жаль, використовував цей контракт, щоб відмивати гроші... На що А. Яценюк відповів: Я просто хотів уточнити, що це година запитань до чинного уряду, а не до минулого. Це перше. І друге, що я хотів вам сказати, дорога моя, Юліє Володимирівно, я так розумію, що ви, якщо сказали, що ціна буде по 150, отже, буде в четвертому кварталі, правильно я зрозумів? А якщо вона не буде 150, то за різницею я до вас звернусь, щоб компенсувати в державний бюджет* (http://antikor.com.ua/articles/45102-jak_klichko_vidvojovuvav_muzejni_zemli_u_druziv_chernovetsjkogo). Констатуємо поєднання гумору, який у зазначеному діалозі знижує градус напруги, із сарказмом, що дискредитує попередній виступ і наголошує на неможливості реалізації бажаної інтенції. Уживання компонентів структуризації висловлення (*перше, друге*) сприяє переконливості оратора.

На противагу сарказму, сатири й іронії, гумор як вид комічного характеризується позитивно-насмішкуватим ставленням до об'єкта сміху [2, с. 18]. Він має знаковий характер, тобто виражається в певних формах, є комунікативним та існує лише в ситуаціях спілкування [6, с. 87].

Вищезгаданий засіб нерідко слугує інструментом дискредитації ворожо налаштованого, агресивного опонента. Зокрема, під час досить емоційної суперечки О. Гончаренка та О. Ляшка на ток-шоу «Шустер LIVE» зменшенню напруженості сприяє жарт останнього:

– *Общие слова звучат и все радуются, аплодируют. Сначала сказали: «У Путина заберем деньги». Как? Только никто не знает, кроме Олега.*

– *З тобою точно не заберем, Олексій. З тобою тільки віддамо* (https://www.youtube.com/watch?v=h_gvS4_Q8O8). Як бачимо, гумористичного ефекту досягнуто за допомогою застосування антитези, яка увиразнює ставлення мовця до опонента.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. На матеріалі запропонованих для аналізу фрагментів висловлень з'ясовано, що в сучасному українському політичному дискурсі комічного ефекту найчастіше досягають завдяки використанню таких мовних засобів і прийомів, як антонімія, вульгаризми, порівняння, антитеза, риторичне запитання, звертання, гра слів.

Дослідження засобів комізації сучасної української політичної комунікації засвідчило, що своєчасно й доречно використаний гумор дискредитує чи заспокоює опонента, відвертає увагу від небажаної теми, а самоіронія нівелює звинувачення чи глузування колег. Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі тих засобів гумору, які зумовлені національною специфікою й традиціями, відображають новітні тенденції в мові та українському суспільстві загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Собр. соч. в 5 т. – Москва : Русск. словари, 1996. – Т. 1. – С. 159–207.

2. Болдирева А. Є. Мовні засоби створення гумористичного ефекту: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі романів П. Г. Вудхауза) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / А. Є. Болдирева. – Одеса, 2007. – 24 с.
3. Горностаева А. А. Место иронии и юмора в некоторых политических жанрах / А. А. Горностаева // Международный научно-исследовательский журнал. – Екатеринбург, 2016. – № 6 (48). – Ч. 4. – С. 19–25.
4. Денисюк С. Г. Гумор як політико-комунікативна технологія / С. Г. Денисюк // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – Київ : ІНТАС, 2011. – Вип. 57. – С. 260–268.
5. Лесик І. В. Оцінність та емоційність як інтерпретативний потенціал іронії / І. В. Лесик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2014. – Вип. 19. – С. 239–243.
6. Самохіна В. О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : [монографія] / В. О. Самохіна. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 360 с.

Деренчук Н. Особенности функционирования комического в украинской политической коммуникации

В статье рассматривается специфика функционирования комических средств в современном украинском политическом дискурсе. Выяснено место комического в политической коммуникации, установлены особенности восприятия различных его видов реципиентом. Обследованный материал сделал возможным анализ средств юмора, иронии, сатиры и сарказма, а также особенностей их реализации в определенных коммуникативных ситуациях политической речи и вывод о том, что средства юмора в украинском политическом дискурсе употребляют в основном в ситуациях отвлечения внимания от нежелательной темы, снятия напряжения ситуации, средства иронии – для успокоения оппонента, нивелирования обвинений, сатиры и сарказма – для дискредитации или острого осуждения оппонента.

Ключевые слова: юмор, ирония, сатира, сарказм, украинская политическая коммуникация, коммуникативная ситуация.

Derenchuk N. Specifics of the functioning of the comical in Ukrainian political communication

The success of political communication depends not only on the ability of interaction with the audience, but also on the ability of witty reply to the comments of colleagues and opponents. The comical is an important component of socio-political and interpersonal relations between communicants. Humor began to be used increasingly as a critical reaction to political decisions in the situation of complexity and democratic interaction between the political elite and the people. It has become a part of political communication, being a product of civil society and its various manifestations and one of the most effective means of democratic society.

Modern linguistics examines this phenomenon in various aspects and discourses. The necessity of analysis of the comical in political discourse is prompted by the intensification of research and growing interest to this concept in modern Ukrainian linguistics. Detailed analysis of the works of Ukrainian and foreign scientists made it possible to distinguish their main issues: the research of mechanism of creation and functioning of the comical; the analysis of this phenomenon

in view of the cognitive pragmatic aspect; the study of linguistic means of its realization and systematization of literary genres.

Public speaking implies direct contact of the speaker with the recipient. Such speech can reach a wider audience and make a significant impact on the formation of an image of politician, enhance support among the population due to modern technologies. Statesmen often use the ability to entertain or shock their audience through verbal or nonverbal behavior, increasing their own rating. Stylistic means of the comical have a rather effective impact on the electorate.

The article deals with the specifics of the functioning of comical means in contemporary Ukrainian political discourse. It points out the place of the comical in political communication and the originality of perception of its different types. Selected material allowed to analyze the main means of humor, irony, satire and sarcasm and to find out the peculiarities of its realization in certain communicative situations of political speech. The research considers that means of humor in Ukrainian political discourse are used mostly in situations of diversion of attention from undesirable topics or in need to defuse the situation. Irony is commonly used if it is necessary to calm the opponents, to neutralize their accusations. Satire and sarcasm are used in order to discredit or to condemn the opponent.

On the material of the fragments studied it was defined that humorous effect in Ukrainian political discourse is often created due to such linguistic means as wordplay, comparison, rhetorical questions, antithesis etc. The comical effect is achieved not only due to stylistic means, but also through intonation, facial expressions and gestures. There was found a significant amount of negatively marked vocabulary, the use of which aims to increase expressivity, transfers the emotional condition of a politician, and expresses resentment or outright mock.

It was determined that the comical serves several important functions in political communication: promotes intellectual abilities of politicians; increases the level of political culture of politicians and society; attracts the attention of citizens to politicians; mitigates political conflicts, exempting it from monotony and uniformity; increases the interest to politics in general and its members in particular.

The prospect of research is the analysis of modern means of the comical that are determined by national specifics and traditions reflected in the latest trends in language and society in general.

Key words: *humor, irony, satire, sarcasm, Ukrainian political communication, communicative situation.*

Статтю подано до редколегії 24.04.2017

*Любов Мунтян, Анастасія Мацієвська
(м. Чернівці)*

УДК 811.111'367

ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ WAR В СУЧАСНОМУ ДИСКУРСІ МАС-МЕДІА

У статті проаналізовано вербальне вираження концепту WAR у дискурсі мас-медіа. Розглянуто семантико-когнітивний підхід до вивчення концептів та його основні

постулати. Властивості концепту розглянуто на основі його вербального вираження в мові, що дублює систему мислення. Проаналізовано слова-супровідники до імені концепту. Контекст уживання слів-супровідників слугує розкриттю концептуальних ознак концепту. Продемонстровано, які іменники, дієслова та прикметники вживалися в реченнях із вербалізатором концепту WAR. Виділено основні когнітивні ознаки концепту на основі емпіричних даних.

Ключові слова: *концепт, вербальні засоби вираження, слова-репрезентанти, дискурс мас-медіа.*

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма лінгвістичного знання визначає особливу зацікавленість учених-лінгвістів питаннями лінгвістичного представлення концептів в різних типах дискурсів. Семантико-когнітивний підхід до розуміння концепту дає змогу дослідити ментальне утворення на основі засобів мови. Вербальне вираження концептів на матеріалі мас-медіа становить особливий інтерес, адже саме в них висвітлюються найбільш нагальні питання, що хвилюють суспільство та становлять ментальний «скелет» складної структури концептів англomовної картини світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантико-когнітивний підхід до опису структури концептів активно досліджували такі вчені, як М. Ф. Алефіренко, О. Л. Бессонова, М. М. Болдирєв, В. Д. Бялик, К. В. Рахіліна, Й. А. Стернін [1; 2; 3; 4; 8; 9]. Ці вчені дотримуються думки, що концепт знаходить своє вираження в мові, будучи ментальним конструктором. Завдяки аналізу засобів мови, що вербалізують концепт, можна спробувати відтворити його, сформувавши концептуальні ознаки. Концепт закріплений за певними словами та словосполученнями, проте не дорівнює мові, проте саме завдяки значенню репрезентантів концепту можна дістатися його змісту. Зміст концепту складається зі змісту безлічі слів, контекстів та текстів, у яких відкладається загальне розуміння певного факту свідомості [6, с. 116].

Мета і завдання статті – розглянути мовні засоби представлення концепту WAR у сучасних англomовних ЗМІ. Матеріалом дослідження слугували газетні статті періодичних видань (BBC, The Guardian, The Observer) за 2011–2016 роки, з яких було дібрано речення загальним обсягом 42180 друкованих знаків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мова, будучи одним із когнітивних механізмів збереження, структуризації знань, становить певне бачення світу, відповідно кожен мовний знак із семіотичного погляду виступає як засіб збереження інформації в певному узагальненому вигляді. У свідомості мовців певний семіотичний знак активує не тільки власне значення, а значно більший обсяг інформації. На думку С. Д. Канцельсона, «система мислення дублюється системою мови, яка, повторюючи основні структурні особливості першої, водночас істотно відрізняється від неї» [5, с. 471]. Розглянувши засоби мови можна «дістатися» до структури концепту.

Мовна система – це сукупність мовних одиниць, проте це не будь-яка сукупність, а лише певним чином упорядкована [1, с. 65]. Зміст концепту розкривається через зв'язки слова в мовній системі, адже «система мислення дублюється системою мови, яка повторюючи основні структурні особливості першої, водночас суттєво відрізняється від неї» [5, с. 471].

Елементи мови зв'язані внутрішньомовними відношеннями синтагматики (по горизонталі) та парадигматичними відношеннями парадигматики (по вертикалі).

Парадигматичні відношення між елементами мови є асоціативно-смісловими зв'язками, унаслідок яких слова можуть об'єднуватися в класи та групи, тобто в парадигми. Саме тому на основі сполучуваності слова-імені концепту можна спробувати описати структуру концепту та концептосистеми.

У зв'язку з цим у роботі проаналізовано сполучуваність лексеми «war», що є репрезентантом ключового концепту WAR. Цей вид аналізу здійснено з урахуванням сполучуваності номінативної лексеми концепту з іменниками, прикметниками та дієсловами.

Найбільш частотними іменниками, що вживалися в реченнях з ключовим репрезентантом досліджуваного концепту *war* (359 слововживань) були: *weapon* (60 словживань), *US* (36), *Syria* (35), *country* (25), *government* (25), *president* (21), *state* (22), *crime* (21), *attack* (19), *Russia* (18), *America* (12), *violation* (12), *terrorist* (10), *terrorism* (10), *refugee* (5), *coalition* (5), *agreement* (3), *challenge* (6), *poverty* (3), *Kosovo* (9), *enemy* (4), *drug* (8), *rebel* (9), *resource* (4), *murder* (3), *rape* (9), *torture* (7), *criminal* (10), *troop* (3).

Як свідчать результати дослідження, найбільш уживаним іменником була лексема *weapon* (60 словживань), що вживалася не лише в значенні війни на полі бою, але і в значенні інформаційної війни. Цікавим є те, що особливої актуальності в сучасних засобах масової інформації набуває тема війни в Україні, що супроводжується активною російською пропагандою, перекичуванням фактів та просто обманом, що спрямований на запламування іміджу України в засобах масової інформації:

*To crude violence have now been added the new **weapons** of the information age, including identity theft, cyber-warfare, computer hacking and ever more sophisticated disinformation techniques. **Russia** may not have changed that much since the Soviet days, but in terms of propaganda, disseminated through slick, sanitised media outlets, it has raised its game significantly [15].*

Важливість теми війни в Україні для міжнародної спільноти підтверджує і частотність використання власної назви – *Russia* (18 словживань). Росія робить усе можливе, аби світ не побачив її реальні наступальні дії та заходи, спрямовані на загострення конфлікту на сході України:

*On the other there is the shadow war that **Russia** is waging in Ukraine, a war both more difficult to counter or to settle by diplomacy since it is so insidiously below the radar [16].*

Досить частотним у реченнях з репрезентантом *war* також був іменник *terrorism*. Здебільшого, у таких реченнях мова йшла про боротьбу з тероризмом, бідністю чи іншими соціальними проблемами:

*Why a «war» on **terrorism** will generate yet more terrorism. Terrorism is a problem to be managed. We can't «win» a «war» against terrorism or terror or terrorists any more than we can «win» a war on crime or drugs or poverty [19].*

Серед частотних іменників також виділяємо *government*, що здебільшого виступає однією з рушійних сил у вирішенні конфліктів. Саме уряд стоїть на сторожі, аби завадити тероризму та подолати певні непорозуміння, що можуть згодом перерости у війну.

*But, whether you call it a war or not, it is clear modern **governments** have to remain vigilant against terrorism [18].*

Іменник *violation* був досить частотним, аби говорити про його семантичну значущість для розуміння розглянутого концепту. Зокрема, йдеться про порушення кордонів, прав, законів:

*Any serious **violation** of the law of armed conflict, such as attacking a hospital that is immune from intentional attack, is a war crime* [11].

Типовим семантичним оточенням для вербального репрезентанта однойменного концепту є лексеми, що репрезентують правову галузь, зокрема *law, crime, government, rights, liberties* та деякі інші. Супровідний іменник *crime* вживається в контексті порушення закону терористами та воєнних злочинів.

*Human rights and civil liberties groups including the Center for Constitutional Rights have attempted to prosecute former US officials for alleged war **crimes** including torture* [11].

Серед найбільш частотних дієслів в практичному матеріалі дослідження: *to fight* (32 слововживання), *to die* (27), *to wage* (war) (13), *to survive* (13), *to win* (12), *to be at war* (7), *to war* (5), *to declare* (war) (6), *to oppose* (11), *to eradicate* (4).

Найбільш частотні дієслова-супровідники репрезентанта концепту є досить логічними та відображають жертви, що приносить війна, поразку або ж перемогу, протистояння між сторонами конфлікту:

China is not afraid of fighting a war against the United States in the South China Sea, a state-run newspaper with links to the Communist party has claimed [13].

Найбільш частотні прикметники, що були словами-супровідниками до імені концепту, допомагають сформувати ціннісну складову концепту. Природа конфлікту неоднозначна, що і визначає суб'єктивність сприйняття цього феномена та специфіку його оцінки. Негативні оцінні критерії безпосередньо впливають на вибір лексичних засобів під час вербалізації концепту. Збройний конфлікт передбачає різноманітність лексичних варіантів, що використовуються в ЗМІ. Періодичні видання надають таким конфліктам «однобокість», висвітлюючи події у світлі своїх уподобань. Різниця думок сторін, що зіткнулися в конфлікті, і становить опозицію «війна – мир». При цьому «свої» здебільшого зображуються з позитивного боку, а «чужі» – негативно. Таке зіставлення є традиційним, воно характерне для зображення більшості конфліктів [10]. Окрім цього, зазначимо, що певна ідеологічна спрямованість текстів притаманна дискурсу мас-медіа [7].

*The cold **war** ended. There were, suddenly, fewer wars and more peace agreements* [16].

Згідно із заявами уряду та очільників США, ця країна й досі веде боротьбу із світовим тероризмом та нерівністю. США вважає себе наддержавою, що може сприяти миру та боротьбі з тероризмом не тільки в себе в країні, але й в усьому світі:

When the cold war finished, the US declared itself the victor, paid itself a peace dividend in the form of reduced military spending, and flattered itself that, with the end of superpower rivalry, a unipolar moment had arrived – meaning unchallenged US global hegemony [15].

Опозиція «війна – мир» також висвітлює змагання, конкурентність та неприязнь серед політичних партій та опонентів.

*While some Republicans appear to be making **peace** with Mr Trump as their party's nominee, others are girding for all-out **war*** [12].

У досліджуваному матеріалі чітко прослідковується ще одна бінарна опозиція – «death – life». Зокрема, у практичному матеріалі дослідження лексема «death» вживалася в реченнях з лексемою-репрезентантом концепту 26 разів.

The exact number of those who went missing during the conflict has remained contentious, and is linked to the controversial issue of the number of civilian deaths and casualties during the war, especially its bloody last phases [14].

Наступною опозицією є протистояння добра та зла («good – evil»). Війну можна виправдати, коли вона ведеться за мирні цілі, проте якщо гинуть ні в чому не винні люди, війна приносить горе і страждання:

War between evil and good can be justified. You can even justify a war between two evils, at least we can be sure of reduction of the evil [17].

Висновки дослідження. Отже, аналіз уживання супровідних до імені концепту слів указав на такі концептуальні ознаки концепту WAR у сучасному дискурсі мас-медіа, як інформаційна війна як складова традиційної війни (озброєного конфлікту); війна в Україні як дестабілізаційний чинник на теренах Європи; боротьба проти тероризму; значущість міжнародних організацій у розв'язанні конфліктів на світовій арені; погіршення стосунків між двома супердержавами – Росією та США; війна в Сирії та її наслідки. Вербальній репрезентації концепту WAR у дискурсі мас-медіа притаманні бінарні опозиції: «війна – мир», «добро – зло», «смерть – життя».

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в дослідженні концепту WAR в інших типах дискурсу та визначення відмінностей його структури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : [учебное пособие] / Н. Ф. Алефиренко. – Москва : Флинта: Наука, 2010. – 288 с.
2. Бессонова О. Л. Особливості вербалізації концепту ЗОВНІШНІСТЬ в англійській мові / О. Л. Бессонова, А. М. Кобзарєва // *Studia Germanica et Romanica* : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: науковий журнал / [ред. кол.: В. Д. Каліущенко (голов. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Т. 8. – № 1 (22). – С. 5–17.
3. Болдырев Н. Н. Концепт и значение слова / Н. Н. Болдырев // *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2000. – С. 25–36.
4. Бялик В. Мовний концепт у лінгвокультурній парадигмі / В. Бялик // *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики* : зб. наук. праць. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2010. – Вип. 1. – С. 20–39.
5. Кацнельсон С. Д. Категории языка и мышления: Из научного наследия / С. Д. Кацнельсон. – Москва : Языки славянской культуры, 2001. – 864 с.
6. Матвеева Т. В. Учебный словарь : русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т. В. Матвеева. – Москва : Флинта, 2003. – 432 с.
7. Мунтян Л. В. Актуалізація концепту GLOBALISATION у науковому дискурсі та дискурсі мас-медіа // *Науковий вісник Чернівецького університету* : збірник наукових праць. – Чернівці : Видавничий дім "РОДОВІД", 2014. – Вип. 692/693 : Германська філологія. – С. 98–101.
8. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен : семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. – [Изд. 2-е, испр. и доп.]. – Москва : Издательский центр "Азбуковник", 2010. – 448 с.
9. Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике / И. А. Стернин. – Воронеж, 2001. – 112 с.
10. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – Москва : Гнозис, 2004. – 326 с.
11. Doctors Without Borders: we received no advance warning of US airstrike : [Електронний ресурс] / [The Guardian]. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/world/2015/oct/07/doctors-without-borders-bombing-no-advance-warning-aid-charity-says>
12. Is Donald Trump causing a Republican civil war? : [Електронний ресурс] / [The BBC]. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-35385854>

13. South China Sea : Beijing 'not frightened to fight a war' after US move : [Електронний ресурс] / [The Guardian]. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/world/2015/oct/28/china-not-frightened-fight-war-south-china-sea-uss-lassen>

14. Sri Lanka to issue missing certificates to families of civil war disappeared : [Електронний ресурс] / [The Guardian]. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/world/2015/oct/01/sri-lanka-issues-certificates-families-missing-people-civil-war-un>

15. The new cold war: are we going back to the bad old days? : [Електронний ресурс] / [The Guardian]. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/world/2014/nov/19/new-cold-war-back-to-bad-old-days-russia-west-putin-ukraine>

16. The Guardian view on the future of war: critical questions need to be asked : [Електронний ресурс] / [The Guardian]. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/apr/30/guardian-view-future-war-critical-questions-need-asked>

17. Viewpoint: Moral march to war : [Електронний ресурс] / [The BBC]. – Режим доступу : http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2710377.stm

18. War without end? : [Електронний ресурс] / [The BBC]. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-13314747>

19. Why a 'war' on terrorism will generate yet more terrorism : [Електронний ресурс] / [The BBC]. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/media/greenslade/2015/nov/30/why-a-war-on-terrorism-will-generate-yet-more-terrorism>

Мунтян Л. В., Мацевская А. В. Вербальное представление концепту в современном дискурсе мас-медиа

В статье сделано анализ выражения концепту WAR в дискурсе масс-медиа. Рассмотрено семантико-когнитивный подход до изучения концептов и его основные постулаты. Проанализованы слова-сопроводители до имени концепту, которые служат для раскрытия концептуальных признаков концепта. Продемонстрировано какие имена существительные, глаголы и прилагательные, использовались в предложениях з вербализатором концепта WAR. Определены основные когнитивные признаки концепта на основе импирических данных.

Ключевые слова: *концепт, вербальные средства выражения, слова-репрезентанты, дискурс масс-медиа.*

Muntian L., Matsievska A. Verbal representation of the concept WAR in modern mass media discourse

The article deals with analysis of verbal representation of the concept WAR in mass media discourse. Anthropocentric paradigm of linguistic knowledge is considered to be the basis of the research. Linguistic system is believed to be a system of units that are connected through the means of syntagmatic and paradigm relationships. Paradigm relationships between linguistic units are associative connections between words according to which words can be grouped into classes or paradigms.

Semantic cognitive approach to understanding of the concept gives the possibility to study the concept according to its verbal means of representation. Linguistic system is a set of organized words-concepts as a mental phenomenon. Words-representatives used in the sentences with main representative of the concept word “war” are counted and the conclusions are made. The most frequent nouns, verbs and adjectives are analyzed.

The following cognitive features of the concept WAR were distinguished: informational war, as a part of traditional war; war in Ukraine as a destabilizing factor on the territory of Europe;

eradication of terrorism; the importance of international organizations in solving the conflicts in different parts of the world; deterioration of the relations between the USA and Russia; Syrian war and its consequences. Verbal representation of concept WAR in mass media discourse can be characterized by the following oppositions: “war – peace”, “good – evil”, “life – death”.

Key words: *concept, verbal means of representation, representative words, mass media discourse.*

Статтю подано до редколегії 04.05.2017

Ольга Павлушенко
(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'371

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЗЕМЛЯ В ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті викладено результати дослідження об'єктивації в художній картині світу українського письменника Михайла Стельмаха базового для концептосфери українців як споконвічно хліборобської етноспільноти концепту «земля». Проаналізовано вербальне втілення всіх концептуальних аспектів, які становлять зміст мовно-ментального конструкту земля в літературно-художньому дискурсі письменника-подоляка, зокрема синоніми, які здавна побутували в мовленні краян Поділля, асоціативний ряд, предикатні та епітетні сполуки, яким властиві емоційно-оцінні конотації; порівняльні конструкції, у яких земля виступає то як об'єкт, то як предмет порівняння. Особливу увагу зосереджено на авторському перцептивно-образному адстраті концепту «земля».

Ключові слова: *концептосфера, лінгвокультурний концепт, концептуальний аспект, художній дискурс, перцептивно-образний адстрат.*

Актуальність пропонованої студії зумовлена тим, що сьогодні українці як ніколи відчули потребу в пізнанні витоків своєї самобутності, реконструкції етноментальних та етнокультурних прикмет, які в сукупності становлять фундамент національної ідентичності, виокремлюють їх з-поміж інших національних спільнот, навіть генетично споріднених. Цим зумовлений посилений інтерес вітчизняних дослідників різних галузей знань до історичних, етнокультурних та етнографічних, етнопсихологічних, антропологічних, лінгвальних чинників формування української нації. Тому коло наукових інтересів українських мовознавців все частіше потрапляють лінгвокультурні концепти.

Лінгвоконцептологія як напрям лінгвоенциклопедичних студій зародився в 90-их роках ХХ ст. на ґрунті функціональної лінгвістики, представники якої досліджували мову як засіб оформлення та трансляції думки. На межі ХХ–ХІ ст. мовознавство впевнено повертається до дещо занедбаних аспектів дослідження мовної матерії – у її зв'язку з мислительною, зокрема когнітивною, та психічною діяльністю людини як індивіда і як представника певної етнічної спільноти. Науковці взялися до пошуків у мовному дискурсі того етнокультурного й етноментального базису, що об'єднує людей у націю й втілює їхню

національну самобутність. Осмислення природи концептів як одиниць мовно-ментального простору соціуму відкриває перспективи розвитку мовознавства в галузі вивчення національних мовних картин світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідею існування національних мовних картин світу вперше висловив В. фон Гумбольдт. Науково-теоретичне обґрунтування й розвиток ця ідея одержала в працях німецького науковця Л. Вайсгербера, який належав до неогумбольдтіанської течії в мовознавстві. Новий важливий етап у дослідженні мови як засобу систематизації знань і культурного досвіду окремої етноспільноти пов'язаний із науковими студіями Е. Сепіра. У сучасному східнослов'янському мовознавстві етнолінгвоконцептологія представлена науковими розвідками Ю. Степанова, В. Карасика, Г. Слишкіна, С. Воркачова, В. Жайворонка, О. Селіванової, Н. Данилюка, О. Апоніної, В. Топорова.

Потужною гілкою етнолінгвоконцептології є художня лінгвоконцептологія, об'єктом дослідження якої виступають літературно-художні концепти, що формуються як у контексті одного художнього твору, так і всього творчого доробку окремого письменника (поета). Концепти в дискурсі художньої літератури вивчали В. Кононенко, Д. Колесник, Л. Масенко, Н. Юшкова, Л. Іванова, Н. Єремеева, М. Ткачук, І. Каменська. Цілком слушною є теза В. Кононенка, що письменник, який є виразником народних ідеалів, свідомо чи підсвідомо передає загальнонародне розуміння концептуального поняття. «Художній текст якраз і створює умови виявлення широкого спектра різного роду відтінків, співзначень, трансформованих і переосмислених понять, що ускладнюються ... асоціаціями й оцінками. Звичайно, конкретний художній дискурс не може претендувати на «всеохопленість» смислу, але в силу своєї розгорнутості й глибини осмислення так чи так наближує нас до цього «утаємниченого» смислу» [3, с. 15].

Постановка проблеми. Ми обрали для дослідження концепту *земля* дискурс художніх творів Михайла Стельмаха тому, що цей письменник-подоляк, за нашою оцінкою, є найяскравішим виразником етнопсихологічних основ ментальності українського селянства. Принципово важливим постає ще й той факт, що цьому, без перебільшення, геніальному творцеві епічних літературно-художніх полотен випало стати свідком суспільних потрясінь, які спричинили тевтонічний злам світоглядної платформи українських хліборобів, життя яких з діда-прадіда було глибоко закорінене в землю, витікало з неї, як джерело, живилося її силою, як повноводі ріки України.

Історичні події першої половини 20 століття наповнили концептуальну картину світу українців зовсім новими уявленнями, образами, смислами, які кардинально перебудували їхню етноментальність. Михайлові Стельмаху вдалося осмислити й з максимальною точністю відтворити у своїй художній мовній картині світу як етноментальні традиції українського селянства, так і нові тенденції у світосприйнятті своїх земляків.

Мета і завдання статті. Базовим у концептосфері українця як представника споконвічно хліборобської етноспільноти віддавна був концепт *земля*. За мету пропонованої розвідки ми обрали дослідження вербального втілення всіх концептуальних аспектів, які становлять зміст цього мовно-ментального конструкту в літературно-художньому дискурсі Михайла Стельмаха.

Для реалізації поставленої мети ми виявимо вербальні реалізації та контекстні об'єктивації досліджуваного концепту, специфічні для художнього дискурсу М. Стельмаха: 1) синоніми, які здавна побутували в мовленні краян Поділля; 2) асоціативний ряд;

3) предикатні та епітетні сполуки, яким властиві різнопланові конотації; 4) порівняльні конструкції, у яких земля виступає то як об'єкт порівняння, то як предмет, а також спробуємо охопити аналізом перцептивно-образний адстрат концепту *земля*, який у художній картині світу М. Стельмаха проступає надзвичайно потужно; 5) найбільш помітні концептуальні аспекти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наші спостереження дають підстави переконливо стверджувати, що концепт *земля* домінує в концептосфері художнього світу М. Стельмаха, оскільки його персонажами переважно є селяни, земляки письменника, думки, сподівання й почування яких були зрозумілі митцеві з дитинства.

В українській мовній картині світу номінатив «земля» традиційно позначає такі поняття: ґрунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин; суходіл на відміну від водного простору; поверхня, площина, по якій ходять; місце життя і діяльності людей; третя від Сонця планета, яка обертається навколо Сонця та навколо своєї осі; верхній шар земної кори; країна, край, держава [1, с. 457]. Українська лінгвокультура пропонує такий набір традиційних засобів вербалізації аналізованого концепту: *земля, нива, поле, город, сад, грядка, наділ*. Давньоруське *зьмля, зель*, утворене, очевидно, ще від праслов'янського *zemja, як відповідник ім. чол. р.; первісне значення відбите в сучасному *чорнозем, глинозем*, з індоєвропейського *ghdem*. [2, с. 2].

У художньому дискурсі Михайла Стельмаха виявлено традиційні й специфічні вербальні втілення концепту *земля* в логіко-поняттєвому аспекті «оброблювана ділянка ґрунту». До традиційних засобів вербалізації, які належать до національної мовної картини світу, ми відносимо:

1) синонімічний ряд титульних номінативів концепту (*земля, нива, поле, город, садок*): *Земля... відлітала за брочкою.... В її плямистих лініях Варчук чітко бачив обриси, прикмети свого поля.*

– *І ваша нива поруч із нашою? ... його земля ... втискалась контурами в незнайомі... городи* (Правда і кривда); *На озимий клин довідувався; У нас як зацвіте навколо, так і не знаєш, де небо, а де садки - і небо біле, і земля біла* (Велика рідня);

2) асоціативний ряд (*багатство, гроші, земля, зиск*): *Хліб! Хліб! Це слово дихало живою нивою ... , за ним розкривалося напружене трудове життя; поширшала земля, ... де вона аж за обрії втискалася крильми дібров, Вони ... притрушували ліси ...; трактор не отруює землю, а таку скибу верне, що зразу ж свіжим хлібом пахне* (Велика рідня);

3) предикатні сполуки: *земля родитиме, говорила земля, нема вже на землі багатьох людей, нащо має дармувати земля? ... земля тутечки була начинена свинцем* (Правда і кривда); *Нема тепер панської – є наша земля...; ...земля ще не протряхла; земля зарясніла; запарувала земля; і все поле почало ворухитись, підніматись зеленим огнем; лісова земля тепер пахне...; земля, наче з глибин своїх, підняла могутню силу, і закрасувалися жита* (Велика рідня);

4) епітетні сполуки: *своя рідна земля, наша земля, земля його дитинства, на чужих далеких землях, знівечена земля, тепла земля, м'яка земля* (Правда і кривда); *хороша земля, ... найкраща земля ...; земля вироблена; вогка лісова земля ... ; провітлена налита нива* (Велика рідня).

Окремі вирази в узусі фразеологізувалися: *яких земля не знала* (Правда і кривда) *бабуся, земля їй пухом, щоб та земля боком вам вилізла* (Велика рідня).

Особливу увагу звертають на себе вербальні реалізації, специфічні для художнього дискурсу Михайла Стельмаха:

1) синоніми, які здавна побутували в мовленні краян Поділля: *нивка, десятина, сотка, помірки* (наділи землі): *Цю нивку ... пам'ятає Свирид Яковлевич ... він ... наділив десятину вдові ...* (Правда і кривда);

2) асоціативний ряд: *ні викупів, ні грошви, ні земель, ні маєтків, ні чинів, ні заслуг; ... невже це земля його дитинства, його щастя і горя?; ... відродно на душі в чоловіка, бо там добре вмістились і люди, і земля ...; ... його земля була не окривдженою сиротою, не поденицею в чужих руках, а, наче сонце, випливала з туману; бачив ... тиху матір з немовлям, і росяну, в пилку пшеницю чи кучерявий овес у видолинку, і селянську хату з соняшниками і рожею перед нею, різноцвіти і пізньоцвіти біля неї* (Правда і кривда); ... вони на захмелілій ниві піднімають на руки, мов дитину, перший сніг, як ... **Поділля** в старовину називалося... – **Золотою землею**. ... **розкішна, золота тут земля**; ... **зацвітуть долини квітів і заколишеться озорена щастям земля ... – наша земля. Це поезія праці і життя...**; **Земля ж яка. Яка пшениця! ... найдорожчий скарб** (Велика рідня).

3) предикатні сполуки, прикметною властивістю яких виразно проступає метафоричність, створена переважно на основі моделі «земля – людина»: **Зойкнула, хруснула і бризнула ... в обличчя крижаною гречкою земля; І земля дивилась на нього, і вгадувала його бажання; Отак земля жаліла його; земля піде в ріст, черствіє без його ласки земля; А земля прикажчиків не любить ... Земля пахла свіжістю трави, земля прислухалась до дівочого смутку й любові, попискує соком земля** (Правда і кривда); ... **Його земля** тривожно і принадно **наближалась до нього ...; ... Земля затрепетала, забилася у дрожі; ... Земля віє кладовищем. Сама земля плаче ...; ... Підіймається земля у світанні; ... Дихає земля ...; Пливе в далечінь ... земля; ... Земля не згинає, а підносить людей; ... Тепер оглядали поле, ... Воно уже ставало їхнім хлібом і плоттю; І земля синіла, напинаючи над собою веселі паруси рухливого неба; ... Поширшала земля, розводячи тісне коло небозводу; Свіжа земля запарувала і запахла трухлюю стернею, кислуватим хмелем; Розірвана земля наша, на безприданські биндочки розірвана. Боляче їй ...; Тихо, спокійно і міцно проростає земля; ... А земля і дерева димілися ранішнім паром; ... Не всі свої золоті жили і прожилки розкриває нам земля; І все поле почало ворухитись, підніматись зеленим огнем** (Велика рідня);

4) епітетні сполуки, яким властиві емоційно-оцінні конотації захоплення красою землі навесні, улітку, восени – у ті пори року, які безпосередньо пов'язані з хліборобською працею: *у буйній празниковій обнові земля, передвесняна земля, весняна земля, на притуманених клаптях землі, земля його щастя і горя, невтомна земля; за надвечірнім полем; розкішна, золота тут земля, на захмелілій ниві* (Велика рідня);

5) порівняльні конструкції, у яких земля виступає то як об'єкт порівняння, то як предмет: **Мова ... була тяжка, мов земля ...; Земля прямо як червоне яблучко; Земля – мов каша; Земля після клевера-тимофіївки, як золоте дно** (Велика рідня); ... **поораним і темним, як земля, обличчям; ... темної, як земля, хлібини; ... селянські руки, як сама земля; ... руки потріскані, мов сама земля** (Правда і кривда).

Усі зафіксовані нами вербальні сполуки переконують, що в художній картині світу Михайла Стельмаха надзвичайно потужно проступає перцептивно-образний адстрат концепту земля. Цей пласт аналізованого мовно-ментального конструкту втілюється у вербальних засобах, маркованих переважно ідіостильовими прикметами авторського

дискурсу та особистими світоглядними установками письменника, сформованими, зокрема, і під впливом етноментального середовища краян Поділля, у якому Михайло Стельмах жив із дитинства.

Визначимо найбільш помітні концептуальні аспекти, що формують перцептивно-образний адстрат мовно-ментального конструкту *земля* в опрацьованих нами текстах літературно-художніх творів письменника.

У мовній картині світу Михайла Стельмаха земля жива, вона сповнена емоцій, співчуває людині як своєму другові: *І земля тоді теж дивилась на нього, мов жива, і вгадувала його бажання. Отак земля жаліла його, коли він, ще не нажившись, мав попроситися з нею ... земля прислухалась до дівочого смутку й любові* (Правда і кривда); *Тужать похилені осиротілі оселі, горюють молоді вдови, попідвіконню ходять сироти-діти. Сама земля плаче...* (Велика рідня).

Земля спроможна відчувати фізичний біль, страждати від ран, заподіяних їй війною: *... здавалося, що то говорила сама знівечена земля* (Правда і кривда); *Жерло дихнуло довгим зубчастим язиком полум'я, загриміло, і земля, неначе хворий на малярію, затрепетала, забилася у дрожі* (Велика рідня).

Земля відчуває ставлення людини до неї: *Отак і черствіє і озлоблюється хліборобське серце, і черствіє без його ласки земля...* (Правда і кривда).

Михайло Стельмах переконаний, що земля в системі ціннісних орієнтирів українців виступає як найбільший набуток: *...Зможемо відтягти, одірвати смерть од людей, не чекаючи собі за це ні викупів, ні грошви, ні земель, ні маєтків, ні чинів, ні заслуг* (Правда і кривда); *А таким багатством для Карпа були земля, млини, а не гонитва за чинами* (Велика рідня).

Утрата землею родючості була для українського хлібороба найбільшою карою. Це уявлення, притаманне архаїчній землеробській концептуальній картині світу українців із центральним культом землі-годувальниці, знайшло об'єктивацію в художній картині світу Михайла Стельмаха: *Що може бути страшнішим, коли земля уже перестає ділитися з хліборобом шматком хліба – в розпачі викидає йому, як сукровицю, жовту суріпку й осот!* (Велика рідня).

У світлому секторі художньої картини світу Михайла Стельмаха перебуває успадкований від пращурів звичай українців брати із собою дрібку рідної землі, споряджаючись у далеку, особливо небезпечну, мандрівку або на війну: *І думав, тату, про свою рідну землю, за якою дуже скучив і дрібочок якої носив у своєму медальйоні смерті, щоб, коли уб'ють, цю землю залишили зі мною* (Правда і кривда); *Розв'язав вузлик, і в ньому я бачу, спасибі домашнім, грудочку рідної землі* (Правда і кривда).

Цілувати землю, як святиню, символізує любов до свого краю, до Батьківщини, до людей, і у свідомості українців є мірилом людяності. Землю українці вважають оберегом, запорукою повернення з далекої, надто небезпечної дороги (з війни):

– Ну, що це? – питає мене, надіючись на чомусь зловити.

– Земля, – відповідаю і нахиляюся до неї, щоб поцілувати.

– Земля? – недовірливо перепитує.

– Еге ж, з села, де я народився.

– І де ти не помреш, – одрізав Чорноволенко. – Для чого тобі передали її?

– Понюхайте, відчуєте, – кажу, надіючись, що згадав він звичай наших дідів і батьків і що земля і йому хоч трохи пом'якшить душу.

Чим пахне земля? – питаю його.

– Чим? – увірчує в мене очі. – Черв'яками пахне. Мені зробилось моторошно: невже так може вимізерніти людина, що їй і земля, на якій вона родилася, з якої їсть хліб, пахне червою. І тоді я вперше сам став слідчим над Чорноволенком.

– Сам ти нещасний тюремний хробак. І за яким законом та беззаконням ти, недолуде, маєш право судити людей, які люблять землю? (Правда і кривда).

*Земля і небо – два орієнтири, які від створення світу є природними межами життєвого простору людини й основою цього простору для українців є земля, вона віддавна визначала зміст життя хліборобів й саме такою ввійшла у світогляд письменника-подолянина: **Ні небо, ні земля ніколи, навіть у снах, не покидають людини...; ... І небо над ними, і земля під ними, і останній жовто-імлістий просвіток з одного краю обр'ю, і перша блискавка з другого – все це скидалося на незавершені полотна геніїв про створення світу (Правда і кривда); Подивлюсь я – скільки зараз людей, та все молодих, красивих, здорових – самий цвіт – між небом і землею бовтаються. А треба ж зрештою до землі опускатись, хоч яка вона гірка та тяжка тепер стала. Земля без чоловіка не може бути, та й чоловік без неї не проживе; Господар! Справжній господар. Ремесло в руках має. Життя мозолем своїм добився. Земля вироблена; То перше вона йшла на поле, наче на весілля. Отой шматок блакитного неба, затканий сонячною пряжею, отой споконвічний широкий шлях, оті пшениці, що обважнілим колосом солодко поціпували її руки (Велика рідня).***

*Надії на нове, ліпше, життя українці завше пов'язували із продуктивною працею на землі: **Ось ваша земля, товариші! – ясним поглядом окинув селян Савченко. – Беріть її. Змінійте. Оновлюйте.** (Велика рідня); **І созівці, мовчазні, споважнілі, ... оглядали поле ...; воно уже ставало їхнім хлібом і плоттю; на ньому вже не стогнали заробітчанинськими косами окоренілі злидні, а розкривався інший, іще непізнаний, але надійний світ. ... очі добрали, ставали вологими од підсвідомих сподівань і надій** (Велика рідня).*

*Пік негативного емотивного стану, відчуття крайньої небезпеки, утрата життєвих основ в уявленні письменника асоціюється з гоїданням (хилитанням) землі: **А потім гармата як ревне: гур-гур! А земля – хилить, хилить; ... А земля перегойдувалась – сюди-туди, сюди-туди, ... хрипіли злі і тривожні голоси... ; Сама собі не вірячи, відкинула це накриття, і зразу ж уся земля з страшною силою гоїднулася, налетіла на неї, підносячи вгору воскове обличчя Тимофія; Кудись пливе, кружляючи, земля і темінь навколо. Голова тріщить, розривається з середини. Він навіть чує, де череп дав шпарини – на скронях і на лобі, а біля потилиці починає відвалюватися... ; І враз гаряча хвиля б'є його в груди, земля зі страшним гуркотом забила під ногами і, обриваючись, полетіла вниз... (Велика рідня).***

*Війна ментально чужа українцям, які з діда-прадіда є землеробами, тому що вона спустошує землю, раниць її плоть, заважає хліборобам працювати. Ці переконання багатократно вербалізовані письменником у його творах: **Оновлена земля, наче з глибин своїх, підняла могутню силу, і закрасувалися жита, вищі росту людського; в садах дерева ломилися від буйного плоду, пасічники ніколи не брали таких узятків. І цю землю, родючу і добру, пригасить, запечалить повів війни ...; А під хмарами земля чорнотіла, стоптана копитами, збита машинами, розмелена танками, пошматована бомбами, снарядами; без спочинку здригається і стогне земля, і пожежі застилають обр'їй димами ...; Після останнього донесення втомлених і нахмурених розвідників Геннадій Новиков тихо виходить на узлісся. В імлістому вогкому світанні лежить прим'ята, розвержена і мовчазна земля;... від краю до краю золоті простори, і знову перегойдувалася земля, тяжко***

стогнучи серединою. В повітрі заколивалось ряботиння недбало скинутих бомб. Тяжко загуділа, здригнулася земля ... ; В страшеному вибухові задвигтіла земля ... (Велика рідня).

Михайло Стельмах переконаний, що рідна земля допомагає в боротьбі з ворогом, додає сил і волі, сама нищить завойовника: *Це горіла його земля. Ні одно полохливе, ... зітхання не ворухнулось в хмурих думках, які тягнулися до наступних днів боротьби. За свою Батьківщину в нього вистачить сили увійти в огонь ...; Земля своя, місцевість знайома, люди добрі, а ліс широкий – хватить де сховатись і де фашиста пригостити. Сама земля зігріла б мене, земля нагодувала б, а бив би тебе, фашисте...; І раптом сама земля, чорна і страшна, підіймає першу залізну потвору на дуби і відкидає вбік; ... Його нагороджувала Батьківщина! Вона не забула колишнього простого хлібороба. І хотілося стати кращим, більше зробити добра, міцніше пригорнути до себе дивний світ та бити, бити ворога, аж поки знову не заспіває уся земля і колосом, і сонцем, і піснями...* (Велика рідня).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Узагальнюючи результати дослідження об'єктивації концепту *земля* в художній картині світу Михайла Стельмаха, можемо зробити такі висновки: концепт *земля* в концептосфері художньої картини світу Михайла Стельмаха належить до стрижневих, що зумовлено впливом землеробського оточення, у якому формувався світогляд письменника; домінантами, що формують зміст аналізованого мовно-ментального конструкту, виступають такі концептуальні аспекти:

- земля в системі життєвих цінностей українців є незаперечним пріоритетом;
- земля жива, вона спроможна відчувати фізичні страждання, переживати емоції;
- війна чужа ментальності українців як хліборобської етноспільноти, оскільки вона нищить землю, завдає їй болю;
- рідна земля для українця – надійний оберіг;
- продуктивна праця на землі вселяє в українців надії на нове, ліпше життя.

Перспективні напрями подальших лінгвоконцептуальних розвідок художньої картини світу Михайла Стельмаха бачимо у вивченні об'єктивації концептів *людина, життя, вірність, любов, сім'я* та інших, які визначають концептуальну картину світу українців і гіпотетично можуть мати в літературному дискурсі письменника індивідуальні вияви.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – Том 2. Д-КОПЦІ.– Київ : Наук. думка, 1985 – 570 с.
3. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : [монографія] / Віталій Кононенко. – Київ ; Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.

Павлушенко О. Об'єктивація концепта земля в художественній картині мира Михаила Стельмаха

В публікації изложено результати дослідження об'єктивації в художественній картині мира українського письменника Михайла Стельмаха базового для концептосфери українців як земледельчої нації концепта земля. Проаналізовано вербальне вираження всіх концептуальних аспектів, котрі визначають зміст ментально-речевого конструкту земля в літературно-художественному дискурсі письменника:

предикативные и эпитетные конструкции, которые содержат метафорические и оценочные коннотации, ассоциативный ряд, сравнительные конструкции, в которых земля является как объект или как предмет сравнения. Особое внимание уделено перцептивно-образному адстрату концепта земля.

Ключевые слова: *концептосфера, лингвокультурный концепт, концептуальный аспект, художественный дискурс, перцептивно-образный адстрат.*

Pavlushenko O. Objectification of the concept «earth» in Mykhailo Stelmakh's artistic picture of the world

Nowadays Ukrainians feel the need for cognizing the beginnings of their originality, reconstructing ethnocultural and mental features, which make a base for their national identity and distinguish them from other national communities, even genetically related ones. For a long time the main concept in Ukrainians' conceptual sphere was the concept «earth». The aim of this article is to research verbal embodiment of all conceptual aspects, which make the content of a language as well as the mental construct «earth» in the literary artistic discourse of Mykhailo Stelmakh. We estimate the work of this writer as the brightest substantiation of ethnopsychological foundations of the Ukrainian peasantry's mentality.

In conclusion of our research we make accent on the following moments: 1) the concept «earth» is the core in the conceptual sphere of Mykhailo Stelmakh's artistic picture of the world. This fact is caused by the influence of agricultural environment in which the writer's outlook was formed; 2) the dominant contents of language and mental constructs that we analyzed occur in the following aspects:

- the earth is an undeniable priority in the system of life values of Ukrainians;*
- the earth is a living being, it can feel physical sufferings and experience emotions;*
- the war is outlying for Ukrainian's mentality as tilling national community, because it destroys the earth, causing her pain;*
- native earth for Ukrainians is a reliable guardian;*
- productive work on the earth inspires Ukrainians by hopes for a new, better life.*

Key words: *conceptual sphere, lingvocultural concept, conceptual aspect, artistic discourse, perceptual-shaped adstrat.*

Статтю подано до редколегії 05.05.2017

ІV. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Валентина Богатко

(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'367.4:821.161.2.09 Стельмах

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ЗІ З'ЯСУВАЛЬНОЮ ПІДРЯДНОЮ ЧАСТИНОЮ В МОВОТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті проаналізовано складнопідрядні речення зі з'ясувальною підрядною частиною, визначено можливий порядок розташування предикативної частини, її граматичні особливості, характер синтаксичного зв'язку між головною та підрядною частинами, засоби вираження цього зв'язку, а також звернено увагу на семантику дієслівних предикатів складнопідрядних речень з'ясувального типу.

Ключові слова: синтаксична одиниця, складнопідрядне речення зі з'ясувальною підрядною частиною, предикативна частина, дієслівний предикат, мова художньої літератури, індивідуальний стиль.

Постановка проблеми. У сучасній синтаксичній науці значну увагу дослідників зосереджено на вивченні речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці (Д. Х. Баранник, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудик, Н. Л. Іваницька, А. П. Загнітко, Л. І. Мацько, М. В. Мірченко, М. Я. Плющ, В. М. Русанівський, К. Ф. Шульжук та ін.). Комплексний підхід до вивчення синтаксичних одиниць дозволяє розглядати речення в його цілісності, багатогранності, а також сприяє усвідомленню сутності явищ, що мають суперечливе тлумачення в історії синтаксису. Це стосується і складнопідрядних речень, які на формально-граматичному, як і на семантико-синтаксичному рівнях детально вивчені й описані, але з позицій комунікативної організації потребують спеціального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню складнопідрядних речень присвячено чимало наукових праць. Вагомий унесок у розробку питань, пов'язаних із вивченням складнопідрядних речень, зробили такі українські та російські мовознавці: на формально-граматичному рівні – Ф. І. Буслаєв, В. В. Виноградов, О. М. Пешковський, І. Г. Чередниченко; на структурно-семантичному – В. В. Бабайцева, С. П. Бевзенко, В. А. Белошапкова, І. Р. Вихованець, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, М. У. Каранська, М. Ф. Кобилянська, В. І. Кодухов, І. І. Слинко, Н. Ю. Шведова, К. Ф. Шульжук. У дисертаціях, що з'явилися в останні роки, детально проаналізовано окремі аспекти з'ясувальних складнопідрядних речень (О. Доценко, В. Зарицька, В. Орехов, А. Савченко, Р. Христіанінова). Складнопідрядні речення є найбагатшим типом складних речень щодо кількості формально-синтаксичних моделей і мають найбільш розгалужену сукупність засобів зв'язку (сполучників і сполучних слів) [4, с. 38]. Структурні моделі складних, а отже, і складнопідрядних, речень визначають кількість об'єднаних у їхньому складі предикативних частин, граматичні особливості цих частин, характер синтаксичного зв'язку між ними, засоби вираження цього зв'язку, можливий порядок розташування частин

[3, с. 280]. Отже, структурна модель складнопідрядних речень поєднує кілька ознак, на основі яких можна здійснювати їхню внутрішню формально-синтаксичну класифікацію.

На особливості функціонування різноструктурних синтаксичних одиниць у художніх текстах було зацентовано увагу в працях таких учених, як П. С. Дудик, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Єршова, А. П. Коваль, І. З. Петличний, О. Д. Пономарів. В українському мовознавстві здійснено цілу низку студій, у яких розкрито особливості мовної майстерності письменників щодо використання синтаксичних структур (І. Є. Грицютенко, С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Н. М. Сологуб, З. Т. Франко та ін.).

До сьогодні мало досліджували складнопідрядні речення зі з'ясувальною підрядною частиною в прагматичному аспекті. Отже, без ґрунтовного комплексного аналізу складнопідрядних речень зі з'ясувальною підрядною частиною та поглибленого вивчення окреслених вище проблем не можна досягнути складну специфіку досліджуваних конструкцій.

Актуальність дослідження визначається потребою в узагальненні й систематизації наукового досвіду вивчення складнопідрядних речень зі з'ясувальною підрядною частиною в художньому тексті Михайла Стельмаха.

Мета статті - проаналізувати структурно-семантичні особливості функціонування складнопідрядних речень зі з'ясувальною підрядною частиною в мовотворчості Михайла Стельмаха.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) окреслити межі складнопідрядних речень зі з'ясувальною підрядною частиною й визначити їхнє місце в системі складнопідрядних речень української мови;

2) виокремити та проаналізувати складнопідрядні структури з підрядними з'ясувальними в художніх творах письменника;

3) виявити якісний та кількісний склад сполучних засобів, якими підрядні предикативні частини приєднуються до головної частини у творчій палітрі Михайла Стельмаха;

4) з'ясувати вплив семантики опорного слова головної частини та синтаксичних засобів зв'язку частин на формування семантики складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними в прозових творах Михайла Стельмаха.

Об'єктом дослідження є складнопідрядні речення зі з'ясувальною підрядною частиною в мовотворчості Михайла Стельмаха.

Предметом наукового аналізу є специфіка функціонування складнопідрядних речень зі з'ясувальною підрядною частиною в художньому тексті Михайла Стельмаха.

Виклад основного матеріалу. Вибір шляхів і способу художнього відображення дійсності залежить не лише від обдарованості письменника, а й від прилучення його до актуальних суспільно-естетичних проблем свого народу. В. В. Виноградов наголошував, що основною категорією у сфері лінгвістичного вивчення художньої літератури зазвичай визнається поняття індивідуального стилю, який трактує як своєрідну, історично зумовлену, складну єдність системи засобів і форм словесного вираження у її розвитку [2, с. 169].

Інтонаційна структура складних речень тісно взаємодіє із семантикою всіх одиниць мови, створюючи індивідуальний авторський ритм мовлення, употужнює смислову глибину задуму письменника.

«Синтаксичний арсенал» кожного письменника повинен мати достатню кількість засобів зображення, які сприяють виразному, емоційному, точному змалюванню події чи

явища [5, с. 57]. Такий «арсенал» може або вдосконалюватися впродовж усієї творчості письменника, поповнюватися новими граматичними формами, або від початку бути настільки всеохопним, що в ньому важко було б знайти місце для нових засобів. Яскравим прикладом переважання одного із типів синтаксичної конструкції, зокрема складнопідрядної зі з'ясувальною частиною, є синтаксис М. Стельмаха. Письменник особливо приваблює високою майстерністю художнього синтаксису. Він – один з найкращих майстрів, які вільно володіють складними ускладненими конструкціями, що характеризуються високою художністю. У системі синтаксису його художнього мовлення складні структури посідають вагоме місце. Пошуки нових синтаксичних форм вираження інформації, коли письменник уважає, що старі себе вичерпали, часто перешкоджають баченню того, що або можливості замінюваної одиниці використані не до кінця, або обрано помилковий напрям удосконалення [6, с. 89]. Залучення нових структур має супроводжуватися певними змінами в загальній синтаксичній ідеї письменника.

М. Стельмах у своїх прозових творах доводить, якою різноманітною буде його синтаксична система: він уводить до функціонування по кілька семантико-граматичних типів однієї синтаксичної конструкції [8, с. 76]. Письменник закладає можливості вдосконалення обраної синтаксичної конструкції та подає шляхи цього вдосконалення. Саме в можливостях удосконалення, у тому, наскільки вони широкі та потужні, виявляється життєздатність цих конструкцій.

Складнопідрядними реченнями з підрядним з'ясувальним називаємо такі речення, «головна частина яких характеризується структурною й семантичною неповнотою, що компенсується підрядною частиною, котрою розкривається зміст певного слова (рідше сполучення слів) у головному реченні: *І снилось [що снилось?], як гаряче дихають дні* (А. Малишко); *Я стою у вечоровій тиші, слухаю, як дихає земля* (М. Луків)» [7, с. 268].

Система складнопідрядних речень у мовотворчості М. Стельмаха є складним явищем, яке базується на різноманітності типів конструкцій. Складнопідрядні речення в мовотворчості М. Стельмаха проходять повний семантико-граматичний та емоційно-стилістичний відбір. Він, власне, серед усіх типів підрядних частин вибирає тільки ті, які, на його думку, найвиразніші. Письменник насамперед використовує підрядні частини з'ясувального типу: *Упала на розбиту вербу і тільки тепер почула, що з розірваних пальців цебенить кров* (12, с. 346).

В організації внутрішньо-синтаксичної структури складнопідрядного речення як комунікативної одиниці важливу роль відіграють такі мовні засоби, як сполучники підрядності та сполучні слова. Вони є визначальною ознакою складнопідрядного речення [14, с. 34]. Сполучники підрядності та сполучні слова – це найважливіші засоби зв'язку підрядного речення з головним у складнопідрядному реченні зі з'ясувальним підрядним. Саме вони граматично підпорядковують одну частину складного речення іншій і значною мірою зумовлюють специфіку семантико-граматичної залежності підрядного речення від головного.

Сполучники підрядності і сполучні слова – найбільш виразні формальні показники підрядного зв'язку частин складного речення. Сполучники підрядності та сполучні слова на синтаксичному рівні об'єднує одна спільна функція – бути засобом зв'язку підрядного речення з головним; інші ж ознаки, зокрема лексико-морфологічна природа і семантико-синтаксичні функції, у сполучників і сполучних слів різні. Принципова ж різниця між сполучниками підрядності та сполучними словами, на думку М. М. Богдана, у тому, що

сполучники підрядності лише зв'язують підрядні частини з головними, не беруть участі в організації внутрішньосинтаксичних зв'язків підрядного речення і не є членами речення, а сполучні слова не лише приєднують підрядне речення до головного, а й беруть участь у внутрішній організації підрядного речення, тобто вступають у семантико-синтаксичні зв'язки з іншими словами і як повнозначні слова виконують функції певних членів підрядного речення [1, с. 70].

В аналізованих творах Михайла Стельмаха виявлено, що для оформлення конструкцій з'ясувального типу автор надав перевагу асемантичним сполучникам. Речень із семантичними сполучними засобами виокремлено меншу кількість. Такий розподіл типів сполучних засобів не випадковий, адже специфіка речень з'ясувального типу полягає в тому, що основний акцент роблять на семантичному «розширенні» дієслова-предиката, сполучники ж виконують у реченні додаткову стилістичну функцію. Підрядна з'ясувальна частина подає різну інформацію, яка конкретизує головну частину, доповнює її зміст. Асемантичні сполучні засоби виконують, крім синтаксичної, і семантико-граматичну функцію, унаслідок чого визначальність семантичної ролі опорного дієслова-предиката знижується.

Основними асемантичними сполучними словами, які використав Михайло Стельмах, є **що** і **який**. Сполучне слово **що** виявляє полісемічність щодо своїх функцій і переважає у формах називного та знахідного відмінків, а в інших відмінках уживається зрідка. У з'ясувальному складнопідрядному реченні сполучне слово **що** займає позицію суб'єкта чи об'єкта думки: *Він чув її подих, чув довірливий трепет молодості, калиновий хміль її кіс і не знав, що з ним робиться і що йому треба робити* (10, с. 14); *Віджартувувалась Оксана і лебідкою проходила між захланністю тих, що з потом і брудом греблись до багатства* (10, с. 11); *Не раз ця тривога материнства передчасно підитовхує дівчину до того, що не стало коханням* (10, с. 11); *І хтось же повинен прийти звідити, сказати неказане, розбудити те, що вже, немов дитя, похлило ворухилося під серцем* (10, с. 11); *І не знати, що було сильнішим* (10, с. 26).

Стрижневим асемантичним сполучником у складнопідрядних конструкціях з'ясувального типу виявлено сполучник **що**: *Тепер Оксана почула, що і в ній стрепенулася не тільки жіноча жалість* (11, с. 127); *Чував, що ти з життя робиш патолоч та дуже рознуровуєш варги і судиш словом людей* (10, с. 28).

Меншою мірою в складнопідрядних реченнях з'ясувального типу реалізовано сполучники **як** і **щоб**. Порівняно зі сполучником **що**, сполучник **як** – менш уживаний. Він презентує уточнення й ототожнення змісту предикатів в аспекті констатації з відтінком якісно-обставинного значення, уживається тоді, коли з'ясування дії або стану супроводжується характеристикою, зосереджується увага на способі їхнього вияву. Конструктивні можливості сполучника **як** досить обмежені: за його допомогою поєднуються підрядна частина з опорним словом на позначення сприймання, відчуття, мислення в головному реченні: *Старий дзвонар одного давнього вечора розповідав, як десь дівчата дзвонами привертали парубочі серця* (10, с. 16); *Відрадно було старому дивитись, як нерівно дихає вся криничка і наспівно перечищає води* (11, с. 224).

Якщо сполучник **що**, як стверджує М. М. Пешак, у своєму значенні містить відтінок констатації, ствердження (хоча інколи виникає семантика невпевненості, невизначеності, але вона зумовлена опорним словом), то сполучник **щоб** вживають, коли підрядна частина містить інформацію про бажане, можливе за певних умов, передбачуване [9, с. 121].

К. Ф. Шульжук указує на відтінки бажаності, спонукання, ірреальної модальності [15, с. 276]. Складнопідрядні речення з'ясувального типу зі сполучником **щоб** набувають відтінку спонукання, бажаності, повинності тощо: *А ви хочете, щоб усі наші предковічні нуждарі вибились у люди* (10, с. 13). *І цього було досить, щоб повеселішати дівчині й спокійніше поспішити зі своєю самотиною до своєї самотини* (10, с. 18).

Отже, сполучники підрядності й сполучні слова значною мірою зумовлюють і конкретизують семантико-структурні особливості складнопідрядних речень. Проте потрібно мати на увазі, що при визначенні типу підрядного речення не в усіх випадках можна опиратися на семантику слів, які виступають засобом зв'язку підрядного речення з головним. Це залежить передусім від значення сполучників і сполучних слів.

Семантико-синтаксичні особливості складнопідрядних з'ясувальних речень спричиняють модифікації граматичних особливостей опорних слів. Дослідники С. Шабат-Савка та В. Куць указують, що «синтаксична сполучуваність підрядних з'ясувальних речень обмежується певними семантичними групами дієслів, лексична природа яких передбачає потребу в поясненні, конкретизації їхніх значень» [13, с. 247]. Оскільки найчастіше опорними виступають дієслова, то інші частини мови, що виконують ці функції і вжиті в такій позиції, частково переходять у так звані синтаксичні дієслова. Опорними словами слугують дієслова певних семантичних груп, предикативні прислівники, прикметники, віддієслівні й співвідносні з дієсловами іменники: *От увесь світ побачить, що ви перший, перед ким я відкрилась* (10, с. 19).

Семантична організація складнопідрядних речень з'ясувального типу в мовотворчості Михайла Стельмаха зумовлена семантикою опорного дієслова-предиката, що вказує на:

1) **внутрішній стан особи** (вірити, дивуватись, підозрювати, відчувати, боятись тощо): *Стьопочка теж хоче перевірити, звідки він прийшов сюди* (10, с. 193); *Бойися, що око моє попасться на твоєму личку?* (10, с. 15); *Дівчина злякалася, що ці руки можуть одлетіти од неї* (10, с. 19);

2) **волевиявлення, спонукання до дії** (хотіти, бажати, воліти і под.): *А як ви хочете, щоб усі наші предковічні нуж дарі вибились у люди* (10, с. 13); *Так хотілося, щоб ніхто не побачив її* (10, с. 16);

3) **мовлення** (розповідати, казати, говорити, повідомляти тощо): *Не вам говорити, що дух нашого селянина ще не звільнився від страху перед природою, від страху за завтрашній день* (10, с. 146); *Вони кажуть, що від перших півнів неодмінно треба постояти до третіх* (10, с. 176);

4) **мислення** (думати, гадати, знати, міркувати, розуміти та ін.): *Тоді вона і в думці не мала, що віддасться за Лавріна* (10, с. 186); *Еге, не знала ти, кому свою голову віддасиш* (10, с. 295); *Ніхто ще з них не знає, що таке війна* (10, с. 292) *Він розумів, що не для нього зросла така краса* (10, с. 12); *А хіба я знав, що ти будеш харцизничати у німецького полизача Скоропадського?* (10, с. 24); *Отоді, лежачи між життям та небуттям, мав час подумати, що таке суєта суєт* (10, с. 26); *Хіба забувся, що слово – є бог, а не суд?* (10, с. 28); *Оксана дізналась, що Ярослав має виїжджати з села* (10, с. 15);

5) **сприймання, відчуття** (бачити, чути, слухати, приглядатися і под.): *Сичали ті, які помічали, що жодні парубоцькі очі не оминають Оксанине личко і стан* (10, с. 11); *От увесь світ бачить, що ви перший, перед ким я відкрилась* (10, с. 19); *І виразно відчув, як щось повернулось у його душі* (10, с. 28).

Аналіз семантики дієслівних предикатів складнопідрядних речень з'ясувального типу засвідчує: у прозових художніх творах письменника визначальними є конструкції з опорним дієсловом-предикатом головної частини на позначення мислення, внутрішнього стану особи. Меншою мірою в прозових художніх творах Михайла Стельмаха вжито з'ясувальні складнопідрядні речення з дієсловами-предикатами на позначення мовлення, волевиявлення, спонування до дії. Домінанта семантики сприймання та відчуття пов'язана зі специфікою ідіостилю автора.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Отже, дослідження структурно-семантичної організації складнопідрядних речень з'ясувального типу дало змогу встановити, що найчастіше письменник використовує асемантичний сполучник *що*, меншою мірою - сполучники *як* і *щоб*. Семантичною специфікою з'ясувальних складнопідрядних синтаксичних одиниць є функціонування в них опорних дієслів-предикатів на позначення *мислення, внутрішнього стану особи*, що вносять у текст елементи психологізму, зумовлюють більшу інформативну насиченість. Опорні слова на позначення *мовлення, волевиявлення, спонування до дії* виявлено меншою мірою. Їхнє використання уможливило формування й передачу в тексті експресивності мовлення, вираження прагматичної семантики.

Перспективу подальших розвідок з обраної теми вбачаємо в дослідженні складних синтаксичних одиниць нерозчленованої структури як прикметних рис ідіостилю письменника на матеріалі інших його творів. Такий аналіз дасть змогу виявити синтаксичне багатство й майстерність прози Михайла Стельмаха, мозаїку синтаксичних засобів вираження художнього викладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядного речення / М. М. Богдан // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 1. – С. 69–75.
2. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – Москва : Гослитиздат, 1959. – 616 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: [підручник] / Іван Романович Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / Іван Романович Вихованець. – Київ : Наук. думка, 1992. – 224 с.
5. Гриценко П. Ю. Уроки майстра : Про мову творів М. Стельмаха / П. Ю. Гриценко // УЛМШ. – 1982. – № 11. – С. 55–59.
6. Гуйванюк Н. В. Кореферентність синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 88-96.
7. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
8. Марич С. М. Складне синтаксичне утворення як синтаксична форма української мови (на матеріалі творів Михайла Стельмаха) / С. М. Марич // Нова філологія. – 2001. – № 2. – С. 68-80.
9. Пещак М. М. Комунікативний синтаксис / М. М. Пещак. – Київ : Довіра, 2000. – 150 с.
10. Стельмах М. П. Чотири броди : Роман / М. П. Стельмах. – Київ : «Рад. письменник», 1979. – 527 с.
11. Стельмах М. П. Твори в 7-ми томах : Т.6. Чотири броди : Роман. Ч.1, Ч. 2. / М. П. Стельмах – Київ : Дніпро, 1973. – 606 с.
12. Стельмах М. П. Вибрані твори / М. П. Стельмах; Передмова М. Ткачука. – Київ : Сакцентр Плюс, 2005. – 736 с.

13. Шабат-Савка С. Семантика питальності та її реалізація у структурі складного речення / С. Шабат-Савка, В. Куць // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. – 2008. – Вип. 428-429. – С. 244–250.

14. Шульжук К. Ф. Ускладнені складнопідрядні речення в сучасній українській мові / К. Ф. Шульжук // УМЛШ. – 1983. – № 9. – С. 34–39.

15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – Київ : ВЦ «Академія», 2004. – 316 с.

Богатько В.В. Особенности функционирования сложноподчиненных предложений с изъяснительной подчинительной связью в художественных произведениях Михаила Стельмаха

В статье проанализированы сложноподчиненные предложения с изъяснительной подчинительной связью, определен возможный порядок расположения предикативной части, ее грамматические особенности, характер синтаксической связи между главной и подчинительной частями, средства выражения этой связи, а также обращено внимание на семантику глагольных предикатов сложноподчиненных предложений изъяснительного типа.

Ключевые слова: синтаксическая единица, сложноподчиненное предложение с изъяснительной подчинительной связью, предикативная часть, глагольный предикат, язык художественной литературы, индивидуальный стиль.

Bogatko V. Features of functioning of complex sentences with an exploratory contracting part in the Mykhailo Stelmakh's linguistics

The article analyzes the complex sentences with an exploratory contracting part in the Mykhailo Stelmakh's linguistics. It is payed attention at the fact that the system of complex sentences in the M. Stelmakh's linguistics is the complex phenomenon, which is based on a variety of types of constructions, among which separated complex sentences with an exploratory contracting part. The complex sentences with an exploratory contracting part Sophisticated sentences in the in the M. Stelmakh's linguistics pass a complete semantic and grammatical, emotional and stylistic selection.

It is proved that in the organization of the internal-syntactic structure of the complex sentence as a communicative unit, such language means, as subordinate conjunctions and connecting words, play an important role. It is noted that they are the defining feature of a complex sentence. It is indicated that such conjunctions and connectives means grammatically subordinate one part of the complex sentence to another and to a large extent determine the specificity of the semantic-grammatical dependence of the subordinate sentence from the principal.

It was discovered that the author preferred an unsemantic conjugation to design structures of an exploratory type. Unsemantic connectives means have semantic-grammatical function, in addition to the syntactic, and as a result the semantic role of the leading verb-predicate decreases.

The conjunction "that" is the main unsemantic conjunction of complex sentences with an exploratory contracting part.

According to our observations, it was found that in the complex sentences with an exploratory contracting part the conjunction "as" and "in order to" are implemented to a lesser extent. The conjunction "as" is less used than "in order to". It presents the refinement and identification of the content of predicates in the aspect of the statement with an undertone of qualitative and circumstantial meaning, it is used when the determination of action or state is

accompanied by a characteristic, the attention is focused on the way of their manifestation. The constructive possibilities of the conjunction “as” are rather limited: it joins the contracting part with the reference word on the notation of perception, feeling, thinking with the main sentence.

The main unsemantic conjunctive words that are used by M. Stelmakh are “that” and “which”. A conjunctive word “that” exhibits polysemicity in relation to its functions and prevails in the forms of the nominative and accusative cases but in other cases it is used occasionally. In the exploratory complex sentence, the connecting word occupies the position of the subject or object of thought.

It is determined that the semantic organization of complex sentences of the clarifying type in the M. Stelmakh’s linguistics is due to the semantics of the basic verb-predicate, indicating the internal state of the person, the expression of will, the induction to action, speech, thinking, perception, and feeling.

The research of the structural-semantic organization of complex sentences of the clarifying type made it possible to establish that the writer uses an unsemantic conjunction “that” often, “in order to” is used less. The semantic specificity of the clarifying complex syntactic units is the functioning of the supporting predicate verbs in them in the designation of thinking, the internal state of the person, introducing into the text the elements of psychology, predetermine greater informative saturation. The supporting words to the notation of speech, the expression of will, and the inducement to action are revealed to a lesser extent. Their use made possible the formation and transmission in the text expressiveness of speech, the expression of pragmatic semantics.

Key words: *syntactic unit, a complex sentence with an exploratory suborder, a predicative part, a verb predicate, a language of fiction, an individual style.*

Статтю подано до редколегії 27.04.2017

Оксана Годз
(м. Київ)

УДК 811.161.2

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ ОДНОСКЛАДНИХ ПРИСЛІВНИКОВИХ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ВНУТРІШНЬОГО СТАНУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ М. СТЕЛЬМАХА)

У статті визначено семантичні та формально-диференційні ознаки головного члена односкладних прислівникових, речень схарактеризовано односкладні прислівникові речення як окремий тип речень за морфологічним вираженням його головного члена, виокремлено основні значеннєві різновиди прислівникових речень із семантикою внутрішнього стану в українській мові, з’ясовано семантичне наповнення прислівникової частини їхнього складеного головного члена, встановлено параметри формально-синтаксичної структури односкладних прислівникових речень зі значенням внутрішнього стану.

Ключові слова: *односкладні прислівникові речення, прислівникова частина складеного головного члена, значеннєві різновиди односкладних прислівникових речень, предикати внутрішнього стану, суб’єкт внутрішнього стану.*

Огляд праць, присвячених прислівниковому односкладному реченню, засвідчує неоднотайність поглядів авторів на їхню сутність. В академічному курсі «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» ці речення названо безособовими, головний член яких виражений предикативним прислівником. [7, с. 251–252]. Вони відомі і як речення зі словами категорії стану чи з безособово предикативними словами [3, с. 267–299; 5, с. 116–117; 7, с. 30]. Їх пропонували називати одноядерними реченнями з предикативними прислівниками і предикативами, оскільки, на думку авторів, є певна відмінність між поняттями «предикативні прислівники» і «предикативи» (предикативні прислівники стосуються тільки прислівників, а предикативи – поняття ширше, вони вичленовуються і серед прислівників – *можна, треба*, і серед іменників – *час, пора, гріх*, і серед дієслів – дієприкметникові предикативи на *-но, -то*) [6, с. 200]. Використовуючи здобутки українських лінгвістів, які вивчали односкладні речення, ставимо *за мету* окремішньо проаналізувати клас односкладних прислівникових в українській мові. **Найважливішими завданнями** нашого дослідження є: 1) з'ясування обсягу поняття «односкладні прислівникові речення»; 2) виділення й характеристика односкладних прислівникових речень із семантикою внутрішнього стану істоти; 3) значеннєве розмежування односкладних прислівникових речень породжених відприслівниковими дериватами-предикатами внутрішнього стану.

Термін «односкладні прислівникові речення» в українському мовознавстві вперше використав І. Р. Вихованець, якими назвав «конструкції зі складеним головним членом, вираженим предикативними прислівниками (словами категорії стану) у поєднанні з дієсловами-зв'язками» і проілюстрував реченнями: *І так весело було* (П. Тичина); *Нічого Миколі про те не відомо* (О. Гончар); *Було нам тоді не до сміху* (Л. Костенко) [1, с. 100]. На його думку, слова категорії стану прислівникового походження мають дієслівні форми часу та способу, тому й виступають у позиції співвідносного з присудком головного члена односкладних речень або в позиції присудка двоскладних речень. Форми часу і способу виражені аналітично, за допомогою аналітичної синтаксичної морфеми-зв'язки *бути* або аналітичних синтаксичних напівморфем *ставати, робитися* та ін. [2, с. 98]. Виконуючи роль складеного головного члена односкладного речення, предикативні прислівники мають ознаки, що споріднюють їх із власне-дієсловами, зокрема здатність керувати відмінковими формами іменників. Виражаючи семантику стану, предикативні прислівники бувають одновалентними і двовалентними. Одновалентні відкривають тільки суб'єктну позицію: Двовалентні одиниці, крім позиції суб'єкта стану, відкривають позицію об'єкта стану. Функцію суб'єкта стану виконує переважно давальний відмінок, а функцію об'єкта стану – знахідний відмінок іменників [1, с. 254; 2, с. 101].

Класифікацію відприслівникових дериватів-предикатів стану, запропоновану І. Р. Вихованцем, розширила та більше конкретизувала Н. В. Кавера. Вона поділила всі відприслівникові предикати стану на дві значеннєві групи – предикати внутрішнього стану істоти та предикати зовнішнього стану. Предикати зі значенням внутрішнього стану істоти об'єднують три групи: 1) предикати фізичного, фізіологічного стану істоти; 2) предикати емоційно-психічного стану людини; 3) предикати інтелектуального стану людини. Предикати зі значенням зовнішнього стану охоплюють чотири групи: 1) предикати, що характеризують стан довкілля; 2) темпоральні предикати стану; 3) предикати із семантикою зорового чи слухового сприймання; 4) оцінні предикати стану [4, с. 18].

Розглянемо сформовані на їхній основі односкладні прислівникові речення із

семантикою внутрішнього стану істоти та прислівникове наповнення основної частини прислівникового складеного головного члена.

Основний значеннєвий різновид односкладних прислівникових речень із семантикою внутрішнього стану істоти утворюють речення, що характеризують фізичний, фізіологічний стан істоти. Їх вирізняє велика різноманітність значень відприслівникових дериватів-предикатів, що функціонують у ролі основної частини складеного головного члена. Серед них найуживанішими є предикати *добре, душно, пітно, тепло, жарко, гаряче, спечно, холодно, зимно, недобре, погано, кепсько, боляче, болісно, слабо, зле, млосно, паморочливо, гірко, солодко, терпко*, напр.: *Тепер було їй так добре!* (М. Стельмах); *Затишно, тепло...* (М. Стельмах); *І стало боляче і прикро* (М. Стельмах); *Їй стало гірко, паморочливо...* (М. Стельмах); *А на серці було якось зле* (М. Стельмах); «*Холодно*». – *Пішли до хати* (М. Стельмах); *Повітря таке, що аж млосно* (М. Стельмах); *Стало терпко і нудно* (М. Стельмах).

Другий значеннєвий різновид односкладних прислівникових речень становлять ті, що ґрунтуються на відприслівникових дериватах-предикатах і передають емоційно-психічний стан людини, зумовлений як негативними, так і позитивними емоціями. Основну частину їхнього складеного головного члена формують прислівники *погано, прикро, тяжко, важко, зле, образливо, боляче, гірко, кепсько, гидко, паскудно, гнітюче, неприємно, досадно, страшно, боязко, лячно, моторошно, сумно, смутно, тужно, печально, понуро, нудно, марудно, тоскно, самотньо, пустельно, порожньо, тісно, затісно, нестерпно, неспокійно, тривожно, бентежно, трепітно, соромно, ніяково, принизливо, незручно, незатишно*, напр.: *Нудно було в порожній хаті...* (М. Стельмах); *І привикла я, скучно мені буде* (М. Стельмах); *На душі в обох було тяжко* (М. Стельмах); «*Мені страшно*», – *скаржилася вона чоловікові* (М. Стельмах); *На душі так боляче* (М. Стельмах); *Неспокійно на душі, бентежно* (М. Стельмах); *Моторошно мені, чуєш* (М. Стельмах); *Бентежно стало: починається в нього нове життя* (М. Стельмах); *Боляче й лячно було* коли з-під залізних зубів, наче кров, бризнула стара тирса, як із живої теплої оселі ставало руйновище (М. Стельмах); *І як досадно, що таку любов дехто вважає пережитком чи сентиментами* (М. Стельмах); *Мені теж стало лячно: як же можна обійтись без дерев, без лісу, без підсніжника, без черешень, без криничок, без грибів, суниць?* (М. Стельмах); *Йому теж нелегко: так нахмарилось на душі, аж гримить* (М. Стельмах);

Основну частину складеного головного члена односкладних прислівникових речень, що характеризують стан людини, зумовлений позитивними емоціями, формують прислівники *весело, радісно, ясно, легко, легітно, безтурботно, смішно, прекрасно, любо, погідно, тепло, добре, мило, втішно, гарно, славно, легко, добре, спокійно, радісно, затишно, зручно, безпечно, приємно, вільно, просторо*, напр.: *Весело було дітям* (М. Стельмах); *Добре було тоді...* (М. Стельмах); *Хороше під грушею* (М. Стельмах); *При цих слова стало радісно й страшно водночас* (М. Стельмах); *Весело ж стало, бо знову в душі зажеврила надія* (М. Стельмах); *І так було мені від того славно і хороше, і дивно, і радісно мені, малому, в цьому світі...* (М. Стельмах); *Як гарно у тихому світі, аж чути, як земля дихає, – зітхаючи, говорила сама собі* (М. Стельмах).

Третю групу односкладних прислівникових речень, найменшу за кількістю значень, утворюють речення, що характеризують інтелектуальний стан людини. Основну частину складеного головного члена цих речень виражають прислівники, що корелюють з такими відприслівниковими дериватами-предикатами стану, як *інтересно, цікаво, незрозуміло,*

невідомо, ясно, неясно, чудно, дивно, незвично, сумнівно, байдуже, однаково, напр.: *Тепер мені ясно, як серед білого дня – важко звівся чоловік* (М. Стельмах); *Їм нічого про це невідомо* (М. Стельмах).

Отже, односкладне прислівникове речення – це речення зі складеним головним членом, утвореним із дієслівної зв'язки та основної частини, вираженої прислівником зі значенням внутрішнього та зовнішнього стану або співвідносним із ним компаративом чи суперлативом.

Залежно від семантики базових відприслівникових дериватів-предикатів стану односкладні прислівникові речення поділяються на два підкласи: речення із семантикою внутрішнього стану істоти та речення із семантикою зовнішнього стану.

Односкладні прислівникові речення із семантикою внутрішнього стану істоти розпадаються на три значеннєві різновиди: 1) речення із семантикою фізичного, фізіологічного стану істоти; 2) речення, що характеризують емоційно-психічний стан людини; 3) речення, що передають інтелектуальний стан людини.

Формально-синтаксична структура односкладних прислівникових речень зі значенням внутрішнього стану істоти, на відміну від речень із семантикою зовнішнього стану, крім складеного головного члена, вираженого прислівником, що передає фізичний, фізіологічний, емоційно-психічний та інтелектуальний стан людини, має керований другорядний член зі значенням суб'єкта, який виражають граматичні форми безприйменникового давального відмінка, родового відмінка з прийменником *для* та поєднання форм безприйменникового давального і місцевого з прийменниками *на, в*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – Київ : Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке / Е. М. Галкина-Федрук. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 332 с.
4. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Кавера Наталія Вікторівна ; Ін-т укр. мови НАН України. – Київ, 2007. – 206 с.
5. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української мови / М. У. Каранська. – Київ : Либідь, 1995. – 312 с.
6. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ : Вища шк., 1994. – 670 с.
7. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – Київ : Наук. думка, 1972. – 515 с.

Годз Оксана. Особенности синтаксической структуры односоставных наречных предложений со значением внутреннего состояния (на материале творчества М. Стельмаха)

В статье определены семантические и формально-дифференциальные признаки главного члена односоставных наречных предложений, охарактеризованы односоставные наречные предложения как особый тип предложений по морфологическим выражением главного члена, выделены основные смысловые разновидности наречных предложений с семантикой внутреннего состояния в украинском языке, выяснено семантическое наполнение наречной части их составного главного члена, установлены параметры

формально-синтаксической структуры односоставных наречных предложений со значением внутреннего состояния.

Ключевые слова: *односоставные наречные предложения, наречная часть составного главного члена, смысловые разновидности односоставных наречных предложений, предикаты внутреннего состояния, субъект внутреннего состояния.*

Oksana Godz. Features of syntactic structures to one-adverbial clauses with value of the internal state (based on the work of M. Stelmakh)

The thesis work justified adverbial type simple sentences as an independent morphological type, and study its formal syntactic and semantic-syntactic structure.

Determined correlation of the semantic types of state predicates with the respective types of adverbial predicative of the sentence, the conditions of the transposition of adverbs of different semantic groups in the position of a compound predicate simple sentences and composite main member of the one-piece offers.

Characterized by formal-syntactic categories that are the basis of formal-syntactic nature of the proposal, highlighted formal-syntactic categories of the predicate and the main one-member sentences, the essence of morphological classification of verbs and simple sentences, defined formal and semantic differential main principles of one-member sentences, the classification of these proposals depending on the morphological expression of the main predicate member.

The relations between the components of the semantic-syntactic structure of elementary sentences based on tntecnum derivatives-the state predicates, and formal-syntactic structure the adverbial one-piece offers.

A new interpretation of the formal-syntactic structure of one adverbial sentences, the essence of which is that it formally represented as syntactic correlates of the corresponding semantic types of state predicates, explicit attributive adverbs only some of the semantic groups and derived from them comparative and superlatives. Justified excretion beyond the predicative sphere simple sentences adverbial adverbs and adverbs of manner, the allocation of the valence band caused by components in semantic-syntactic and formal-syntactic structure of sentences. Investigated the adverbial content of the main constituent parts of the main member to one-adverbial sentences, set the parameters of syntactic structure and functional-semantic varieties of one adverbial sentences with the value of internal and external state.

Describe the transposition of adverbs and adverbial of comparatives and superlatives in formal syntactic position of the predicate simple sentence of, established morphological types to be adverbial in such sentences. Identified three functional-semantic types of the two-part adverbial sentences, represented by their syntactic structure.

Summarized observations of the formal-syntactic and semantic-syntactic structure the adverbial one-composite sentences.

Key words: *state predicates, otvaracie derivatives-the state predicates, the evaluation of the predicates, to one-adverbial sentences, the two-part adverbial sentences, the adverbial compound is the main part to one-sentences, the adverbial compound predicate, subject, subject's condition.*

Статтю подано до редколегії 01.05.2017

Інна Горобець
(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'38:821.161.2-3'06.09

ПОВТОР У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті на матеріалі художньої прози Михайла Стельмаха окреслено функції, ознаки й стилістичну роль повторів. Проаналізовано стилістичні фігури, утворені лексичними і синтаксичними повторами як особливі експресивні прийоми вираження тексту. Розглянуто особливості смислового навантаження різних видів повторів. Принагідно окреслено особливості повторення слів різного частининомовного статусу та залежність посилення вагомості в тексті повтору як синтаксичної фігури від кратності повторення мовних одиниць у синтагматичному ряду.

Ключові слова: *художнє мовлення, повтор, анафора, епіфора, анепіфора, ампліфікація, лінгвостилістика.*

Постановка проблеми. Явище повтору привертає увагу дослідників різних галузей знань. У традиційних функціонально-стилістичних студіях повтор досліджено досить різноаспектно: як засіб стилістичного опису мови, як стилеутворювальний засіб, як засіб творення тексту та структурної його організації, в аспекті структурно-семантичних та синтаксичних особливостей функціонування тексту. Низку досліджень присвячено вивченню деяких видів повтору, зокрема, дистантного, синонімічного, синтаксичного паралелізму тощо. Наявні евристичні підходи до його вивчення застосовні здебільшого в напрямках аналізу за мовним рівнем, на якому функціонує повтор, або за місцем повторюваної одиниці в структурі висловлення. З погляду лінгвостилістики повтор аналізують як засіб акцентуалізації, змістового зв'язку, специфіки текстотворення, авторської модальності та прагматичної настанови тексту.

У художніх текстах ця стилістична фігура виконує такі основні функції: композиційну (зв'язує частини тексту); емоційно-експресивну (підсилює й увиразнює певні компоненти або й усе висловлення загалом); асоціативно-образну (сприяє виділенню характерних ознак художнього образу); стилістичну (служує художнім засобом індивідуально-авторського освоєння дійсності).

Активізація повторень у мовленні, – зауважує І. Завальнюк, – є «свідченням стилістичного осмислення слова, намаганням автора тримати читача в процесі народження власних думок. Цей яскравий синтаксичний засіб своїм корінням також сягає розмовного мовлення і є не лише засобом виразності, а й новим елементом інформації в художньому контексті» [3, с. 45].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повтору в творах художньої літератури приділялося багато уваги. Значна кількість праць присвячена вивченню повтору в поезії (Ю. Зеленська [5], О. Коваль [6], О. Огринчук [8], В. Олексенко [9] та ін.). У художній прозі Т. Вільчинська розглядає функціонально-стилістичне навантаження повтору у творчому доробку Уласа Самчука [1], Н. Ладиняк досліджує повтор як домінуючий образний засіб орнаментальної прози Аркадія Любченка [7]. Однак ще недостатньо вивчено повтор у прозі Михайла Стельмаха, що й зумовлює **актуальність** теми дослідження.

Мета і завдання статті. Мета статті – дослідити різні види повтору на матеріалі художньої прози Михайла Стельмаха. Досягнення мети потребує вирішення таких **завдань**: з'ясувати специфіку використання лексичних і синтаксичних повторів, їхнє смислове навантаження та функції в прозових художніх текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз прозового доробку Михайла Стельмаха дає змогу стверджувати: поширеними фігурами, використаними в текстах творів письменника, є анафора, епіфора, анепіфора, ампліфікація.

Найактивніше автор використовує анафору як потужний засіб художнього увиразнення мови, посилення експресивних властивостей тексту. Суть анафори полягає в тому, що «слова, вирази чи синтаксичні конструкції повторюються на початку суміжних мовних одиниць» [2, с. 31]. Виносячи слова чи словосполучення, що повторюються, на початок речень чи предикативних частин складного речення, письменник наділяє їх функціями створення ритму й увиразнення змісту, актуалізує увагу читача. Є кілька різновидів анафор: *лексична* – повторення слів, напр.: **Навряд**, Михайлику, ой, **навряд**, хоча б душу привіз, і то було б добре, – зажурено поглянула у вікно (11, с. 464); *синтаксична* – повторення синтаксичних конструкцій, напр.: ... і тішилася тим цвітом, який вже ніколи не прикрасить **ні її хати, ні серця** (12, с. 8).

Словесні анафори, якими послуговується М. Стельмах, допомагають пов'язати окремі речення в більшу мовну єдність, досягти належного експресивного забарвлення: / – *А навіщо вони тобі?* / – **Читати.** / – **Читати?** – знизує вузькими плечима парубок, неначе я щось несусвітнє сказав, і вибирає з жмені соняшникового насіння одну гарбузову (11, с. 477); – **Збираєшся?** ... / – **Збираюсь.** І це також для твоєї користі: може, людиною, а не гадюкою станеш! (12, с. 12). Зокрема, дієслівні анафори, що найчастіше використовуються у фольклорних жанрах, надають творам М. Стельмаха відповідної стилізації, динамізму оповіді: **А ще я люблю**, як з лісу вигулькне хатина, заскриплять ворітця, побіжать стежки до саду і до пасічника. **І люблю**, коли березовий сік накрапає із жолобка... **Також люблю** напастися на лісове джерело і дивитись, як воно коловертнем викручується з глибини. **І люблю**, коли гриби, обнявшись, мов брати, збирають на свої шапки росу, **і люблю** восени по коліна ходити в листі, коли так гарно червоніє калина і пахнуть опеньки (11, с. 466).

Окрім того, словесні анафори можуть бути виражені службовими частинами мови і надавати прозовим текстам певних емоційно-смислових відтінків: *Побачивши, що робиться на подвір'ї майстра, він вилаявся і на нашії, і на чужій мові та й подався до батюшки зі скаргою на богохульство* (11, с. 460); *Незчувся Степан, як, пригнувшись, підлетів до воріт, як з розмаху ляснув грубою долонею по свіжому, примхливому, наче візерунок, рум'яню дукача* (6, с. 10); *Між вишняками раз і вдруге майнула її хустка – і вже нема ні жінки, ні її глибоких очей, ні дитяти з хмеликами кучерів* (11, с. 485).

Для художньої прози М. Стельмаха характерне використання синтаксичного паралелізму, що сприяє стилізації під фольклор: *Хоча я й дуже люблю ліс, але побоююсь його душі, вона, як розсердиться, то заведе тебе в такі нетрі, де людина не ходить, де сокира не гуляє...* (11, с. 466). У цьому реченні маємо синтаксичний повтор предикативних частин складного речення з однорідною супідрядністю.

Дослідниця І. Синиця в праці «Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту» зауважувала, що «повтор, крім того, що структурно організовує текст, є ще засобом актуалізації нових контекстних відтінків значення» [10, с. 57]. Підтвердження цього знаходимо в прозових художніх творах письменника: *Хмари йдуть на нас, громи*

обвалюються над нами, блискавки падають перед нами і за нами, а ми собі оремо та й оремо поле (11, с. 468). У цьому висловленні повтор синонімічних синтаксичних елементів слугує важливим засобом увиразнення й зв'язності тексту. При цьому семантика кожного наступного елемента поглиблюється, спостерігаємо конденсування авторської думки, підсилення емоційного сприйняття твору. Також автор створює ампліфікацію при повторюванні синонімічних, рідше – антонімічних, однорідних членів речення: *І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі...* (11, с. 451); *І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням* (11, с. 450).

Близькою за семантикою до анафори і водночас протилежною їй щодо синтаксичної будови є епіфора – фігура мови, що утворюється повтором певних мовних елементів у закінченнях суміжних речень чи предикативних частин складних речень. Наприклад: *Головне було – не на чому їхати, а щоб тільки їхати, коли ж гепнешся – не кривитися, а реготати з усіма* (11, с. 453); *Як не везе, то не везе* (11, с. 475). Як бачимо, автор використовує епіфору, виражену дієсловами, задля підсилення, увиразнення й виділення цих складників висловлення, які концентрують увагу читача на основній думці. До того ж, більшу категоричність виражає дієслово, яке повторюється вдруге. Пор.: *І чого всі жінки забувають, що хлопець є хлопцем?* (11, с. 454); *Ви ще почувете про мене і в селі, і поза селом!* (11, с. 456); *Незабаром ми вдвох ідемо до нас, і дядько смачно розповідає, які він має купити зошити: ні в кого не те, що в селі, а навіть у Літині й поза Літином не буде таких ні по красі, ні по силі* (11, с. 462).

Особливого смислового навантаження набуває контактний повтор: *Не заголосила стара Богданиха над своєю дитиною, не окропила її сльозами, а неждано, серед горем прибитих людей, тихо-тихо вивела великодню пісню, пісню далеких своїх років, яку співала ще дівчиною на велелюдному цвинтарі* (12, с. 7).

Синонімічні й антонімічні повтори у прозових творах М. Стельмаха виконують функції увиразнення змісту, вираження емоційного стану мовця, категоричності висловленого: *Та спом'янься і спам'ятайся нарешті, бо осьдечки зараз усе полетить у піч!* (11, с. 469); *І хоч не раз вона нарікала на свою мужицьку долю з її вічними супутниками – нестатками й злиднями, проте нічого так не любила, як землю* (11, с. 479); *Клята гонитва за багатством навчила їх не берегти ні себе, ні дітей своїх, ні худобу, ні слова, яке, де треба й не треба, хитрувало, скриводушиничало і прибіднювалось* (11, с. 471).

Посилення вагомості в тексті повтору як синтаксичної фігури зумовлено кратністю повторення мовних одиниць у синтагматичному ряду. Художньо вмотивованою в досліджуваних текстах постає різна кількість повторюваних елементів. Пор. повторення двох елементів словоформ-синтаксем: *Заєць! Заєць!* – кричить Петро і кидається бігти до крутояру (11, с. 467); *Ох, Василю, Василю, де тебе взяти..*, – тільки це й говорив зрідка Степан, звертаючись до друга, вірячи й не вірячи, що його вже нема... (12, с. 9); *Іди, іди від світла, бо не ти сюди масло приносив!* (12, с. 6); *Та скоріше, скоріше, гідро, від наших вікон, бо й у свої двері не втрапиш!* (12, с. 6); *Жаль, жаль*, – кажу статечно, беру листа і вже сторч головою так і влітаю в хату, щоб насамперед в очі впадали не ноги, а лист (11, с. 458); *Що, що, надзигльований?* – мов сіро-блакитнаві побризкані росою безсмертники, оживають старі очі (11, с. 451).

Зазначимо, що у разі, коли ж кратність нарастає (три і багаторазовий повтор), то найчастіше зростає й експресія повтору: «... всістись на свого самоката і – гайда, гайда, гайда на весь дух донизу!» (11, с. 453).

Аналіз художнього доробку М. Стельмаха дає підстави стверджувати, що, крім згаданих вище видів синтаксичного повтору, важливу роль в організації текстів митця відіграє також анепіфора – стилістична фігура, що поєднує в собі анафору та епіфору: повторення однакових елементів на початку і в кінці декількох паралельних відрізків висловлення з різною серединою [2, с. 232]. Наприклад: *Золоті, внучку, золоті* (11, с. 451); *Чого? Ти не знаєш чого?! – задихався від образи й злости* (12, с. 11).

Не викликає сумніву той факт, що цілісність тексту і його частин зумовлені ідентифікаційною функцією детермінанта, який, поєднуючи речення, усуває розрив семантичних зв'язків між дистантно розташованими елементами. Т. Жук наголошує на тому, що дистантний синтаксичний повтор охоплює весь текст, об'єднуючи великі його фрагменти, виконує текстотвірну функцію, забезпечує зв'язок з провідною темою твору, а лексичний повтор сприяє виділенню окремої ізольованої частини тексту [3, с. 11].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, в системі стилістичних домінант, наявних у прозі М. Стельмаха, особливе місце належить повтору. Завдяки обраному типові розташування слів митець досягає створення неповторного колориту оповіді, потрібного для реалізації ідейно-тематичного та художньо-образного задуму. Повтор синтаксем виконує функції, подібні до лексичного повтору, – посилення, виділення стрижневих компонентів змісту, зв'язності окремих частин речення і частин тексту. Контактний, дистантний та кільцевий повтори набувають змістової значущості як засоби семантичного зближення початку і кінця оповіді.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в цілісному дослідженні всіх видів повтору, які властиві художньому доробку Михайла Стельмаха.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільчинська Т. Функціонально-стилістичне навантаження повтору у творчому доробку Уласа Самчука / Т. Вільчинська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Вип. 38. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 99–102.
2. Голянич М. І. Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів / [Голянич М. І., Іванишин Н. Я., Ріжко Р. Л., Стефурак Р. І.] / За ред. М. І. Голянич. – Івано-Франківськ : Сімік, 2012. – 392 с.
3. Жук Т. В. Лексичний та синтаксичний повтор в українській народній творчості (на матеріалі українських народних казок) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Жук ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2005. – 20 с.
4. Завальнюк І. Я. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха / І. Я. Завальнюк // Українська мова – 2012. – № 3. – С. 39–47.
5. Зеленська Ю. Стилістичні фігури із повтором у сучасному поетичному мовленні / Ю. Зеленська // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць.– 2009. – Вип 19. – С. 180–182.
6. Коваль О. Роль повтору в поетичній мові “неокласиків” О. Коваль : [Електронний ресурс] // Культура народів Причорномор'я, 2012. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/108199/31-Koval.pdf>
7. Ладияк Н. Повтор як домінуючий образний засіб орнаментальної прози Аркадія Любченка / Н. Ладияк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки / [редкол.: Л. М. Марчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2011. – Вип. 29. – Ч. 1. – С. 44–46.

8. Огринчук О. Стилiстично-виражальнi особливостi дiєслiвних повторiв в iндивiдуально-авторськiй мовi (на матерiалi вiршових текстiв М. Бажана та I. Драча) / О. Огринчук // Науковий вiсник мiжнародного гуманiтарного унiверситету. Сер.: фiлологiя. – 2015. – № 15. – С. 54–56.

9. Олексенко В. Повтор у поетичному мовленнi Л. Костенко i В. Симоненка / В. Олексенко : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/1943/1/>

10. Синиця I. А. Лексичний повтор як засiб реалiзацiї семантичної зв'язностi тексту / I. А. Синиця // Мовознавство. – 1994. – № 2/3. – С. 56–60.

11. Стельмах М. Гуси-лебедi летять / М. Стельмах // Вибранi твори. – Киiв : Сакцент Плюс, 2005. – 736 с.

12. Стельмах М. П. Кров людська – не водиця : [роман] / М. П. Стельмах. – Киiв : Днiпро, 1986. – 348 с.

Горобець И. Повтор в художественной прозе Михаила Стельмаха

В статье на материале художественной прозы Михаила Стельмаха очерчены функции, признаки и стилистическая роль повторов. Проанализированы стилистические фигуры, образованные лексическими и синтаксическими повторами как особые экспрессивные приемы выразительности текста. Рассмотрены особенности смысловой нагрузки различных видов повторов. Попутно обозначены особенности повторения слов различных частей речи и зависимость усиления значимости в тексте повтора как синтаксической фигуры от кратности повторения языковых единиц в синтагматическом ряду.

Ключевые слова: художественная речь, повтор, анафора, эпифора, анэпифора, амплификация, лингвостилистика.

Horobets I. Repetition in the prose fiction of Mykhailo Stelmakh

In the article on a stuff of art prose of Mykhailo Stelmakh functions, signs and a stylistic role of repetitions are designated. The phenomenon of repetition draws attention of explorers of various fields of knowledge. In traditional functional-stylistic studios repetition is investigated in different aspects: as means of the stylistic description of language, as means of building of style, as means of building of the text and its structural organisation, in aspect of structural-semantic and syntactic features of functioning of the text. A number of researches are devoted studying of some kinds of repetition, in particular, distant, synonymic, syntactic parallelism and so forth. From the point of view of linguastylistics repetition communications analyze as means of ascent, substantial, specificity of textbuilding, an author's modality and pragmatistical installation of the text. The stylistic figures formed by lexical and syntactic repetitions as the special expressional receptions of expressiveness of the text are analysed. Features of a semantic load of various kinds of repetitions are considered. Features of repetition of words different parts of speech and dependence of intensifying of the importance in the repetition text as syntactic figure from frequency rate of repetition of language units in syntagmatic series are in passing designated.

In fiction products a lot of attention was given to repetition, however is still insufficiently studied repetition in Mykhailo Stelmakh's prose, as causes an urgency of a theme of research.

Article purpose – to investigate various kinds of repetition on a stuff of art prose of Mykhailo Stelmakh. Achievement of the purpose demands the decision of following problems: to find out specificity of use of lexical and syntactic repetitions, their semantic load and functions in prosaic art texts.

Research conclusions: in system of the stylistic majorants which are available in prose of Mykhailo Stelmakh, the special place belongs to repetition. Thanks to the chosen phylum of a locating of words the artist reaches buildings of unique colour of the narration necessary for realisation of an ideologically thematic and is art shaped plan. Repetition of syntactic constructions carries out the functions similar to lexical repetition – intensifying, allocation of pivotal components of the maintenance, connectivity of separate parts of the offer and text parts. Contact, distant and ring repetitions get the semantic importance as means of semantic rapprochement of the beginning and the narration end. Prospect of the further scientific researches it is seen in complete research of all kinds of the repetition inherent in art creativity of Mykhailo Stelmakh.

Key words: art speech (literal speech), repetition, amplification, linguastylistic.

Стаття подана до редакції 27.04.2017

*Інна Гороф'янюк
(м. Вінниця)*

УДК 811.161.2'367.623.92:821.161.2'06.09

ВІДНОСНО-ЯКІСНІ ПРИКМЕТНИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті проаналізовано функціонування відносно-якісних прикметників як твірної основи епітетів у прозових текстах М. Стельмаха. Виділено 8 моделей утворення відносно-якісних прикметників відповідно до набутого ними метафоричного значення: відносно-якісні прикметники зі значенням кольору, блиску, звуку, запаху, м'якості, нерухомості, важкості та з оцінним значенням. За ступенем перехідності в системі семантичних груп прикметників усі відносно-якісні прикметники скласифіковано на 2 розряди: власне відносно-якісні та контекстуальні відносно-якісні прикметники, які різняться семантико-граматичними особливостями.

Ключові слова: прикметник, відносно-якісні прикметники, текст, епітет, М. Стельмах.

Естетична природа слова та його перетворення в досконалі тропи – запорука майстерного художнього ословлення дійсності письменником. Пізнання механізму цієї трансформації слова потребує розкриття його формальних засад.

Постановка проблеми. У сучасній українській мові одним із продуктивних способів збагачення семантики та розширення функційних можливостей прикметника є перехід відносних прикметників у якісні. У більшості відносних прикметників існує дійсна або потенційна можливість вираження тієї чи тієї оцінки. Така можливість якісної характеристики предмета за сприятливих умов може розвинути в самостійне значення. Основною умовою розвитку якісного значення у відносному прикметнику є його метафоричне вживання. Причину розвитку переносних метафоричних значень

В. Виноградов вбачав у тому, що «у всіх відносних прикметниках закладений відтінок якості, який часто розкривається і розвивається в серію самостійних значень» [1, с. 84].

Мета і завдання статті. Відносно-якісні прикметники в художньому тексті виступають у ролі метафоричних епітетів. Отож, метою розвідки є простежити, яку участь беруть відносно-якісні прикметники у творенні епітетів у класичній українській художній літературі, з'ясувати особливості їхнього функціонування в прозових текстах Михайла Стельмаха.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова творів М. Стельмаха привертала дослідників лексикології (М. Ф. Бойко, П. Ю. Гриценка, С. Я. Єрмоленко, А. О. Пікалова), діалектології (Т. Ткаченко), фразеології (Л. Г. Авксентьев, В. М. Топтун), синтаксису (Л. С. Козловська, С. М. Магрич, Є. І. Павленко), натомість морфологічний лад художніх текстів письменника до сьогодні залишається мало вивченим, докл. див.: [5]. Це посилює актуальність нашої розвідки.

Джерельну базу дослідження формують епічні тексти М. Стельмаха: «Чотири броди», «Дума про тебе», «Кров людська – не водиця», «Гуси-лебеді летять...», «Щедрий вечір», з яких методом суцільної вибірки було вилучено 217 синтаксичних конструкцій із відносно-якісними прикметниками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз зібраного матеріалу дав змогу виділити 8 моделей утворення відносно-якісних прикметників відповідно до набутого ними метафоричного значення.

1. Відносно-якісні прикметники зі значеннями кольору є найуживанішими (48 %). Зі значенням кольору переходить у розряд якісних низка відносних прикметників з назвою металу в основі: *золотий, срібний, сталевий* та ін. Відносні прикметники такого типу мають значення «зроблений із золота, срібла, сталі тощо». При переході в розряд якісних вони набувають значення «кольору золота, срібла, сталі; схожий на золото, срібло, сталь кольором». Наприклад: ... *Уся лісникова обора була наповнена дорідною худобою, на білій шерсті якої мало не подзвонювали золоті латки* (4, с. 301). ... *Але в цей час чоботом чіпляється за кореневище й падає на червоно ліз, на срібні котики* (4, с. 45). *Снігурський інтуїтивно відчув, що його підозрюють, і нахилив до пані Пасикевич свою передчасну сталеву сивину...* (1, с. 297).

Цим прикметникам властива широка лексична сполучуваність, що свідчить про значне виявлення абстрактного елемента в значенні відносного прикметника. Це підтверджує його здатність поєднуватися з якісним прикметником у межах складного прикметника на позначення відтінку кольору, наприклад: *На заході передвечір'я одягається в зеленово-золоті ризи...* (4, с. 309). – *Старець усюди має даяння, – проткнув колючим поглядом сіро-свинцевих очей жінку...* (4, с. 513).

Чимало якісних прикметників утворено від відносних з назвою дорогоцінного каміння в основі, наприклад, *янтарний*. Цей прикметник означає, що певний предмет схожий кольором на янтар: – *І трохи меду. Сам варив із щільників, – подав батько чарку янтарного питва* (1, с. 34).

Найбільша кількість прикметників, що означають колір, має в основі назви рослин, квітів, ягід: *барвінковий, буряковий, волошковий, вишневий, горіховий, житній, пшеничний, тютюновий, малиновий, шафранистий* тощо. Велика кількість таких прикметників дає можливість передавати дуже тонкі, мало вловимі відтінки одного кольору, наприклад: *І ввійде він у чиясь оселю сонячним ранком, а фіалкові очі заграють доброю довірою* (4,

с. 161). ... *А далечінь аж грає чистим барвінковим небом* (4, с. 336). *Ніхто без подиву не міг глянути на ті волошкові очі, що так незвично зоріли на смаглявім виду...* (1, с. 13). – *Дядьку Мироне, я прийшла до вас на вечерю, – журно посміхається вишневими устами...* (4, с. 30). *А як славно під ними підіймались і вихрили пшеничні коси Мирослави!* (4, с. 190). *Отак і почався у школі перший день сільського вчителя Данила Бондаренка... хлопця з підкучерявленим житнім чубом* (4, с. 76). ... *А з її хитрих горіхових очей от-от капне весела олія* (5, с. 642).

Зрідка М. Стельмах послуговується метафоричними епітетами на позначення кольору, в основі яких лежать назви різних речовин, матеріалів, фізичних явищ: *Ось срібна монетка впала не в мисочку, а на землю, і полохань потягнувся до неї іржавою рукою...* (4, с. 103). ...*Водночас тріпнули вогнистими чубами горбоносі, міцнотілі, мов з міді вилиті, близнюки* (4, с. 293) ... *На пригнутих плечах її зашелестіла хвиля осіннього волосся* (4, с. 179) ... *Біля свіжого обкорованого вориння пасічник зупиняється, а під його кущатими бровами одразу ясніють імлісті очі* (4, с. 346).

У художніх текстах ці прикметники забезпечують точність, виразність образу.

2. У якісні переходять відносні прикметники, у значенні яких є вказівка на блиск, як-от: *діамантовий, срібний, місячний, вогнистий*. М. Стельмах уживає ці прикметники в умовах нових, не звичних для прямого значення слова лексичних зв'язків, а саме: *На ній двома золотими жолудцями лежали сережки і тримали в собі заковані діамантові сльози* (1, с. 25) ... *На її напрочуд білому виді виділялися чорні вогнисті очі...* (1, с. 120). *А тепер і тіні загубили срібний повів...* (4, с. 256). *Данилові здалося, що він уже давно-давно знає Мирославу, її місячні коси...* (4, с. 155).

3. Для деяких із зафіксованих прикметників характерними є не лише значення кольору та блиску, але й значення звуку. У М. Стельмаха цю роль виконує найчастіше прикметник *срібний*, який у певному контексті набуває значення «дзвінкий, мелодійний», як-от: – *Крийок-крок, крийок-крок! – знову подав голос погонич, а з глибини болота ледь-ледь долинула срібна сурма журавля* (4, с. 33). *Тоді на прогнутих плесах починають світити вимоїни і прокидаються льодоколи – поведуть своїми срібними смичками, і вже тільки прислухайся...* (4, с. 43).

Для передачі звукових образів письменник послуговується й іншими прикметниками, як-от: – *Не спиться, сину? – обізвався глухий, із тютюновим хрипом і з задавленою простудою голос* (4, с. 197). ... *Несе їм і радість, і турботу, і оксамитний голос, що не тільки «Люлі, люлі» чи «Журавку» виводить* (4, с. 469).

4. У відносних прикметниках можуть виділятися й інші ознаки, серед них такі фізичні, як запах, наприклад, *медвяний*: ... *А тепер водно зійшлися настої прив'ялого соку дерев і кадіння укропу, яблуневого пахлля і медвяний повів тютюнових папуш...* (3, с. 33).

Варто зазначити, що М. Стельмах порівняно рідко вдається до відтворення одоративних образів, а тому і відносно-якісних прикметників зі значенням запаху у творах письменника мало.

5. Відносні прикметники можуть набувати якісного значення м'якості. Це явище ми можемо спостерігати на прикладі означення *шовковий*, яким активно користується М. Стельмах для створення бажаного художнього ефекту: – *Хіба вам тут мало трави? – Дядькові Михайлові шовкової треба під боки...* (4, с. 379). ... *Кладе руку на шовкові кучері Миколки...* (4, с. 327). ...*Тоді навіть на свої оксамитні губи назбируєш злість* (2, с. 532).

6. Для передачі значення нерухомості письменник використовує відносно-якісні прикметники *камінний* та *дерев'яний*: *Сміх у нього тепер став якимсь **дерев'яним** і несподівано обривався* (4, с. 506). ... *Крамник Анань, який мав **камінне обличчя** і гнучкі, мов ящірки, думки* (1, с. 197).

Характерним для художньої мови М. Стельмаха є така риса: з метою передачі ознаки нерухомості письменник послуговується на рівні з прикметниками дієприкметниками доконаного виду, як-от: *Він... ступив крок уперед і чужим, **одерев'янілим голосом** прохромив йому груди: «Даниле, ти заарештований»* (4, с. 204). ... *А в **скостенілих очах** проклюнулися колючі іскорки* (4, с. 251).

7. Багатозначний прикметник *камінний* широко використовує М. Стельмах для створення метафоричних епітетів зі значенням важкості. Наприклад: *Ох як **тяжко**, наче вони стали **камінними**, підводив у благанні вії на свого гостя і ката...* (4, с. 317). *Знову ж таки бісів Безбородько навчив його **цінувати** і **видирати** ці **камінні сльози**...* (4, с. 84).

Отож, у різному контексті те саме слово може мати різні, інколи далекі одне від одного значення. Зокрема, відносний прикметник *камінний* зі значенням «зроблений із каміння»; «той, що має відношення до каміння», ужитий переносно, може вказувати на непорушність. У цьому випадку він стоїть в одному ряду з прикметниками *дерев'яний, скляний*, для яких нерухомість також є характерною ознакою. Тісно пов'язане з властивістю непорушності й інше значення прикметника *камінний* – «важкий», що продемонстрував у власних художніх текстах М. Стельмах.

Отже, з багатьох ознак, закладених у відносному прикметнику, при його переході в розряд якісних щоразу виділяється якась одна стрижнева ознака, залежно від іменника, з яким він пов'язаний у контексті.

8. У творах письменника відносний прикметник *золотий*, пряме значення якого «такий, що має відношення до золота», в окремих випадках набуває оцінного якісного значення «дуже цінний», наприклад: *Її тепер і **золотим калачем** не затягнеш до лісу* (4, с. 324).

До того ж, у художніх творах М. Стельмаха прикметник *золотий* активно розвиває й інше оцінне значення – «який дає людям радість, щастя; прекрасний»: *Якби йому хто навечно подарував спокій у цьому світі, то він дав би обітницю жити лише біля **золотої бджоли**...* (4, с. 284). ***Золоте Відродження** змалювало людству мадонн* (4, с. 8).

Аналізуючи семантико-стилістичне навантаження прикметника *золотий* у творах М. Стельмаха, ми виявили переважання прямих асоціацій із кольором золота, а не позначення оцінного й загального позитивного змісту. Наприклад, ми вилучили 59 синтаксичних конструкцій з аналізованим прикметником, з-поміж яких 41 позначає колір і лише 11 має оцінне значення. Такі результати дослідження дозволяють нам заперечити твердження Л. Пустовіт, яка відзначає переважання загального позитивного та емоційно-оцінного змісту в метафоричному вживанні прикметника *золотий* [4, с. 8].

З оцінним значенням М. Стельмах активно вживає інші відносні прикметники: ***Язык діамантовий**, тільки слова – жабуруннтя, – спокійно обізвався маломовний дядько Стратон* (5, с. 705). *Цар, собі мислю, царював би в своєму **кришталевому палаці**, а більшовики землю б людям нарізали* (3, с. 44). *Та збайдужілим, примерзлим серцям головне не суть людяності, а **криклива цифра*** (4, с. 206).

Розглянуті різновиди значень, яких набувають відносні прикметники, трансформуючись у якісні, не вичерпують усього потенціалу метафоричних епітетів

М. Стельмаха. Решту відносно-якісних прикметників розглядатимемо, урахувуючи об'єкт зображення.

Зокрема, змальовуючи людину, а саме її емоційний стан, письменник активно послуговується прикметником *шовковий*: *До вас вона шовковою прийде, їй-бо* (1, с. 21).

Цікавий відносно-якісний прикметник уживає М. Стельмах, щоб змалювати міцні нерви персонажа: *Старий хоч і мав мотуз'яні нерви, але все одно хрести давали знати про тих, що лежали під ними* (1, с. 15).

Зображуючи риси зовнішності персонажів, окрім вищезгаданих, письменник використовує різні відносно-якісні прикметники, а саме: ... *Вклоняється жінці то й несе у поля тополиний стан...*(1, с. 134). *Моя дівчина ще десь із молочними зубами ходить* (1, с. 132). *І везе воно з собою дорожній металевий посуд, металеві очі, ловецькі рушниці...* (1, с. 285).

У творах М. Стельмаха фіксуємо низку відносно-якісних прикметників, які є означеннями до абстрактних іменників. Наприклад: ... *У місячній оманливій повені, в полиновій журбі стоять його хліба...* (1, с. 270). *І чи зрозуміють це ті, що вже не знатимуть полотна і полинового смутку давнини?* (4, с. 8). Прикметник *полиновий* увиразнює поняття «журба», «смуток», підкреслюючи їхню гіркоту.

На позначення якісної характеристики певного проміжку часу письменник використовує найрізноманітніші відносні прикметники, а саме: *Про що йому думалось у цю туманну годину свого життя?* (2, с. 544). *Та цього року ми... відхопили перше місце, премію і переживаємо медовий місяць* (1, с. 149). *Магазанику вже й рибу ловити розхотілось: ніде тепер від пекельного часу не подінешся* (4, с. 428).

Але найуживанішим прикметником цієї групи є *трагедійний* у значенні «тяжкий»: *...Подумав не так про себе, як про людські трагедії трагедійного року* (1, с. 205). *Правда, була й тут своя трагедійна хвилинка, коли здригнувся правий фланг, що входив у діброву* (1, с. 226). Цей прикметник уживає письменник і як означення до іменника *слово*: *Він розгорнув їх і з жаждою, як, здається, ніколи, припав до трагедійного й героїчного слова* (4, с. 214). Узагалі з цим іменником М. Стельмах уживає такі метафоричні епітети, як-от: ... *А зв'язківець передавав на спостережний пункт зовсім мирні слова: «Привезли огірочки!»* (1, с. 229), ... *І чари сердечного слова війнули над її печаллю...*(1, с. 26). *А перед очима розпливались туманні слова, що ховали од мене великі таємниці* (2, с. 517).

Отже, метафоричне значення відносного прикметника передає нерозчленоване уявлення, у якому поєднано ознаки різних предметів. Крім того, воно характеризується образністю, наявністю оцінного елемента. Відносним прикметникам, що функціонують у художніх творах, властива як образність твірної іменника, так і чітка настанова на характеристику, а не на номінацію, емоційність переносного значення. Набуття ними вторинних метафоричних значень передбачає відшарування від загальної кількості ознак, що становлять обсяг твірної основи, конкретно-чуттєвих і абстрактних ознак. Можуть виникати однопланові асоціації, відображені у 8 вище перерахованих значеннях, або комплексні – одразу за кількома ознаками. Наприклад, у текстах М. Стельмаха зафіксована така конструкція: *«Ти часом не Ярина Гримич? Правда, Ярина?» – посміхається, а з смолистих брів аж скапують іскорки промінців* (4, с. 351). Прикметник *смолистий* репрезентує в цьому контексті 3 метафоричних значення: «темний», «блискучий» та «густий». Загалом, кількість переносних значень залежить від семантичного потенціалу твірних іменників (докладніше про метафори-синестезії у творах М. Стельмаха див.: [3]).

Аналіз функціонування відносно-якісних прикметників у художньому дискурсі М. Стельмаха засвідчує доцільність класифікації аналізованих прикметників на власне відносно-якісні та контекстуальні відносні прикметники.

Невелика кількість уживаних письменником прикметників є власне відносно-якісними, у яких процес семантичних перетворень завершився. Наприклад: *Данило потягнувся до книжечки і враз блискавичним рухом обома руками перехопив горло поліцая...* (4, с. 400), *І кому яке діло, як він замість романтичних вершин звалився в смердючу яму* (3, с. 57).

Ці прикметники можуть утворювати ступені порівняння, поєднуватися з кількісно-означальними прислівниками, утворювати прислівники на *-о*, ставати твірними основами іменників з абстрактним значенням, а також вступати в антонімічні та синонімічні відношення.

Усі ці властивості не характерні для контекстуальних відносно-якісних прикметників, у яких якісна ознака виявляється лише в певних синтагматичних зв'язках. Залежно від них, такі прикметники будуть або відносними, або якісними. Наприклад: *Він похмуро вийшов з оселі, за нею мружилась од сонця розімліла річка, на якій кожна очеретинка була охоплена срібним перснем* (1, с. 203). *До старого звідусіль потяглися золоті сережки одволоженого колоса...* (4, с. 198).

Як бачимо, відносні прикметники в цих реченнях сполучаються із іменниками такого семантичного ряду, коли прикметник зберігає своє пряме номінативне значення: *срібний перстень, золоті сережки*. Але саме в контексті зазначені прикметники набувають якісного значення. Таких конструкцій у М. Стельмаха порівняно небагато, значно частіше трапляються речення, у яких якісне значення відносного прикметника виявляється в поєднанні прикметника з іменниками різних семантичних рядів, як-от: *Одного вечора, коли саме зацвіли сади, зірвався шалений вітер, і вишневий цвіт, накупаний місячним мерехом, закружляв навколо них* (4, с. 437), *Колигнувся – торк-торк – поплавок і нагло, обриваючи щось біля серця, зник у вишневій воді* (4, с. 425), *А тим часом, оминувши цетинників, Магазаник зупиняється перед Оленою і хтивим поглядом ловить її темно-вишневі підкаскані губи, які, напевне, добре знають смак поцілунків* (4, с. 100). У першому реченні прикметник вишневий сполучається із традиційним для нього іменником *цвіт*, а тому зберігає відносне значення. А в решті речень цей прикметник вступає в нові лексичні зв'язки та набуває вторинного якісного значення кольору.

У художніх творах М. Стельмаха окремі прикметники набувають суто індивідуально-авторських значень, які не фіксують у словнику. Кваліфікуємо їх як відносно-якісні прикметники з оказіонально-конотативним значенням. Хоча В. Виноградов і зазначає, що «образна система літературного твору або навіть творчості письменника загалом уявляється лінгвістичною стилістикою художньої літератури як система взаємозв'язаних і взаємозумовлених структурно-семантичних засобів індивідуального виразу» [2, с. 91], проте можливості індивідуального сприйняття слова не можуть бути безмежними, і метафоричний епітет має бути зрозумілим не лише мовцеві, а й тому, хто його сприймає. У художньому дискурсі М. Стельмаха засвідчені такі випадки творення оказіонально-конотативного значення прикметника: *Кундрик, як думається, це із тієї кендюшної породи, яка все хоче взяти від життя, але нічого не дати життю* (4, с. 292), ... *Дівчина, яка хоч невідомо чого побоювалась професії Ступача, та не страхалась його візантійських очей*. (4, с. 91).

Зазначені прикметники письменник уживає лише один раз, але в художньому дискурсі М. Стельмаха фіксуємо й сталі авторські епітети. Так, у романі «Чотири броди» 11 разів ужито словосполучення *калиновий вітер*, автор пояснює його okazіонально-конотативне значення при першому вживанні: *Як гарно: калиновий вітер у світі – вітер добра, краси, надій...* (4, с. 172).

Надалі письменник послуговується цим виразом без пояснень: *Ти зараз така, наче з калинового вітру вийшла* (4, с. 416). *Прокинешся від них – та й згадуєш і свої поля, і татарський брід, і калиновий вітер* (4, с. 416).

Отже, функціонування відносно-якісних прикметників у творах М. Стельмаха забезпечує метафоричну характеристику предметам і явищам, виражених іменниками, а також є виявом індивідуальної майстерності письменника.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Дослідження функціонування відносно-якісних прикметників у творах М. Стельмаха дає підстави висновкувати: перехід відносних прикметників у розряд якісних відбувається на ґрунті переносного вживання, метафоризації відносного прикметника, у якого потенційна можливість вираження певної оцінки розвивається в самостійне якісне значення при поєднанні з іменником іншого лексичного ряду. Але, крім здатності відносного прикметника вступати в нові лексичні зв'язки, трансформація цього розряду прикметників у якісні залежить ще від семантичного потенціалу твірного іменника. Що більше якісних сем формує лексичне значення твірного іменника, то більше якісних значень може розвинути похідний від нього відносний прикметник.

За ступенем перехідності в системі семантичних груп прикметників усі відносно-якісні прикметники класифіковано на 2 розряди: власне відносно-якісні та контекстуальні відносно-якісні прикметники, які різняться семантико-граматичними особливостями.

Виділено 8 моделей утворення відносно-якісних прикметників відповідно до набутого ними метафоричного значення: відносно-якісні прикметники зі значенням кольору, блиску, звуку, запаху, м'якості, нерухомості, важкості та з оцінним значенням. Найбагатшою лексично виявилася модель зі значенням кольору. Цього якісного значення набувають відносні прикметники, в основі яких-назви металів, каміння, рослин, речовин, матеріалів та фізичних явищ.

Під час трансформації відносного прикметника у якісний з багатьох ознак, закладених у ньому, найчастіше виділяється якась одна – стрижнева. У такому разі виникають однопланові асоціації, відображені у 8 вищезазначених значеннях. Рідше виникають комплексні асоціації – одразу за кількома ознаками.

Своєрідним способом вираження індивідуального стилю М. Стельмаха є вживання ним у ролі метафоричного епітета відносно-якісних прикметників з okazіонально-конотативним значенням.

Отже, відносно-якісні прикметники в художньому дискурсі М. Стельмаха дають метафоричну характеристику описуваним явищам і предметам, а також є яскравим виявом індивідуального стилю письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – Москва : Гослитиздат, 1959. – 656 с.
2. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – Москва : Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.

3. Гороф'янюк І. В. Поетизація доквілля у прозі Михайла Стельмаха / І. В. Гороф'янюк // Культура слова. – 2012. – Вип. 75. – С. 78–82.

4. Пустовит Л. Е. Лексико-семантическая структура метафоры (на материале украинской советской поэзии) : автореф. на соиск. учен. степени канд. филол. наук / Л. Е. Пустовит. – Киев, 1979. – 26 с.

5. Співець правди, добра і краси : До 100-річчя від дня народження Михайла Панасовича Стельмаха : бібліогр. покажч. / уклад. О. В. Мартинова, О. А. Горбань, відп. за вип. В. О. Герасимова; ДВНЗ «Запорізький національний університет» МОНмолодьспорт. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – 20 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Стельмах М. Дума про тебе / Михайло Стельмах. – Київ : «Дніпро», 1976. – 352 с.

2. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять... / М. П. Стельмах. Твори в 6-ти томах. – Київ : «Дніпро», 1973. – Т. IV. – С. 443–578.

3. Стельмах М. П. Кров людська – не водиця / М. П. Стельмах. – Київ : «Дніпро», 1970. – 276 с.

4. Стельмах М. П. Чотири броди / М. П. Стельмах. – Київ : «Рад. письменник», 1979. – 527 с.

5. Стельмах М. П. Щедрий вечір / М. П. Стельмах. Твори в 6-ти томах. – Київ : «Дніпро», 1973. – Т. IV. – С. 579–726.

Гороф'янюк І. Относительно-качественные прилагательные в художественном дискурсе Михаила Стельмаха

В статье проанализировано функционирование относительно-качественных прилагательных как основы образования эпитетов в прозаических текстах М. Стельмаха. Выделено 8 моделей образования относительно-качественных прилагательных в соответствии с приобретенного ими метафорического значения: относительно-качественные прилагательные со значением цвета, блеска, звука, запаха, мягкости, недвижимости, тяжести и с оценочным значением. По степени переходности в системе семантических групп прилагательных все относительно-качественные прилагательные классифицировано на 2 разряда: собственно относительно-качественные и контекстуальные относительно-качественные прилагательные, которые различаются семантико-грамматическими особенностями.

Ключевые слова: *прилагательное, относительно-качественные прилагательные, текст, эпитет, М. Стельмах.*

Horofyanyuk I. Relative qualitative adjectives in Mykhailo Stelmakh's prose discourse

In the modern Ukrainian language the transition of relative adjectives to qualitative ones is one of productive ways of semantic enrichment and expansion of adjective's functional capabilities. In a fiction text relatively qualitative adjectives are used as metaphorical epithets. So the aim of the research is to review how relatively qualitative adjectives participate in creating epithets in the Ukrainian classical literature, find out the peculiarities of their functioning in Mykhailo Stelmakh's prose texts.

The source base of the research is formed with 5 Mykhailo Stelmakh's prose texts: "Four Ways", "Thought of You", "Blood is Thicker than Water," "Geese-Swans Flying ...", "Christmas Eve" from which 217 syntactic constructions with relatively qualitative adjectives have been chosen by sampling method.

The transition of relative adjectives in the category of qualitative takes place on the grounds of their figurative use, the relative adjective metaphor, which has the potential expression of some

assessment in developing quality value when combined with another noun lexical series. A relative adjective has the ability to enter into new lexical relations, but transformation of relative adjectives into qualitative ones also depends on the capacity of a word-building noun. The more qualitative sememes form lexical meaning of a word-building noun, the more qualitative lexical meanings can be developed by derivative relative adjective.

8 models creation of relatively-qualitative adjectives according to their acquired metaphorical lexical meanings have been defined: relatively qualitative adjectives with the meaning of color, brightness, sound, smell, soft, static, weight and evaluative characteristic. The most frequent lexical model from this range is the color characteristic. This qualitative features is observed in relative adjectives, derived from names of metals, stones, plants, substances, materials and physical phenomena.

According to the degree of transition in the system of semantic adjectives groups, all relatively qualitative adjectives have been classified into 2 categories: self relatively qualitative adjectives and contextual relatively qualitative adjectives, which differ in semantic and grammatical features.

A peculiar way of expressing M. Stelmakh's individual style is using relatively qualitative adjectives with occasional connotative lexical meaning such as metaphorical epithet.

Key words: *transition, relative adjective, qualitative adjective, relatively-qualitative adjectives, lexical meaning, metaphorical epithet, Mykhailo Stelmach.*

Статтю подано до редколегії 23.05.2017

Інна Завальнюк
(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'367

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ СТИЛІЗАЦІЇ РОЗМОВНОСТІ В МОВОТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті окреслено обсяг понять лінгвостилістичної категорії розмовності та стилізації розмовності в художній мові. Схарактеризовано специфіку стилізації розмовності в прозових творах Михайла Стельмаха за допомогою розмовних елементів синтаксичного рівня. З'ясовано особливості структурування авторських полілогів й окреслено їхню лексико-синтаксичну специфіку. Проаналізовано марковані колоритом розмовності головні й другорядні члени речення, визначено їхню стилістичну спроможність і способи морфологічного вираження. Описано синтаксичні засоби стилізації розмовності на реченнєвому рівні: своєрідний вияв явища вставності в структурі простого ускладненого речення, особливості нанизування інтонаційно ускладнених речень, специфічне нагнітання сполучникових засобів для уодноманітнення й орозмовлення викладу.

Ключові слова: *розмовність, стилізація розмовності, розмовний колорит, синтаксичний засіб, член речення, конструкція розмовного синтаксису, авторська інтенція, мовотворчість Михайла Стельмаха.*

Постановка проблеми. Категорія розмовності як своєрідне стильове явище загальнонародної мови найчастіше втілюється в усній її формі. «Розмовність підтримується у побутово-ужитковій сфері, повсякденно-побутовій культурі та координується повсякденно-практичною мовною свідомістю, вона засоційована з неофіційністю, буденністю, конкретністю ситуативних стереотипів, наповнених лексико-фразеологічними та синтаксичними усталеними конструкціями» [1, с. 155].

У художній практиці чітко простежується естетично спрямована стилізація розмовної мови, тобто «наслідування функціонально-стильових стереотипів однієї сфери в іншій для досягнення експресивного стилістичного завдання» [1, с. 134]. Як вважає Т. Г. Винокур, стильовим сигналом розмовної мови є повсякденність з широким репертуаром експресивних та функціонально навантажених стилістичних значень, пов'язаних із синтаксичними та лексико-синтаксичними одиницями (еліпсиси, інверсії, удавана синтаксична невпорядкованість, плеоназми, своєрідні способи номінації та ін.) [4, с. 203].

Помітними є засоби стилізації [7, с. 648], тобто свідомого переймання письменником характерних особливостей розмовного стилю для створення певного колориту в художньому тексті [21, с. 1] і в прозових творах відомого подільського письменника Михайла Стельмаха. На лексичному, фразеологічному й словотвірному рівнях ці засоби комплексно проаналізовано в дисертації Т. В. Ткаченко [21; 22], тоді як синтаксичні засоби стилізації розмовності потребують комплексного вивчення, що й зумовлює **актуальність** пропонованої наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості синтаксису мови творів Михайла Стельмаха досліджено досить фрагментарно: в контексті дослідження мови письменника загалом [2; 3; 17], з акцентом на особливих синтаксичних формах та складних синтаксичних утвореннях [12; 13], як засіб експресивізації художньої мови [14; 15; 8]. Пропонована стаття продовжить аналіз синтаксису мови творів Михайла Стельмаха, розпочатий у попередній публікації автора [8].

Мета і завдання статті. Метою статті є аналіз категорії розмовності на матеріалі синтаксису творів Михайла Стельмаха. Основні **завдання**: з'ясувати специфіку використання синтаксичних одиниць, зумовлених спонтанністю розмовного мовлення; простежити особливості підпорядкування розмовного синтаксису письменника усталеному стереотипу національного мислення й своєрідному втіленню авторських інтенцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Розмовно-побутовий стиль літературної мови як явище культури постає, з одного боку, як реалія, співвіднесена з часово-просторовими ознаками стильових та загальнолітературних норм національної мовної практики, а з другого – як естетична модель пропущеної крізь авторську мовну свідомість художньої комунікації персонажів, діалогізації оповіді, надання їй поліфонізму» [1, с. 135]. Розмовність створює й синтаксичний лад висловлення, бо як слушно зауважує С. Я. Єрмоленко, «стилістична диференціація речень на розмовні і книжні структури пов'язується насамперед із проникненням у літературну мову, відображенням у її писемному різновиді уснорозмовних конструкцій» [5, с. 107]. На думку дослідниці, синтаксичну конструкцію розмовною може робити семантичне наповнення лексики, яка виступає в реченні тим чи тим членом речення, специфічні функції займенників, сполучників, часток, що впливають на модальність висловлення, зміну порядку слів у реченні [5, с. 114–115, 121–123].

Синтаксичні ознаки розмовного мовлення Михайла Стельмаха не так чітко окреслені, як лексичні чи словотвірні, проте ті з них, що характерні для мовного регіону Поділля й тісно пов'язані з мовною свідомістю носіїв, є досить виразними і помітними в синтаксичній організації його текстів, становлять індивідуальний синтаксичний почерк. Загалом «ідіостиль Михайла Стельмаха є неповторним, оскільки своїм джерелом має народнопоетичну творчість, ґрунтується на мовноестетичних знаках національної культури й, основне, сформований у душі народно-мовної стихії» [8, с. 40].

На думку Ж. В. Колоїз, «історичний і культурний феномен письменника полягає в тому, що його твори – це художня система, у якій власне світосприймання збігається з колективним самовираженням українців» [10, с. 19]. Мовна тканина творчого доробку Михайла Стельмаха яскраво відтворює живе спілкування подолян, що засвідчено полілогами – виразно розмовними, лексично й синтаксично строкатими, скомпонованими переважно з неповних, обірваних речень, фразеологізованих структур, а також фраз-реплік, що мають структуру й зміст локальних прислів'їв та приказок. Прикладом такого полілогу може слугувати комунікативна ситуація «На ярмарку» з роману «Чотири броди», який, за образною характеристикою майстра слова, «колобродиться», «вирує» «у розлогому полумиску долини, що по самі вінця затекла сонцем» (19, с. 114):

- *Та купляйте, хай не пліснявіють ваші гроші...*
- *У вас торгу на копійку, крику на рубель...*
- *Увечері ж біля верби! Чого ж ти мовчиш?..*
- *Люди он чують.*
- *А хіба вони не стояли біля своїх верб?*

Невже й він стояв колись біля своєї верби, біля своєї любові, нашіптував їй билиці, небилиці та різні дурниці?.. Хоч би не змовились цибульники проти нього, як Лаврінова пара.

- *Шевче-шкіродравче, скільки за шкапові просиш?*
- *Усі гроші...*
- *А за хромові?*
- *Половину.*
- *То міняймось, міняйле?*
- *Хто міняє, той сорочки не має.*
- *А що я кажу: суєтний світ, суєтні люди.*
- *І зілляв бог чашу свого гніву на нас...*
- *Позолоти ручку, вродливий – кидаю на карти життя...*
- *Бублички з маком, самі в роті тануть!..* (19, с. 118–119).

В уривку помітне активне вживання в складі фраз-реплік фразеологізмів: рідше – вжитих у незміненому вигляді (пор. *позолотити ручку* – «дати гроші за ворожбу» [23, с. 662], набагато активніше – тих, що зазнали певних трансформацій:

- розширення компонентів (пор. фразеологізм *на копійку* – «дуже мало» [23, с. 390] і розширений фразеологічний вислів *торгу на копійку, крику на рубель*);

- заміни одного компонента іншим зі збереженням загального змісту (пор. фразеологізм *залишитися без сорочки* – «дійти до крайнього зубожіння, до важкої скрути» [23, с. 311] і фразеологічну одиницю автора «хто міняє, той сорочки не має»; або ж фразеологізм *сам у рот лізе (проситься)* – «такий, що хочеться з'їсти, апетитний» [23, с. 779] і фразеологічний вислів письменника *самі в роті тануть*);

- індивідуально-авторської інтерпретації (пор. *І зліяв бог чашу свого гніву на нас із фразеологізмами Бог послав – «у когось що-небудь з'являється»* [23, с. 36] і *переповнювати чашу терпіння – «позбавляти сил, можливостей терпіти, зносити що-небудь»* [23, с. 621]; або ж авторський вислів *суєтний світ, суєтні люди* і фразеологізм *суєта суєт – «те, що позбавлене будь-якого значення, вартості»* [23, с. 870]).

У межах відповідної комунікативної ситуації – ярмаркового полілогу – письменник уміло оперує фразеологічними одиницями – народними висловленнями повчального змісту, які формулюють певну життєву закономірність або правило, що є широким узагальненням багатовікових спостережень народу, його суспільного досвіду [16, с. 25]. Спираючись на усталені їхні модифікації, трансформації в устах подолян, автор надає конситуації масштабу, увиразнює глибинну сутність мовлення персонажів. Такі «усталені словесні комплекси «транслюють» українську культуру, вербалізують культурно детерміновані уявлення про навколишній світ» [10, с. 20], орозмовлюють зміст синтаксичних структур, що є складовими полілогу.

Аналізований фрагмент засвідчує також, що до конструкцій розмовного синтаксису подолян уходять елементи локального характеру (діалектні чи розмовні форми присудків або інших членів речення, транспозиційні форми в межах частин мови, а також частки, вигуки, звертання, вставні слова тощо, які беруть участь в оформленні розмовних фраз-реплік), зокрема: діалектний варіант присудка «купуйте» – *купляйте*, розмовний – присудка «не пліснявіють» (огірки, хліб) – *не пліснявіють (гроші)*; прикметники *шкапові, хромові* стають репрезентантами усїєї іменниково-прикметникової структури «шкапові, хромові чоботи» і використовуються у відповідній іменниковій позиції, засвідчуючи властивий розмовній сфері принцип мовленнєвої економії; частки *та, ж, он, а, хіба*, співвідносні з розмовним стилем; звертання здебільшого непрямі, характерні для спонтанного, невимушеного розмовного мовлення подекуди з оказіональними компонентами (*шевче-шкіродравче, мінайле, вродливий*).

Елементами синтаксичного вияву розмовності в мовотворчості Михайла Стельмаха вважаємо специфічні способи вираження головних і другорядних членів речення. Серед простих дієслівних присудків стилістично маркованими є ті, що виражені дієсловами, транспонованими з розмовного мовлення, пор.: *поздоровкався, спантеличився, набундючився* (20, с. 11), *сторонів, вирячився* (20, с. 37), *накостричився* (20, с. 93), *дотарганився* (20, с. 127), *проциндри́в* (18, с. 20), *витріщився* (18, с. 22), *заніпадьомкала* (18, с. 46), *зиркали* (18, с. 47) і под. Такі лексеми-присудки «протиставляються стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функційно-стильовим навантаженням» [6, с. 560], здебільшого негативно забарвлюють оповідь, допомагають схарактеризувати дію й персонажа, що її виконує, сприяють стилізації розмовності в художньому контексті.

Простий дієслівний присудок у «неграматичних» формах, як засвідчує мова творів Михайла Стельмаха, також досить активний у стилістично маркованому вираженні предикативності. Однією з таких «неграматичних форм» цього присудка є вигуково-дієслівна на зразок *скрип, трісь, гуп, скік, стук* і под., що вживається як експресивний розмовний варіант дієслів у формі минулого часу. Такий стилістично маркований вигуково-дієслівний присудок позначає миттєву чи повторювану дію, що відбулася в минулому. Пор.: *Другого ранку я рубав мамі дрова, коли чую – наші ворота скрип та скрип, скрип та скрип* (20, с. 95); *Яка то була втіха вибратись на самісіньку маківку пагорба, переможцем*

поглянути на засніжене село, що бавилось димами, всістись на свого самоката і – **гайда, гайда, гайда** на весь дух донизу! (20, с. 47). Такі усічені дієслівні форми містять значний модально-експресивний потенціал, бо, на думку дослідника П. А. Леканта, вже сама морфологічна, словотвірна й експресивно-семантична специфіка цих форм зумовлює їхнє стилістичне забарвлення [11, с. 51–52].

Задля надання мовленню колориту розмовності Михайло Стельмах нерідко вдається до ускладнення структури присудка, повторюючи дієслово в тій самій граматичній формі чи спільнокореневе слово, що «створює «кількісне» значення тривалості, повноти дії та враження динамічності й напруги, забезпечує яскраву емоційність» [8, с. 75], напр.: **Падав і не падав** перший сніг, **курулась і не курилась** земля, **підбиваючись** під розкошлану димчасту куделю осіннього вечора (19, с. 60); **Заходило сонце, заходило** комусь до завтрашнього ранку, комусь – назавжди (19, с. 67); – **Йдь, Михайлику, йдь**, і надивляйся на ліси, бо хто знає, чи більше побачиш... (20, с. 21); – **Вмивайся, вмивайся**, дитино, – **квапить** мене мати... (20, с. 21); **Засмучено зирнула** на дорогу, **що йшла та йшла** собі в зелену тишу, а йдучи, **бавилась й бавилась** із білими хмарками і синіми ополонками неба (20, с. 30); **І ліс, і птиця** в ньому чогось притихли, а дзюркотливе джерельце **співало й співало** свою пісеньку ще й на дурничку підгойдувало розмите коріння (20, с. 49–50); Дядько Микола казав, що вони **тягнули-тягнули** і ніяк не могли витягнути вдох одну шуку, – така велика попалась (20, с. 230); Семен таки справді любив оті сизо-срібні сплески, що бігли-**колихались** до самого обр'ю і **заколихували** молоде зерно (19, с. 28).

Досить активно в ролі присудків письменник уживає парні дієслова-синоніми, переймаючи ознаку фольклору й наслідуючи тенденцію наближення оповіді до джерел живорозмовності, пор.: **Куріпка** щось скрикнула на своїй пташиній мові, ступила крок до дитини, а та, **розхитуючись і крильцями, і всім тілом, так поспішала-заточувалась** до матері, що аж падала з ніг (20, с. 62); **І в моїх вухах аж забриніли-затанцювали** весільні співи (20, с. 46); **Влітку, люди кажуть, ця місцина і досі стогне-озивається** дівочими голосами (20, с. 224); **Стара, мов чаклунка, помішала в казані якесь вариво, підвела голову до лісу, над яким саме прошеlestіли перелітні птахи, щось згадала і тихо-тихо заскрипіла-заспівала** їм... (18, с. 241).

Ще більш експресивно маркованим є повторення, умисне нагнітання синонімічних, подекуди взаємозамінних дієслівних форм, якими виражено присудок у двоскладному реченні: **Вітер, неначе парубок у танці. на всі боки обертав кожухарку-метелицю, і вона, широко розкинувши поли кожуха, то захлиналась жагучим потаємним шепотом, то лютилась, мов звірина, і водночас, як їй манулось, розтрушувала, розметувала, розкублювала** над землею холодну вовну (18, с. 3); **На бандитському коні розтрисив, проциндри**в свою молодість Омелян... (18, с. 20). «Другий елемент повторення, – як слушно зауважує П. А. Лекант, – не призводить до «подвоєння змісту», а лише вносить додатковий відтінок модально-експресивної оцінки дії чи способу її перебігу» [11, с. 57], орозмовлює виклад.

У ролі другорядних членів речення у творах Михайла Стельмаха нерідко виступають іменники-прикладки, що постали асоціативно на підставі життєвого досвіду мовців (автора чи персонажів), їхніх знань, вражень. У такий спосіб виникають художні, образні означення – епітети – чи їхні художні модифікації. І ті, і ті засвідчують фольклорно-розмовний струмінь у мовотворчості письменника. Пор.: **Але на галявинці, вигойдуючи на спині човники вух, з'явився заць-переліток** (20, с. 28); **Про це і в книгах-романах пишуть**

(20, с. 31); *Як гарно забриніли мені ці слова, наблизили до нашої хатини-клуні долю, оту відлюдькувату жінку, що не дуже поспішає зустрітися із людьми* (20, с. 39); *Мене й досі хвилює, як досвіт назбирує ще темні роси, вибирує з крайнеба зорі, солодко позіхаючи, бреде посеред туманів, відчиняє двері якоїсь хати-білянки, посилає дівчину по воду, а далі прочинить оті двері, за якими ночувало сонце, і посміхнеться, вдоволений своєю роботою* (20, с. 42); *Правда, бійки-сварки не було, але та сердечна злагода, що жила колись у дідовій оселі, далеко відійшла від спадкоємців* (20, с. 7); *Тут я перечитую, які не є, п'єси, навіть п'єси-суди над бур'янами, посухою і бандитами* (20, с. 214).

Специфічним синтаксичним засобом стилізації розмовності слугують однорідні додатки, оформлені парами на зразок синонімічних повторень чи прикладок. Проте, на відміну від останніх, вони є стилістично нейтральними, економними одиницями, відтворюють динаміку невимушеного розмовного мовлення – мовлення «навпростець». Пор.: *Як тільки весна десь у житечку-пшениці розминеться із літом, у нас досягають суниці, досягають уночі, при зорях, і тому стають схожими на росу, що випала з зірок* (20, с. 5); *Ще як навчиться руки-ноги мити, ціни йому не складеш! – підхвалив мене батько...* (20, с. 9); *Коли прокинувся, у хаті не було ні Шаламаїв, ні батька-матері, тільки на скрині лежав весільний жайворонок* (18, с. 35).

На реченневому рівні засоби стилізації розмовності в мовотворчості письменника не менш помітні, ніж на рівні його членів. Передусім – це специфічний вияв явища вставності в структурі простого ускладненого речення. Пор.: *Тебе, **видать**, і вночі не прихоплює сон?* (19, с. 203); ***Видать**, дехто має велику сверблячку в пальцях* (18, с. 383); ***Видко**, не зблизька прийшов чоловік, – на його товстих вусах аж дзеленчали крижані бурульки* (20, с. 186); *А зараз і побачимо, чи є щось тут, чи, **мо'**, дівчата позаганяли все живе в очерети* (19, с. 172). Як бачимо, в ролі вставних слів нерідко вживаються розмовні (*видать, видко*), а подекуди й діалектні (*мо'*) лексеми, активні в живорозмовному мовленні подолян як у часи Михайла Стельмаха, так і нині. Такі вставні одиниці засвідчують індивідуальність комунікативних інтенцій автора, його прагнення специфічними засобами синтаксису рельєфніше відтворити образ простого і доброго, чесного й невтомного трудівника подільського села.

Найбільший стилістичний потенціал у мовотворчості письменника виявляють фразеологізовані вставні речення *що не кажіть, що й сказати* і под., які є структурами мовленнєвої образності автора, мови загалом, їхньої розумової й почуттєвої розмаїтості, неповторної індивідуальності. Пор.: ***Що не кажіть**, а вже інакше почуваси себе, коли стаєш жєнцем!* (20, с. 82); ***Що й казати**, незручність велика, особливо коли доводиться борюкатись, але мистецтво вимагає жертв* (20, с. 214). Такі вставні конструкції, на нашу думку, передають найвищий ступінь вірогідності, указують на безальтернативність, а тому здатні надавати художньому тексту довірливого, безапелятивного характеру. Їхня активність у творах Михайла Стельмаха – свідчення стилізації розмовності, засіб маркування найтривіальнішого змісту, вираження різнопланових емоційних кваліфікацій.

Стилістичні якості художнього мовлення Михайло Стельмах нерідко посилює за допомогою інтонації, використовуючи у монологів-роздумах персонажів низку інтонаційно ускладнених речень. Пор.: *Тільки тепер страх охопив дівчину. **Чого вона пішла до чужої хати? Хіба можна їй тут бути, вечеряти? Може, не одна вже приходила сюди, може, того й ворота цигикають чайним розпачем? Може, не раз він мав свято? А як хтось мався після того свята? Вона в сум'ятті одійшла від груби й знову зустрілась з поглядом***

матері (19, с. 192). У такий спосіб письменник досить позитивно характеризує дівчину Мирославу, яка відчуває сумнів, хвилювання, стан тривоги, непевність у своєму вчинкові, перебуваючи в хаті у Данила (роман «Чотири броди»). Нагнітання стилістично осмислених питальних структур орозмовлює виклад, динамізує хід міркувань героїні та характеристику її автором.

Досить поширеним засобом синтаксичної стилізації розмовності у творах досліджуваного письменника слугує стильовий засіб нагнітання в одному складному чи / та суміжних простих реченнях сполучника *а*, який надає висловленню народно-розмовної простоти, уодноманітнює конструкцію речення, водночас роблячи його цікавим, поетичним. Напр.: *На городах ще вилежується туман, десь біля бондарської криниці його розкльовують півні, а за півнями косар клепає косу, а за косарем на леваді озивається деркач, а за ним з самої дороги виходить сонце, і придорожня верба розкошує у його короні* (20, с. 47); *А я знаю, що не масть головне, а що в дядьковій кишені ще не висвистівся вітер, і регочу, а дядько знає, чого мені смішно, й собі посміхається. А над ними гуде дзвін, і вище нього летять лелеки. А біля нас шелестять ясени і маківки, а під ногами сонце смикає за поводи тіні, – і все це зветься вересень, перший день до школи* (20, с. 85).

Висновки дослідження. Спостереження за наявними розмовними синтаксичними особливостями у творах письменника-земляка підтверджують думку про те, що він уважно прислухався до мови простих людей, а тому зумів передати і характер їхнього мовного мислення, і характер структурування речень, діалогів, монологів та полілогів, що створює власне український синтаксичний почерк. Синтаксичні засоби живої народної мови, використані Михайлом Стельмахом, відтворюють у художньому тексті часовий і локальний (подільський) колорити, соціальний тип зображуваного середовища, характерні особливості мови персонажів.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо у вивченні інших, досі не досліджених, словесно-граматичних форм, синтаксичних побудов, властивих розмовному мовленню подолян, що уможливить цілісну інтерпретацію специфіки розмовного синтаксису у творах Михайла Стельмаха.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / С. П. Бибик. – Ніжин : Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. – 589 с.
2. Білодід І. К. Мовна щедрість художника (Мовно-стилістичні засоби творів М. П. Стельмаха) // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 5. – С. 28–34.
3. Бойко М. Ф. Мовна майстерність прози М. Стельмаха / М. Ф. Бойко. – Київ : Наук. думка, 1960. – 32 с.
4. Винокур Т. Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц : [монография] / Т. Г. Винокур. – Москва : Наука, 1980. – 237 с.
5. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – Київ : Наук. думка, 1982. – 210 с.
6. Єрмоленко С. Я. Розмовна лексика // Українська мова: Енциклопедія / [Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 560.
7. Єрмоленко С. Я. Стилізація // Українська мова: Енциклопедія / [Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 648–649.

8. Завальнюк І. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха / Інна Завальнюк // Українська мова. – 2012. – № 3. – С. 39–47.
9. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: структура та прагматистичні функції : дис. ...доктора філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Інна Яківна Завальнюк. – Вінниця, 2009. – 462 с.
10. Колоїз Ж. В. Пареміологічний простір творчого доробку Михайла Стельмаха / Ж. В. Колоїз // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія» : зб. наук. праць. – Одеса : Вид-во Міжнародного гуманіт. ун-ту, 2014. – № 8 (Т. 2). – С. 19–22.
11. Лекант П. А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке: [учеб. пособ для студентов филол. спец. пед. ин-тов] / П. А. Лекант. – Москва : Высш. школа, 1976. – 144 с.
12. Марич С. М. Особливі синтаксичні форми у творах Михайла Стельмаха : [навч. посіб.] / С. М. Марич. – Київ : ВІПОЛ, 1997. – 95 с.
13. Марич С. М. Синтаксис Михайла Стельмаха: складні синтаксичні утворення / С. М. Марич. – Київ : ВІПОЛ, 1999. – 380 с.
14. Козловська Л. Експресивний синтаксис епічних творів Михайла Стельмаха / Л. Козловська // Культура слова. – 1996. – Вип. 48/49. – С. 67–72.
15. Козловська Л. С. Мовотворчість М. Стельмаха в контексті української народно пісенності : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.02 «Українська мова» / Лариса Степанівна Козловська. – Київ, 1994. – 160 с.
16. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремиологии / Г. Л. Пермяков. – Москва : Наука, 1988. – 213 с.
17. Сидяченко Н. Г. Мова Михайла Стельмаха / Н. Г. Сидяченко // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 35–41.
18. Стельмах М. П. Дума про тебе : [роман] / М. П. Стельмах. – Київ : Дніпро, 1984. – 390 с.
19. Стельмах М. П. Чотири броди : [роман] / М. П. Стельмах. – Київ : Дніпро, 1989. – 608 с.
20. Стельмах М. П. Щедрий вечір : [повість] / М. П. Стельмах. – Київ : Рад. письменник, 1967. – 232 с.
21. Ткаченко Т. В. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Ткаченко. – Київ, 2006. – 19 с.
22. Ткаченко Т. В. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха : [монографія] / Т. В. Ткаченко. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 179 с.
23. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – Київ : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Завальнюк І. Синтаксические средства стилизации разговорности в языкотворчестве Михаила Стельмаха

В статье обозначен объем понятий лингвостилистической категории разговорности и стилизации разговорности в художественном языке. Охарактеризована специфика стилизации разговорности в прозаических произведениях Михаила Стельмаха с помощью разговорных элементов синтаксического уровня. Выявлены особенности структурирования авторских полилогов и обозначена их лексико-синтаксическая специфика. Проанализированы маркированные колоритом разговорности главные и второстепенные члены предложения, определена их стилистическая способность и способы морфологического выражения. Описаны синтаксические средства стилизации разговорности на уровне предложения: своеобразное проявление вводности в структуре простого осложненного предложения, особенности нанизывания интонационно

осложненных предложений, специфическое нагнетание союзных средств для придания изложению черт однообразия и разговорности.

Ключевые слова: разговорность, стилизация разговорности, разговорный колорит, синтаксическое средство, член предложения, конструкция разговорного синтаксиса, авторская интенция, языкотворчество Михаила Стельмаха.

Zavalniuk I. Syntactic means of colloquial stylization in the works of Mykhailo Stelmakh

The article describes the extent of colloquial linguo-stylistic concepts and colloquial stylization in the belles-lettres language. It is explicated that the commonness with the wide range of expressive and functional stilistic meanings is the stilistic sign of colloquial language. The means of stylization is interpreted as the way of the writer's conscious adoption of distinctive peculiarities of the colloquial style to create a certain colour in the belles-lettres text.

The specificity of colloquial stylization in the prose works of Mykhailo Stelmakh is described by means of colloquial elements of the syntactic level. The structural peculiarities of the writer's polylogues – expressively colloquial, lexically and syntactically mixed phraseological structures which are mainly composed of elliptical sentences and remarks that have the structure and the content of local proverbs and sayings – are analysed.

The marked colloquial principal and secondary parts of the sentence are analysed, their stylistic capacity and the means of morphological expressiveness are defined. It is established that the podolyans' colloquial syntax contains such local elements as dialect or colloquial forms of predicates or other parts of the sentence, transposition forms within parts of speech, and also particles, interjections, direct addresses, parentheses and other elements that take part in the arrangement of colloquial remarks.

The syntactic means of colloquial stylization at the level of the sentence are specified. First of all the specific display of the parenthetical phenomenon in the structure of the simple expanded sentence – the use of colloquial, dialect lexemes and parenthetical phraseological sentences – indicates the individuality of the author's communicative intentions that are aimed to express diverse emotional qualifications.

*The specificity of the stressed expanded sentences' massing in the works of Mykhailo Stelmakh, that is specified by the colloquial need of the exposition, dynamic thinking of the characters and their author's description, is defined. It is also established that the repetition of the conjunction **and** that gives folk colloquial simplicity to the utterance is the means of syntactic colloquial stylization.*

Key words: colloquial, colloquial stylization, colloquial colour, syntactic means, part of the sentence, the construction of colloquial syntax, author's intention, the works of Mykhailo Stelmakh.

Статтю подано до редколегії 20.04.2017

УДК 811.161.2'367.625

КІЛЬКІСНО-ЯКІСНІ ПАРАМЕТРИ МОРФОЛОГІЧНИХ КЛАСІВ СЛІВ У ПОВІСТЯХ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Описані параметри морфологічних класів слів за їхніми кількісно-якісними показниками. У класифікації частково враховані висновки вчених, що базуються на нових підходах до інтерпретації угруповань морфологічних одиниць (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко). З'ясовано стилістичний потенціал індивідуально-авторських уживань кількісно визначених морфологічних одиниць у системі образних ресурсів художнього твору (повістей) Михайла Стельмаха. Особливу увагу приділено експресивно маркованим словоназвам предметних та процесуальних денотатів, їхньої згрупованості та насиченості у вибірках. Запропоновано модель аналізу й опису результатів дослідження у формі: від кількісних показників одиниць у вибірках – до вияву їхнього якісного потенціалу, що розглядається як параметр авторського мовлення. Показана деяка пріоритетність і доведена можливість та доцільність використання статистики (кількісних показників) у системі стилістичних методичних процедур аналізу.

Ключові слова: морфологічні класи слів, частини мови, службові слова, кількісний показник, кількісно-якісний параметр, словоназва денотата, художній стиль, повісті Михайла Стельмаха.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Творча спадщина Михайла Стельмаха в різноаспектному вивченні його неповторного ідіостилію впродовж багатьох років перебуває в полі зору науковців (А. Авксеньєв, А. Бевзенко, Л. Козловська, Н. Іваницька, Ж. Колоїда, О. Куцевол, М. Миронюк, Т. Ткаченко та ін.). Оскільки заявлені в темі домінанти стосуються «морфологічних класів слів» та методики їхнього аналізу, то варто також наголосити на сучасних нових підходах учених стосовно вивчення морфологічної типології слів (повнозначних і неповнозначних / службових), про що йтиметься в статті, (І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, І. Завальнюк, А. Загнітко, Л. Коваль, М. Степаненко, Н. Іваницька, Н. Іваницька, С. Соколова та ін.), а також пригадати імена вчених, які поклали початок активному впровадженню статистичних методів вивчення лінгвістичних реальностей (В. Адмоні, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Л. Бархударов, Б. Головін, О. Дем'яненко, Л. Долежел, Л. Зіндер, В. Калінін, С. Кауфман, В. Кодухов, І. Краус, В. Перебийніс, Р. Фрумкіна). Фрагменти досліджуваної проблеми знайшли висвітлення в працях автора [14; 15; 18; 19; 20].

Мета і завдання дослідження: показати роль Михайла Стельмаха як творця висловлювання в здійсненні вибору відповідних мовних одиниць номінації, оригінальних способів утілення таких одиниць у висловлювання, завдяки мовній компетенції, знанням, творчості, таланту.

У дослідженні поставлено завдання:

– орієнтуючись на загальні кількісні показники морфологічних класів слів у вибірках та на частковості всередині класів (зокрема іменників, дієслів, прикметників), простежити

особливості їхнього функціонування в статусі якісних параметричних особливостей у повістях Михайла Стельмаха;

– виявити закономірності в кількісному «упорядкуванні» комплексів різних частиномовних одиниць та службових слів у реченевих структурах повістей Михайла Стельмаха як кількісно-якісних стилерозрізнявальних ознак прози автора;

– беручи до уваги порівняно високі (чи низькі) відносні кількісні показники слів у межах виділених морфологічних груп, виявити феноменальність митця, його індивідуальність й творчу неповторність у використанні багатств рідної мови;

– показати можливість і доцільність застосування статистичних / кількісних показників у методичних процедурах стилістичних досліджень.

Дослідження виконане на **матеріалі** 2000 слів, поданому у вигляді 20 виборок, що презентують тексти двох повістей М. Стельмаха («Щедрий вечір» та «Гуси-лебеді летять»). Відповідні фрагменти текстів подані у вигляді кількісних показників таких морфологічних угруповань: *повнозначні частини мови* (іменник, дієслово, прикметник, числівник, прислівник), *службові слова, займенники* (див. таблиці 1, 2, 3)¹.

Таблиця 1

Кількісні показники аналізованих морфологічних класів
слів у повісті М. Стельмаха «Щедрий вечір»
(10 виборок по 100 слів у вибірці)

Повість «Щедрий вечір» (10 виборок по 100 слів у вибірці)

Вибірк. стор.	Повнозначні частини мови					Служб. слова	Займ.
	І	Д	П	Ч	Присл.		
1 581	31	9	3	-	6	30	21
2 582	28	22	4	-	2	34	10
3 603	30	16	4	-	-	30	20
4 605	27	20	3	-	5	33	12
5 605	18	15	4	-	5	45	13
6 609	28	11	3	3	3	46	6
7 609	20	17	5	-	5	43	10
8 620	31	21	6	-	8	28	6
9 643	22	15	9	3	6	24	21
10 690	28	16	8	-	8	30	10
Усього 1000 слів	263	162	49	6	48	343	129

¹ Кількісними показниками представлено результати аналізу морфологічних класів слів, поданих у конкретних вибірках суцільних текстів, кожна з яких нараховує 100 слів із зазначеними в таблицях сторінками повістей (Див. Михайло Стельмах. Твори в шести томах. – Т. 4. – Київ : Вид-во «Дніпро», 1973). У таблицях введені позначення: І (іменники), Д (дієслова), П (прикметники), Ч (числівники), Пр (прислівники).

Таблиця 2

Кількісні показники аналізованих морфологічних класів
слів у повісті М.Стельмаха «Гуси-лебеді летять»
(10 виборок по 100 слів у вибірці)

Вибірк. стор.	Повнозначні частини мови					Служб. слова	Займ.
	І	Д	П	Ч	Присл.		
1 445	33	17	13	-	4	25	8
2 445	23	15	4	-	2	36	20
3 447	19	16	5	-	8	44	8
4 455	35	17	4	-	2	38	4
5 458	31	12	9	-	3	37	8
6 461	34	15	5	-	7	26	13
7 675	26	18	7	-	3	25	21
8 685	23	14	5	2	4	37	15
9 706	31	15	2	-	3	33	16
10 714	30	19	4	-	8	20	19
Усього 1000 слів	285	158	58	2	44	321	132

Таблиця 3

Зведені показники аналізованих морфологічних класів
слів у повістях М. Стельмаха

Групи слів	Повнозначні частини мови					Службові слова	Займен ники	Разом слів у вибірках
	І	Д	П	Ч	Пр.			
Повість								
Повість «Щедрий вечір»	263	162	49	6	48	343	129	
Разом								1000
Повість «Гуси- лебеді летять»	285	158	58	2	44	321	132	
Разом								1000
Разом (у 20 вибірках)	548	320	107	8	92	664	261	2000

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед тим як перейти до опису конкретного аналізу, отриманого унаслідок виявлення кількісно-якісних властивостей зазначених морфологічних класів слів, вважаємо за потрібне дати бодай короткі коментарі стосовно нових теорій морфологічної класифікації слів.

У науці неможливо знайти феномен, який би протягом тисячоліть чи навіть століть був постійним, щоб утримувати, концентрувати багатовекторні ідеї, вагомі й невагомі результати і т.д. Таким урівноважувальним чинником у науці загалом, філології зокрема, як відомо, слугує т.зв. «теоретична основа» («теоретична база») як теоретико-методологічний фундамент, що також «тримається» на узаконених людською свідомістю постулатах тимчасовості, усвідомленні їхньої наукової відносності. Найміцнішу опору, найповнішу сферу вияву підтримки й буття, такий «відносний фундаменталізм» знаходить у наукових постатях учених, їхній науковій потужності й здатності акумулювати й популяризувати ідеї.

У сфері морфології як систематизованому згустку наукових лінгвістичних знань відносно узаконеною є система відповідних наукових понять та назв термінів. Термін «поняття» ми розуміємо як елемент форми мислення, у якому відображається сутність, загальні істотні властивості і відношення предметів, явищ і процесів об'єктивної дійсності. Без понять як відносних результатів і знарядь наукового пізнання не можна навіть гіпотетично уявити процеси поступального розвитку науки загалом. Саме за допомогою понять як логічних категорій систематизуються, поглиблюються знання про світ, природу, суспільство, а отже, й мову.

За допомогою системи морфологічних понять усвідомлюється й поглиблюється знання людини про структуру мови, її сутність, природу, а, головне, – систематизується досвід у пізнанні вербалізованих одиниць за їхніми загальновизначеними критеріальними ознаками.

Усвідомлення відносності критеріальних параметрів частиномовної класифікаційної парадигми, ступеня їхньої «досконалості/недосконалості» й слугувало поштовхом до виявлення суперечностей, відповідної критики, перегляду, зокрема, й понятійно-термінологічних нововведень і т.д.

Переконаність у необхідності вибору якомога стислішого й економнішого складу диференційних ознак дефінування мовних одиниць усіх рівнів мовної системи орієнтує нас на мінімум, що найбільш адекватно (відносно адекватно) відтворює сутність відповідної металінгвістичної номінації (терміна). Саме тому ми орієнтуємося на достатньо виражений із урахуванням традицій і новизни підхід до морфологічного ранжування слів, поданий у працях І. Вихованця, К. Городенської [2; 3]. А надто, зважаючи на мету дослідження, такий підхід є цілком умотивований і прийнятний для реалізації поставлених у мікродослідженні завдань.

Сучасна граматична наука також чітко окреслила роль і місце кожної повнозначної частини мови в ракурсі її центральності/периферійності (І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко, Н. Іваницька, Т. Савчук). Іменнику й дієслову «визначено» роль центральних у граматичній структурі мови. Центральність іменника полягає в тому, що він сам уможливорює протиставлення назв предметів чотирьом сукупностям класів слів, що позначають градації ознаки, а центральність дієслова в тому, що тільки в ньому чітко вирізняються основні значеннєві різновиди ознаки – дію, процес, стан» [8, с. 121].

У граматичній периферії частини мови розташовують так: прикметник, числівник, прислівник [8, с. 121]. Їхню периферійність підтверджують кількома граматичними

чинниками, зокрема використанням відповідних частиномовних одиниць у периферійній формально-синтаксичній позиції речення і вираження ними необов'язкових (факультативних) семантико-синтаксичних функцій (К. Городенська, Н. Іваницька).

Із уваги до вище зазначеного, ми, орієнтуючись на кількісні показники, досліджуємо також суттєві якісні ознаки всіх частин мови (повнозначних: іменника, дієслова, прикметника, числівника, прислівника), службових слів та займенників.

За кількістю в усіх 20 вибірках значну перевагу виявили словоназви двох частин мови (іменника й дієслова) з перевагою іменникових словоназв предметних денотатів над дієслівними словоназвами процесуальних денотатів. Аналіз цих частиномовних утворень і вживань у повістях Михайла Стельмаха загалом засвідчують їхню стилістичну нейтральність, з одного боку, а, з іншого, – охоплення широкого кола понять із сфери повсякденності.

Показовим для вияву творчої індивідуальності Михайла Стельмаха є частиномовний параметр прикметникових словонайменувань атрибутів. Беручи до уваги досить низький кількісний показник уживаності прикметників, можна було б припустити, що такі найменування залишалися дещо поза увагою митця. Усе ж детальний аналіз більшості з них розкриває зовсім інший зміст їхньої внутрішньої природи, розуміння схованих і прихованих сем, що так чи так торкаються власного, індивідуального письменницького бачення, свідомого чи підсвідомого вибору словесного інтерпретування буття.

Подамо приклади лише деяких таких уживань прикметників разом з іменниками: *розпатлані хмари, бентежні звуки, скрипучі журавлі, підволохачена земля, тасмниче слово, непригадані дороги, боса копійчка, добрі люди, головастиий соняшник, лукавий порадиик, нерозумна худоба, навіжена тваринка, товстенний – претовстенний боровик, прив'ялене сонце, страшні-страшенні казки (про відьом і чортів), важкі зимні очі, ледачий павук, передчасні зморшки, підозріла лють, невимовна заздрість, прижурена усмішка, чужа робота, зоряна імла, знадлиий вогник, поетичні засіки, розчервоніла рідня, невлежаний туман, синьоокий вересень, золотозубий серпень, босоноге школярство, підозріла цікавість, школярський гармидер, справжнісіньке сукно, гострозорий сторож, прихована посмішка, державний розум, бабський розум, розбецена пристрасть, нещасна сирота, цілюще слово, чародійне слово, шалене слово, брехливе слово, нагла смерть, пустоширокі степи, волохатий туман, ледаций туман, злукавлена підступна душа, статурна постать, веснянкуваті вишняки, майстровий люд, молодоокий бородань та ін.*

Принагідно звертаємо увагу на те, що майже в усіх вибірках приблизно половина прикметників є експресивами зі своєрідним компонентом додаткової (авторської) інформації, актуалізованої семантики ласкавості, схвалення, замилювання, втіхи чи, навпаки, несхвалення, осуду, зневаги.

Числівники. Прислівники.

У дослідженому матеріалі майже відсутні числівники. Група прислівникових номінацій адвербіальних денотатів у повістях М. Стельмаха містить здебільшого нейтральні загальноновживані слова: *тут, там, всюди, потім, зараз, тепер*, та деякі оригінальні експресиви: *поволеньки (іхати), всмак (нагомонітися), переможно (відповідати), веселооко (зустрічатися)*.

Службові слова. Окремо варто більш детально зупинитися на характеристиці службових слів. Як уже зазначалося, до розряду службових слів ми віднесли *прийменники, сполучники, частки*. Склад таких слів виявився досить об'ємним на тлі всіх інших груп.

Спеціально не аналізуючи теорію питання «неповнозначності», зокрема «службовості» слів, умовно об'єднаних у групу «службових», бодай коротко вкажемо на їхній статус у новітній теорії української граматичної (морфологічної) класифікаційної системи. Усі одиниці цих груп вирізняє їхня морфемна будова, особливості функціонування, внутрішнє структурування, що виразно засвідчує належність їх до т.зв. «аналітичних синтаксичних морфем» (І. Вихованець, К. Городенська). Немає підстав сумніватися в теорії, у понятійно-термінологічному варіюванні висновкових узагальнень, як і авторському розширенні чи звуженні кількісних наповнень відповідних класів і підкласів. Ми у своїх підрахунках орієнтувалися на максимальне розширення ученими сфери приєдників, сполучників, зв'язок, часток (І. Вихованець, А. Загнітко, К. Городенська).

До речі, останнім часом у більшості наукових праць відсутній термін «неповнозначність» стосовно цієї групи слів, хоча й раніше появлялися теорії, в яких саме ця ознака небезпідставно спростовувалася (І. Кучеренко). Дуже рідко в теорії й на практиці ми замислюємося над звичайними речами, природа й можливе пояснення яких базується саме на їхніх кількісних виявах. Можна в цьому зв'язку навести хоч би приклад, коли ми вдаємося (без зайвого теоретизування) до примітивного прийому переконання учнів чи студентів у наявності в окремих приєдників значення, наприклад, укр. *над* – англ. *over*; укр. *під* – англ. *under*. Виокремлена ознака локативності на тлі інших (пор.: укр. *над усе* чи укр. *під вечір*), справді, є результатом вельми частотної практичної вживаності локативних конструкцій у мовленні.

Ми не ставимо собі на меті заглиблення в новітні підходи й отримані суттєво нові наукові результати в межах розрядів чи класів службових слів, наприклад: «типових / нетипових виявах сполучниковості» чи семантичних ознак «нівеляції» («зневиразнення») цієї групи службових слів (К. Городенська) або ж, наприклад, з'ясування умов, причин і результатів розширення обсягу приєдникових утворень (А. Загнітко) і т.д. Звертаємо лише увагу на кількісні показники, що істотно увиразнюють функціонування цих слів у зіставленні з кількісними показниками повнозначних словоназв денотатів у повістях М. Стельмаха.

Щоправда, в окремих випадках під час підрахунків доводилося дотримуватися власного погляду, коли йшлося про аналітичні утворення стійких словосполук на зразок: з самого *ранку* до *пізньої ночі*, від *Києва* до *Лубен*, за *годину* до *початку занять*, *перебувати* на *стадії зникнення* та ін. Такі й подібні конструкції в аналізованому матеріалі виявилися одиничними, тому суттєво не впливають на отримані результати й висновки.

Склад службових слів ми також значно розширили лексемами з «послабленою семантикою» (Н. Гуйванюк) чи т.зв. «інформативно недостатніми словами» (Н. Іваницька, Л. Коваль), тобто словами з властивою їм десемантизацію (допоміжні елементи в структурі складених формально-синтаксичних компонентів речення, і деякими іншими словами, що утворюють граматиалізовані єдності в сполученні з іншими словами, а також повнозначними словами, що перейшли в розряд часток (типу *бувало*, *дай*, *давай*, *знай*, *візьми* та ін.).

Досить високий кількісний показник «службових слів» в аналізованих текстах відтворює цікаву деталь, що якоюсь мірою може здатися прихованою, хоча, як засвідчують конкретні приклади аналізованих виборок, є досить суттєвою в ракурсі дослідження. Майже в усіх вибірках є велика кількість не лише однослівних «службових» одиниць (приєдників, сполучників, часток), але й трапляються цілі *багатослівні комплекси*,

особливо якщо включити до таких комплексів займенники, наприклад: *лиш би не, не лише, але й, хоча б тільки не, хай і ... одначе, а у вас щось же не, це вони з тих, що й ... або він для чогось те, та й вона ж таки не, аби хоч ти ж не в ... і т.д.*

Загалом же можна стверджувати, що таке вживання службових слів, особливо в зазначених вище комплексах, рельєфно відтворює реалізований письменником лінгвостилістичний колорит розмовності й увиразнює особливості мистецького почерку автора.

За відносно високими кількісними показниками виділяють ще такі параметричні характеристики повістей письменника: а) концентрація в реченневих структурах оригінальних авторських уживань словоназв предметних та процесуальних денотатів; б) явище експресивізації; в) надмірна деталізація в номінуванні предметних денотатів та ін.

Високі кількісні показники основних частиномовних класів слів (іменників та дієслів), як і низькі показники прикметникових словоназв в усіх вибірках, засвідчують своєрідну «насиченість» реченневих утворень повістей **оригінальними** словоназвами предметних, процесуальних та атрибутивних денотатів: *Сірий туман квочкою вгніздився над полями і висиджує тишу; ...в отому білому полотні, яке розстелялося по усіх угодах і за копійки розкочувалось по бундючних експортах, горбились безсонні ночі, притишений сліпаками цвіт очей і стогін протертих пучок? ...Прокидаюся вранці, кидаюсь до одержинки і сам собі не вірю: на всю скриню розкапустилось галіфе, і не просто з полотна, а до синього блиску нафарбоване бузиновим соком; Аби ж ви знали, як приємно зашелестіло галіфе в моїх руках, як повіяло на мене весняною м'ятою, а поворозки заворушилися, наче живі; Піді мною одразу писнув, зашипів лід, а біля вух обізався вітрець.*

Одним із стилерозрізнявальних показників мови повістей Михайла Стельмаха можна вважати високий рівень експресивізації, зокрема іменникових та дієслівних словоназв. Проаналізовані в усіх текстових вибірках іменникові та дієслівні словоназви на предмет співвідношення експресивно нейтральних і експресивно маркованих одиниць виявляють значний масив останніх, зокрема згрупованість їх в окремих вибірках: **воркування струмків, струмки поспішають, струмки співають, річечки в'ються, річечка спить, хлопець вививається на кризі, хлопець вибиває ногами, хвостиче (про рибу) виглядає, («Гуси-лебеді летять»); І знову заспівали санки, і спросоння зіткнула, затьохкала крига на ставу, і загукало біля грудей матері дитя. А над нами мерехтять і не падають зорі, а поперед нас вихоплюють й вихоплюються тихії вогники, а біля них озиваються голоси щедрівників («Щедрий вечір»).**

Характеризує прозу письменника також надмірна деталізація, що виявляється у вживанні вервечок слів, особливо словоназв предметних та процесуальних денотатів: *Я не дуже любляв роботу біля терниці, бительниці, прядіння, снування, зоління, але дуже любив, як ткалось і вибілювалось полотно; Ось перед вами стоїть отой індивідум, що може, натурально, зробити з глини миску і горщик, ринку і глечик, макітру й куманець, кухоль і чарку; Я, наче саме щастя, хапаю чоботи, нашвидкоруч навстоячки намотую онучі і через хвилину стаю козаком-завзятцем, дарма що малині чорнобривці завеликі, дарма що в них прошви чорні, а халяви жовті; Наші вуличани, окрім хліборобства, ще мають і ремесло в руках: столярство, шевство, стельмахівство, бондарство, мірошництво.*

Одним із кількісно-якісних параметрів повістей Михайла Стельмаха можна назвати своєрідну тональність і ритмічну впорядкованість, спричинені пропорціями вживаності

однотипних морфологічних одиниць, зокрема дієслоназв процесуальних денотатів, засвідчених у переважній більшості виборок (по дві – три – чотири дієслово назви у вибірці).

Деяку закономірність у всіх вибірках виявили дієслоназви в плані їхньої концентрації в межах однієї реченнєвої структури: *Я застигаю біля тата і не вірю, але трохи й вірю, що на дорозі, висвічуючи туманом борода, може об'явитися з мішком за плечима Дід Мороз і підійти до нас; А у ясеневому гіллі ворухатся зорі й обтрушують та й обтрушують срібну паморозь.*

У частині виборок трапляється потрійне використання дієслоназв денотатів у межах коротких реченнєвих структур: *І казав, і благав, і сварився; Він щось, жалібно белькотав, зойкав, оправдовувався; ...той дрімливий туманець, що дивує, бентежить і радує людину; Юхим ... посміхнувся, перебудувався й уклінно звернувся до голови...; Вже потім село дізналося, що Юхим після розмови з головою політвиконкому метнувся із доносом і скаргою аж у Вінницю; І там вразив, задивував і розжалобив працівників губфінвудділу...; Тітка Марина боляче повела плечем, злегенька ойкнула й презирливо поглянула на нього...; Я знаю такий закапелок, де завжди зимують в'юни, склубляться у клубки і чекають тепла.*

Подібна «потрійність» в однорідних рядах слововживань наявна також в іменниковій та прикметниковій сферах: *Мене збудили скрип дверей, гупання чийхось чобіт і чудернацький сміх; З його рота зараз виривався клекіт, хрип і щось подібне на шипіння гусака...; Маю повагу до інстанцій, представників, газетної хроніки. А з обнизаних плодами дерев тихенько і доладно струшувалась пісня – не про небесне життя, а про ясний місяць, ще яснішу зірку, і вірне кохання.*

Аналізуючи об'ємний текстовий масив, представлений у дослідженні вибірками, можна помітити ще одну закономірність щодо частого вживання в суцільній структурі простого ускладненого чи складного речення чотирьох словоназв процесуальних денотатів: *Чоловік обтрусився, обмів із чобіт сніг, зирнув на мене і легенько сів...А в цей час надворі обізвався Рябко, задеренчав засув на хвіртці, батько вийшов у клуню і незабаром повернувся з дядьком Миколою; І знову заспівали санки, і спросоння зітхнула, затьохкала крига на ставу, і заагукало біля грудей матері дитя.*

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Аналіз морфологічних класів слів у повістях Михайла Стельмаха, скерований на виявлення в текстах їхніх суттєвих кількісних та якісних ознак, дає підстави зробити такі висновки:

– орієнтуючись на високі кількісні показники основних частиномовних класів (іменникових та дієслівних словоназв) і аналізуючи розмаїту природу конкретних словоназв у плані специфіки переносності значень, показано феноменальність і неповторність митця в його індивідуально-авторському поєднанні художньо-мистецьких і мовомисленнєвих начал;

– у художньому мовотворенні М. Стельмаха відбувається розширення поля семантичних інтерпретацій та асоціацій – від загальнономовних значень до філософських, наукових, художніх потрактувань та індивідуально-авторських семантичних наповнень;

– насиченість проаналізованого обсягу дискурсу Михайла Стельмаха метафорами, персоніфікаціями, метонімічними фігурами відтворює індивідуально-авторське поєднання художньо-мистецьких і мовомисленнєвих начал творчості письменника, коли митець піднімається до вершин ясної і прозорої образності, підвладної лише справжнім талантам;

– у всьому метафоризованому розмаїтті дієслоназв, конкретиці й абстрактності іменникових словоназв предметних денотатів, своєрідності прикметникових уживань в

аналізованому текстовому масиві повістей М. Стельмаха чітко простежується вербалізація позитиву, переважання над негативом у художній площині загального авторського макротексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В. Г. Качественный и количественный анализ грамматических явлений / В. Г. Адмони // Вопросы языкознания. – 1958. – № 1. – С. 8–21.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – Київ : Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Г. Городенська – Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – 208 с.
4. Горпинич В. О. Українська морфологія / В. О. Горпинич – Дніпропетровськ : ДДУ, 2003. – 359 с.
5. Дем'яненко О. Ф. Про методи дослідження словосполучень / О. Ф. Дем'яненко // Мовознавство. – 1968. – № 1. – С. 31–48.
6. Долежел Л. Вероятностный подход к теории художественного стиля / Л. Долежел // Вопросы языкознания. – 1964. – № 2. – С. 12–17.
7. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С. Я., Бирик В. С., Тодор О. Г.; за ред. С. Я. Єрмоленко – Київ : Либідь, 2001. – 224 с.
8. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови / А. П. Загнітко – Київ : Вища школа, 1991. – 77 с.
9. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 т. / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 426 с.
10. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
11. Загнітко А. П. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / Загнітко А. П., Данилюк І. Г., Ситар Г. В., Щукіна І. А.. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с.
12. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : [монографія] / Н. Б. Іваницька – Вінниця : СПД Главацька, 2011. – 636 с.
13. Іваницька Н. Б. Функціонування англомовних еквівалентів українських лінгвістичних метаодиноць у світовому науковому інформаційному просторі / Н. Б. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька] – Вінниця : ТОВ «фірма «Планер», 2016. – Вип. 23. – С. 254–258.
14. Іваницька Н. Л. Змістова й формальна складові інтерпретаційного поля термінів у галузевих словниках сучасної української літературної мови / Н. Л. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «фірма «Планер», 2016. – Вип. 23. – С. 20–26.
15. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово: теоретичний та лінгводидактичний аспекти : навчальний посібник для студентів-філологів / Н. Л. Іваницька – Вінниця : ТОВ «Меркюрі-Поділля», 2014. – 248 с.
16. Іваницька Н. Л. Про ключові слова до статей у збірниках наукових праць із мовознавства / Н. Л. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «фірма «Планер», 2015. – Вип. 21. – С. 18–24.
17. Іваницька Н. Л. Розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів / Н. Л. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «фірма «Планер», 2014. – Вип. 20. – С. 33–40.

18. Іваницька Н. Л. Статистика в мові і для мови : посібник для аспірантів, науковців-філологів, студентів / Н. Л. Іваницька – Вінниця, 2008. – 52 с.

19. Іваницька Н. Л. Синтагматика українського дієслова і синтаксичний аналітизм : [монографія] / Н. Л. Іваницька – Вінниця : Ландо-ЛТД, 2012. – 180 с.

20. Іваницька Н. Л. Складений присудок як синтаксична структура / Н. Л. Іваницька // Синтаксис словосполучення і простого речення. – Київ : Наук. думка, 1975. – С. 59–85.

21. Куцевол О. М. Вивчення життя і творчості Михайла Коцюбинського через рецепцію літератури і літературно-документальних джерел : посібник. – 2-ге вид., виправл. і доп. / О. М. Куцевол – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 402 с.

22. Кучеренко І. К. Лексичне значення прийменника / І. К. Кучеренко // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 12–23.

23. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : ВП «Академія», 2007. – 752 с.

24. Перебийніс В. І. Системні та функціональні характеристики мовних одиниць / В. І. Перебийніс // Вісник ХНУ. – 2004. – № 635. – С. 138-141.

25. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) / І. С. Попова. – Донецьк : Вид-во ДНУ. – 2009. – 432 с.

26. Русанівський В. М. Дієслово / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський // Граматика української мови: Морфологія. – Київ : Либідь, 1993. – С. 157–242.

27. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. Д. Шинкарука. – Київ : Абрикос, 2002. – 742 с.

28. Davis I. Creativity is for ever. – N. Y., 1981. – 265 p.

29. Ivanytska Natalia. Correlation between Translation and Linguistic Studies: Current Approaches / Н. Б. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «фірма «Планер», 2015. – Вип. 21. – С. 245–256.

30. Taulor C. W. Various approaches to and definitions of creativity / Taulor C. W. // The nature of creativity / Sternberg K.S. (Ed.). – Cambridge : Camb. Press, 1988. – P. 99–126.

Іваницька Н. Л. Количественно-качественные параметры морфологических классов слов в повести Михаила Стельмаха

Представлено описание некоторых параметров морфологических групп слов, исходя из их количественно-качественных показателей. В классификации частично использованы выводы ученых, базирующиеся на новых подходах к интерпретации «объединений» морфологических единиц (И. Р. Выхованец, Е. Г. Городенская, А. П. Загнитко), стилистический потенциал индивидуально-авторских употреблений количественно существенных морфологических единиц в системе стилистических ресурсов художественного произведения Михаила Стельмаха. Особое внимание уделено экспрессивно маркированным сховонаименованиям предметных и процессуальных денотатов, наполняемости ими всех выборок. Представлено некоторую приоритетность, возможность и целесообразность использования статистики (количественных) показателей в системе стилистическим методических процедур анализа.

Ключевые слова: морфологические классы слов, части речи, служебные слова, количественно-качественный параметр, словонаименование денотата, художественный стиль, повести Михаила Стельмаха.

Ivanytska N. Quantitative and qualitative parameters of morphological classes of words in the stories of Mykhailo Stelmakh

This paper presents a description of some parameters of morphological classes of words, proceeding from their quantitative and qualitative indices. The classification takes into account scholars' conclusions based on new approaches to the interpretation of groups of morphological units (I. R. Vychovanets, K. G. Gorodenska, A. P. Zagnitko). The research reveals the stylistic potential of individual authorial use of quantitatively determined morphological units in the system of stylistic devices in the works of Mykhailo Stelmakh. Particular focus is made on the expressively marked names of substantive and procedural denotations, their grouping and representative samples. The following model of research results analysis and description is suggested: from the quantitative indicators of units in the samples to their qualitative potential, which is considered as the parameter of the author's speech.

The research presents some priority alongside with the possibility and efficiency of using statistics (quantitative indicators) in the system of stylistic methodological analysis.

Key words: *morphological classes of words, parts of speech, functional words, quantitative indicator, quantitative and qualitative parameter, word denotation, artistic style, the stories of Mykhailo Stelmakh.*

Статтю подано до редколегії 02.05.2017

Володимир Каленич
(м. Вінниця)

УДК [070: 811.161.2'42] (477)

ТЕКСТОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЦИТАТ У ГАЗЕТНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

У статті розглянуто особливості текстотвірного потенціалу цитат як інтертекстуальних засобів і з'ясовано їхню роль у газетних матеріалах; проаналізовано природу цитат та окреслено їхні функціональні параметри; визначено інтертекстуальність цитації в газетних публікаціях, специфіку цитат в організації сучасних медіатекстів інформаційно-аналітичного тижневика «Дзеркало тижня».

Цитати як текстотвірні елементи, що створюють інтертекстуальність, досить поширені в сучасних медіатекстах. Аналіз газетних публікацій засвідчує концептуально різноманітну палітру цитатних засобів у тижневику «Дзеркало тижня». Їх використовують у заголовках, епіграфах і самих текстах журналістських творів. Фрагменти текстів, крилаті вислови, мігруючи з одного тексту в інший, змістовно збагачують основну текстову інформацію, слугують для ілюстрації, аргументації, підтвердження певної думки, створюють асоціативні зв'язки з уже відомими текстами, увиразнюють авторську позицію, розширюють світогляд читача, стимулюють до роздумів.

Ключові слова: *текст, інтертекстуальність, цитата, алюзія.*

Постановка проблеми. *Різномасштабні виміри тексту, його категорії, способи організації, методи дослідження неодноразово привертала увагу дослідників лінгвістики*

тексту, літературознавців, культурологів, журналістикознавців. Актуальною постає і проблема міжтекстуальних взаємозв'язків і взаємодій, зокрема в сучасному медіадискурсі.

У процесі текстотворення журналісти, публіцисти вдаються до пошуку ефективних експресивних засобів, які не лише б зацікавлювали читача, а й активізували його пізнавальний потенціал, залучали до спільного творчого осмислення буття. Одним із таких прийомів є використання в журналістських творах фрагментів текстів, відомих висловів, символів тощо, які увиразнюють подання інформації, створюють певні імпліцитні контексти. Онтологія та гносеологія цитат як інтертекстуальних засобів і їхній текстотвірний потенціал викликають дослідницький інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно із загальновідомим визначенням Р. Барта, кожен текст «є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях в більш чи менш упізнаваних формах»: «Кожен текст являє собою нову тканину, зіткану зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – всі вони поглинуті текстом і перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту і навколо нього існує мова» [1, с. 512].

Лінгвістичну природу тексту досліджували і вітчизняні, і зарубіжні вчені, зокрема: І. Арнольд, Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, М. Бахтін, Е. Бенвеніст, А. Вежбицька, А. Загнітко, Р. Крейд, І. Ільїн, С. Коновець, Л. Мацько, О. Падучева, Г. Почепцов, Т. Радзівська, В. Русанівський, О. Селіванова, В. Шинкарук та ін. Питання зв'язків тексту з іншими текстами порушували переважно зарубіжні філологи: М. Бахтін, Ю. Кристева, Р. Барт, Р. Якобсон, Б. Гаспаров, Ю. Лотман, Н. Фатеева й ін. Інтертекстуальність як специфічну рису сучасного медіатексту в українській науці досліджували Н. Зражевська, Т. Іванюха, Т. Космеда, О. Костикова, О. Рябініна, М. Титаренко та ін.

Мета і завдання статті. **Мета статті** – з'ясувати текстотвірний потенціал цитат як інтертекстуальних засобів та їхню роль у газетних матеріалах. Для реалізації мети поставлено такі **завдання**: 1) проаналізувати природу цитат та їхні функціональні особливості; 2) визначити інтертекстуальність цитації в газетних публікаціях; 3) з'ясувати специфіку цитат в організації сучасних медіатекстів. **Матеріалом дослідження** слугували публікації, представлені на сторінках інформаційно-аналітичного тижневика «Дзеркало тижня» за 2016 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтертекстуальність переважно трактують як рекурсивний зв'язок з певними відомими текстами та як проникнення тексту до іншого тексту. Розглядаючи основні категорії лінгвістики тексту, О. Селіванова кваліфікує інтертекстуальність «як наявність у певному тексті слідів інших текстів, у більш широкому розумінні – діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний)» [5, с. 514].

Специфічну текстотвірну роль відіграють інтертекстуальні прийоми в сучасному медіадискурсі. Залучення інтертекстів у журналістських творах активізує читацьке сприйняття та сприяє конденсації авторської думки.

Незвичайні асоціативні висловлювання, прямі та приховані цитати, ремінісценції та алюзії, глибокий підтекст та інші засоби дозволяють авторові посилити ефект журналістського твору, повніше реалізувати власну творчу інтенцію [3, с. 34]. «Закодована» в такий спосіб інформація розрахована на спорідненість фонових знань автора та реципієнтів.

Одним зі способів організації тексту й інтертекстуальних прийомів є цитация (використання в тексті фрагменту іншого тексту, вислову). У словниках подають визначення поняття *цитата* як «дослівний уривок з іншого твору, вислів, що наводиться письмово чи усно для підтвердження або заперечення певної думки з дотриманням усіх особливостей чужого висловлення та з посиланням на джерело» [4, с. 735]; «буквально відтворені фрагменти чужої усної чи письмової мови, які відіграють функції ілюстрації, аргументування чи підтвердження власної авторської позиції» [2, с. 295].

Цитати, реалізуючи внутрішньотекстові зв'язки, допомагають зміцнити текстовий матеріал у єдиний твір і водночас спонукають читача спрямувати мисленнєву діяльність у сферу інтертексту і внести в текст-реципієнт додатковий смисл. У газеті «Дзеркало тижня» це досить продуктивний інтертекстуальний засіб: «У світі немає нічого більш постійного, ніж непостійність», – писав Джонатан Свіфт (№ 30. – С. 3); «Тепле слово і кішці приємне» – говорить приповідка. Хорошому співробітникові – також (№ 45. – С. 13); «Тільки помилки потребують урядової підтримки, істина ж відстоює себе самотійно», – цей вислів належить батькові-засновнику США Томасу Джефферсону, проте через два століття актуальний в Україні (№ 50. – С. 2); Пункт перший людського пізнання світу не змінився від часів Сократа: я знаю, що нічого не знаю (№ 50. – С. 4).

Комунікативно-прагматичний ефект цитат у тексті полягає в тому, що такі інтертекстуальні засоби автор використовує з певним комунікативним наміром: передати читачеві власні інтенції. Прагматичний потенціал пов'язаний з їхньою здатністю створювати підтекст, поглиблювати твір у змістовому плані, сприяти міжтекстовим зв'язкам.

У газетних публікаціях трапляються прямі (або експліцитні, марковані, атрибутивні) цитати, які містять пряму вказівку на автора чи претекст: «Люди, які живуть у скляних будинках, не повинні кидатися камінням», – сказав англійський письменник Роберт Стівенсон (№ 45. – С. 13); «Гроші позичають чужі й на певний час, а віддають свої та назавжди», – говорив, здається, Черчилль (№ 16. – С. 4); а також непрямі (або імпліцитні, немарковані, неатрибутивні) – не містять ніяких маркувань: Багатих потрібно пожаліти – що вони багатші, то їм у вушко голки буде важче пролізти з усім своїм непосильно нажитим добром (№ 41. – С. 12) – вислів походить з Євангелія: легше верблюдові пройти крізь голчане вушко, ніж багатому увійти в Царство Небесне.

Роль цитат у медіатекстах різна: вони розкривають, підтверджують або спростовують, експліцитно чи імпліцитно відображають сенс повідомлюваного, увиразнюють його. Реалізуючись у новому тексті, такі засоби, з одного боку, зберігають свій первинний зміст, а з іншого – створюють нове контекстуальне смислове поле. Так, у статті «Прекаріат: крик «червоного півня»» (№ 13. – С. 1) В. Кремінь і В. Ткаченко порушують проблеми сучасного суспільства, класового розшарування, тероризму й ін. Символ «червоного півня» в заголовку взято з цитати, яку подано на початку публікації: «Епоха докорінних суспільних змін – це не час марень і глибоких снів, бо, як писав колись російський містик-публіцист Олександр Хом'яков, „реальність як півень: коли ти бачиш найсолодші сні, обов'язково розбудить тебе своїми криками”». Автори говорять про те, як два роки тому цей «півень» розбудив Україну «гібридною війною» Росії. І далі підтверджують віщування Т. Шевченка, послуговуючись відомим висловом: «І в вогні її, окраденую, збудять».

Наявність цитат у медіатекстах пов'язана з їхньою здатністю активізувати інтелектуальний досвід адресата, оскільки цитата двопланова: вона одночасно відсилає до

тексту й контексту відомого джерела і до змісту того тексту, у якому вона подана. Тому цитування є одним із прийомів створення інтертекстуальності.

Цитатним обрамленням медіатексту послуговується В. Філіпчук у статті «Міжнародна миротворчість та війна на сході України: чи є рецепт мирного врегулювання?» (№ 17. – С. 4). Уліді подає вислів китайського стратега Сунь-дзи, який ще дві з половиною тисячі років тому вчив: «Найкраща війна – це розбити задуми ворога, а найкраща перемога – це підкорити чужу армію не воюючи». Свої міркування про війну на сході України, міжнародну миротворчість та мирне врегулювання автор завершує словами одного із батьків сучасної конфліктології, американського математика російського походження А. Рапопорта: «Ілюзія, буцім дедалі більші втрати другої сторони приведуть до нашої власної перемоги, є причиною того, що конфлікти затягуються на довгі роки, а конфліктуючі сторони, взаємно виснажуючи одна одну, в результаті програють обидві».

Такі інтертекстуальні засоби не лише влучно увиразнюють публікацію, а й завжди мають конотативне значення, виражаючи певну оцінку й ставлення до фактів, що підсилює експресивність тексту.

Сфокусувати увагу на певному об'єкті чи аспекті буття допомагають трансформовані вислови. Наприклад, такі оригінальні та неповторні заголовки вирізняються емоційністю та експресією і є своєрідним інформаційним кодом до публікації: *Спочатку було НАБУ* (№ 38–39. – С. 1) – пор.: *Спочатку було Слово* (Біблія); *Ложка меду в бочці е-дьюгтю* (№ 45. – С. 1) – пор.: *Ложка дьюгтю в бочці меду* (приказка); *Я злюся – отже, існую* (№ 47. – С. 13) – пор.: *Я мислю – отже, я існую* (Р. Декарт); *У здоровому тілі – здоровий мозок* (№ 3. – С. 13) – пор.: *У здоровому тілі – здоровий дух* (латинський вислів); *Через терни – до «Горизонту»* (№ 2. – С. 12) – пор.: *Через терни до зірок* (латинський вислів). Ці трансформації слугують для конкретизації смислу цитати і пристосування її до нового контексту, до його основної ідеї.

Особливу текстотвірну роль у журналістських творах відіграє епіграф-цитата. Як засіб оцінки повідомлюваного відображає інакомовно сформульовану ідею медіатексту: *Всяке мистецтво має на меті привести до порядку певну розхристану в житті людину* (Лесь Курбас) (№ 38–39. – С. 11); *Жоден інститут, заснований на страху, не може сприяти розвитку* (Б. Рассел) (№ 42. – С. 10); *Справжня щедрість стосовно майбутнього полягає в тому, щоб усе віддавати сьогоденню* (А. Камю) (№ 11. – С. 4).

Сила епіграфа в тому, що він певним чином забезпечує психологічну підготовку читача до сприймання змісту газетного матеріалу. Вислів *Дипломатія – це мистецтво приборкувати силу* (Г. Кіссінджер) є епіграфом до статті А. Веселовського, О. Александрова «Українська дипломатія: на шляху до європейських стандартів» (№ 2. – С. 5), у якій ідеться про необхідність проведення реформ системи забезпечення зовнішніх зносин та особливості дипломатичної служби України. У портретному нарисі «Зразковий український меценат» про ініціатора й натхненника Міжнародного конкурсу знавців української мови П. Яцика, який успішно опанував бізнес за кордоном та допомагав і своїй країні, Р. Клочко використовує його вислів: *«Убогий духом не може бути багатим, незважаючи на те, скільки грошей він має»* (№ 19. – С. 15).

У газеті «Дзеркало тижня» досить часто послуговуються епіграфами, авторами яких є С. Жадан (№ 2. – С. 5; № 38–39. – С. 2), А. Камю (№ 11. – С. 4), Ш.де Костер (№ 19. – С. 12), Ж.-П. Сартр (№ 34. – С. 11), Е. М. Ремарк (№ 41. – С. 4), Т. Джефферсон (№ 42. – С. 1), В. Висоцький (№ 47. – С. 6) й ін.

Загалом, механізм дії всіх інтертекстуальних прийомів однаковий: експліцитний фрагмент чи поняття в тексті й імпліцитно пов'язані з ними асоціації. Як автономні смислові одиниці вони актуалізують важливу для читача інформацію, апелюючи до його пам'яті, інтелекту, культури, життєвого досвіду.

Цитати / квазіцитати слугують стимулом до виникнення певних культурних, історичних, літературних, політичних алюзій та ремінісценцій

Алюзії як прийоми художньо-публіцистичної виразності створюють асоціації натяку на досить відомі історичні чи літературні факти, події, фрази, персонажів інших текстів з розрахунку на ерудицію читача, щоб розгадати «закодований зміст»: *Проте величний фольклорний український віз, який звично «й понині там», із загрозливим тріском і рипом таки рушив з місця* (№ 34. – С. 11) – вислів з байки І. Крилова «Лебідь, Щука і Рак»; *Та частина, яка народ, продовжувала чекати Вашингтона з новим і праведним законом, але чомусь прийшов Трамп. І не до них* (№ 45. – С. 13) – вислів з поеми Т. Шевченка «Юродивий».

Алюзія як метафоричний засіб кодування інформації може породжувати асоціації з макроконтекстом претексту: текстом загалом, певними подіями або низкою подій у тексті, вчинками, характером або проблемами персонажів, ідейною своєрідністю твору й ін. Для успішного залучення алюзії журналіст має бути ерудованим, знати багатий фонд передтекстів, уміти знаходити цікаві паралелі, а це сприятиме активізації уваги читача.

Ремінісценції передбачають уведення до певного тексту фрагментів, які нагадують адресатові події, факти, героїв, стилістичні прийоми, мотиви іншого тексту, що може проявлятися в подібності. Наприклад, у статті «Хитромудра невизначеність нового світопорядку» В. Горбулін апелює до антиутопії О. Хакслі «Прекрасний новий світ», написаної на поч. 30-х років минулого століття, у якій письменник спробував уявити світ майбутнього як продовження тих тенденцій, свідком яких він був, у часи «глибокої політичної перебудови всього європейського (та й світового) соціуму і світопорядку» (№ 30. – С. 1). Автор проводить паралель із сучасним світом, у якому прояви «гібридних воєн» породжують формування нового «гібридного світу». Епіграф, цитати О. Хакслі в тексті сприяють більш рельєфному відображенню сьогодення крізь призму поглядів митця.

Цитата не обмежена мікроконтекстом претексту, досить часто в новому контексті вона встановлює метонімічні відношення з претекстом. Розмірковуючи про різні прошарки суспільства, їхні статки, соціальну справедливість, О. Покальчук у проблемному нарисі «Вершник з мірою в руці» вдається до відомого вислову з фільму: *Це тому, що злодій (байдуже, в законі він чи звичайний крадій) є тим, ким він є. І в сценаріях їхніх долі жодних протиріч не спостерігається. «Вкрав-випив – у в'язницю», як казали в знаменитій кінокомедії «Джентельмени удачі»* (№ 41. – С. 12).

Наявні у свідомості автора думки, сюжети, образи відтворюються за допомогою відомих виразів, образів осіб, подій, трансформуючись у контексті, висвітлюючи проблеми в певному ракурсі, іноді завуальовуючи сьогодення або навпаки – викриваючи його через відгомін минулого. Такі когнітивно-вербальні явища відображають формування інтертекстуальними елементами змістово-концептуальної та змістово-підтекстової інформації в журналістському творі.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Цитати як текстотвірні елементи, що створюють інтертекстуальність, досить поширені в сучасних медіатекстах. Аналіз газетних публікацій засвідчує концептуально

різноманітну палітру цитатних засобів у тижневику «Дзеркало тижня». Вони використовуються в заголовках, епіграфах і самих текстах журналістських творів. Фрагменти текстів, крилаті вислови, мігруючи з одного тексту в інший, змістовно збагачують основну текстову інформацію, створюють асоціативні зв'язки з уже відомими текстами, увиразнюють авторську позицію, розширюють світогляд читача, стимулюють до роздумів, апелюючи до історичних, літературних, культурологічних знань адресата. Перспективним є подальше дослідження прагматичного аспекту цитат, їхнього інтертекстуального потенціалу в мові ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные труды. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – Москва : Прогресс, 1978. – 616 с.
2. Журналістика: словник-довідник / авт.-уклад. І. Л. Михайлин. – Київ : Академвидав, 2013. – 320 с.
3. Іванюха Т. В. Інтертекстуальність як засіб текстотворення в сучасній журнальній публіцистиці (на матеріалі есеїстики журналу для молоді «Отрок. UA») / Т. В. Іванюха // Наукові записки Інституту журналістики. – Том 54. – 2014. – С. 34–38.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – Київ : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

Каленич В. Текстоброзраюющий потенциал цитат в газетных публикациях

В статье рассмотрены особенности текстообразующего потенциала цитат как интертекстуальных средств и роль в газетных материалах, проанализирована природа цитат и их функциональные параметры, определена интертекстуальность цитации в газетных публикациях, выяснена специфика цитат в организации медиатекстов информационно-аналитического еженедельника «Зеркало недели».

Цитаты как текстообразующие элементы, которые создают интертекстуальность, распространены в современных медиатекстах. Они используются в заголовках, эпиграфах и самих текстах журналистских произведений. Фрагменты текстов, крылатые слова, мигрируя из одного текста в другой, содержательно обогащают основную текстовую информацию, служат для иллюстрации, аргументации, подтверждения определенной мысли, создают ассоциативные связи с уже известными текстами, подчеркивают авторскую позицию, расширяют кругозор читателя, стимулируют к размышлениям.

Ключевые слова: текст, интертекстуальность, цитата, аллюзия.

Kalenych V. Text formation potential of quotations in newspaper articles

The main objective of this research is to analyse the text-forming potential of quotations as intertextual means and role in the newspaper articles. The article deals with the nature of quotations and their functional peculiarities, considers the specificity of quotations in the mediatexts organization of information-analytical weekly «Dzerkalo tyzhnya».

The main intertextuality means in mediatexts are quotations, allusions and reminiscences, which are good migration ways of familiar stories, events, people, expressions in the context of journalistic materials. Such intertextual interactions create an emotional sociocommunicative

effect, owing to the appeal to the eternal images. They determine the situation adequately and accurately.

The use of quotations in journalistic works intensifies the readers' perception and promotes condensation of the author's thoughts. This specific extratextual dialogue of the author (journalist) and the reader is aimed at a deeper understanding of the problem, its diverse interpretation and understanding of existence in well-known images, facts, situations.

In conclusion, quotations as text-forming intertextual elements are common in modern mediatexts. The authors use their in headlines, epigraphs and the texts of journalistic works. Fragments of texts, winged words, migrating from one text to another, enrich the main text making it meaningful, serve for illustrating, argumentation and substantiation of an idea, create associative links with familiar texts, make the author's point of view expressive, broaden the reader's world outlook, stimulate reflection.

Key words: *text, intertextuality, quotation, allusion, reminiscence.*

Статтю подано до редколегії 27.04.2017

Марія Личук
(м. Київ)

УДК 81'373.7:821.161.2 (092 Стельмах)

ЧАСТКОВО ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНІ РЕЧЕННЯ З ТЕМПОРАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)

У статті досліджено темпоральні частково фразеологізовані речення, описано засоби зв'язку між їхніми частинами. Виокремлено й описано різновиди частково фразеологізованих речень з темпоральними відношеннями за компонентним складом їхніх фразеосхем. Простежено специфіку вираження дії в пре- і постпозитивних частинах цих речень, визначено ступені їхньої фразеологізації.

Ключові слова: *частково фразеологізоване речення, фразеокомплекс, темпоральна семантика, значення одночасності, значення негайності і раптовості, фразеологізовано-частково-сполучникові засоби.*

Синтаксис художнього мовлення віддзеркалює мовні засоби з великим виражальним потенціалом, що здатні тонко й глибоко передавати авторський задум. На сьогодні синтаксис речення охоплює не тільки традиційні формально-граматичні речення – членовані синтаксичні одиниці, а й синтаксично нечленовані речення. З-поміж типів синтаксично нечленованих речень виокремлюються частково фразеологізовані речення.

Функціонування синтаксичних конструкцій та різних типів речень у художніх текстах, зокрема в мові творів Михайла Стельмаха, досліджували такі лінгвісти, як І. Я. Завальнюк [3], Л. С. Козловська [4], С. М. Марич [7], С. В. Харченко [10] та ін. Однак частково фразеологізовані речення не були предметом особливого зацікавлення дослідників.

Темпоральні частково фразеологізовані речення є універсальними складниками структури будь-якого художнього тексту, зокрема й творів Михайла Стельмаха.

Михайло Стельмах – один із найяскравіших знавців багатств української мови. Жанровий і тематичний діапазон його творчості досить широкий, художня палітра митця різнобарвна й цікава. Філософське потрактування важливих моральних цінностей, глибоке авторське осмислення важливості людини у творенні сьогодення і майбутнього, опіка долею молодого покоління – головні лейтмотиви творів Михайла Стельмаха, що й на сьогодні є актуальними. Саме тому творча спадщина митця посідає особливе місце в українській літературі.

Метою статті є виявлення різновидів темпоральних частково фразеологізованих речень у прозових творах Михайла Стельмаха, визначення основних засобів зв'язку між їхніми частинами та з'ясування специфіки темпоральної семантики. Її **завдання**: 1) окреслити фразеосхеми темпоральних частково фразеологізованих речень; 2) визначити роль засобів зв'язку між їхніми частинами; 3) схарактеризувати семантику фразеосхем частково фразеологізованих речень з темпоральними відношеннями.

Синтаксична семантика частково фразеологізованих речень зосереджена у сфері певних семантико-синтаксичних відношень. Найчисельнішим типом є частково фразеологізовані речення з темпоральними відношеннями. Їхнім підґрунтям є фразеосхема як нерозкладний комплекс постійних і змінних компонентів. Компоненти фразеосхеми характеризуються такими параметрами, як а) відтворюваність / невідтворюваність; б) облігаторність / факультативність; в) варіативність / неваріативність. Постійні компоненти зазнають семантичних трансформацій чи десемантизуються. Значення сполучникових компонентів також певною мірою переосмислюється, для них можливою є субституція сурядним сполучником або елімінація. Синтаксична побудова стає фразеологізованою не тільки з огляду на синтаксичну спаяність і семантичні трансформації компонентів, а також під впливом певних чинників, як-от: чітко закріплена позиція компонентів фразеосхеми, зменшення змінних позицій і структурне підрівнювання частин речення.

У процесі актуалізації структурна схема частково фразеологізованого речення набуває додаткових семантичних відтінків. Деактуалізація компонентів фразеологізованої побудови спричиняє внутрішню змістову єдність, семантичну цілісність компонентів. Компоненти як лексичне наповнення структурної схеми фразеологізованого речення деактуалізуються в семантичному плані, при цьому утрачують денотативну спрямованість, здатність розчленовуватися на диференційні семантичні ознаки. Відбувається своєрідна семантична переорієнтація компонентів.

Вихідною сферою функціонування синтаксичної категорії темпоральності є часові складнопідрядні речення вільної будови. Засобами формування темпоральності є підрядні сполучники часу, вказівні займенникові слова, співвідношення вищо-часових форм дієслів та лексичне значення окремих слів.

Досліджуючи підрядні частини складного речення, А. П. Грищенко пропонує розмежовувати три різновиди складнопідрядних речень з підрядними часу: 1) підрядне речення вказує на час дії або стану, про які повідомляється в головному реченні – *коли?*; 2) підрядне речення вказує на часові межі, період тривання дії або стану головного речення – *як довго? (протягом якого часу?); до яких пір? (до якого часу)*; 3) підрядне речення виступає в складній синтаксичній конструкції як спеціалізована вказівка на швидко змінювану послідовність дій або станів [2, с. 349]. Отже, у складнопідрядних реченнях вільної будови з

підрядними часу може передаватися і момент часу, і тривалість існування ситуації. І. Р. Вихованець також зауважує, крім значень одночасності, різночасності (передування та наступності), можливі ще й значення тривалості та повторюваності [1, с. 681].

Р. О. Христіанінова диференціює темпоральні складнопідрядні на власне часові і тривало-часові речення [11, с. 73]. На її думку, категорія власне часу охоплює грамеми одночасності, передування й наступності, категорія тривалості – грамеми обмеженої одночасності, обмеженого передування, початкової часової межі [12, с. 170–173; 11, с. 73–81]. Така класифікація властива темпоральним складнопідрядним реченням вільної структури.

Темпоральні частково фразеологізовані речення позначені структурно-семантичною специфікою, що накладає відбиток на засоби вираження темпоральних семантико-синтаксичних відношень. Такі синтаксичні побудови кваліфікували як фразеологічно зв'язані з огляду на те, що сполучник *як* виступав не самостійно, а в поєднанні із заперечною формою [8, с. 539]. І. Г. Чередниченко визначав такі речення як взаємопідрядні часові, оскільки «одне часткове речення поєднується з другим так, що формально в першому реченні визначається близьке слідування одного факту за другим, а в другому – раптове слідування тих самих фактів одного за другим» [13, с. 120].

Частково фразеологізовані речення з темпоральними відношеннями характеризуються особливою специфікою. Такі фразеологізовані побудови утворюють кілька різновидів:

1) з відношеннями *одночасності*; в основі першого різновиду – стійкі структурні схеми на зразок *тільки (тільки-но) + дієслово, як (аж, коли)...*; *лише (лиш, лишень) + дієслово, як (аж, коли) ...*; *щойно + дієслово, як (аж, коли)*. Наприклад: **І тільки стихла** стрілянина, **як** увесь ліс почав співати урочисто, радісно, немов кожне дерево, *перехитуючись, перебирало невидимі переливчасті струни* («Велика рідня»); **Щойно** ввійшли батьки з Григорієм, **як** Югіна застигла серед хати («Велика рідня»).

Фразеосинтаксичне значення структурних схем *тільки (тільки-но)...*, *як (аж, коли)...*; *тільки що, як (аж, коли)...*; *лише (лиш, лишень), як (аж, коли)...*; *щойно, як (аж, коли)* визначається як зіткнення значень двох частин: закінчення дії першого речення точно збігається з початком раптової, несподіваної дії другого речення. На це вказував ще О. Є. Вержбицький [5, с. 249]. Темпоральні частково фразеологізовані речення першого різновиду мають низький ступінь фразеологізації;

2) відношення *негайності і раптовості* виникають між частинами частково фразеологізованих речень, утворених за фразеосхемами *не встиг + інфінітив, як (а, аж, коли)*; *не минуло (й) (не пройшло) + темпоральна лексема, як (аж, коли)*; *уже (вже) + дієслівна лексема, як + дієслівна лексема*.

Р. О. Христіанінова розглядає аналізований різновид в системі складнопідрядних речень вільної структури, оминаючи специфіку фразеологізованих побудов. Дослідниця вирізняє речення негайності, «у яких дія головної й підрядної частин розділені лише якоюсь миттю, іноді майже невловимою» [11, с. 77] та речення раптовості, «у яких дія однієї частини (в основному підрядної), тільки-но розпочавшись, переривається дією іншої частини (здебільшого головної) або непередбачувана дія однієї частини (головної) здійснюються відразу після закінчення дії іншої частини» [11, с. 77–78].

Для вираження темпоральних семантико-синтаксичних відношень негайності та раптовості вживаються фразеологізовано-частково-сполучникові комплекси: *не встиг... як*; *не минуло (й) + темпоральна лексема, як (аж, коли)*; тощо, напр.: **Не встиг** Юрій Юрійович

вийти з класу, **як** Варя Лукашевич уже вискочила з-за парти і кинулась до дверей (О. Донченко).

Частково фразеологізовані речення з відношеннями негайності, раптовості є найбільш частотними в українській мові. В основі таких фразеологізованих побудов є ядро, чи фразеологізовано-частково-сполучниковий комплекс, як мінімальна, стійка, конструктивна основа речення. Двокомпонентне ядро утворюють облігаторні незмінювані компоненти: заперечна частка *не* і сполучник *як* (*а, аж, коли*). З постійними компонентами пов'язані два оточення, позиції яких заповнюють лексеми певної частиномовної належності з обмеженням щодо граматичних форм. Вони поєднуються з ядром власне-структурним зв'язком, який увиразнює стійкість як сутнісну ознаку нечленованих побудов. Наприклад: **Не встиг** Мирон засвітити світло, **як** до хати, гунаючи важкими чоботиськами, втиснулася комісія Степана Кушніра... («Велика рідня»). Перший компонент ядра обов'язково супроводжують лексеми у визначених граматичних формах: дієслово *встигнути* із заперечною часткою *не* у формі минулого часу + інфінітив дієслова доконаного виду *засвітити*, другий компонент – дієслово у формі минулого часу *втиснулася*. Інші лексеми не входять до оточення, а перебувають з ядром та оточенням у ситуативних відношеннях.

У темпоральних фразеологізованих побудовах на зразок *не встиг...*, *як...* компонент *не встиг* утрачує свою семантичну співвіднесеність з дієсловом вільного уживання *встигнути*, при цьому зберігаючи в семантичній структурі сему часової віднесеності. Специфікою облігаторного постійного компонента *не встиг* є граматична форма: «у тій частині, яка виступає в препозиції ..., завжди наявна форма минулого або зрідка майбутнього часу дієслова *встигнути* із заперечною часткою *не*» [6, с. 200].

Семантична зміна дієслова *встигнути* спричиняє появу додаткового значенневого відтінку, і дієслово разом із заперечною часткою *не* займає конкретно визначену позицію в стійкій структурній схемі. Граматизований дієслівний компонент увиразнює темпоральні відношення, робить їх більш індивідуалізованими. Фразеологізація речень із структурним компонентом *не встиг* відбувається покроково: 1) лексичне обмеження інфінітива; 2) еліптизація підрядної частини; 3) стабілізація постійного складу; 4) трансформація в частково фразеологізоване речення. Наприклад: **Не встиг** Дмитро зірвати з плеча рушницю, **як** очманілий заєць **вискочив** із куців і **помчав** через Буг («Велика рідня»); **Не встиг** **ухопитись** парубок за залізни бильця брички, **а** Карпо **гикнув**, **свиснув**, **стрельнув** гаранником ... з села **прийшла** делегація («Велика рідня»).

За вираженням часової ознаки між пре- і постпозитивною частинами виокремлюємо три групи частково фразеологізованих речень, утворених за фразеосхемою *не встиг* + *інфінітив*, *як* (*а, аж, коли*) + *дієслівна лексема*:

1) частково фразеологізовані речення, у яких дія препозитивної частини мислиться як завершена до початку другої дії. Фразеологізована конструкція *не встиг ..., як* (*а, аж, коли*)... – заперечно-стверджувальної модальності, оскільки форма *не встиг* може мати і стверджувальне значення *ледве встиг*. Частково фразеологізоване речення корелює зі складнопідрядним реченням вільної структури з темпоральними сполучниками *як тільки*, *ледве – як*, *щойно – як*. Структурний компонент фразеосхеми заперечна частка *не* може замінюватися модальними частками *ледве*, *ледь*, *тільки й*, *тільки-но*. Наприклад: **Не встигла** машина **в'їхати** в двір, **як** із східців танку проворно **збіг** низькорослий літній чоловік з загостреним внизу землистим обличчям і карими упертими очима («Велика рідня»); **Не встигли** всі **розсістися** навколо стола, **як** владний і впевнений голос по вінця переповнив

кімнату ... («Велика рідня»);

2) фразеологізовані речення, у яких дія препозитивної частини не диференційована за ознакою закінченості / незакінченості, напр.: *Підполковник не встиг ще промовити й слова, як Бараболя приголомшив його убивчими словами...* («Кров людська – не водиця»);

3) фразеологізовані речення, у яких препозитивна частина виражає оцінку наступної події. Десемантизації зазнає не тільки компонент *не встиг*, а й інфінітив, напр.: *Не встиг оглянутися, як діти вирости* (розм.).

Компонент *не встиг* у фразеологізованих реченнях першої групи характеризується широкою семантико-синтаксичною валентністю: може сполучатися з дієсловами різноманітних лексико-семантичних груп. Найчастотнішими є такі групи: а) дієслова руху, як-от: *підійти, під'їхати, в'їхати, поїхати* тощо; б) дієслова зміни фізичного стану, як-от: *захворіти, прокинутися* тощо; в) дієслова мисленнєвомовленнєвої діяльності, позначені протяжністю дії, як-от: *побачити, повідомити, написати* тощо. Дієсловам усіх лексико-семантичних груп властиві аспектуальні значення початку чи фінітності.

Зв'язок між частинами фразеологізованих речень першої групи є обов'язковим і передбачуваним. Ступінь фразеологізації у них невисокий. Частка *не* зберігає заперечне значення частково, а препозитивна частина є цілком завершеною щодо змісту. Дефразеологізація моделі відбувається під впливом таких чинників: 1) зміна порядку слів у препозитивній частині, пор.: *Не встигли вони зручно примоститися між деревами, як з туману забурчав мотор і загорлали п'яні голоси* («Велика рідня»). – *Вони не встигли зручно примоститися між деревами, як з туману забурчав мотор і загорлали п'яні голоси*. Якщо суб'єкт займає в реченні анафоричну позицію, препозицію щодо складеного присудка *не встиг* + інфінітив, то частка *не* відновлює свою заперечну семантику; 2) уживання актуалізатора значення незавершеності частки *ще (іще)* в препозитивній частині, напр.: *Ще не встигли розійтись комбідівські збори, як селом обережно засновигали інші постаті ...* («Кров людська – не водиця»). Підсилювальна частка *і (й)* виконує функцію обмеження, вносить в речення ознаку частково завершеної дії, як-от: *І не встиг Варивон удруге вдарити бовтом, як в руках Дмитра затремтів сухий держак і трепетним хвилюванням обізвалося в усьому тілі* («Велика рідня»).

Комунікативна установка частково фразеологізованих речень другої групи позначена високим ступенем експресивності. Препозитивна частина, недиференційована за ознакою завершеності / незавершеності дії, виконує подвійну функцію: з одного боку, вона позначає ситуацію, яка розділяє дві події, з іншого – препозиція зосереджує в собі оцінку наступної дії як раптової, несподіваної. Як компонент першого оточення інфінітив може належати до однієї з лексико-семантичних груп: а) мисленнєвомовленнєвої діяльності, з обмеженням дії, як-от: *сказати, крикнути, промовити* тощо; б) зі значенням реагування, як-от: *зрадіти, опам'ятатися, усвідомити* тощо; в) зміна положення в просторі, як-от: *відступити, відштовхнутися, наїшовхнутися* тощо. Частково фразеологізовані речення другої групи мають високий ступінь фразеологізації. Саме тому жодний із чинників не виконує функцію дефразеологізації, як-от: порядок розташування слів в препозитивній частині, включення в модель підсилювальних чи модальних часток. Порядок слів у фразеосхемі таких речень є слабо фіксованим. Уживання в препозитивній частині часток *ще (іще), навіть, і (й)* не порушує семантику речення.

Частково фразеологізовані речення третьої групи передають значення експресивної оцінки події як несподіваної, раптової. Особливістю нечленованих побудов такої групи є

високий ступінь фразеологізації, спричинений не тільки десемантизацією компонента *не встиг*, а й частковою або повною десемантизацією інфінітива. Тому конфігурація першого оточення *не встиг + інфінітив* є компонентом фразеологізовано-частково-сполучникового комплексу, з одного боку, а з іншого – актуалізатором експресивності. У функції поширювального компонента виступають дієслівні лексеми чи стійкі сполуки, що об'єднані ознакою надто короткої в часі дії, як-от: *охнути, оглянутися, чхнути, розкрити рота, сказати слово* тощо. Наприклад: *Не встиг й озирнутися, як кінь зірвався з місця* (Кров людська – не водиця).

У фразеологізованих реченнях трьох груп раптовість події може підсилювати частка *вже (уже)* та прислівникові слова *раптом, несподівано* тощо, як-от: *І не встигла Софія доказати, як раптом на всю хату, не рухаючись з місця, скрикнула Катерина! – Мамо! Це ж наш тато! Це ж тато наш!* («Велика рідня»).

Утрата часткою *не* у структурі фразеосхеми заперечної семантики спричиняє закріплення за моделлю ствердної модальності, як-от: *Не встигла машина в'їхати в двір, як з східців ганку проворно збіг низькорослий літній чоловік з загостреним внизу землистим обличчям і карими упертими очима* («Велика рідня»).

Між двома частинами частково фразеологізованих побудов, утворених за фразеосхемою *не минуло (й) (не пройшло) + темпоральна лексема, як (аж, коли)*, існують відношення одночасності. Перша частина темпоральної фразеологізованої побудови оформлена як заперечне речення. Обов'язкові незмінювані компоненти фразеосхеми, виражені дієсловами в безособовій формі, вимагають поширення правобічної позиції. У такій позиції виступає додаток, що називає часовий відрізок. Дієслівні компоненти десемантизовані. Наприклад: *Не минуло й півгодини, як зачинились ворота за комісією, а до полісовщика з'явився інший гість – Кузьма Василенко, який рідко тепер виходив із запоїв* («Велика рідня»). Препозитивна частина реалізує значення оцінки дії другої частини, акцентуючи на мінімальності часового проміжку між повторюваними діями. Препозиція детермінує адвербіальну оцінку дії постпозиції.

У структурі фразеосхем названих різновидів формується оцінна семантика: ситуація, яка представлена в постпозитивній частині, сприймається як несподівана в загальному контексті розвитку подій. Ефект несподіваності досягається через включення до моделі лексеми зі значенням мінімального часового інтервалу. Фразеологізований комплекс *не минуло (не пройшло) + часова лексема* позначений високим ступенем абстракції. Вибір тієї чи тієї лексеми в структурі фразеосхеми зумовлений не стільки прагненням до передачі реального часового відтинку, скільки установкою мовця на реалізацію мінімальності часового інтервалу для певної ситуації.

Різновидом моделі *не пройшло і (й) .., як (щоб)* є модель *не + суб'єкт + дієслово .., як*. Її специфікою є уживання особового дієслова та лексеми із семою обмеження. Серед обов'язкових компонентів – дієслова таких лексико-семантичних груп, як 1) руху з аспектуальною ознакою завершеності, 2) руху з аспектуальною ознакою тривалості, 3) фізичної дії і 4) мисленнєвомовленнєвої діяльності. Компонентом препозитивної частини фразеологізованої побудови виступають лексеми із семою обмеження, зокрема міри, простору, часу тощо. Наприклад: *Не від'їхали і трьох метрів, як кругом затріщали зенітки* («Велика рідня»).

У деяких різновидах облігаторний незмінюваний дієслівний компонент замінюють формами *не зчувся, не стямився*, як-от: *Югіна й не стямилась, як кинулась тікати*

(«Велика рідня»).

О. Є. Вержбицький підкреслював, що дієслова *не зчувся, не стямився* можуть уживатися з об'єктом, а речення кваліфікував як проміжні між часовими й додатково-з'ясувальними [5, с. 249].

Частково фразеологізовані речення, утворені за фразеосхемами уже (вже) + V_f як (і, а, але) ...

Облігаторний адвербіальний компонент *уже (вже)* втрачає значення остаточного завершення дії. У препозитивній частині таких частково фразеологізованих речень дія подається як така, що почалася або завершилася, а в постпозитивній – як несвоєчасна і як така, що повинна б відбутися швидше, ніж перша. Дія в препозитивній частині закінчується до моменту дії в постпозиції. Дієслівна лексема характеризується додатковими семами результативності, фінітності тощо. Наприклад: *Уже сходила рання, майова, гречка і по долинах з переборами п'яркої духмяності і ніжною мигдальною гіркості пінився цвіт калини, а з бупру в село повертався Гнат Фесюк* («Велика рідня»).

Частково фразеологізовані речення, утворені за фразеосхемами *уже (вже) + V_f як ...* потрібно відмежовувати від складнопідрядних вільної будови з підрядними часу, в яких уживається підрядний сполучник *коли*. Оскільки складнопідрядні речення такого типу виражають часову семантику, яка не супроводжується конотативним значенням оцінки, як-от: *Уже високо над обрієм стояло сонце, коли гребці закінчили згрібати сіно* (Ю. Збанацький).

Отже, частково фразеологізовані речення з темпоральними відношеннями утворюються за такими фразеосхемами: *тільки (тільки-но) + дієслово, як (аж, коли)...*; *тільки що + дієслово, як (аж, коли) ...*; *лише (лиш, лишень) + дієслово, як (аж, коли)...*; *щойно + дієслово, як (аж, коли)*; *не встиг + інфінітив, як (а, аж, коли)*; *не минуло (й) (не пройшло й) + темпоральна лексема, як (аж, коли)*; *уже (вже) + дієслівна лексема, як (і, а, але) ...*

Між частинами частково фразеологізованих речень закріплюється семантика одночасності, зокрема несподіваності або негайності й раптовості. Фразеологізовано-частково-сполучникові комплекси є основними засобами вираження темпоральної семантики. Вони виступають засобом чіткої диференціації різновидів темпоральних семантико-синтаксичних відношень між частинами частково фразеологізованого речення, не тільки вказуючи на часове співвідношення, тривалість дій або станів, а й специфічні темпоральні значення. Темпоральні відношення виражають такі засоби, як десемантизовані й граматизовані лексеми *не встиг, не минуло (не пройшло)*; дієслова зі значенням результативності, фінітності; темпоральні лексеми. Увиразнюють ці відношення частки *ще, уже (вже), і* та прислівникові слова *раптом, несподівано*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Темпоральність / І. Р. Вихованець // Українська мова: енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 681.
2. Грищенко А. П. Складнопідрядні речення з підрядними часовими / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – Київ : Наук. думка, 1972. – С. 347–362.
3. Завальнюк І. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха / Інна Завальнюк // Українська мова. – 2012. – № 3. – С. 39–47.

4. Козловська Л. Експресивний синтаксис епічних творів М. Стельмаха / Л. Козловська // Культура слова. – 1996. – Вип. 48/49. – С. 67–72.
5. Курс сучасної української літературної мови /за ред. Л. А. Булаховського. – Київ : Рад. школа, 1951. – Т. 2 : Синтаксис. – 408 с.
6. Личук М. Структура та семантика складних фразеологізованих речень моделі «не встиг – як» / Марія Личук // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. пр. – Київ : Міленіум, 2007. – С. 198–204.
7. Марич С. М. Синтаксис Михайла Стельмаха. Складні синтаксичні утворення [Текст] / С. М. Марич. – Київ : [б.в.], 1999. – 382 с.
8. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : навч. Посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ : Вища шк., 1994. – 670 с.
9. Стельмах М. П. Твори : в 7 т. / М. П. Стельмах. – Київ : Дніпро, 1983.
10. Харченко С. В. Синонімія простих ускладнених і складнопідрядних речень у сучасній українській мові / С. В. Харченко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. праць / [гол. ред.. І. Д. Пасічник]. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. – Вип. 57. – С. 124–126.
11. Христіанінова Р. О. Семантичні особливості складнопідрядних темпоральних речень / Р. О. Христіанінова // Актуальні проблеми слов'янської філології : [міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва]. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – Вип. XIII : лінгвістика і літературознавство. – С. 73–81.
12. Христіанінова Р. О. Тривало-часові складнопідрядні речення в сучасній українській мові / Р. О. Христіанінова // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко]. – Харків, 2007. – Вип. 23. – С. 170–173.
13. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові / І. Г. Чередниченко. – Чернівці : Вид-во Чернів. ун-ту, 1959. – 134 с.

Лычук М. Частично фразеологизированные предложения с темпоральными отношениями (на материале произведений Михаила Стельмаха)

В статье исследованы темпоральные частично фразеологизированные предложения, описаны главные средства связи между их частями. Выделены и описаны разновидности частично фразеологизированных предложений с темпоральными отношениями за компонентным наполнением фразеосхем. Исследована специфика выражения действия в пре- и постпозитивных частях этих предложений, определены степени их фразеологизации.

Ключевые слова: *частично фразеологизированное предложение, фразеокомплекс, темпоральная семантика, значение одновременности, значения немедленности и внезапности, фразеологизировано-частично-союзные средства.*

Lychuk M. Partly phraseologised sentences with temporal relations (based on the works by Mykhailo Stelmakh)

This paper presents a consideration of the issue of temporal partly phraseologised sentences, and defines the sources of communications between their parts. The varieties of partly phraseologised sentences with temporal relations for specific content of the phraseological schemes are singled out and described.

Temporal partly phraseologised sentences are universal components of the structure of any literary text, including works of Mykhailo Stelmakh. The phraseological scheme is a basis of these sentences as an integrative set of fixed and variable components. The syntax content becomes phraseological not only due to the syntactic cohesion and semantic transformation of the

components, but also under the influence of different factors such as: a clearly fixed position of the phraseological scheme components, reducing of variable positions and structural levelling of the parts of the sentence.

Temporal partly phraseologised sentences are marked by structural and semantic features, which influence the means of expressing temporal semantic-syntactic relations. The basis of these phraseological structures is a core or a phraseological-partially-conjunction complex as a minimal, stable, constructive basis of the sentences. A binary core is formed by obligatory stable components. They are connected with two actual units; which positions are filled with lexemes of a certain belonging to a part of the language with a limitation of the grammatical forms. They are combined with the core through a self-structural relation that specifies the sustainability as an essential feature of inseparable constructions. There are relations of simultaneity between the two parts of the partially phraseological units that can be accompanied by additional temporal relations of some varieties. According to the component composition of phraseoscheme six group varieties are defined:

1) the basis is the phraseoscheme *тільки (тільки-но) +verb, як (аж, коли)*; relations between parts are simultaneous;

2) the basis is the phraseoscheme *лише (лиш, лишень) +verb, як (аж, коли)*; relations between parts are simultaneous;

3) the basis is the phraseoscheme *щойно +verb, як (аж, коли)*; relations between parts are simultaneous;

4) the basis is the phraseoscheme *не встиг +infinitive, як (а, аж, коли)*; relations of immediacy and surprise;

5) the basis is the phraseoscheme *не минуло (ї) (не пройшло) +, temporal lexeme як (аж, коли)*; relations of immediacy and surprise;

6) the basis is the phraseoscheme *уже (вже) +verb lexeme, як + verb lexeme*: relation of immediacy and surprise;

The relations of simultaneity are typical of phraseoschemes of analyzed varieties of partly phraseologised sentences, in particular relations of immediacy and surprise are actively used. Phraseological and partially-conjunctive complexes are the main means of expressing temporal semantics. They are the means of clear differentiation of temporal semantic and syntactic relations varieties between parts of a partly phraseologised sentence, not only emphasizing the temporal correlation, duration of actions or states, but also defining specific temporal value.

Key words: partly phraseologised sentences, phraseocomplex, temporal semantics, relations of simultaneity, relations of immediacy and surprise, phraseologised partly-conjunctive means.

Статтю подано до редколегії 01.05.2017

УДК 811.161.2.'367

КАТЕГОРІЯ ІРОНІЇ З ПОГЛЯДУ СТИЛІСТИКИ МОВИ ТА ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

У статті схарактеризовано іронію як лінгвістичну категорію на рівні різних мовних одиниць (від слова до інтертексту); виокремлено основні типи іронії в художньому мовленні, з'ясовано умови створення іронічного контексту за допомогою мовних одиниць; за допомогою зіставно-порівняльного методу дослідження визначено основні ознаки іронії з погляду мови; окреслено відмінності в підходах щодо визначення іронії як лінгвістичного прийому.

Ключові слова: іронія, іронічний ефект, іронічна модальність, лінгвостилістика, антифразис, алюзія, цитація, інтертекст.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства з'явилося чимало праць, у яких досліджують лінгвістичні аспекти комічного, зокрема умови створення іронії, її функціонування в різних стилях мовлення. Однак варто зазначити, що вироблений у літературознавстві підхід до іронії як техніки комічного вплинув на загальне її розуміння в системі зображувальних засобів мови. Переважно її трактують як стилістичний прийом, художній троп, що базується на протиставленні прямого та переносного значень слова, тобто в основі якого покладено антифразисні відношення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тему комічного й найрізноманітніших його типів у художній літературі досліджували такі зарубіжні вчені, як Н. Нокс, П. Верт, Й. Сипніцьки, Я. Ельсберг, Д. Ніколаєв, А. Макарян, А. Лук, Г. Почепцов, В. Пропп, Ю. Борев та ін.; а також українські вчені: Б. Мінчин, Л. Махновець, І. Зуб, А. Щербина, В. Косяченко, С. Шаховський, П. Майдаченко, В. Калашник, Р. Семків та ін.

Мета і завдання статті. Метою наукової статті є схарактеризувати іронію як універсальне поняття, субкатегорію комічного на рівні реченнєвої реалізації іронічного висловлення із суб'єктивною модальністю, особливою формально-граматичною організацією та прагматикою з погляду стилістики мови та лінгвістичного аналізу тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми погоджуємося з думкою С. Походні [8, с. 5–6] про те, що підхід до іронії як літературного тропа не зовсім виправданий, адже в такому розумінні іронія – це щось середнє між гумором і сатирою, щось ототожене з антифразисом. Більш точним, на нашу думку, є вироблений у західному мовознавстві подвійний підхід до розуміння іронії як категорії комічного. По-перше, іронію розглядають як техніку, стилістичний прийом, по-друге, іронія – це результат впливу, іронічний ефект, який створює мовець. Такий підхід спростовує тотожність іронії та антифразису і ставить її в один ряд з гумором та сатирою як із категоріями комічного. Хоч беззаперечним є і той факт, що деякі ознаки іронії та сатири однакові. Основною рисою, що зближує їх, вважають наявність суперечності між формою і змістом. Про наближеність іронії до сатири свідчать такі аргументи: 1) як іронія, так і сатира, на відміну від гумору, виражають критику, непогодження; 2) обидві категорії мають яскраво виражений емоційний характер [8, с. 12].

Основною відмінністю є те, що іронія виявляє суб'єктивно-оцінну модальність приховано, а сатира – у відкритій формі.

Іронія є найбільш поширеною модифікацією комічного, і водночас вона найповніше відображає сутність комічного, оскільки в ній зосереджена вказівка не тільки на суб'єктивне ставлення до об'єкта іронії (негативне здебільшого – кепкування, глузування, насмішка), але й на логіку розвитку думок об'єкта в його співвідношенні із суб'єктом – на діалектику видимого й прихованого. Саме тому в художньому мовленні іронію можуть використовувати як стилістичний прийом (тонка насмішка, висловлена в прихованій формі), як похвала з «подвійним дном», як двозначність, у котрій за зовні позитивною оцінкою прихована оцінка негативна або насмішка.

Іронію часто «звинувачують» у пасивності, особливо порівняно із сатирою [2]. Проте це зауваження не зовсім виправдане. Звичайно, іронія менш агресивна, вона інтелектуальна, аналітична за своїм характером, передусім вона така ж критична, як і сатира. Обидві категорії комічного є художньою формою критичного, оцінного сприймання дійсності, у цьому їхня соціальна значущість. До того ж, іронія може бути результативнішою як засіб впливу через те, що вона в змозі виразити ширшу гаму почуттів, емоцій, іронія менш прямолінійна, більш гнучка, ніж сатира.

Для іронії обов'язковою є наявність того чинника, від якого вже починає розвиватися іронічне ставлення до предмета. Такими константами можуть виступати визначені ідеали, орієнтири різного порядку (світоглядного, морального), норми, стереотипи, уявлення, які панують у суспільстві, а також особисті переконання й бачення бажаного. Одні висміюються з позицій інших. Отже, для створення іронічного ефекту потрібно, щонайменше, два полюси, що обмежують ігрове поле комічного загалом та іронії зокрема.

Усвідомлюючи потребу в розмежуванні іронії-ефекту та іронії-стилістичного прийому мовознавці також виробили свої визначення цього явища. Зокрема, Т. Казанська зазначає: «Іронія як стилістичний прийом, що базується на одночасній реалізації двох лексичних значень слова (власне лексичного і контекстуального), котрі є протилежними між собою, розглядається як один із способів створення іронічного ефекту» [4, с. 24]. Під ефектом іронії авторка розуміє всі випадки невідповідності між буквальним значенням фрази, речення, усього висловлення та значенням, що виводиться з контексту.

Ми ж розглядаємо іронію як у широкому, так і у вузькому значенні. У широкому значенні іронія – це вид комічного, що передбачає кпин чи нищівний скепсис, перевагу чи поблажливість, зумисне приховані, але визначальні для загальної тональності висловленого та організації всієї його мовної зображальної системи. Іронія у вузькому значенні – це лукаве чи насмішкувате інакомовлення, імпліцитно висловлена інформація, коли вираз набуває протилежного до буквального в образному контексті значення, або такого, що ставить його під сумнів чи заперечує.

Аналіз праць українських і зарубіжних дослідників дав підстави О. Калиті виділяти такі диференційні ознаки категорії іронії: 1) слово, словосполучення або речення, які мають позитивну конотацію, уживаються з протилежним значенням, тобто з негативною характеристикою; 2) результатом реалізації іронії є іронічний смисл, що залежить від авторського способу світосприймання, який диктує мету й завдання створення тексту; 3) на рівні словесної семантики іронічне переосмислення відбувається і в денотативному (зміна значення слова на протилежне), і в конотативному (зміна позитивної оцінки на негативну) значенні; 4) наявність емоційно-оцінного компонента в значенні, який має суб'єктивний

характер, тобто виражає особисту думку мовця, не залежну від об'єктивного змісту мовлення, оцінка в іронії є імпліцитною; 5) для іронічної оцінки важливим є вищість суб'єкта, що оцінює, над предметом оцінки; 6) мета іронії – креслити серйозність, іноді трагічність ситуації; 7) у реалізації іронії важливе значення має інтонація [5, с. 105–106].

Щодо шостої позиції, то можемо висловити сумнів стосовно абсолютної серйозності іронічної ситуації. Іноді іронічна оцінка особливо комічна й викликає усмішку. Як зазначає з цього приводу А. Щербина, «іронічна фраза викликає в читача чи слухача найчастіше не явний сміх, а ледве вловиму усмішку, так званий “внутрішній” сміх. Що тонша іронія, то стриманішим буде прояв сміху. Усмішка, породжена іронією, а особливо інтелектуальною, приносить не менше задоволення, ніж сміх. Насолода іронією визначається не силою сміху, а безпосередньо процесом розгадування потаємного смислу» [10, с. 41].

До окреслених ознак категорії іронії можемо віднести ще й те, що іронія має свої засоби й способи вираження на кожному мовному рівні (фонетичному, лексичному, морфемному, морфологічному, синтаксичному, а також на рівні тексту), і майже завжди ці засоби та способи використовують у поєднанні, накладанні одного рівня на інший.

Іронію як засіб комічного використовують, як про це вже йшлося, у найрізноманітніших ситуаціях мовлення. Успішно застосовують іронію також так звані «чорні гумористи». За визначенням А. Леськів, «чорні гумористи» – це письменники, які вважають, що все є важливим для художнього відображення та висміювання. Вони цінують ту людину, яка мала в житті негативний досвід, і що більший цей досвід, то краще для неї [6, с. 7]. Особливу роль «чорні гумористи» відводять **тотальній іронії**, яка реалізується в їхніх творах на рівні антифразису та в макро- і в мегаконтекстах. До того ж, зазначає дослідниця, вони використовують ще й такий тип іронії, як **іронію відчуження**, оскільки у творах цих письменників іронічна експресія досягається внаслідок взаємодії в оповіді протилежних думок автора на зображуване ним явище. Виникає конфлікт між тим, як сприймають певне явище, і тим, яким воно є насправді. Отже, підсумовує А. Леськів, іронічний ефект виникає внаслідок зміни модальності на протилежну [6].

Характерними типами іронії, яка залежить від особливостей словесного та інтонаційного вираження, є **чиста (вербальна)** та **синтетична іронії** [10, с. 45]. Чиста іронія в контексті може проявлятися чи не проявлятися в специфічній інтонації насмішки, наприклад: *Квочка: Слухай, вусатий, ти мені поясни, як ти від мене з палати втік? – Елементарно, – приховав іронічну усмішку той. – Я переодягнувся в медсестру і спокійно пройшов повз вас* (О. Черногуз). Особливість синтетичної іронії полягає в тому, що тут іронію сконцентровано в окремих, здавалося б, зовсім не іронічних словах. У такому разі форма думки ніби зливається з її словесною оболонкою, як-от: *Мабуть таки справді незручно... – Чого там незручно? Незручно тільки бантика прив'язувати до лисини, – кидає ваш товариш і дивиться на лисого сусіда, який до цього стріляв очима на його дружину* (О. Черногуз).

Розглядаючи іронію як вияв суб'єктивної модальності на рівні тексту, С. Походня використовує термін «іронічний смисл», орієнтуєнтуючи його здебільшого на текст художній. Дослідниця зазначає, що «іронічний смисл – це смисл речення, вислову, надфразної єдності чи тексту загалом, у котрому суб'єктивно-оцінна модальність негативного характеру міститься в підтексті і виражає протиставлення прямого та переносного (узуального та оказіонального) значення. Створення іронічного смислу

зумовлене інтенцією мовця висловити своє ставлення до дійсності непрямо, так би мовити, сказати щось, фактично не вимовляючи це, приховуючи модальність висловлення» [7, с. 60].

Іронічна модальність – це, безперечно, модальність унікальна. При всьому розмаїтті позитивно- та негативно-оцінних суб'єктивно-модальних значень (любов, захоплення, осуд, відраза, злість та ін.) тільки іронія містить приховану модальність. Використовуючи її в художніх текстах, автори виражають саме авторську оцінну позицію.

Особливим типом вираження іронічно-оцінної позиції ми вважаємо **цитатний тип іронії**. Цитатними вважають висловлювання, які є цитуваннями інших висловлювань. Цей тип іронії можемо розділити ще на два підтипи: 1) загальновідоме цитування (йдеться про висловлювання, що є цитатами, афористичними висловами з художніх творів та історичних, релігійних текстів), як-от: – *Все ясно, – зрозумів Сідалковський. – Почалося справжнє сімейне життя. Плід з дерева пізнання і зла ви з Свою вже з'їли, і тепер Єва хоче на волю, туди, «де парус одинокий в тумані моря біля Ялти»* (О. Черногуз); нехайне цитування в діалогічному мовленні (коли один з учасників мовленнєвого акту повторює висловлене іншим), наприклад: – *А ви по-нашому балакати не можете? – По-нашому! По-нашому він не може, – тут підхопив Євмен Миколайович. Уже не може. У нього ж, бачте, усе французьке, тільки сам він із Крижополя!* (О. Черногуз). Або ж: – *І, певно, благочестиво живе й піснюкає, бо такий захуджений, з лиця такий тихий, такий добрий. – Тихий, тихий... Але ж тиха вода греблі рве... Горілочку н'є добре; а сільські бабки та молодіці з того села, де він був попом, часто приносять йому гостинці: і сало, і масло, і печені кури. А одна якась удова таки часто ходить на прощу в наш монастир* (І. Нечуй-Левицький).

На думку С. Походні, «специфічною рисою цитатного різновиду іронії є залежність не лише від горизонтального, а й насамперед вертикального контексту. Без адекватних фонових знань декодування цього різновиду іронії неможливе» [7, с. 60]. Цей тип іронії дає змогу мовцеві «сховатись» за чужими думками, однак водночас дає зрозуміти свою позицію щодо того, про що йдеться.

Однак цитатна іронія часто «не спрацює», залишається нерозпізнаною. Причини цього, на думку О. Єрмакової, полягають у наступному:

1) цитування іронічного тексту, відомого в конкретному колективі, але не відомого одному із співрозмовників;

2) недооцінювання культурного рівня адресата, який мовну гру сприймає за мовленнєву помилку [3, с. 71–72].

Беззаперечним є той факт, що писемний текст є завжди прагматичним, незважаючи на те, що в ньому не завжди прямолінійно розкрито його цілеспрямованість. Іронія в тексті завжди актуалізується відповідно до попередньо обдуманого плану, тому й виявляє тісну залежність від способу організації тексту. Розглядаючи іронічні тексти та окремі висловлення, дослідники виділили два основних типи іронії, які розрізняють за способом й умовами реалізації [7]. Така класифікація іронії видається нам найбільш точною, оскільки яскраво демонструє зв'язок тексту й іронічного контексту. Обидва типи іронії по-різному реалізують комунікативне завдання, а значить, і створюють дещо відмінні смислові структури текстів, тим самим посідаючи різні місця в ідейно-образній структурі твору. Залежно від способу й умов реалізації іронію поділяють на **ситуативну** й **асоціативну**.

Ситуативна іронія – це неприхований тип іронії, яка розпізнається негайно. Контраст між ситуацією і прямим значенням слова, словосполучення чи речення відразу породжує протилежне значення. Реалізується цей тип іронії в мікро- та в макроконтекстах, які

переважно мають двочленну структуру: зображення ситуації (частиною речення, одним-двома реченнями) і коментування, оцінка її автором або персонажем (від слова до кількох речень). Наприклад: *Стратон Стратонович обвів присутніх пильним поглядом, ніби перераховуючи курчат, і резюмував: Бачу, любителі випити на шармак тут як тут. Чи не так, Сідалковський? – Навпаки, – показав очима на пляшки Євграф. – Я й справді любитель, але сюди прибули вже й професіонали!* (О. Черногуз). Чи ще один приклад: *– Кукарача, – відрекомендувалась (дівчина). Це мене так за невродливість оці красуні прозвали, – кивнула на Тасю-Раю. – А в дитинстві я й справді була як мавпа. Бачили б ви мою фотографію! – Я повинен вам сказати, – безцеремонно перебив її Сідалковський, – що ви чудово збереглися...* (О. Черногуз). У першому реченні репліка персонажа Сідалковського містить іронію над начальником Стратоном Стратоновичем, який хотів покепкувати з нього. Особливий акцент припадає у фразі на слово *професіонали*, яке є іронічним натяком на особу начальника. У другому прикладі іронію створює підрядна частина складнопідрядного речення *що ви чудово збереглися*. Цей вислів переважно вживають як комплімент людині, яка гарно виглядає. У цій ситуації персонаж характеризує цим висловом невродливу дівчину.

За нашими спостереженнями, ситуативна іронія служить для виявлення суб'єктивної модальності, оцінної характеристики одного персонажа іншим, як-от: [На пляжі – Ю.П.] *Роздягнувся нарешті й Грак. – ...Ви як...наочне приладдя для студентів-медиків. Чудесний екземпляр. По такій фігурі можна скласти іспити з анатомії і не проситися в академії відпустки, – Сідалковський посміхнувся* (О. Черногуз).

Значно складніша за способом та умовами реалізації і вагоміша за місцем у системі художнього твору **асоціативна драматична іронія** (прихований тип іронії). Реалізація переносних значень у такому разі відбувається поступово, нові значення виникають градуально, що вимагає ширшого контексту, тому асоціативна іронія реалізується найчастіше в макро- та мегаконтекстах. При асоціативній іронії організуються структурно складні контексти з дистантним розташуванням значущих елементів, тобто можемо говорити про вертикальний контекст.

Поняття вертикального контексту в лінгвістичній літературі трактують двозначно. У широкому значенні під вертикальним контекстом розуміють історико-філологічний контекст літературного твору і його частин. У вузькому значенні вертикальний контекст – це семантичне ціле, що складається з поверхневого контексту та інфраконтраксту. Поверхневий контекст – це та частина системи вертикального контексту, яка міститься в самому тексті і зв'язана з ним синтагматично. Інфраконтракст – це відповідний контекст, до якого зводиться алюзія, цитата, реалія [9, с. 47].

На відміну від ситуативної, яку здебільшого розглядають у горизонтальному контексті, асоціативна іронія, яка виражається різними мовними засобами (від лексичних до текстових), сприяє створенню образів твору, вираженню авторської характеристики персонажів, образів, явищ і власного світогляду письменника. Наприклад: *Окрім «Фіндіпошу», калібровочного заводу, а також пекарні і лазні, які мали дві величезні труби (лазня – чорну, як бітум; пекарня – білу, як цинк), Кобилятин-Турбінний мав ще ресторан «Веселий відвідувач»...Ця фольклорна назва ввійшла в побут Кобилятина-Турбінного поруч з такими, як кафе «Під мухою», лазня «Несподівані дрижаки», хімчистка «Без плями – ні кроку» та витверезника «Алло, ми шукаєм талантів»... З обох височених кобилятинських труб постійно йшов дим: з білої труби завжди валував чорний, ядучий, бо тут випікали тільки чорний житній хліб, і часто з запчастинами до автомобілів*

старих марок, пральних машин і дитячих велосипедів, а з чорної тягся білий шлейф, що таїв у собі високий процент якогось сірого порошку, котрий вимагав від клієнта повторного купання (О. Черногуз). Підбір продубльованих антонімічних пар у поданому макроконтексті – *чорний-білий-білий-чорний* – уже сам по собі іронічний, а додані коментарі підсилюють цей іронічний ефект. Іронічну посмішку викликає також добір власних назв закладів невеличкого провінційного містечка.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Як показало наше дослідження, у реалізації іронії будь-якого типу та для правильного її сприйняття важливими є всі компоненти створення іронічного ефекту. Це й добір мовних засобів, й інтонація, відповідний контекст. Основою створення цитатної, асоціативної чи ситуативної іронії в художньому мовленні є обізнаність автора з об'єктивним станом речей, середовища, у якому перебуває об'єкт іронізування. Тільки тоді іронізатор як творець непрямого (імпліцитного) інформування досягне бажаного ефекту. Головною ж диференційною рисою іронії є переосмислення значення мовної одиниці, яке відбувається і в денотативному (зміна значення на протилежне), і в конотативному, аксіологічному його компонентах, що передбачає зміну позитивної оцінки на негативну.

Проблема трактування іронії у форматі лінгвістичного аналізу тексту надзвичайно цікава, усеохопна, тяжіє в площину визначення засобів створення іронічного ефекту на всіх мовних рівнях, що й послужить за перспективу для подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриенко Т. П. Речевой акт иронии в английском языке (на материале художественной литературы XVI и XX веков) : дисс... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Т. П. Андриенко. – Харьков, 2002. – 204 с.
2. Дземидок Б. О. О комическом / Б. О. Дземидок. – Москва: Прогресс, 1974. – 223 с.
3. Ермакова О. П. Вербализованная ирония в естественном диалоге / О. П. Ермакова // Русская разговорная речь как явление городской культуры. – Екатеринбург, 1996. – 320 с.
4. Казанская Г. П. Некоторые стилистические приемы создания эффекта иронии в портретных характеристиках романа С.Ричардсона "Кларисса Гарлоу" / Г.П.Казанская // Вопросы стилистики английского языка. – Москва, 1980. – Вып. 155. – С. 22–28.
5. Калита О. Іронія як світоглядний принцип і стилістична категорія / О. Калита // Наукові записки Тернопільського національного пед. університету. Серія: Мовознавство. – 2004. – 1 (11). – С. 104–107.
6. Леськів А. З. Лінгвостилістичні особливості комічного відображення дійсності (на матеріалі американських романів «чорного гумору») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / А. З. Леськів. – Львів, 2005. – 20 с.
7. Походня С. І. Умови і способи мовної реалізації іронічного смислу в художньому творі (на матеріалі англ. художньої прози) / С. І. Походня // Мовознавство. – № 5. – С. 56–60.
8. Походня С. И. Языковые средства реализации иронии / С. И. Походня. – Київ : Наук. думка, 1989. – 125 с.
9. Шпінюв І. С. Вертикальний контекст і підтекст (на матеріалі роману Дж. Фаулза «Маг») / І. С. Шпінюв // Іноземна філологія. – Вип. 84. – Львів, 1986. – С. 48–54.
10. Щербина А. А. Заметки о природе и технике иронии / А. А. Щербина // Вопросы русской литературы. – Вып. 1 (16). – Львов, 1971. – С. 40–47.

Пацаранюк Ю. Категория иронии с точки зрения стилистики языка и лингвистического анализа текста

Статус категории иронии в языкознании на сегодня четко не определен, а потому наше исследование является актуальным, поскольку продолжает ряд работ, посвященных рассмотрению иронии и ее типов в украинской лингвистике. В статье охарактеризована ирония как лингвистическая категория на уровне различных языковых единиц (от слова до интертекста). Целью научной работы является выделить основные типы иронии в художественной речи, продемонстрировать условия создания иронического контекста при помощи языковых единиц. Путем сопоставительно-сравнительного метода исследования автор статьи определяет основные признаки иронии с точки зрения языковедения и подчеркивает различия в подходах к определению иронии как лингвистического приема.

Ключевые слова: *лингвостилистика, ирония, иронический эффект, ироническая модальность, антифразис, аллюзия, цитация, интертекст.*

Patsaranyuk Y. The category of irony in terms of stylistics and linguistic text analysis

Category of irony in linguistics is not defined clearly and today. Our research continues the series of works devoted to analysis of irony and its types in Ukrainian linguistics. The article characterizes irony as a linguistic category at various linguistic units (from the word to the intertext). By contrastive comparative method study author defines its main irony features in terms of language and emphasizes the differences in approaches to determine linguistic nature of irony. The essence of irony is in the foregrounding not of the logical but of the evaluative meaning. The context is arranged so that the qualifying word in irony reverses the direction of the evaluation, and the word positively charged is understood as a negative qualification.

Irony is a figure of speech in which words are used in such a way that their intended meaning is different from the actual meaning of the words. It may also be a situation that may end up in quite a different way than it is generally anticipated. In simple words, it is a difference between the appearance and the reality.

Most of the definitions of irony are something along these lines, though there is often disagreement about the specific meaning of this term.

A new approach to the problem of the irony in a linguistic aspect is suggested in the paper. The definition of ironical phrase as a syntactical structure and some its axiological parameters, appraisal disposition of irony modality in the semantic structure of the sentence are described in the text of dissertation.

All phrases, which express irony are called an antiphrasis or ironical phrases. It has been proved that the irony has different means of realization in the structure of the simple, complex, compound, asyndetic sentence, in the discursive expression and in a text.

On the grounds of the definition mentioned above, we distinguish two basic kinds of irony i.e. verbal irony, situational, dramatic irony.

Verbal irony involves what one does not mean. When in response to a foolish idea, we say, "what a great idea!" it is verbal irony. Situational irony occurs when, for instance, a man is chuckling at the misfortune of the other even when the same misfortune, in complete unawareness, is befalling him.

Assosiative dramatic irony is not, of course, simply a secret kept from the protagonist, however, it is in this form that the most poignant examples of this type of irony form and provide a very entertaining method of storytelling. Assosiative dramatic irony is frequently contrasted with

verbal irony. The former is embedded in a work's structure, whereas the latter typically operates at the level of words and sentences that are understood by audiences or readers to carry meanings different from the words themselves when interpreted literally.

A special category of dramatic irony is tragic irony. Tragic irony occurs when a character in a play does or says something that communicates a meaning unknown to her but recognized by the audience. An example of tragic irony is when a character orders poisoned food that is supposed to kill him or her and the audience already knows that the character is destined to die from food poisoning.

Like all other figures of speech, irony brings about some additional meanings to a situation. Ironic statements and situations in literature develop readers' interest. Irony makes a work of literature more intriguing and forces the readers to use their imagination and comprehend the underlying meanings of the texts. Moreover, real life is full of ironical expressions and situations. Therefore, the use of irony brings a work of literature closer to the life. The effect of irony in such cases is created by a number of statements, by the whole of the text. This type of irony is called sustained, and it is formed by the contradiction of the speaker's (writer's) considerations and the generally accepted moral and ethical codes.

Key words: irony, ironic effect, ironic modality, linguistics, antiphrasis, allusion, intertext.

Статтю подано до редколегії: 05.05.2017

Людмила Прокопчук
(м. Вінниця)

УДК 811.161.2.'37:821.161.2'06.09 Стельмах

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)

У статті розглянуто основні засоби вираження порівняльних відношень: лексико-граматичні (синсемантичні дієслова та синсемантичні прикметники), словотвірні (порівняльно-уподібнювальні прислівники), граматичні (орудний відмінок, порівняльні сполучники). Простежено специфіку їхнього вживання в прозових творах Михайла Стельмаха. Описано конструктивні властивості порівняльних сполучників як маркерів порівняльної семантики в структурі простого й складного речень.

Ключові слова: порівняльна конструкція, компоненти порівняльної конструкції: предмет порівняння, образ порівняння, основа порівняння, показник порівняння, засоби вираження порівняльних відношень, порівняльний зворот, підрядне порівняльне речення.

Постановка проблеми. Мова художньої літератури, як відомо, відбиває ті загальні процеси, що відбуваються в літературній мові. Слово в художньому творі – знаряддя думки для письменника і водночас репрезентант його світосприйняття і світобачення. Творчість кожного митця пов'язана з постійним пошуком слова, адже саме в мові письменник має віднайти найбільш вдалі засоби для передачі авторського «я». Наукове осмислення словесно-художньої практики як факту історії української літературної мови і як феномену конкретної

жанрової реалізації її мовностилістичних засобів має давню традицію і, переконані, залишається на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовотворчість М. Стельмаха неодноразово поставала об'єктом наукових студій. Серед них – монографічні дослідження (Н. Сидяченко, С. Марич, Т. Ткаченко), численні статті (А. Авксентьев, І. Бородій, П. Гриценко, В. Карпалюк, Є. Павленко, Л. Прокопчук, А. Попович та ін.). 100-річчю від дня народження письменника була присвячена ювілейна рубрика 76 випуску збірника «Культура слова», автори публікацій якого проаналізували символіку й естетику словесних образів М. Стельмаха в контексті історії літературної мови. Однак ще не можна говорити про достатній ступінь осягнення його мистецької спадщини.

Мета і завдання статті. Метою нашої статті є виявлення засобів вираження порівняльної семантики в епічних творах М. Стельмаха та з'ясування специфіки їхнього використання. Передбачено розв'язання таких **завдань**: 1) визначити засоби маркування порівняльних відношень у структурі простого й складного речень; 2) з'ясувати продуктивність використання засобів вираження порівняльної семантики в мовотворчості М. Стельмаха; 3) схарактеризувати конструктивні властивості порівняльних сполучників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порівняльна семантика в реченнєвій структурі формально виражається за допомогою різнорівневих мовних одиниць, які в сукупності становлять розгалужену систему мовних засобів вираження категорії порівняння. «Потрібні серйозні зусилля, – писав С. О. Карцевський, – щоб виділити систему, що лежить в основі численних засобів, які дає мова в розпорядженні суб'єктів-мовців для вираження компаративних відношень» [5, с. 107]. Існують різні критерії їхньої класифікації. На думку І. К. Кучеренка, варто брати до уваги наявність чи відсутність сполучника. Зважаючи на це, усі порівняльні конструкції науковець поділяв на безсполучникові та сполучникові структури [8, с. 8]. Н. П. Шаповалова, Л. В. Прокопчук пропонують урахувувати належність засобів вираження порівняльних відношень до того чи того мовного рівня, тому відповідно виділяють такі їхні різновиди: синтаксичні, морфологічні (орудний порівняльний, словотворчі (прислівникові структури з префіксом *по-* в порівняльному значенні, лексико-семантичні (утворення із семантично недостатнім дієсловом) [20, с. 58], лексико-граматичні, словотворчі, граматичні [13, с. 63].

До лексико-граматичних засобів належать окремі дієслівні (*здаватися, нагадувати, скидатися*) та прикметникові (*схожий, подібний*) лексеми, які разом із підпорядкованими їм словами виявляють здатність виражати порівняльні (компаративні) відношення. Важливою ознакою цих слів є нездатність самостійно реалізувати семантику, потреба в компенсації змісту іншими, залежними від них словами. До того ж, їм властиве однозначне граматичне прогнозування заповнення: дієслово *нагадувати* вимагає компенсації семантики словом-іменником у формі безприйменникового знахідного відмінка; відкриту позицію при лексемі *здаватися* заповнює іменник у формі безприйменникового орудного; дієслово *скидатися* і прикметник *схожий* передбачають заповнення відкритої позиції словом-іменником у формі знахідного відмінка з прийменником *на*; прикметник *подібний* вимагає компенсації семантики словом-іменником у формі родового відмінка з прийменником *до*: *А до нього ніяк не дотягне своє снування отой волохатий, що так дитинство нагадує, сон* (16, с. 72); *І зараз дальні дерева теж здавалися шматками осіннього вечорового неба* (16, с. 60).; *Після блакитних ланів темна церковниця здалася темницею, що докупи зібрала задавлені тіні святих і грішників* (16, с. 79); *...і зараз він [Омельян – Л. П.], увесь у чорному, дивовижно*

скидається на підведеного вгору крота, який хоче вдарити лапою (17, с. 141); *Роздутий свинячий пухир з грішми дивовижно схожий зараз на стару жабу* (17, с. 136); *Ге-ге-ге! – задоволено розсипав галявою сміх, схожий на гусяче гелготання* (17, с. 43).

Варто зазначити, що порівняльні конструкції із синсемантичними дієсловами в ролі показника порівняльних відношень трапляються в аналізованих текстах вкрай рідко. Регулярно вживаними у творах М. Стельмаха постають синсемантичні прикметники *схожий, подібний*, за допомогою яких найчастіше виражається зовнішня подібність зіставляваних об'єктів: людина схожа на іншу людину (*батька, кошового, вчителя*), на рослини чи їхні частини (*соняшник, капусту, пеньок, качан*), різні предмети (*лук, стовп*); предмет схожий на інший предмет: *Ти дуже з лиця на батька схожий: і очі, і вуста такі, і чуб такий* (16, с. 80); *Терентій Іванович висвітлив образ, схожий на кошового, в його виразистих очах, які дивилися крізь час, ще дотлівали давні пожарища чи побоїща* (16, с. 79); *Мамо, а чого у нас хліба нема та й нема? – все допитувався Миколка, що був схожий на золоточубий соняшник*. (16, с. 54); *...і над тремтливими гудзькуватими палицями нависали обкутані, схожі на старі качани капусти, голови бабусь* (1, с. 40); *Воно було схоже на лук, натянутий проти села...* (17, с. 241).

Відсутність лексичної вибіркості пояснюється тим, що кожен предмет об'єктивної дійсності, наділений іманентними властивостями, котрі зближують його з іншими предметами, тією чи тією мірою може уподібнюватись багатьом, здавалося б, навіть зовсім не порівнюваним предметам.

Реалізація порівняльної семантики в простому реченні здійснюється також за допомогою прислівників із порівняльним значенням, утворених за моделлю «по + основа прикметника + ому або и», що виконують функцію компаративної частини порівняльної конструкції: *по-качиному, по-дитячому, по-парубоцьки, по-злодійськи, по-жіночому*, та ін.: *Збоку по-качиному озвався бурчак: «Вуть-вуть-вуть»* (17, с. 355); *І щось по-дитячому зворушливе було в цій припорошеній місяцем постаті, що потягнулась до неба* (16, с. 516).

Прислівникові лексеми з порівняльно-уподібнювальною функцією є досить поширеними в аналізованих творах. Залежно від лексико-семантичних ознак їх можна поділити на дві групи: прислівники, які утворені від прикметників, похідних від іменників – назв осіб; прислівники, утворені від прикметників, основу яких становлять іменники – назви тварин.

У порівняльних конструкціях, компаративна частина яких репрезентована порівняльно-уподібнювальними прислівниками, утвореними від прикметників, що походять від іменників – назв осіб, в основі порівняння дій лежать відмінності за:

а) статтю: *Вони вийшли на гінну дорогу, що губилася в плетиві березки, деревію, пижми й по-дівочому довірливо дивилась у світ голубими очима петрового батога* (16, с. 160); *... приспівуючи собі «метелицю», вона закружляла по снігу, а потім по-хлоп'ячому, на підківках вилетіла на ковзанку і знову закружляла, розколюючи дзвоном спідничку* (16, с. 164);

б) віком: *Володимир одразу ж підбіг до свого рятівника, по-дорослому поздоровкався, запросив сісти і дістав з мисника четверту ложку* (16, с. 62); *Справді? – тихо, по-дитячи засміялась Мирослава* (16, с. 482);

в) родом діяльності: *Марія хутенюко метнулася до возовні, потім підійшла до нього і вміло, по-косарськи, махнула косою...* (16, с. 298);

г) соціальним статусом: *І він теж відповів по-селянськи* (16, с. 102); *Швидко, по-злодійськи ти підрахував* (16, с. 113);

г) родинними зв'язками: – *Що ви, діду! – по-синівськи поклав свої руки на руки старого. – Живіть побільше, бо ви, бачу, людина!* (16, с. 473); *Вона скидає на нього сльозою приімлений погляд, а голос її стає по-материнськи низинним* (16, с. 288).

Трапляються в аналізованих творах порівняльні конструкції з прислівниками, утвореними від прикметників, похідних від іменників – назв тварин, що спричинено загальнономовним процесом метафоризації, коли дії людини уподібнюються діям тварин: *Побачивши Данила, він спочатку по-заячи пригнувся біля руля, скособочив погляд...* (16, с. 224); *...і він чогось тривожився в передгроззя, по-гадючи шипів крилами, покинувши в гнізді свою пришиклу пару* (16, с. 139). Меншу регулярність виявляють порівняльні конструкції, основу яких становить зіставлення дій істот (неістот) з діями птахів: *На лісовій галявині гінко по-лелечи підвелася копичка сіна* (16, с. 236); *...дерево, що зросло чи то над річкою, чи то біля тієї хатини, яка по-чайному прокигикала через усе його дитинство* (16, с. 84).

У системі засобів вираження порівняльної семантики чільне місце посідають граматичні засоби, що становлять орудний відмінок іменникової категорії відмінка та сполучники.

Порівняльні конструкції, компаративну частину яких становить іменник у формі орудного відмінка, є досить поширеними в аналізованих творах. Здебільшого в утворенні орудного порівняння беруть участь такі групи слів:

– назви тварин: *Ось там і хата, а ворота біля неї кизикають чайкою* (16, с. 162); *Страх охопив з ніг до голови, їжаком заворушився у чубі* (16, с. 86);

– назви птахів: *У півсні, мов на терезах, погойдувалась сибірська та українська земля, і думки то птицями летіли по них, то з болем ішли, мов колодники* (17, с. 27);

– назви рослин: – *А ти ж хіба тепер буваєш дома вечорами? – сміється Лаврін і зирить на дівчину, що паленіє калиною* (16, с. 113);

– назви конкретних предметів: – *А може, як-небудь і проживу, – по-парубоцьки заграв очима і глянув на темну завісу діброви, над якою вже колесом котився місяць* (17, с. 354);

– назви комах: *Данило хотів порухом плеча скинути руку, але вона вже кліщем вчепилася в нього* (16, с. 284); *«Чи ти і всередині такий добрий, чи тільки зверху?» – джмелем загудів сторож і похитав головою* (16, с. 107);

– назви міфологічних істот: *Оксана сновидою все снувала то городом, то подвір'ям* (16, с. 126).

Орудний порівняння, виражений іменниками-фаунонімами, як свідчить аналізований матеріал, за частотністю вживання помітно домінує над орудним порівнянням, функцію якого виконують іменники іншої семантики. Конструкції з орудним порівнянням можуть бути поширені як узгодженими, так і неузгодженими означеннями, чим забезпечується конкретизація образу: *Тільки Чайчиха підбитою птицею впала на край саней, намагаючись втримати, спинити їх безсилимими руками* (17, с. 51); *Недалеко від пересохлого лісового болітця віхтем вогню проскочила лисиця* (16, с. 324).

З-поміж граматичних засобів вираження категорії порівняння особливе місце належить сполучникам. Функцію показника порівняння виконують порівняльні сполучники *що, як, мов, немов, мовби, немовби, наче, неначе, ніби* та ін.: *На блясі нестерпно, як постріли, залопотіла перша дріб граду...* (16, с. 141); *А в селі і досі, мов страсні свічі,*

ворушились убогі возники (17, с. 23); *І жінка, закривши обличчя чорними, наче корінці, пальцями, починає тремтіти, наче вишня на холоді, – без жодного слова, без жодного крику* (17, с. 24); *Стручкувате, ніби червона перчина, обличчя Леська ще більше витягується в здивуванні* (17, с. 97).

Конструкції з порівняльними сполучниками характеризуються неоднорідністю структурних та функційних властивостей. Їхні конструктивні властивості виявляються у формальній організації тих чи тих конструкцій, до складу яких вони входять. У простому реченні такі порівняльні конструкції можуть:

1) входити в речення як складові його формально-граматичної структури: *А личко – мов калина з молоком* (16, с. 366); *...і станом дівчина була наче виворожена* (16, с. 134);

2) ускладнювати формально-граматичну структуру речення: *Клапті пісень, мов давні спогади дитинства, наздоганяють хлопця...*(17, с. 145); *Коні на ній одразу, наче миші, мокріють* (17, с. 152); *Темні, як осінні орачі, вони трудилися з ранку до пізньої ночі, викидаючи з своїх камінних душ теплі струмочки запашної муки* (17, с. 164).

У побудовах першого типу порівняльні конструкції здебільшого трикомпонентні: предмет порівняння (те, що порівнюємо; суб'єктна частина); образ порівняння (те, з чим порівнюємо; об'єктна частина); основа порівняння (те, на підставі чого порівнюємо). Експліцитно виражені предмет і образ порівняння відповідно виконують функції підмета та складеного іменного присудка з вербалізованою зв'язкою «бути» чи без неї. Завдяки показнику порівняння в таких реченнях відсутнє ототожнення порівнюваних предметів. Виражена подібність за однією чи кількома ознаками все ж допускає збереження відмінності за іншими. Відсутність експліцитно вираженої основи компенсується семантичним комплексом *предмет порівняння-образ порівняння*. У реченні *Комиш – як стріли* можна припустити, що порівняння виникло внаслідок уявлення про ознаки рослини, які переносяться на предмет порівняння (*високий, тонкий* тощо).

Компаративна частина порівняльної конструкції, утворювана за допомогою порівняльного сполучника, може слугувати засобом ускладнення простого речення (порівняльний зворот) та оформлення додаткової предикативності. Порівняльний компонент у таких реченнях лише називає предмет, явище, з чим порівнюється, зіставляється висловлене. На відміну від неповного підрядного речення, він не виражає думки, а лише називає поняття, не має структурної завершеності, що виявляється у відсутності головних членів речення, які не можуть бути домислені чи встановлені з основної частини речення. Такі порівняльні конструкції також мають трикомпонентну структуру. За формою вираження об'єктної частини виокремлюємо кілька типів порівнянь:

– об'єкт виражений одиничним іменником або іншим субстантивованим словом: *Усім тілом випростався чоловік і навіть руки не схотів паскудити: гупнув ногою Терентія, мов худобину, і той, перехиляючись, полетів спиною, до одвірка, злякано піднявши над собою, мов захист, клешні рукавиць* (17, с. 178); *На порозі в замороженій, широкій, мов дзвін, киреї танцював дід Корній, а біля воріт стояли заволохачені помороззю коні* [16, с. 170]; *Данило посміхнувся: йому сподобалась дівоча безпосередність, її тривога, та й личком і станом дівчина була наче виморожена* [16, с. 134]; *...в її кривавій середині, поперемінно згинаючись і випростовуючись, щось чаклують молотами над молотами над ковадлом дві чорні, мов відлиті, постаті ковалів* (17, с. 130);

– об'єкт – іменник, означуваний одним чи кількома залежними словами: *Омелян, мов ошпарений, зіскочив з стільця, на щоках поширишали сірі, наче осінні соти, вістини...*(17,

с. 140); *А сіно цього року пахне, немов приворотне зілля, дихай – не надихаєшся* [16, с. 131]; *Вона підводить боєм і сльозами скошені очі, а слова сина, мов крижану воду, чує усім тілом* (1, с. 24);

– об'єкт – іменник у непрямому відмінку з залежними словами чи без них: *Але хлопець вчасно відскочив, потім, наче довбнею, вдарив кулаком лісника в груди, і той навзник упав на землю, набухаючи шумом крові і лісу* [16, с. 94]; *...немов чуми, сторонилися Семена Магазаника, який тепер чорним вороном налітав із своєю шомполівкою на людську безпомічність* [16, с. 206]; *До старої підбігли внучата і жалісно заглядали їй у вічі, а вона тулила їх до себе, чула на своїх зморшках пелюстки їхніх теплих уст і складала руки, як на молитву* (1, с. 25);

– об'єкт виражений прислівником: *І сіней тихо вийшла Оксана, зняла з тину дитячу білизну і, тулячи до грудей, наче спросоння, пішла до хати* [16, с. 91]; *Дорогою Магазаник крадькома випасав очі на обличчі Оксани і зрідка, наче ненароком, торкався то її плеча, то руки* (16, с. 55).

У складному реченні виокремлюємо два семантико-синтаксичні різновиди структур з порівняльною семантикою – складнопідрядні речення реального (вірогідного) порівняння і складнопідрядні речення ірреального (невірогідного) порівняння. Засобом зв'язку в складнопідрядних реченнях реального порівняння слугує здебільшого сполучник *як*: *Від такої думки стогін вирвався з грудей дівчини, як з отієї хурделиці, що ніяк не може знайти собі пристановища* (16, с. 274); *І зацеміло серце, як перед лихом щемить* (16, с. 27); *Він (місяць) залазить сюди так, як оброслий сивиною дід забрідає із саком у ставочок, що он посусідився з криничкою* [17, с. 168]; *Де вже нам знати внутреності, коли ти в них заліз, як щур у борошно, – глузував старий* [17, с. 206]. У таких реченнях «зміст головної частини розкривається через його порівняння зі змістом підрядної, що репрезентує типову, добре відому, подібну до представленої в головній частині ситуацію дійсності [4, с. 8].

Складнопідрядні речення ірреального порівняння «становлять структури, у яких зміст головної частини розкривається через порівняння зі змістом підрядної, що репрезентує ірреальну ситуацію, яка усвідомлюється як створений мовцем суб'єктивний образ головної ситуації» [4, с. 9]. Функцію засобів зв'язку в таких реченнях виконують порівняльні сполучники *наче, начеб, неначе, ніби, мов, мовби* тощо: *Думки його, наче лелеки восени, кружляють і кружляють навколо Уляни і тітчиної півдесятини* (17, с. 159); *Все щемить і щемить усередині, наче хто мою душу руками стискає* (17, с. 162); *За непокритими, нахололими за ніч стодолами так сиділи люди, начеб їх кам'янив лихий чаклун* (17, с. 23); *І так подивився на пшеничні з цвітом колоски, ніби шукав захисту в них* (16, с. 285); *Хтось у хаті погасив сліпачок, і потемніли невеличкі шибки, і зникла за ними, мов жива душа, середина оселі* (17, с. 25).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У мовних засобах вираження порівняльної семантики відображається специфіка розумового відтворення категорії порівняння, а також особливості української мови у відборі та використанні цих засобів. Залежно від їхньої належності до певного мовного рівня виокремлюють три засоби реалізації компаративних відношень: лексико-граматичні, словотворчі та граматичні, які формують ієрархізовану систему, роль домінанти у якій належить граматичним одиницям.

Серед порівняльних конструкцій, виявлених у прозових творах М. Стельмаха, переважають сполучникові побудови, які ускладнюють формально-граматичну структуру речення чи виступають її складовими. Вибір того чи того засобу вираження порівняльних відношень, на нашу думку, зумовлений жанровою специфікою тексту, тематикою твору, а також мовновиразовими вподобаннями письменника.

Перспективою дослідження є аналіз загальнонародних та індивідуальних порівнянь, уживаних у творах М. Стельмаха.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л. Г. Особенности стилистического использования фразеологизмов у романе М. Стельмаха «Кров людська – не водиця» / Л. Г. Авксентьев // Укр. мова і літ. в школі. – 1976. – № 2. – С. 39–42.
2. Бородій І. Б. Індивідуально-авторські твори та контекстуальні синоніми в художній прозі М. Стельмаха / І. Б. Бородій // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Вип. 6. – С. 174–179.
3. Гриценко П. Ю. Уроки майстра (З творчої лабораторії М. Стельмаха) / П. Ю. Гриценко // Укр. мова і літ. в школі. – 1982. – № 11. – С. 55–59.
4. Заборна М. С. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови : навчально-методичний посібник / Марія Заборна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 28 с.
5. Карцевский С. О. Сравнение / С. О. Карцевский // Вопросы языкознания – 1976. – № 1. – С. 107–112.
6. Карпалюк В. С. Оказіональні синтаксеми в романі М. Стельмаха «Чотири броди» / В. С. Карпалюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Вип. 6. – С. 161–168.
7. Козловська Л. С. Мовотворчість М. Стельмаха в контексті української народнопісенності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Лариса Козловська ; АН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 1994. – 20 с.
8. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – Київ : Вид-во КДУ, 1959. – 106 с.
9. Марич С. М. Синтаксис Михайла Стельмаха : Складні синтаксичні утворення / С. М. Марич. – Київ : [ВІПОЛ], 1999. – 382 с.
10. Павленко Є. І. Порівняння як граматична і стилістична категорія (на матеріалі роману М. Стельмаха «Велика рідня») / Є. І. Павленко // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 78–85.
11. Плющ М. Я. Орудний порівняння в українській мові / М. Я. Плющ // Укр. мова і літ. в школі. – 1977. – № 4. – С. 29–36.
12. Попович А. С. Словотворення Михайла Стельмаха / А. С. Попович // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Вип. 6. – С. 160–163.
13. Прокопчук Л. В. Порівняння в структурі простого речення / Л. В. Прокопчук. – Вінниця : Планер, 2005. – 131 с.
14. Прокопчук Л. В. Асоціативні порівняння в мовотворчості М. Стельмаха // Міжнародний вісник : Культурологія. Філологія. Музикознавство. – Київ : Міленіум, 2013. – № 1. – С. 102–106.
15. Сидяченко Н. Г. Функціонально-стилістическая, семантическая и формальная структура эпитета (на материале романа М. Стельмаха «Чотири броди» : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Сидяченко – Київ, 1991. – 17 с.
16. Стельмах М. П. Вибрані твори : у 2 т. – Т.1. Чотири броди : роман / М. П. Стельмах. – Київ : Укр. письменник, 2003. – 594 с.

17. Стельмах М. П. Твори в шести томах. – Т.1. Хліб і сіль : роман / М. П. Стельмах. – Київ : Дніпро, 1971. – 664 с.

18. Ткаченко Т. В. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Ткаченко ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2006. – 20 с.

19. Черемисина М. И. Сравнительные конструкции русского языка / М. И. Черемисина. – Новосибирск : Наука. Сибирск. отд-ние, 1976. – 272 с.

20. Шаповалова Н. П. Особливості реалізації компаративної семантики в прислівникових моделях / Н. П. Шаповалова // Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур. – Київ : ІЗМН, 1998. – С. 57–61.

21. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Донецький державний університет / Н. П. Шаповалова. – Донецьк, 1998. – 16 с.

Прокопчук Л. Средства выражения сравнительной семантики (на материале прозы Михаила Стельмаха)

В статье рассмотрены основные средства выражения сравнительных отношений: лексико-грамматические (синсемантические глаголы и синсемантические прилагательные, словообразовательные (сравнительно-уподобительные наречия), грамматические (творительный падеж сравнения, сравнительные союзы). Прослежена специфика их использования в прозаических произведениях Михаила Стельмаха. Описаны конструктивные свойства сравнительных союзов как маркеров сравнительной семантики в структуре простого или сложного предложения.

Ключевые слова: *сравнительная конструкция, компоненты сравнительной конструкции: предмет сравнения, образ сравнения, основа сравнения, показатель сравнения, средства выражения сравнительных отношений.*

Prokopchuk L. Means of expression of comparative semantics (on the material of Mykhailo Stelmakh's prose)

The main means of expression of comparative relations are considered in the article: lexical-grammatical (synsemantic verbs and synsemantic adjectives, word-formation (comparative-analogical adverbs), grammatical (arbiter, comparative conjunctions). The specificity of their use in the prose works of Mykhailo Stelmakh is traced. It is noted that the syncsemantic verbs and synsemantic adjectives in the role of the indicator of comparative relations can't realize semantics independently, they need another words to compensate their semantic by depended words. For example, the verb to remind requires the compensation of semantics by anon prepositional noun in the form of accusative case; the verb to seem opens position for the noun in the form of ablative case; the verb to reset and the adjective similar imply filling an open position with a noun with the preposition on in the form of accusative case; adjective similar demands the compensation of semantics by a noun with the preposition to in the form of genitive case. It is found that comparative constructions with verbs in the role of the index of comparative relations in the works of M. Stelmakh occur infrequently.

The adverb tokens with a comparative assimilation function are quite common in the analyzed works. Depending on the lexical-semantic features, they are divided into two groups: adverbs, which are formed from adjectives, derived from nouns – the names of persons; adverbs, formed from adjectives that are based on nouns – the names of animals.

The article describes constructive opportunities of comparative conjunctions as markers of comparative semantics in the structure of simple and complex sentences: in a simple sentence, such constructs complicate the formal-grammatical structure of the sentence (comparative reverse) or are included in the sentence as part of its formal-grammatical structure. In the complex sentence we distinguish two semantic-syntactic varieties – complex sentences of the real (probable) comparison and complex sentences of the irreal (unlikely) comparison.

Key words: *comparative construction, components of comparative construction: subject of comparison, comparison model, basis of comparison, comparison index, means of expression of comparative relations, comparative turn and subordinate comparative sentence.*

Статтю подано до редколегії 20.04.2017

Світлана Харченко

(м. Київ)

УДК 81'367.7:81

**ВІДБИТТЯ СИНТАКСИЧНИХ РИС УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ПЕРЕКЛАДАХ
(НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ Є. ЄНДЖЕЄВИЧА «УКРАЇНСЬКІ НОЧІ,
АБО РОДОВІД ГЕНІЯ»)**

У статті розглянуто загальні тенденції відбиття синтаксичних рис української літературної мови певного періоду в українськомовних перекладах Є. Рослицького та В. Іванисенка роману Є. Єнджеєвича «Українські ночі, або родовід генія», а також простежено вплив мовного середовища на особистість перекладача. Установлено, що вибір перекладачем того чи того граматичного засобу залежало від мікроконтексту, суб'єктивного сприйняття цього мікроконтексту на тлі ширшого і/або загального контексту роману. До того ж, певну роль відіграла й геоідентифікація перекладача.

Ключові слова: *переклад, синтаксичні риси, синтаксична конструкція, граматична форма, мовна особистість.*

У сучасному апропологічно зорієнтованому мовознавстві стиль письменника, його ідіолект, мовотворчість з урахуванням різних підходів неодноразово ставав предметом дослідження (Г. Вокальчук, Н. Дзюбишина-Мельник, С. Єрмоленко, М. Жовторюх, Г. Їжакевич, Л. Мацько, І. Матвіяс, І. Ковалик, І. Олійник, В. Русанівський, О. Семенець, О. Сенькович, О. Сербенська, Ю. Шевельов, Я. Януш та ін.). Так само можемо говорити й про індивідуальний стиль перекладача, адже, перекладаючи оригінальні тексти, він передає не тільки зміст, колорит, естетику твору, погляди автора, дух епохи тощо, але й репрезентує свої мовні смаки, уподобання.

Життя і творчість нашого Генія від часу до часу стає предметом монографічних досліджень, наукових розвідок, темою літературних творів і зарубіжних авторів. Помітне місце між ними посідає біографічний роман про Тараса Шевченка польського письменника, перекладача, літературознавця Є. Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» (1966).

На сьогодні відомі й доступні читачам два переклади цього роману – Євгена Рослицького, визначного канадського ученого-мікробіолога, громадського діяча, публіциста й перекладача (1980, м. Торонто, Канада), і Віктора Іванисенка, українського літературознавця і критика, кандидата філологічних наук (1997, м. Львів). Переклади роману Є. Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» не були предметом мовознавчих наукових розвідок.

Мета пропонованої розвідки – виявити загальні тенденції відбиття синтаксичних рис української літературної мови певного періоду в українськомовних перекладах роману Є. Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія», зіставивши переклади Є. Рослицького та В. Іванисенка, а також простежити вплив мовного середовища на мовну особистість перекладача.

В умовах, коли мова намагається повернути собі втрачені або нівельовані, проте іманентні риси, уважаємо доцільним виявити репрезентативність того або того «спірного» мовного явища в українській мові діаспори. Адже мова загалом консервативна, особливо на граматичному рівні, а мова в діаспорі, коли зв'язку з «материковою» мовою певний час не було або ж він був досить слабким, перебуваючи в іншомовному, неблизькоспорідненому оточенні, більшість власних граматичних рис ніби «консервує» – зберігає її стан на певному етапі.

Євген Рослицький виїхав з України 1944 року у віці 17 років. Середню освіту він здобув в Україні (хоча екзамени на атестат зрілості склав у Мюнхені). Це ще були часи, коли українська мова розвивалася об'єктивно, адже зовнішнє, партійне, втручання тільки починалося, досягнувши свого апогею в 70-і рр. ХХ ст.

Синтаксичні особливості мови перекладача, утіленої в тексті, фіксують та репрезентують тенденції функціонування української мови в певний час на окресленій території. А вибір одного із синтаксичних варіантів свідчить про його фіксацію як літературно-нормативного.

Спостереження над синтаксичними особливостями українськомовних перекладів роману Є. Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія», що їх здійснили Є. Рослицький та В. Іванисенко, стали підставою, зокрема, для таких узагальнень.

Оскільки автори перекладів постійно перебували один в англomовному середовищі, а інший у переважно російськомовному або «суржиковому», то закономірно, що в тексті наявні явища синтаксичної інтерференції, напр.: у перекладі Є. Рослицького: *Сошенко невдовзі дістав працю вчителя малювання у Ніжинській гімназії і виїхав з Петербурга; Там якраз і дістав він у свої руки «Енеїду»*. Але такий вид інтерференції в тексті перекладу кількісно обмежений – не перевищує десяти випадків. У перекладі В. Іванисенка явища синтаксичної інтерференції не такі виразні і теж нечисленні, поодинокі, перевагу перекладач надає аналітичним формам ступеня порівняння прикметника над синтетичними, реченням з предикативними пасивними дієприкметниками.

Натрапляємо на поодинокі випадки, коли вжито помилкову граматичну форму або синтаксичну конструкцію, напр.: *Смерть доказала, як глибоко шанували і поклонялися йому його земляки і як цінили його чужі замість Смерть доказала, як глибоко шанували його і поклонялися йому...; Незабаром Юзеф Бодяньський переклав на російську мову «Старобутність Слов'янськ» у Шафарика замість переклав російською...; На початку квітня Шевченко поїхав до Москви, а звідтіль вирушив на Україну замість ...вирушив в Україну*. У тексті перекладу В. Іванисенка теж спостерігаємо помилкове вживання прийменника **на** замість нормативного **в** у синтаксичній формі «в Україні» (напр. на с. 439)

Стилістично невправним видається і послуговування в перекладі Є. Рослицького дієслівною зв'язкою **бути** у формі минулого часу в одному або сусідніх реченнях: *Була вона дочкою Діоніса Івановського і Феліції з Залеських², що була сестрою майора Юзефа Зелеського, емігранта й приятеля поета Богдана.*

Між двома можливими формами прикметникового означення в сполуках із числівниками **два, три, чотири** – називного і родового множини – Є. Рослицький надає перевагу формам з узгодженим означенням, а В. Іванисенко послуговується обома формами:

Переклад Є. Рослицького

*У Москві **два молоді студенти** університету, Александр Герцен і Нікалай Огарьов, з ентузіазмом сприйняли вістку про повстання у Варшаві (с. 115).*

***Два провідні мотиви** перепліталися постійно у ранній творчості Шевченка. Один – це доля покинутої дівчини, а другий – героїзм давніх козаків (с. 159).*

*У Харкові **два молодих поети**, Олександр Корсун і Микола Костомаров, дорвавшись до «Кобзаря», як зупинились на вулиці, так і стояли, доки не прочитали його від початку аж до кінця (с. 191).*

***Два солідні портфелі** рисунків і акварель – один із Києва, а другий із Поділля, Волині і Полісся, становили малярський доробок Шевченка з періоду його співпраці з Археологічною Комісією (с. 382).*

Подібну тенденцію простежено і з уживанням цих форм у знахідному відмінку, який у багатьох випадках омонімічний із називаним відмінком.

Переклад Є. Рослицького

*У Москві вдалося йому нав'язати **два цінні знайомства**: із відомим тоді актором Михайлом Щепкіном та із знаним українським славістом, істориком і письменником Йосифом Бодянським (с. 210).*

*Шевченко віддав на сховок Гернові **чотири свої «захаявні» книжечки** з*

Переклад В. Іванисенка

*У Москві **два молоді студенти** університету, Олександр Герцен і Микола Огарьов, з ентузіазмом привітали вістку про повстання у Варшаві (с. 80–81).*

***Два мотиви** постійно перепліталися в тодішній творчості Шевченка: мотив покинутої дівчини і мотив героїчного минулого України (с. 113) – у цьому реченні перекладач взагалі уникає означення.*

*У Харкові **два молодих поети**, Олександр Корсун і Микола Костомаров, допавши до «Кобзаря», як стали на вулиці, то так і стояли, доки не прочитали його від початку до кінця (с. 136).*

***Дві солідні теки** рисунків і аквалерей – одна з Києва, друга з Поділля, Волині й Полісся – малярський доробок Шевченка на період його роботи в Археологічній комісії (с. 269).*

Переклад В. Іванисенка

*У Москві йому вдалося нав'язати **два цінних знайомства**: з славетним уже тоді актором Михайлом Щепкіним, а також із відомим українським славістом, істориком і письменником Йосипом Бодянським (с. 150).*

*Шевченко віддав на сховок Гернові **чотири свої захаявні книжечки** з*

² Тут і надалі збережено авторський правопис.

віршами, знищив дещо з рисунків і спалив частину листів (с. 524).

віршами, знищив деякі малюнки і спалив частину листів (с. 371).

Ці форми науковці визнавали і визнають дотепер нормативними [1, с. 151–152; 3, с. 128].

Між двома формами на позначення початку дії, явища тощо, напр. 2014 року і в 2014 році, які в ХХ ст. між собою конкурували, перекладач Є. Рослицький обирає першу: **Року** тисяча вісімсот тридцять п'ятого Шимон Конарський започаткував друкувати «Північ» (с. 146); **Року** тисяча вісімсот тридцять третього він назначив Васілія Перовського оренбурзьким військовим губернатором (с. 148).

Натомість у перекладі В. Іванисенка тут послідовно використано іншу – приименникову – форму: **В 1835 році** Шимон Конарський почав видавати «Північ» (с. 105); **У 1833 році** цар призначив оренбурзьким губернатором Василя Перовського, одного із своїх найвірніших преторіанців, який вельми відзначився вісім років тому, придушуючи бунт на Сенатській площі (с. 106)

Граматичну форму на зразок «2014 року...» на початку ХХІ ст. кодифіковано як нормативну.

У перекладі Є. Рослицького відзначено широке вживання безособових речень, головний член яких виражений предикативом на **-но, -то**.

Він якнайширше зреалізував у своєму перекладі основне значення речень із предикативом на **-но, -то**: репрезентувати а) стан не як процес, а як результат, наслідок дії в минулому (аористність), б) наявність результату в момент мовлення (перфектність) або в) як повторюваність дії в минулому (імперфектність) [8, с. 51]. До того ж, у цих формах сконстатовано послаблення або й нейтралізацію їхнього первинного часового значення. Указану семантичну особливість безособових речень, головний член яких виражений предикативом на **-но, -то**, перекладач активно експлуатує, подаючи історичне тло, на якому розгорталися події в житті Тараса Шевченка. Адже в такий спосіб він акцентує на події або / і конкретній дії, яка відбулася, залишаючи поза увагою читача – продуцента цієї дії.

Структурною особливістю цих речень у перекладі Є. Рослицького є поєднання дієслівної зв'язки **бути** у формі минулого часу з предикативом на **-но, -то**. Без дієслівної зв'язки такі речення майже не використано. Напр.: *Університет у Києві закрито було на рік; А для їх обслуги використано було популярну тоді «балагульщину»; Магдебурзьке право, надане містові віки тому назад, скасовано, а замість нього накинута російське.* Конструкції з **було** переважно легко трансформуються в безособові речення з головним членом у формі минулого часу множини або в таких конструкціях можна опустити дієслівну зв'язку **було** без зміни їхнього змісту

В. Іванисенко здебільшого вживає пасивну конструкцію зі складеним присудком.

Переклад Є. Рослицького

Блянки запроторено у «фортецю вічного вигнання» – у цитаделю Мон-Сен-Мішель, перебудовану з колишнього монастиря, на високій приморській скелі в Нормандії (с. 140).

Буташевича тим часом було переведено

Переклад В. Іванисенка

Блянки був кинутий до вічної в'язниці – фортеці Монт Сен-Мішель, перебудованої з колишнього абатства, на високій скелі над морем у Нормандії.

Буташевич тим часом був переведений

на Далеку Північ, в село Бельське, або, іншими словами, живцем **поховано** в снігах і льодах Сибіру (с. 557).
Університет у Києві закрито було на рік (с. 169).

на далеку Північ, у село Бельське – іншими словами, за життя **похований** у снігах і льодах Сибіру (с. 394).
Університет в Києві був закритий на рік (с. 121).

На сучасному етапі розвитку української мови та мовознавчої науки на культуру мови панує думка, що вживання речень з предикативними пасивними дієприкметниками – один із виявів впливу іменного характеру російської мови і є свідченням нівелювання національної синтаксичної структури української мови. Тому науковці радять замінювати речення з предикативними пасивними дієприкметниками власне українськими відповідниками: односкладними неозначено-особовими реченнями та безособовими реченнями з предикативними формами на **-но, -то** (якщо предикативний пасивний дієприкметник ужито без зв'язкових та модальних компонентів) двоскладними активними конструкціями, безособовими реченнями (якщо предикативний пасивний дієприкметник ужито із зв'язковими та модальними компонентами) [7, с. 254].

Іноді спостерігаємо й іншу контекстуальну ситуацію: один перекладач уживає безособове речення з предикативом на **-но, -то**, називаючи дію поза діячем, який сприймається неозначено, узагальнено, а інший – неозначено-особові, акцентуючи на факті, події і свідомо не називаючи виконавця. Часом постає опозиція безособове речення з предикативом на **-но, -то** – двоскладне речення.

Наприклад:

Переклад Є. Рослицького

Конарського **розстріляно** у Вільні (с. 166).

Домовилися, що Шевченко небавом приїде до Яготина, щоб змалювати портрет князя і також виконати деякі настінні розписи головного павільйону (с. 239).

Мороз був тріскучий; змовників били різками по голих плечах; по обох кінцях солдатського дворяду стояла в коновках горілка, їм її **дозволялося** пити; напившись, кожний скатований зразу падав мертвим (с. 188).

Спершу університет **було розміщено** по кількох винайнятих приватних домах на вулиці Липки, зараз біля входу на Печерськ (с. 167).

Переклад В. Іванисенка

Конарського **розстріляли** у Вільні (с. 119).

Було домовлено, що Шевченко незабаром приїде до Яготина, щоб намалювати портрети князя і виконати малярські роботи в одному з флігелів (с. 170).

Мороз був тріскучий; змовників били різками по оголених плечах; в кінці шеренги солдатів стояла у відрах горілка, їм **дозволено було** її пити; кожний катований після того, як випивав, відразу падав мертвий (с. 134).

Університет спочатку **розміщався** в кількох найнятих приватних будинках біля в'їзду на Печерськ по вулиці Липки (с. 119).

Натрапляємо й на ідентичні за семантико-синтаксичною структурою речення в перекладі обох авторів. Очевидно, сприйняття конкретної мікротеми в ширшому контексті

біографічного роману про Тараса Шевченка і в Є. Рослицького, і у В. Іванисенка було однаковим:

Переклад Є. Рослицького

*Поляк Гуровський став піонером російського панславізму ще заки той загарбницький плян російських шовіністів **опрацьовано було**, як слід, у Москві й Петербурзі (с. 146).*

*Церква в Суботіві виглядала Шевченкові на могилу, у якій **поховано** Україну (с. 241).*

Не менш цікавим з погляду історичного розвитку синтаксичної норми української можна визнати одну специфічну, зафіксовану тільки в перекладі Є. Рослицького, синтаксичну рису, наявну в складнопідрядних реченнях з підрядним означальним:

Переклад Є. Рослицького

*Завдяки Маркевичу він ознайомився з цілою Історією Русів, **якої уривки** до того часу читав в «Современніку» Пушкіна й «Запорізькій Старині» Срезневського (с. 160).*

*Показав йому також «Північ» Конарського, **якої шістнадцять чисел** переховував, мов святощі (с. 186).*

Переклад В. Іванисенка

*Поляк Гуровський був піонером російського панславізму, згодом цю загарбницьку програму російських шовіністів **було успішно розроблено** в Москві і Петербурзі (с. 106).*

*Церква в Суботіві здавалася Шевченкові могилою, в якій **поховано** Україну (с. 172).*

Переклад В. Іванисенка

*Дякуючи Маркевичеві, познайомився також повністю з «Історією Русів», **уривки з якої** читав раніше в «Современнике» Пушкіна і «Запорожской старине» Срезневського (с. 114).*

*Показав йому також «Північ» Конарського, **шістнадцять номерів якої** зберігав з пієтетом (с. 132).*

Особливим у цих реченнях з перекладу Є. Рослицького є те, що сполучне слово **який** в непрямому відмінку посідає перше місце, препозицію в підрядному реченні, тоді як в Україні носії мови розташують його постпозитивно, після іменника. У давньоукраїнській мові нормативною була препозиція: «Уживання сполучного слова **которий** (**котрий**) у староукраїнський період ще не було цілком усталене. Пам'ятки різного часу послідовно відбивають препозицію керованого займенника **которий**, наприклад: *ижъ видѣвъ и знаменавъ службу... пана Богуша Оверкича Тимоха... **которого** намъ справи и родъ зацный дому его вѣрный... оповѣдалъ* (Р., гр., 1438, 140); *Был нѣякий закон, через **которого** проступки сталися винни* (КА, 1560, 256). Сучасне розташування цього сполучного слова – постпозицію – пам'ятки почали фіксувати досить пізно – з XVIII ст.

Процес використання займенника **которий** із власне відносним значенням у староукраїнський період цілком не завершився. Про це свідчить той факт, що цей займенник ще досить часто вживався з видільно-числовим значенням, наприклад: *И тіе реєстра в книги пописани, **которіе** книги одни на Москву повезени, а другіе воєводамъ подани* (Л. Сам., 1702, 91). У зв'язку з цим використання **которий** обмежувалося. Займенник **який**, що витіснив його в новій українській мові, до XVIII ст. вживався рідко, бо його не підтримувала давньоруська традиція. Дещо помітніший він тільки в тих українських пам'ятках, які перебували під більшим польським впливом, наприклад: *таковой унеи, **якую** отступникове*

потаємне зробили, пан воєвода не хотѣл (3. Коп., 1622, 1144)» [6, с. 301]. Цю синтаксичну особливість кваліфікуємо як спорадично збережену в іншомовному середовищі архаїчну українську форму.

Оповідючи про життя Тараса Шевченка або людей, які прагнули волі своїй країні, обидва перекладачі переважно використовують синтаксичні конструкції, предикативний центр яких становлять ак тивні дієслова. Описуючи події, на тлі яких подають життя Тараса Шевченка, перевагу надають безособові речення з предикативом на **-но**, **-то**, акцентуючи в такий спосіб саме на дії, результаті цієї дії. Пор.:

Переклад Є. Рослицького

Робили це справжні українські патріоти, як, наприклад, Яків Бекман і Митрофан Муравський, що недавно приїхали з Харкова, де розкрито було їхній таємний студентський гурток. Поступили вони на Київський Університет, де знову взялися до підпільної праці під гаслом суспільного поступу (с. 579–580).

Переклад В. Іванисенка

Були і справжні українські патріоти, наприклад, Яків Бекман і Митрофан Муравський, які недавно приїхали з Харкова, де викрито їхній таємний студентський гурток; вони записалися в Київський університет і знов почали широко задуману таємну діяльність під гаслами суспільного прогресу (с. 410).

Отже, Є. Рослицький та В. Іванисенко, перекладаючи роман Є. Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» і відтворюючи тогочасну епоху, використовували подібні синтаксичні засоби. Вибір того чи того граматичного засобу залежав від мікроконтексту, суб'єктивного сприйняття цього мікроконтексту на тлі ширшого і / або загального контексту роману. Певну роль відігравала й геоідентифікація перекладача: проживання в іномовному середовищі – повному чи переважальному.

Роман Є. Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» заслуговує на те, щоб його знали, читали і вивчали в Україні, а гідні переклади сприятимуть продовженню мовних традицій Тараса Шевченка, а отже, сприятимуть поширенню й кодифікації тих синтаксичних рис української мови, що становлять її національну специфіку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович; [уклад. : Я. Б. Тимошенко]. – Київ : Либідь, – 1991. – 256 с.
2. Гінзбург М. Про форми знахідного відмінка в українських фахових текстах / Михайло Гінзбург // Українська мова. – 2012. – № 4. – С. 29–40.
3. Городенська К. Три незабутні і три незабутніх зустрічі / Катерина Городенська // Українська мова. – 2012. – № 2. – С. 128.
4. Єнджеєвич Є. Українські ночі або родовід генія [Текст]: біографічний роман про Шевченка / Є. Єнджеєвич ; пер. з пол. Є. Рослицький. – Торонто : [б.в.], 1980. – 649 с. + 52 с. іл. – (Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді; ч. 23).
5. Єнджеєвич Є. Українські ночі, або Родовід генія [Текст]: роман / Є. Єнджеєвич ; пер. В. Іванисенко. – Львів : ЛКДФ «Атлас», 1997. – 445 с.
6. Жовтобрюх М. А. Історична граматики української мови : навч. посібник / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинко. – Київ : Вища шк., 1980. – 320 с.

7. Нейпийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Нейпийвода. – Київ : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 303 с.

8. Харченко С. В. Проблема дієслівного зв'язкового компонента бути у структурі речення з предикативом на -но, -то / С. В. Харченко // Українська мова. – 2011. – № 2. – С. 44–56.

Харченко С. Отражение синтаксических особенностей украинского языка в переводах (на примере романа Е. Енджеевича «Украинские ночи, или родословная гения»)

В статье рассмотрены общин тенденции синтаксических особенностей украинского литературного языка определенного периода в украиноязычных переводах Е. Рослицкого и В. Иванисенко романа Е. Енджеевича «Украинские ночи, или родословная гения», а также изучено влияние языковой среды на личность.

Установлено, что выбор переводчиком того или другого грамматического средства зависело от микроконтекста, субъективного восприятия этого микроконтекста в рамках общего контекста романа. Кроме этого, некую роль имела геоидентификация переводчика.

Ключевые слова: *перевод, синтаксические особенности, синтаксическая конструкция, грамматическая форма, языковая личность.*

S. Kharchenko. Reflection of the syntactic features of the ukrainian literary language in translation (on the example of the novel Yendgeyevich «Ukrainian night, or The genealogy of genius»)

Translation represents the individual style of the translator, because translating the original texts, he conveys not just the content, the color, the aesthetics of the work, the views of the author, the spirit of the age, and also he shows own language tastes, preferences.

A biographical novel of Polish writer Yendgeyevych "Ukrainian nights or the genealogy of genius" (1966) about Taras Shevchenko occupies a leading place. Two translations of this novel made by a Canadian of Ukrainian origin Eugen Roslytsky and Ukrainian Viktor Ivanysenko are known and available to the readers today. Translations of Yendgeyevych novel "Ukrainian nights or the genealogy of genius" were not the subject of the linguistic research.

The purpose of the proposed exploration is to identify overall trends of the reflection of the syntactic features of the Ukrainian literary language of a particular period in Ukrainian translation of Yendgeyevych's novel "Ukrainian nights or the genealogy of genius", comparing the translations of Eugen Roslytsky and Viktor Ivanysenko, and also to trace the influence of language environment on language personality of a translator.

Observations on the syntactic features of the Ukrainian translations of Yendgeyevych's novel "Ukrainian nights or the genealogy of genius" became the basis for such generalizations:

1. As the authors of the translations were always one in the English speaking environment and the other – in the Russian-speaking, so the text contains syntactic phenomena of interference.

2. Roslytsky prefers the forms with the coordinate attribute in his translation, and Ivanysenko uses both forms: between two possible forms of adjective attribute in conjunction with numerals two, three and four – the nominative and the genitive plural.

3. Between two grammatical forms, "2014" and "in 2014" that in the twentieth century were competing against one another, the translator Roslytsky selects the first without prepositions, and Ivanysenko's form was with prepositions.

4. *In translation of Roslytsky is widely marked with the generally accepted semantic-syntactic value the use of impersonal sentences, and the main part of the sentence is defined by the predicate as -no, -to.*

5. *Structural feature of these sentences in the translation of Roslytsky is the combination of the verbal ligament in the form of the past tense with the predicate as -no, -to. Such proposals without the verbal ligament are almost never used.*

6. *Ivanysenko mainly uses passive form with compound predicate as a result of the influence of the Russian language.*

7. *In translation of Roslytsky in complex sentences with the contract indicating the influence of the Polish language is observed: Showed him also "North" of Konarsky, sixteen numbers hidden, like holinesses (p. 186).*

8. *Both translators mostly use syntactic constructions, predicative center of which are active verbs.*

So, the choice of grammatical means in translation of Roslytsky and Ivanysenko depended on microcontent, the subjective perception of this microcontent in the context of wider and/or general context of the novel. The geoidentification of interpreter played a special role.

Key words: *translation, syntactic features, syntactic construction, grammatical form, linguistic persona.*

Статтю подано до редколегії 28.04.2017

Василь Шинкарук

(м. Київ)

УДК 811.161.2'42

ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ З НЕДИФЕРЕНЦІЙОВАНИМ ОДНОБІЧНИМ ВІДНОШЕННЯМ ЧАСТИН

У статті розглянуто питання синтаксису зв'язного мовлення, зокрема детально проаналізовано дискурсивні висловлення, що кваліфікують як одиницю тексту, у якій відбувається комунікативна реалізація граматичного речення. В основу виділення дискурсивного висловлення в окрему комунікативну одиницю покладено кореферентність (комунікативно-функціональну еквівалентність) з граматичним реченням. Саме співвіднесеність дискурсивних висловлень з однобічним недиференційованим відношенням частин з різними формами граматичного речення стала однією з основних проблем статті.

Ключові слова: *зв'язне мовлення, текст, дискурс, висловлення, дискурсивне висловлення, кореферентність, лінгвістика тексту.*

Питання про комунікативну одиницю, більшу ніж речення, – проблемне й дискусійне в сучасному мовознавстві. Поняття «складного синтаксичного цілого», чи «надфразної єдності», що виникло в 60-х рр. ХХ ст., трактують надто широко (від поєднання декількох речень до тексту, абзацу і навіть поєднання кількох абзаців).

У сучасній українській мові, особливо в мові художніх творів і публіцистиці, дуже поширені синтаксичні конструкції, що становлять розчленовані на дві або більше частини речення. Ці частини оформлюються в тексті як окремі речення, тобто «від крапки до крапки», за смыслом, і граматично тісно зв'язані одна з одною, вони легко можуть бути об'єднані в одну комунікативну одиницю – просте чи складне речення.

Поглиблений аналіз формально-граматичної й семантичної природи синтаксичних одиниць, яку досліджували в українському мовознавстві В. М. Русанівський, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, О. К. Безпояско, С. Я. Єрмоленко та ін. з урахуванням функціонально-комунікативних характеристик мовних засобів, а також референційно-денотативна концепція семантики речення, представлена у працях Т. П. Ломтева, В. Г. Гака, О. В. Падучевої, Н. Д. Арутюнової, В. І. Кононенка та ін., поставили на часі потребу по-новому висвітлити й проблему текстових об'єднань речень – дискурсивних висловлень.

Уведення в науковий обіг поняття дискурсивного висловлення розв'язує цю проблему. Дискурсивне висловлення – цілісна комунікативна одиниця зв'язного мовлення (тексту), що становить поєднання кількох речень чи їхніх частин і має чітко окреслені параметри [8, с. 3].

Трактування дискурсивного висловлення як одного з варіантів комунікативної реалізації граматичного речення дало змогу по-новому висвітлити низку проблем синтаксису, а саме: уточнити поняття про так звані «називний уявлення», «інфінітив уявлення», «приєднувальні конструкції» тощо.

Дискурсивні висловлення з недиференційованим однобічним відношенням частин – це висловлення, «у яких перша частина є незалежною, а друга характеризується (визначає, поширює, обґрунтовує) першу» [9, с. 79]. Сюди належить поєднання речень (частин) з означальними, наслідковими, пояснювальними відношеннями, а також поєднання з обґрунтуванням. Структура таких висловлень визначається внутрішньою компактністю, зібраністю, що надає їхньому змісту відчутної експресивності. У художнє мовлення такі висловлення вводяться з метою відтворення сконденсованого, пожвавленого викладу.

Дискурсивні висловлення з недиференційованим відношенням, постпозитивна частина яких має означальне значення, становлять поєднання двох частин, друга з яких називає ознаку того, про що говориться в першій, напр.: *Багато пасем гір Кімполунзького повіту є ще вкриті пралісами. Темно-синьою зеленню миготять з далечини...* (О. Кобилянська). Такі дискурсивні висловлення співвідносні із складнопідрядними означальними реченнями // *Багато пасем гір Кімполунзького повіту є ще вкриті пралісами, які темно-синьою зеленню миготять з далечини...; На бічній стіні висів старий годинник. Маятник ходив старечим рухом і тиркав заржавілим голосом* (М. Яцків) // *На бічній стіні висів старий годинник, маятник на якому ходив старечим рухом і тиркав заржавілим голосом.*

М. У. Каранська зазначає, що таке приєднання на межі речень властиве усному народному мовленню та стилеві української художньої літератури [5]. Наприклад, у реченні з народної пісні «Ой, у полі криниченька, видно дно» простежується та ж означальна семантика, яка виражається імпліцитно. М. У. Каранська вважає, що такі речення пізніше розвинулися в складносурядні, а ще пізніше в складнопідрядні. Спочатку, – пише вона, – це безполучникове приєднання другого речення до першого за змістом: *Ой, у полі криниченька – Видно дно* → *Ой, у полі криниченька, видно дно*; далі використання особового

займенника для увиразнення предметно-відносного зв'язку: *Ой, у полі криниченька, у **ній** видно дно*; потім вводиться сполучник сурядності – скріплюється відносний зв'язок і водночас перетворюється в сурядний, і нарешті сурядний зв'язок розвивається в підрядний, тому сполучник сурядності замінюється відносним словом що як показником підрядного відносного зв'язку [6, с. 220].

Загалом можна сказати, що дискурсивні висловлення з погляду зв'язку характеризуються відносним підпорядкуванням, тобто кореферентні з присубстантивними складнопідрядними реченнями нерозчленованої структури.

Особливо виразне видільне відношення спостерігаємо тоді, коли вони будуються за моделлю з вказівним займенником *той, -а, -е* при опорному іменнику та відносним словом *який* у підрядній частині, напр.: *Дивилася пильно на **образ** вгорі і розпізнавала в нім того **цісаря**... Чоло мав лисаве, волосся попри вуха розчісуване наперед* (М. Яцків) // *Дивилася пильно на образ вгорі і розпізнавала в нім того **цісаря**, **який** чоло мав лисаве, волосся попри вуха розчісуване наперед*.

У дискурсивних висловленнях цього типу антецедент *той* завжди маєть на увазі, але не в усіх випадках він словесно виражений, тобто буває імпліцитним. Тому розмежування дискурсивних висловлень, кореферентних із складнопідрядними означальними реченнями, на основі наявності чи відсутності вказівних займенників немає достатніх підстав, бо «відсутній антецедент легко відновити» [3, с. 96]. Наприклад: *...Наполовині в воді лежала **сосна**. Місцями мохом обросла...* (О. Кобилянська) // *Наполовині в воді лежала **сосна**, **яка** місцями мохом обросла*.

За допомогою роду і числа займенника *який* можна вказати тільки на те, з яким іменником він пов'язується, і не можна визначити його синтаксичної функції в підрядній частині. Про синтаксичну функцію субстантивованого займенника *який* може свідчити тільки його відмінок. Здебільшого *який* стоїть у називному відмінку, тобто виконує функцію підмета, напр.: *Десь-не-десь доходили і до нього поодинокі промені сонця. Розгрівали його холодну зелену глибінь* (О. Кобилянська) // *Десь-не-десь доходили і до нього поодинокі **промені** сонця, **які (що)** розгрівали його холодну зелену глибінь*. Проте він може стояти і в непрямих відмінках, виконуючи функції різних поширювачів, напр.: *Батько їх, сивенький чоловік, допомагає їм. Лице його все в зморшках...* (В. Потапенко) // *Батько їх, сивенький чоловік, **лице якого** все в зморшках, допомагає їм*.

Часто підрядна частина з *який* має відтінок переваги виключності. У такому разі в підрядній частині може бути явне чи приховане заперечення, напр.: *Одного разу прийняла я була ще одного майстра до себе, також **волоха**. Ні молодий, ні старий – вдівець...* (О. Кобилянська) // *Одного разу прийняла я була ще одного майстра до себе, також **волоха**, **який** ні молодий, ні старий – вдівець...* У другій частині дискурсивних висловлень з недиференційованим однобічним відношенням частин може повторюватись іменник для зв'язку з першою частиною або на місці повторюваного іменника можуть ставати займенникові слова – *він, вона, той, там, туди*, тоді зв'язок між частинами посилюється, напр.: *На склоні гори, край дороги здибала я стару жінку-мужичку. **Вона** сиділа й пасла корову* (О. Кобилянська) // *На склоні гори, край дороги здибала я стару жінку-мужичку, **яка** сиділа й пасла корову*.

У конструкціях такої будови займенники й прислівники виконують функцію семантичного зв'язку другої частини висловлення з першою.

Чимало в мові художньої літератури вживається дискурсивних висловлень із недиференційованим відношенням, постпозитивна частина яких має з'ясувальне значення, напр.: *І дві неділі по тім гуки по селу. Карадіч дочку оддає...* (Ю. Федькович) // *І дві неділі по тім гуки по селу: Карадіч дочку оддає...* Такі висловлення близькі за значенням до складнопідрядних з'ясувальних речень та співвідносні з ними. У них інформативно недостатні слова (переважно дієслівної семантики) першої частини доповнюються другою частиною. Це переважно дієслова, предикативні прислівники та предикативні іменники. Щоправда, окремі мовознавці занадто категорично заперечують співвіднесеність безсполучникових з'ясувальних конструкцій із сполучниковими і визначають їх так само загально, як дехто з попередників, – пояснювальними з розгортаючою частиною, що не зовсім переконливо [4, с. 64].

Наявність дискурсивних висловлень з модальними відтінками першої частини послужила основою для поділу висловлень цього різновиду на групи: власне-з'ясувальні, наказово- та питально-з'ясувальні. У власне-з'ясувальних дається обґрунтування якому-небудь стверджувальному чи заперечному судженню, напр.: *Це про них склав народ приповідку! Мовляв, у старій печі сам чорт палить!* (Л. Мартович) // *Це про них склав народ приповідку: мовляв, у старій печі сам чорт палить!* // *Це про них склав народ приповідку, що мовляв, у старій печі сам чорт палить!*

Дискусійним є питання про безсполучникові з'ясувальні конструкції з питальними частинами. В. А. Белошапкова вважає, що пряме питання з авторськими словами – це безсполучникове речення, яке близьке до сполучникових з'ясувальних речень з прямим питанням [5, с. 738]. Однак безсполучникові з'ясувальні висловлення можуть мати питальний характер, напр.: *Що се ти таке робиш? Нащо ти сиплеш узвару аж у два горщечки?* (О. Пчілка) // *Що се ти таке робиш: нащо ти сиплеш узвару аж у два горщечки?*

У досліджуваному матеріалі вживаються й дискурсивні висловлення з недиференційованим відношенням, постпозитивна частина яких має наслідкове значення. Значення наслідку підкреслюється тоді, коли в першій частині називається якась подія чи явище, що дають певні наслідки. Сміслові співвідношення частин цих висловлень відповідає формулі «причина – наслідок». напр.: *Поміж бабами всіляка віра. Не вгадаєш.* (Д. Лук'янович) // *Поміж бабами всіляка віра – не вгадаєш* // *Поміж бабами всіляка віра, так що не вгадаєш.*

Цей різновид дискурсивних висловлень з недиференційованим відношенням стилістично близький до складнопідрядних, у яких підрядна (наслідкова) частина приєднується до головної з допомогою сполучного елемента *так що*. Практично будь-яке дискурсивне висловлення цього різновиду може бути перетворене в сполучникове складне речення і навпаки, напр.: *...Бере її за руку, тягне. Ледве-ледве витягла* (Д. Маркович) // *...Бере її за руку, тягне, так що ледве-ледве витягла* // *...Бере її за руку, тягне, ледве-ледве витягла.*

Проте кореферентність дискурсивних висловлень цього різновиду не обмежується лише співвідносністю з складнопідрядними наслідковими та безсполучниковими реченнями. До другого компонента таких речень можна ввести також і службові елементи типу *тому, а тому, і тому*, які вживаються в складносурядних реченнях, напр.: *Дзвінки додавали їй сили. Слухала їх.* (О. Кобилянська) // *Дзвінки додавали їй сили, слухала їх* // *Дзвінки додавали їй сили, і тому слухала їх.* Як бачимо, значення наслідку виражається не тільки складнопідрядними, а й складносурядними реченнями. Тому дискурсивні висловлення з

недиференційованим відношенням, постпозитивна частина яких виражає наслідок, співвідносні зі складнопідрядними та складносурядними реченнями.

Значення наслідку в дискурсивних висловленнях може набирати відтінку міри, ступеня вияву ознаки. Це буває здебільшого тоді, коли в першій частині при іменнику вживається займенник *такий* і разом з другою частиною створює єдиний вислів із значенням міри та наслідку, напр.: *Пан Меценас **такий** нині роздратований. Тісно йому і нудно.* (О. Авдікович) // *Пан Меценас **такий** нині роздратований: тісно йому і нудно* // *Пан Меценас **такий** нині роздратований, що тісно йому і нудно.*

Досить поширені в мові художньої літератури дискурсивні висловлення з недиференційованими відношеннями із значенням обґрунтування. У них друга частина обґрунтовує дії першої, напр.: *...Нема й нема кращого світа понад гуцульські гори. Небо над ними чисте, як дорогий камінь, смеречина зеленіє як в зимі, так і в літі, пташка не втіхає...* (Ю. Федькович) // *...Нема й нема кращого світа понад гуцульські гори: небо над ними чисте, як дорогий камінь, смеречина зеленіє як в зимі, так і в літі, пташка не втіхає...* Смилова ознака обґрунтування попереднього закріпила за мотивуючою частиною постпозицію, яка й визначає структурний характер цього різновиду. Потребу в обґрунтуванні попередньої дії викликає значеннєве поповнення першої частини. Його зумовлюють передусім семантико-граматичні ознаки предикативного члена першого складника. Проте іноді граматичне оформлення першої частини допомагає виникненню значення обґрунтування. Наприклад, заперечення в першій частині потребує, щоб його пояснили, виявили причини, аргументували в другій, напр.: *Не **такий** же був Максим Оман, її чоловік. Багатий-пребагатий, і не скупий, і нікому кривди не любив зробити...* (Ю. Федькович) // *Не **такий** же був Максим Оман, її чоловік: багатий-пребагатий, і не скупий, і нікому кривди не любив зробити...; Кажи, я все-все вчиню для тебе. Душу віддам* (М. Яцків) // *Кажи, я все-все вчиню для тебе: душу віддам; Я, панове господарі, своє право розумію. Я маю служити громаді* (Л. Мартович) // *Я, панове господарі, своє право розумію: я маю служити громаді.*

Волевиявлення, спонукання в першій частині звичайно передбачає причинове пояснення. Тому з граматичного погляду дискурсивні висловлення із значенням обґрунтування співвідносні з деякими складнопідрядними реченнями причини, напр.: *Йому не pomoже ніхто. Він надто убогий* (О. Кобилянська) // *Йому не pomoже ніхто – він надто убогий* // *Йому не pomoже ніхто, бо він надто убогий; Не було то в звичаю Матвіїхи варити молочну кашу в будній день. Така справа на неділю* (Т. Бордуляк) // *Не було то в звичаю Матвіїхи варити молочну кашу в будній день – така справа на неділю* // *Не було то в звичаю Матвіїхи варити молочну кашу в будній день, **бо** така справа на неділю.*

Приєднувальний недиференційований зв'язок у дискурсивному висловленні, як бачимо, є ускладнюючим, актуалізуючим засобом, напр.: *Старий Пейсах був відомий на всю округу. Він грав на скрипці* (М. Левицький) // *Старий Пейсах був відомий на всю округу, бо він грав на скрипці* // *Старий Пейсах був відомий на всю округу, – він грав на скрипці.*

Серед дискурсивних висловлень з недиференційованими відношеннями за специфічною семантикою і структурними ознаками виділяється окремий різновид з пояснювальним значенням. Це здебільшого висловлення, співвідносні із складносурядними пояснювальними реченнями. Складносурядні пояснювальні речення виражають сурядні відношення з ознаками підрядності. При відсутності сполучників *тобто, а саме* однібічний зв'язок стає ще виразнішим, напр.: *По жовтій землі розкинулось село, – як у пісні кажуть, стоїть невесело. Хатки маленькі, з глини складені; покривлі низькі, глиною вкриті...*

(Д. Маркович) // *По жовтій землі розкинулось село, – як у пісні кажуть, стоїть невесело: хатки маленькі, з глини складені; покривлі низькі, глиною вкриті...; Море казилося. Піднімалося до чорних хмар...* (Є. Мандичевський) // *Море казилося: піднімалося до чорних хмар...; В хаті пішла суматоха. Люди тиснулися, виходячи з сіней і з хати на подвір'я.* (Г. Григоренко) // *В хаті пішла суматоха: люди тиснулися, виходячи з сіней і з хати на подвір'я.*

Отже, до дискурсивних висловлень з пояснювальним значенням належать такі утворення, у яких друга частина роз'яснює, уточнює, розвиває зміст першої частини. Порівняймо: *Нараз здригнулася. До вагона ввійшов він – фабрикант.* (С. Яричевський) // *Нараз здригнулася: до вагона ввійшов він – фабрикант; Підійшов старий до воріт. Притягнула його сила якась.* (Є. Мандичевський) // *Підійшов старий до воріт: притягнула його сила якась; В нього не було на се часу. Школа та лекції захоплювали всю його увагу.* (Г. Григоренко) // *В нього не було на се часу: школа та лекції захоплювали всю його увагу.*

Виділяються чотири різновиди дискурсивних висловлень із недиференційованими відношеннями з пояснювальним значенням: з розгортаючою, уточнюючою, коментуючою та доповнюючою частинами.

Висловлення з коментуючою частиною має свої специфічні ознаки і в смислових взаємозв'язках складників, і в будові, і навіть частково в інтонаційному оформленні. Але вони є не чим іншим, як виявленням загальної ідеї пояснення, закладеної в смислових зв'язках першої і другої частини висловлення. Тому за значенневою пов'язаністю частин цей різновид не можна відривати від виду висловлень з відношенням пояснення, друга частина яких розкриває, уточнює, коментує чи доповнює перший. Ідея пояснення об'єднує їх в одному виді висловлень, якому властивий семантичний зв'язок пояснюваності, напр.: *На покрову злягла стара Скрипчиха та вже й не зводилася з печі. Дух її заперло в грудях, ноги побрякли, кашель душив.* (М. Левицький) // *На покрову злягла стара Скрипчиха та вже й не зводилася з печі: дух її заперло в грудях, ноги побрякли, кашель душив; Всі сі хорі люди товклись у прийомній лікарні, у сінцях і на ганку. Хто здоровіший – стояв, а хорі сиділи на лавках, на східцях і прямо на підлозі.* (А. Шабленко) // *Всі сі хорі люди товклись у прийомній лікарні, у сінцях і на ганку: хто здоровіший – стояв, а хорі сиділи на лавках, на східцях і прямо на підлозі.* Подані приклади підтверджують, що перша частина висловлення не виявляє ніяким своїм елементом ознак незавершеності, незакінченості вислову чи потреби щось з'ясувати, уточнити. Узята окремо, кожна попередня частина поданих вище висловлень може становити самостійне речення. При такій ситуації коментуючий компонент сприймається як смислова, актуалізуюча накладка на першу частину або на її окрему синтаксичну ланку.

Відповідно до такої смислової ролі оформляється структурна схема всього дискурсивного висловлення: коментуюча частина включає до свого складу вказівні займенники *це (оце)*, діал. *се, то, те (теє)*, іноді займенниковий прислівник *так*, які співвідносять другу частину з першою. Ці лексичні елементи стоять здебільшого на початку компонента, як ось у такому дискурсивному висловленні: *Він слухав її з привичною увагою. Се був рапорт, якого він мусив вислухати щодень.* (Г. Григоренко) // *Він слухав її з привичною увагою і се був рапорт, якого він мусив вислухати щодень.* Можливе, проте, й витягнення вказівного слова в середину компонента, напр.: *Він і сам – як демон шаліюючої тієї стихії. Не знайде супокою і тому так невтомимо гонить по лісах, гаях і левадах довкола пишного Відня.* (С. Яричевський) // *Він і сам – як демон шаліюючої тієї стихії: не знайде супокою і*

тому так невтомимо гонить по лісах, гаях і левадах довкола пишиного Відня. Вказівний елемент коментуючого складника надає йому ознак пов'язаності з попереднім компонентом.

Дискурсивні висловлення з актуалізованою уточнюючою частиною характеризуються тим, що мають у своєму складі слова і словосполучення, які потребують уточнення, конкретизації. Уточнюється те, що в загальній формі названо в першому компонентові. Наприклад: *Був раз жовнір, що не знав ніякого страху. Не боявся він ні ночі, ні громів, ні ворога, ні смерті* (М. Яцків) // *Був раз жовнір, що не знав ніякого страху: не боявся він ні ночі, ні громів, ні ворога, ні смерті.* У таких складних дискурсивних висловленнях з найбільшою очевидністю виявляється роль уточнюваної і уточнюючої частини. Уточнюваний компонент посідає перше місце і за своїм значенням може стояти тільки у препозиції, напр.: *Ось чого прагнула молода душа. Хотілось мати у хаті безліч квіток...* (М. Могилянський) // *Ось чого прагнула молода душа: хотілось мати у хаті безліч квіток...*

Вказівні слова першої частини – це актуалізуючі елементи, функція яких – привернути увагу до явищ, дій, предметів та їх ознак, націлити на розкриття змісту висловлення. Роль другої – конкретизувати, уточнювати вказівку. Це співвідношення між частинами, яке виражає граматичне значення складного висловлення, можна характеризувати як значення конкретизації займенника і слів номінативного значення. Таке співвідношення забезпечує значну поширеність дискурсивних висловлень цього різновиду в художній мові, напр.: *Враз у хаті зробилось тихо, як у могилі. Ніхто не пускав ані пари з рота* (В. Потапенко) *Враз у хаті зробилось тихо, як у могилі: ніхто не пускав ані пари з рота; Страх перелітав крізь очі одної душі в другу. Хто кому буде приятелем, а хто ворогом?* (М. Яцків) // *Страх перелітав крізь очі одної душі в другу: хто кому буде приятелем, а хто ворогом?*

Основу дискурсивних висловлень, кореферентних зі складними безсполучниковими реченнями з доповнюючою частиною, становить відношення доповнення або додаткового зауваження. Це означає, що другий компонент сполуки речень не служить ні уточненням слова першого речення, ні його коментарем, а робить ніби певний висновок, поширює думку продовженням викладу додаткових даних про особи чи предмети, дії чи обставини, напр.: *Все ж одно ти зробиш так, як сама схочеш, хоч тобі кажи, хоч не кажи! Шкода й мову псувати!...* (О. Пчілка) // *Все ж одно ти зробиш так, як сама схочеш, хоч тобі кажи, хоч не кажи, – шкода й мову псувати.*

Спостереження над кореферентністю дискурсивних висловлень з граматичними реченнями підтверджують ту думку, що безсполучникові речення сучасної української мови – це не «залишки» колишніх паратаксічних об'єднань, а нові утворення, що є «засобом високої стилістичної вправності» і «вимагають підвищеної діяльності думки», унаслідок якої з'єднуються логічними мостами окремі речення й думки, хоч характер цього зв'язку і не визначений точно [6, с. 295].

Безсполучникові складні поєднання (з недиференційованим двобічним чи одnobічним зв'язком) виражають семантико-синтаксичні відношення, подібні до сполучникових складних речень, однак вони не охоплюють усіх типів відношень між предикативними частинами, які виражаються сполучниковим зв'язком.

Намагання встановити повну, однозначну еквівалентність між безсполучниковим та сполучниковим висловленням означало б абсолютне нерозуміння природи безсполучниковості як явища надзвичайно місткого в семантичному відношенні. «Заміна

імпліцитного засобу зв'язку експліцитним не завжди можлива. До того ж, вона призводить до втрати експресивності, характерної безсполучниковим поєднанням» [7, с. 27].

Поширеність дискурсивних висловлень із недиференційованими відношеннями свідчить про їхню життєву спроможність – виражати думку в повному смисловому й стилістичному забарвленні. Аналіз різновидів дискурсивних висловлень з однобічним недиференційованим відношенням частин дає змогу зробити висновок про їхнє досить часте вживання в мові художньої літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Розвиток мови (Мова як знаряддя думки) / Л. А. Булаховський // Основи мовознавства – Харків : Вид-во Всеукраїнського заочного інституту народної освіти, 1928. – с. 295.
2. Грамматика современного русского литературного языка / Отв. ред. Н. Ю. Шведова. – Москва, 1970. – 767 с.
3. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Н. В. Гуйванюк. – Київ, 1993. – 34 с.
4. Дорошенко С. І Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Харків : Вища школа, 1980. – 151 с.
5. Каранська М. У. Приєднувальний зв'язок у синтаксичній одиниці спілкування / Із спостережень над фактами сучасної української літературної мови / М. У. Каранська // Наук. зап. Житомирського пед. ін-ту. – Т. 2. – 1959. – С. 3–16.
6. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М. У. Каранська. – Київ : НМКВО, 1992. – 399 с.
7. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові: Спецкурс для студентів філологічних факультетів / І. Г. Чередниченко. – Чернівці, 1959. – 134 с.
8. Шинкарук В. Д. Нарис із синтаксису зв'язного мовлення (теоретичний спецкурс для університетів) / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : «Рідна мова», 1997. – 152 с.
9. Шинкарук В. Д. Структурно-семантичні особливості дискурсивних висловлювань / В. Д. Шинкарук // Семантика мови і тексту. – Івано-Франківськ, 1996. – Ч. 4. – С. 78–82.

Шинкарук В. Д. Особенности дискурсивных высказываний с недифференцированным односторонними отношениями частей

У статтєе рассмотрены вопросы синтаксиса связной речи, в частности анализируются дискурсивные высказывания, которые квалифицируются как единицы текста, в которых происходит коммуникативная реализация грамматического предложения. В основу выделения дискурсивного высказывания в отдельную коммуникативную единицу положена кореферентность (коммуникативно-функциональная эквивалентность) с грамматическим предложением. Именно соотношение дискурсивных высказываний с односторонним недифференцированным отношением частей с разными формами грамматического предложения стала одной из основных проблем статьи.

Ключевые слова: *связная речь, текст, дискурс, высказывание, дискурсивное высказывание, кореферентность, лингвистика текста.*

Shynkaruk V. Features of discursive expressions with undifferentiated unilateral parts' relationship

The issue of communicative unit which is more than a sentence is problematic and controversial in modern linguistics.

A profound analysis of the formal grammatical and semantic nature of syntactic units has been made in Ukrainian linguistics by Rusanovsky B., I. Vychovanets, K. Horodenska, N. Huyvanyuk O. Bezpoyasko S. Ermolenko and others considering functional and communicative features of language tools, as well as reference and concept-denotational semantics of the sentence discussed in the studies of T. Lomtyev, V. Hak, A. Paducheva, N. Arutyunov, Vladimir Kononenko and others put on the agenda the need for a new way to highlight the problem of word sentences associations which are discursive expressions.

Discursive expression is a holistic communication unit of connected speech (text), which is a combination of several sentences or parts and has a well-defined parameters and discursive expressions with undifferentiated unilateral parts' attitude are expressions which are independent of the first and the second characterizes (determines, spreads, proves) the first. This includes a combination of clauses (parts) of clauses with attributive, conclusive, explanatory relations as well as the combination of foundation. The structure of such expressions is determined by an internal compactness, the concentration that gives them tangible expressive content. In artistic speech such expressions are introduced for the purpose of reproduction of condensed lively presentation.

Discursive expressions of undifferentiated attitude, postpositive part of which has an attributive value, are a combination of two parts, the second of which names the feature of what is said in the first. They are comparable to subordinate clauses sentences.

Discursive expressions in terms of communication are characterized by relative subordination, ieco-referensive withco-substantive undifferentiated complex sentence structures. In the language of fiction discursive expressions of undifferentiated attitude are used, postpositive part of which has elucidative (self-elucidative, and imperative and interrogative-elucidative) effect value. In the language of literary discourse expressions of undifferentiated value ratios with foundations are widely used. They justify the second part of the first steps. They are comparable with some complex sentences reason. Each of the varieties of discursive expressions of undifferentiated ratio in its semantic and syntactic structure has inherent verbalized markers.

Among discursive expressions of undifferentiated ratios for specific semantics and structural features particular kind of explanatory value (expanding, specifying, commenting and complementing parts) are distinguished related with compound explanatory sentences. The absence of conjunctions ie, namely highlights the one-way communication.

Asyndetic complex combinations (with undifferentiated bilateral or unilateral communication) express the semantic and syntactic relationship like bonded complex sentences, but they do not cover all types of relations between the predicative parts, which are expressed by bonded relations. Replacing of implicit means of communication for explicit is not always possible.

The prevalence of discursive expressions of undifferentiated ratios indicates their vital capacity - to express opinion in its semantic and stylistic color. Analysis of kinds of discursive expressions with undifferentiated unilateral parts' attitude gives the possibility to make a conclusion that they are widely used of the language of fiction.

Key words: *connected speech, text, discourse, expression, discursive expression, coherence, text linguistics.*

Статтю подано до редколегії 25.04.2017

УДК 81'366

КАТЕГОРІЙНА СТРУКТУРА Й ІНТЕНЦІЙНІСТЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ

У статті на матеріалі сучасних українських періодичних видань проаналізовано текстотвірні категорії публіцистичного тексту. Вивчено особливості й специфіку ідеологеми як базової інтенційної категорії, репрезентованої в засобах масової інформації останніх років. Відстежено форми й особливості вияву такої універсальної категорії періодичного тексту, як оцінність. Подано характеристику різних типів тональності, з'ясовано специфіку інтерпретацій та особливості номінацій у публіцистичних текстах.

Ключові слова: публіцистичний текст, інтенційна категорія, ідеологема, оцінність, інтерпретація, тональність, номінація.

Постановка проблеми. Останнім часом «масові» форми комунікації все частіше замінюють безпосереднє міжособистісне спілкування між людьми. Відтак часто єдиним «місцем зустрічі» комунікантів є текст, якому дедалі все більше поступається безпосередній контакт учасників комунікації. Часто таким текстом є публіцистичний текст, який на сьогодні слугує складовою засобів масової інформації. Перед публіцистичним текстом на сучасному етапі розвитку лінгвістики постає завдання бути цікавим для читача, який «виріс» у нових економічних, політичних, комунікативних умовах. Пріоритетними завданнями такого тексту є встановлення тісного контакту з читачем, формування в останнього цілісної картини світу, відображення й аналіз сучасних подій, вплив на читача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, сьогодні українському публіцистичному тексту як окремому феномену приділяють недостатньо уваги. У сучасній лінгвістиці маємо окремі наукові розвідки, присвячені мовним особливостям публіцистичного стилю або тексту взагалі (М. Бахтін, І. Гальперін, А. Загнітко, Л. Мацько, О. Селіванова, Г. Солганик, З. Тураєва та ін.), або тексту як посереднику між адресантом і адресатом (І. Кочан, О. Щелкунова і под.). Мовознавець Н. Клушина дослідила інтенційні категорії публіцистичного тексту на матеріалі російських періодичних видань 2000-2008 р. Нам видається важливим комунікативний вектор у дослідженні публіцистичного тексту, оскільки він не існує сам по собі, не є ізольованим об'єктом – повною мірою публіцистичний текст реалізується в момент актуалізації, тобто в момент контакту з реципієнтом. Потрібно, щоб під час контакту з реципієнтом публіцистичний текст реалізував усі комунікативні наміри автора, оскільки іншої можливості скорегувати взаємодію «читач – автор» немає і не буде. Потреба у вивченні особливостей сучасного українського публіцистичного тексту, його категорійної структури й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета і завдання статті. Мета статті – аналіз сучасного українського публіцистичного тексту як складової комунікативного процесу, визначення його категорійної структури, інтенційних можливостей. Для реалізації поставленої мети досліджено публіцистичні тексти, репрезентовані в сучасних українських газетах «Україна молода», «День», «Український тиждень», «Дзеркало тижня» та в інтернет-виданнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомий американський учений Майкл Холл у праці «Магія комунікації» зазначає: «Подекуди здається, що наша мова здатна творити дива. Інколи слово може змінити людину, вселити в неї надію, надати життю нового сенсу та значення або зцілити сердечну рану. Слова мають справді велику владу...» [8, с. 17]. Відтак публіцистичний текст, до якого майже щодня звертається сучасна людина, виступає потужним інструментом впливу й формування думки, позиції, ставлення до тих чи тих подій, світогляду загалом.

Публіцистичний текст – результат творчої діяльності [5, с. 18]. Різновидами творчої діяльності можна назвати науковий і художній тексти, які також оперують фактами, проте в науковому тексті факти потребують обов'язкового експериментального підтвердження, не виступають самоціллю, як у публіцистичному тексті. У художньому тексті автор, спираючись на факти, може дозволити собі вимисел, гру, фантазії тощо. Водночас, якщо говорити про роль чи позицію автора в кожному з текстів, то в науковому тексті автор практично відсторонений від інформації, тут важливий результат наукової розвідки, а не самовираження автора. Натомість у публіцистичному тексті автор сам обирає свою «співучасть»: від науково відстороненої до активної, коли він може не тільки поінформувати про факт, а й проаналізувати, висловити власну позицію, думку про цей факт. Публіцистичний текст можна назвати синкретичною формою, що поєднує окремі ознаки і наукового, і художнього тексту.

Особливістю публіцистичного тексту є те, що він не тільки повідомляє читачеві щось нове, те, що відбувається зараз, а й передає актуальну думку, позицію, погляд на подію чи факт авторитетної людини тощо. Слугуючи складовою масової комунікації, публіцистичний текст сприяє формуванню в читача певної картини сучасної дійсності через оперативне повідомлення відповідної інформації, її аналіз та авторську інтерпретацію. Причому авторська інтерпретація має певні орієнтири, спрямовані на формування відповідної ідеології в суспільстві, оскільки, як відомо, суспільства без ідеології не існує. Отже, публіцистичний текст виступає своєрідним провідником ідеології в маси. Питання формування і поширення нової проукраїнської ідеології особливо актуально постало в Україні в останні десятиріччя – час змін і відродження України. Водночас відкриту пропаганду, популярну в радянські часи, замінено на так зване імпліцитне переконання, «підведення» адресата до потрібної ідеї, думки, позиції, оскільки відкрита пропаганда в сучасного читача може викликати негативну реакцію: несприйняття, засудження, опір і под. Ідеї й думки, подані читачеві шляхом імпліцитного переконання, з часом закріплюються в масовій свідомості знову ж таки через публіцистичний текст за допомогою прихованих лінгвістичних механізмів впливу, непомітних і не зрозумілих пересічному читачеві. Відсутність рефлексії (у більшості читачів) на публіцистичний текст створює умови для маніпулювання суспільною свідомістю. Таке маніпулювання можливе завдяки інтенційним категоріям публіцистичного тексту, таким, як: ідеологема, оцінність, номінація, інтерпретація і тональність. Кожен публіцистичний текст через парадигму інтенційних категорій реалізує основний авторський задум – переконання. Інтенційні категорії взаємодіють, доповнюють одна одну, оскільки існують у єдиному текстовому континуумі. Водночас базовою інтенційною категорією публіцистичного тексту є ідеологема. А. Чудінов трактує поняття «ідеологема» як слово або словосполучення, яке безпосередньо пов'язане з ідеологічним денотатом чи має у своєму значенні ідеологічний компонент [9, с. 97]. Г. Гусейнов дає ширшу дефініцію цьому поняттю, зараховуючи до його меж не тільки вербальні знаки, а й несловесні форми подання ідеології (традиційні символи,

музичні символи і т.д.) [2, с. 13]. На думку Н. Клушиної, ідеологема – це «основна авторська ідея з політичним, економічним або соціальним значенням, заради якої створюється текст» [3, с. 280].

Ми, погоджуючись із позицією Б. Піонтек, тлумачимо ідеологеми як стійку лексичну одиницю з цілісним ідеологічним значенням, яка має суспільно-культурне й історичне значення для певного етносуспільства в певний період [6, с. 5].

Аналіз сучасних публіцистичних текстів дав змогу виокремити такі ідеологеми: «збройний конфлікт», «герой-захисник», «агресор», «російський окупант», «тимчасова окупована територія України», «Донбас», «тимчасово невідконтрольована територія», «переселенці», «торгівля на крові», «Євросоюз», «безвізовий режим», «МВФ», «реформи», «нова поліція», «корупція», «патріот», «нація», «Україна». Подані ідеологеми належать до соціальної групи ідеологем. Щодо особистісних, то в сучасних публіцистичних текстах останнього року найрепрезентативнішими є такі ідеологеми: «Ринат Ахметов»: *Неприхований бенефіціар. Якою є роль Ахметова в економічній співпраці з ОРДЛО* (Український тиждень, № 6 (482) від 09.02.2017), «Ангела Меркель»: *Зіграли на втомі від Меркель* (Український тиждень, № 6 (482) від 09.02.2017) та ін. Ідеологеми, що домінують у сучасних публіцистичних текстах, відзеркалюючи політичну, економічну та інші ситуації в Україні, водночас сприяють формуванню в пересічного читача певного, визначеного автором публікації, ставлення до тієї чи тієї ситуації. «Культивуючи» певну ідеологеми, автор публіцистичного тексту дає їй оцінку, схилиючи до неї читача. Популярність ідеї, події, явища, політика, кількість прихильників та послідовників збільшується за умови позитивного висвітлення їх у публіцистичних текстах, репрезентованих у засобах масової інформації. Водночас ідеологічний вплив може реалізовуватися не через зміст інформації чи її оцінку, а через «ігнорування», систематичне вилучення певного масиву інформації з публічного обговорення. Так сталося, наприклад, з особистісними ідеологемами «Ігор Коломойський», «Міхаель Саакашвілі», «Арсеній Яценюк» та ін., які після активного вживання в публіцистичних текстах 2014 – першої половини 2016 року, майже зникли наприкінці 2016 року.

Категорія оцінності в публіцистичних текстах формується згідно зі шкалою цінностей. Шкала цінностей будується на семантичній опозиції «своє / чуже». Причому це співвідношення не є чимось постійним і незмінним. Зрозуміло, що воно може кардинально змінюватися під впливом екстралінгвістичних чинників: події в політичному або соціальному житті країни, які призводять до різких змін ціннісних орієнтирів. Оцінність виступає універсальною категорією публіцистичного тексту. Саме вона визначає вибір автором фактів і явищ дійсності, застосування специфічних лінгвістичних засобів. Оцінність, репрезентована в публіцистичних текстах, може бути позитивною, що охоплює все те, що визнають і сприймають, і негативною – охоплює все те, що засуджують, чого не визнають, не сприймають. Будь-який публіцистичний текст має або позитивний, або негативний заряд, тобто категорія оцінності простежується в кожному тексті публіцистики.

Оцінність може бути відкритою та прихованою. У сучасній публіцистиці відкрита оцінність, що межує з активною пропагандою, поступається місцем оцінності прихованій, яка завуальовано й достатньо вдало маніпулює масовою свідомістю. Зразками відкритої оцінності можуть бути такі заголовки газетних текстів: *Агресорів треба вбивати. Для Росії це смертельний удар – офіцер США про Трампа* (УМ, № 166 від 27.12.2016) і под. Проте більшість сучасних публіцистичних текстів містять приховані мовні механізми формування

оцінки. Це можуть бути метафори, евфемізми, okazіоналізми, переінтерпретація цитат тощо. Наприклад, *Гривню шкода... Чи відбудеться відставка голови Нацбанку Валерії Гондаревої і якими можуть бути наслідки?* (УМ, № 28 від 02.03.2017); *Віз безвізу просунувся вперед. У Брюсселі успішно завершився тріалог про безвізові поїздки українців до ЄС* (УМ, № 28 від 02.03.2017); *Наша Доктрина проти їхнього Кисельова. Президент України підписав документ про інформаційну безпеку України* (УМ, № 26 від 28.02.2017); *Хто в домі «хазяїн»? Російські загарбники влаштували масову бійку з бойовиками «ДНР» через контроль над окупованим Новоазовськом* (УМ, № 6 від 17.01.2017); *Важка ноша «кримнашу»* (Дзеркало тижня, № 50 від 29.12.2016) тощо.

Ще однією категорією, що сприяє створенню тексту, який може максимально впливати на адресата, є інтерпретація. Під час написання тексту авторська пресуппозиція, яка, зазвичай, має суб'єктивний характер, закладається в текстовий матеріал як об'єктивна інформація, що не потребує обговорення. Адресат сприймає її «засвоює» цю суб'єктивну інформацію як об'єктивну, оскільки він значно частіше не є, ніж є свідком реальності. Цю реальність він сприймає через інтерпретацію засобів масової інформації. Отже, автор публіцистичного тексту може подавати будь-яку, зручну або вигідну йому, спрощену або ж, навпаки, ускладнену інтерпретацію дійсності, фактів тощо. Наприклад, *Кремль в істеричі. Путін хоче зустрічі з Трампом, але той на побачення не поспішає* (УМ, № 33 від 15.03.2017); *На силу теж є кулаки «Зачистивши блокадний «редут», правоохоронці спровокували масові протестні акції* (УМ, № 33 від 15.03.2017).

На особливу увагу заслуговує така інтенційна текстотвірна категорія, як тональність. Йдеться про тональність стилістичну, яка, крім ціннісної й ідеологічної позиції автора, розкриває його психологічні установки, його емоції, вольові принципи. Тональність може бути позитивною, негативною та, рідше, нейтральною. У сучасних публіцистичних текстах найпоширенішою є негативна тональність, яка подекуди трансформується в мовленнєву агресію, пор.: *Ганьба для України. Світ назвав події на Донбасі війною, а в нас – це АТО* (УМ, № 166 від 27.12.2016); *Влада – нам, а біди – вам. Доки чиновники відмежовуватимуться від проблем народу?* (УМ, № 166 від 27.12.2016); *Зберігайте гроші у банках. Крайче трилітрових... Як фінансові установи України перебирають на себе функції фіскальних органів і що з цього може вийти* (УМ, № 154 від 02–03.12.2016). Негативна тональність реалізується через пряме, «зухвале» нав'язування ярликів, часто без розлогої аргументації й пояснень. Менш поширеною є тональність позитивна: *Незламні. Волинський боєць на протезі пообіцяв піднятися на Говерлу* (УМ, № 156 від 07.12.2016); *Ми сказали: «Поїхали!». Україна та США разом створили космічну ракету* (УМ, № 131 від 18.10.2016). Тексти з позитивною тональністю подібні до рекламних текстів, де аргументи поступаються місцем позитивно забарвленим фразам, лексемам тощо. Щодо текстів з об'єктивною тональністю, то можна впевнено заявити, що такі тексти лише ззовні сприймаються як незаангажовані. Їхній глибинний аналіз (наявність позитивних і негативних деталей) дає змогу виявити певну оцінність і відповідно вплив на адресата. Причому інтенційний ефект текстів такого типу є більшим, оскільки читач, сприймаючи його як нейтральний, через приховані глибинні стратегії й прийоми опиняється під його впливом і стає відкритим для автора. Наприклад, *Із Піднебесної – вище неба. Китай відправив на орбіту двох астронавтів* (УМ, № 131 від 18.10.2016).

Номінація як інтенційна категорія публіцистичного тексту реалізується через вибір автором точного слова, що може переконати читача, підтвердити або спростувати певну

ідею. Важливу роль у стратегії номінації мають фразеологізовані публіцистичні стандарти. Це можуть бути стандарти універсальні на кшталт: *Грамп проти «поганих хлопців» з Мексики* (Дзеркало тижня, № 5 від 11.02.2017); *Небезпечний вік, або Зона турбулентності* (Дзеркало тижня, № 6 від 18.02.2017) й етноспецифічні, як-от: *«Позою собачки» патріотів не розчулити. Новина про те, що громадські активісти в Хмельницькому зірвали концерт дуету «Потап і Настя», облетіла всю Україну* (УМ, № 136 від 26.10.2016); *Пливли, плівли, а на свроберезі втопилися* (Дзеркало тижня, № 47 від 10.12.2016).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Отже, будь-який публіцистичний текст структурується певним набором інтенційних категорій, що виступають потужним інструментом переконання. За допомогою цих категорій – ідеологема, оцінність, інтерпретація, тональність – автор формує й закріплює у свідомості читача певні думки, позиції, переконання, ідеали. Це цілком логічно, оскільки жоден публіцистичний текст не може бути цілком об'єктивним, тому що він не виникає і не функціонує без людини, відтак без її думок, переконань тощо. У статті ми спробували оглядово описати основні інтенційні категорії та їхні вияви в сучасних публіцистичних текстах. Перспективним видається подальше детальне вивчення кожної інтенційної категорії та форми її репрезентації в текстах сучасної української публіцистики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – Москва : КомКнига, 2006. – 144 с.
2. Гусейнов Г. Ч. Советские идеологеми в русском дискурсе 1990-х / Г. Ч. Гусейнов. – Москва : Три квадрата, 2003. – 272 с.
3. Клушина Н. И. Общие особенности публицистического стиля // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования / [отв. ред. М. Н. Володина]. – Москва : Изд-во МГУ, 2003. – С. 269–289.
4. Клушина Н. И. Интенциональные категории публицистического текста (на материале периодических изданий 2000–2008 гг.) : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / Н. И. Клушина. – Москва, 2008. – 352 с.
5. Олешко В. Ф. Журналистика как творчество / В. Ф. Олешко. – Москва : РИП-холдинг, 2003. – 222 с.
6. Пионтек Б. М. Общезыковые факторы генезиса идеологеми как категории политической лингвистики (на материале польского и русского языков) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филолог. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Б. М. Пионтек. – Москва, 2012. – 24 с.
7. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – Киев : ЦУЛ, «Фитососиоцентр», 2002. – 336 с.
8. Холл М. Магия коммуникации. Использование структуры и значения языка / М. Холл. – Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2004.
9. Чудинов А. П. Политическая лингвистика : учебное пособие / А. П. Чудинов. – Москва : Флинта : Наука, 2006. – 256 с.
10. Щелкунова Е. С. Публицистический текст в системе массовой коммуникации : Специфика и функционирование : учебное пособие / Е. С. Щелкунова. – Воронеж : ВГУ, 2004. – 194 с.

Щенка О. Категориальная структура и интенциональность современного украинского публицистического текста

В статье на материале современных украинских периодических изданий проанализированы текстообразующие категории публицистического текста. Изучены

особенности идеологемы как базовой интенциональной категории, представленной в украинских средствах массовой информации последних лет. Рассмотрены формы проявления такой универсальной категории газетного текста, как оценочность. Представлена характеристика разных типов тональности, исследованы специфика интерпретаций и особенности номинаций в публицистических текстах.

Ключевые слова: публицистический текст, интенциональная категория, оценочность, идеологема, интерпретация, тональность, номинация.

Shchepka O. Categorical structure and intentionality of the modern Ukrainian publicistic text

The main intention of the modern publicistic text is first to establish a close contact with the reader, the latter is forming an all-in-one world view of the reader, reflection and analysis of current events, the impact on the reader.

Unfortunately, the Ukrainian publicistic text as a separate phenomenon is neglected. The need is to study the features of modern Ukrainian publicistic text, its categorical structure determines the relevance of our research.

The purpose of the article is the analysis of the contemporary Ukrainian publicistic text as part of the communication process; determination of its categorical structures, intentional opportunities.

The peculiarity of the publicistic text is that it does not only tell the reader something new, what is happening now, and transmits current point of view, position, look at an event or fact of a respected human. Being a part of mass media, publicistic texts contributes to formation of a picture of contemporary reality of the reader through the rapid notification of relevant information, its analysis and interpretation of the author. And the author's interpretation has certain guidelines aimed at creating an appropriate ideology in the society because, as you know, any society does not exist without ideology. Thus, the publicistic text brings a certain kind of ideology to the masses, pointing the reader's mind.

This manipulation is possible due to intentional categories of publicistic text, such as ideologeme, evaluation, nomination, interpretation and tonality.

The basic intentional category of publicistic text is ideologem. The ideologem dominates the modern journalistic texts reflecting political, economic and other sides in Ukraine. It is also leads to simultaneous contributing to the formation of the a certain specified attitude to a particular situation at an average reader, determined by the author.

Evaluation is a universal category of a publicistic text. Evaluation, represented in journalistic texts can be positive that covers everything, which can be seen and recognized, and the negative that covers everything, which can be condemned, not recognized, not perceived. Evaluation can be open and hidden. Open evaluation, bordering on an active propaganda gives the way to hidden evaluation that is veiled and quite successfully manipulates with mass consciousness in modern publicistic writing.

The recipient perceives and learns subjective information presented in a publicistic text, as objective, as he is more often not a witness than reality, then he is. This reality he perceives through the interpretation by the media. Thus, the author of publicistic text may present any, convenient or beneficial to him interpretation of reality, facts, which is simplified or complicated as it suits to him.

The tonality of the text can be positive, negative and, rarely, neutral. Negative tonality that sometimes transforms into speech aggression is the most common in modern publicistic texts.

Nomination as intentional category of publicistic text is implemented through the selection by the author of the exact words that can convince the reader to confirm or disprove a certain idea.

Consequently, any publicistic text is structured by a certain set of intentional categories which play the role of a powerful tool of persuasion. Using such categories as ideologeme, evaluation, interpretation, tonality the author creates and reinforces in the mind of the reader certain thoughts, attitudes, beliefs, ideals.

Key words: *publicistic text, intentional category, evaluation, ideologem, interpretation, tonality, nomination.*

Статтю подано до редколегії 28.03.2017

V. ПРОБЛЕМИ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ТА ОНОМАСТИКИ

Тетяна Громко
(м. Кропивницький)

УДК 811.161.2'373.21(477.43/.44) Стельмах

ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В МАЛІЙ ПРОЗІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА (ЗА ЗБІРКОЮ ОПОВІДАНЬ «БЕРЕЗОВИЙ СІК»)

У статті з'ясовано особливості використання географічної лексики в оповіданнях збірки «Березовий сік» М. Стельмаха. Проаналізовано специфіку функціонування географічної лексики в малій прозі свідчить про любов автора до свого краю, обізнаність із життям земляків у воєнні роки, розуміння ним ужитих назв географічних об'єктів для розкриття характеру персонажа, його світосприйняття, естетичних смаків. Відзначена географічна лексика закономірно влітається в мовну тканину оповідань, адже вони поряд з іншими лексико-семантичними групами створюють цілісну картину життя мешканців під час окупації.

Ключові слова: географічна лексика, географічний об'єкт, Поділля, герой твору, персоніфікація, художній пейзаж, діалектизм.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасних мовознавчих колах проблема вивчення народної географічної лексики (далі ГЛ) не є новою. Адже саме в ній відображено всі аспекти реальної дійсності: географічні особливості ареалу, матеріальне й духовне життя народу, що репрезентує наївну розмовно-побутову картину світу людини. Закономірно, що основу ГЛ становлять загальнонавживані слова, якими люди послуговуються в повсякденному житті. Ця категорія лексики є відносно змінною, оскільки зі змінами, що привносить людина в навколишнє середовище, змінюються й пов'язані з ним реалії.

Назви географічних реалій належать до однієї з найдавніших лексичних груп. Вони наявні в кожному регіоні, почасти представляючи місцеві діалектні назви, запозичення або узагальнення індивідуалізмів. Загалом поява ГЛ зумовлена життєдіяльністю певного лінгвокультурного колективу та відбиває розбіжності між лінгвістично-понятійними кодами. Поява назв географічних реалій пояснюється також екстралінгвальними чинниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. У слов'янському мовознавстві ГЛ досліджена в польській (П. Ніцше, Я. Сташевський), чеській і словацькій (Р. М. Малько), болгарській (Е. А. Григорян), сербській і хорватській (Я. Шутц), білоруській (І. Я. Яшкін), російській (В. М. Мокієнко, Е. М. Мурзаєв) мовах. Своєрідним узагальненням цієї групи лексики на слов'янському тлі стала монографія М. І. Толстого «Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды» [12].

В українському мовознавстві питаннями географічної лексики (термінології) займалися М. Ф. Сумцов, І. Верхратський, П. А. Тутковський, Й. О. Дзензелівський, П. П. Чучка та ін. Серед регіональних досліджень цієї лексики відомі словники С. Грабця «Географічні назви Гуцульщини» (1950), Я. Рудницького «Географічні назви Бойківщини» (1962), Є. О. Черепанової «Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья» (1984), О. К. Данилюк «Словник народних географічних термінів Волині» (1997,

2013 [7]), Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (1999) [6], а також монографічна розвідка [5], дисертаційні студії І. М. Потапчук «Народна географічна термінологія в західноподільських говірках» (2012) [10], С. В. Шийки «Народна географічна термінологія Ровенщини» (2013), О. Слободян (Луганщини) (2017).

Однак нині практично відсутній аналіз вживання географічної лексики у творах письменників. А втім, це вдячний пласт лексики, адже він не тільки передає рельєфні особливості описуваного письменником регіону, а й реально відтворює картини подій, що відбуваються у творах, пейзажі, панорами краю. Письменниками свого часу описувалися місцеві географічні назви оро- та гідрорельєфу і Карпат, і Полісся, і Степу (наприклад, відомі твори О. Гончара «Тронка», «Собор») тощо.

Уважаємо за потрібне розпочати роботу в цьому напрямі саме з географічної лексики Поділля, яка зафіксована в художніх творах Михайла Стельмаха. За винятком розвідки Т. В. Врублевської «Топонімія Поділля у прозі Михайла Стельмаха» [3] (де аналізуються власні назви), комплексний аналіз ГЛ у творчості письменника, за нашими даними, ще не здійснювався. Отже, **мета нашої статті** – з'ясувати особливості функціонування ГЛ в оповіданнях Михайла Стельмаха збірки «Березовий сік». Маємо сподівання, що, зафіксувавши в художніх творах письменників й уклавши корпус народної ГЛ, у перспективі українські мовознавці зможуть досліджувати ці назви географічних об'єктів усіх регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд літературно-критичного матеріалу про збірку оповідань Михайла Стельмаха «Березовий сік», незважаючи на високу майстерність митця слова, актуальність подій і для нашого часу, подає лише скупі свідчення: «В 1943 р. з'явилась надрукована в Уфі книжка оповідань «Березовий сік» під редакцією Ю. Яновського» [11, с. 12]. До неї входять всього десять несправедливо забутих оповідань (вказуємо їх в паспортизації ілюстративного матеріалу – див. Джерела дослідження).

Утім, наша розвідка щодо вживання ГЛ в оповіданнях М. Стельмаха може й інтерпретувати арсенал географічних назв і водночас слугувати вивченням індивідуального стилю письменника, адже з багатого фонду загальноновживаної лексики письменник відбирає різні засоби словесно-художнього зображення. Своєрідність індивідуального стилю митця виявляється в його мовній картині світу, особливостях слововживання, у поєднанні загального й індивідуального [9, с. 216]. Цілком закономірно, що основу мови творів будь-якого письменника, зокрема й М. Стельмаха, становить загальноновживана лексика, оскільки «художній твір не може існувати без нейтральної лексики, вона є тією основою, на якій реалізується задумана тканина твору з усією її ідейно-тематичною та художньою складністю» [там же].

Важливим компонентом мовної тканини оповідань збірки «Березовий сік» є значна кількість географічних лексичних елементів. Це можна пояснити тим, що автор намагається всебічно показати природу Подільського краю: «Поділля – це мала Батьківщина письменника, край, де він народився й виріс, тому не дивно, що в усіх своїх прозових творах автор зображає життя, побут, культуру подолян, а дія тією чи тією мірою локалізована географічною територією рідного Поділля» [3, с. 49-50]. До того ж, такі елементи письменник використовує для детальнішого, колоритнішого зображення середовища [4, с. 26], у якому розгортаються події окремих творів, а також для залучення до художнього світу читача, для активізації його мислення, уяви, оскільки він, натрапляючи на сторінках

твору на найчастіше повторювані в повсякденному житті назви реалій, краще розуміє письменника й зображуваних ним героїв, уявляє природу, життя, ведення господарства, світосприйняття кожного персонажа, картини партизанської боротьби українського народу під час німецько-фашистської окупації.

Опис Поділля у творах Михайла Стельмаха представлений назвами реальних географічних об'єктів. Ось кілька рефренів з указаних оповідань з хоронімом **Поділля** (див. також [3]): *Поділля моє, добрий зелений світ садків і пиениць, материних рук і дівочих ясных очей! Де б я не був – мій шлях до тебе прийде, хіба що загину.* (Дванадцять хвилин, с. 281); *...десь за цими галями починається той світ, що до самої смерті буде тобі пробігати просвітками, стелитися зеленими лугами, перевисати райдугою над двома кінцями ріки твого життя* (Дванадцять хвилин, с. 275); *Земля ж яка! По одну сторону маки високі цвітуть-процвітають, по другу, мов перемита, пиениця – колос колосу щось шепоче. А над усім привіллям небо чисте пташиним співом бринить, бджолою передзвонює* (Рудий Микола, с. 300).

Підтекстово письменник вказує на типовість українського ландшафту, «оббіганого» босоніж дітлахами: *То, бувало, тільки на ноги зіп'явся, цілий божий день у лісах пропадав...* (Березовий сік, с. 325). Зокрема, одна з героїнь, тимчасово перебуваючи далеко від України й згадуючи свою рідну домівку на Поділлі, уявляє: *... стоїть вона [хата – Т. Г.] на взгір'ї, лелеки на ній клеочуть, дітей учать літати* (Добрий вечір, мамо!, с. 298).

А ось описані М. Стельмахом панорами, що відкриваються героям творів: *Зупинились на горбку. В долину між садків лебедями пливли хати і не наважувались у річку вступити. За селом поля, поля і гай зубчастий* (Рудий Микола, с. 300). Серед них не лише позитивний колорит, а й, наприклад, передсмертна картина партизанки Галі: *Затуманеним зором Галя бачила..., як вигиналось на гребінцях струмка сонячне срібло і хвилику скочувалося вниз* (Галя, с. 286); *Курілася просіка пилом, хмурились ліси, самотній промінь ковзнув по галявині – темною міддю просвітив сосну і погас на плечах дівчини* (Галя, с. 287).

Поруч із народними географічними термінами в оповіданнях М. Стельмаха виступають словосполучення-мікротопоніми Поділля: *Над рікою, невдалік од кучерявої верби стоїть її хата* (Столяриха, с. 271); *«Мамо, де ми сьогодні не були! Увесь Куций яр облазили...»* (Березовий сік, с. 325); *А постріли то наближались, то віддалялись, і не можна було розібрати, де вони б'ють – чи на Ракитній, чи з Чорного шляху* (Березовий сік, с. 329); – *На Ракитній, де білі черешні ростуть, від Дьогтярського хутірця недалеко* (Березовий сік, с. 329). – *Ти, жінко, іди в ліс, прямо в яр Куций. Біля Трохимового клину, де борт стоїть на груші, повернеш до кринички і стежкою на Ковалеву іди* (Рудий Микола, с. 302). Як і географічні терміни, вони є місцевими орієнтирами, і в плані дослідження динамічних процесів мікротопонімії Поділля хотілося б знати, чи досі існують ці назви.

Біографія М. Стельмаха пов'язана і з перебуванням в роки Другої світової війни і в Росії, і в Білорусі. Очевидно, білоруські краєвиди нагадували письменникові рідне Поділля: *Вперше я побачив його в білоруських лісах. Він сидів на свіжозрубаному пні, поклавши гвинтівку на коліна, і дивився на голубе, в зеленій каймі озеро, на самотній човен без весла* (На мосту, с. 283).

В аналізованих оповіданнях М. Стельмаха за реалемним та семантичним принципом виділено географічні лексеми, які називають не лише форми та частини наземного рельєфу, особливості водного ландшафту, а й географічні об'єкти, пов'язані з ними. Усередині цих груп можна вичленувати більш дрібні лексико-семантичні об'єднання, які складаються із

семантичних рядів лексем, об'єднаних за релеватними ознаками «розмір географічного об'єкта», «форма», «наявність чи відсутність рослинного покриву», «заболоченість або не заболоченість», «призначення географічного об'єкта» тощо.

Кожна група назв географічних об'єктів нерівнозначна за обсягом, що, з одного боку, пояснюємо особливостями ландшафтної будови території Поділля, з іншого – зумовлено специфікою сприйняття та оцінки різних географічних реалій письменником. Здебільшого вони позначають місце подій: *...скам'яніла я на **взгір'ї**, очей з Івана не спускаю* (Добрий вечір, мамо!, с. 289); *човен спадає в **долину*** (Добрий вечір, мамо!, с. 289); *Потоп виліз із **верболозу** і втомлено опустився на **моріг*** (Пісня про сорочку, с. 315); *...бігцем подався стежкою на **леваду*** (Рудий Микола, с. 302); *Ось уже з **чагарника** вискочили* (Галя, с. 287); *Потемніли **луги**, потемніли* (Столяриха, с. 273).

Серед назв рельєфу найбільшої деталізації зазнали найменування таких реалій, як невелике підвищення, рівнина, укрита травою, низина, залита водою, яр, порослий лісом. Вони вербалізують найбільш характерні для подільського рельєфу ознаки та об'єкти, які мають практичне значення [9, с. 112]. Зокрема, диференційна ознака «порослий деревом» притаманна місцям, де відбуваються події: *[Столяриха – Т. Г.] прямує на широке **подвір'я**, обсажене **кленами*** (Столяриха, с. 271); *Ми, із зводу управління, обігнали вогневиків, вискочили на широку **просіку**, затінену склепінням з'єднаних **верховіть високих **грабів****, потім спустились у **долину**, і враз усе всередині похололо мені: я впиваюся очима в **круті **вигини**** оброслого **чагарником яру*** (Дванадцять хвилин, с. 276-277).

Водночас особливо маркованими в говірках виявилися й об'єкти, непридатні для використання в господарській діяльності, як-от: заболочена низина, непридатна для сільськогосподарських робіт земля тощо. З-поміж гідрографічних назв найбільш конкретизованими й деталізованими виявилися рукави річки, річкова мілина. Це дає можливість говорити про центр у назвах рельєфу та ландшафту й периферію: *...і спрямувала човен у **бистринь*** (Столяриха, с. 274); *Несамовитий крик моторошно сплівся з сміхом, і всі опинились на **глибокій **бистрині****, од **берегів** далеко* (Столяриха, с. 274-275); *А **береги червоні – піщані – чітко окреслюють хлопців у зеленому*** (На мосту, с. 283).

У свідомості письменника через персонажів відбито вибіркове ставлення до навколишнього світу: важливе з їхнього погляду деталізовано в процесі номінації, несуттєве або малозначуще обмежене загальною вказівкою, що може передаватися словосполучними назвами: *...біжимо **простреленим полем**...* (Дванадцять хвилин, с. 275); *... недалеко – рукою подати – над **битим шляхом** і моє село стояло* (Дванадцять хвилин, с. 276).

Типові картини доповнюються географічними лексемами на позначення т.зв. місць розташування: «місце, де росте городина» – *Стара висока **груша** стоїть на **городі*** (Дванадцять хвилин, с. 280); «місце, де ростуть верби» – *Віддалялись **верби, конопляник*** («місце, де ростуть коноплі»), *дівчина...* (Пісня про сорочку, с. 309); *Садок і хата у **вишняку*** («місце, де ростуть вишні») (Рудий Микола, с. 301).

Як засвідчила вибірка географічної лексики з аналізованих творів, найчисельнішими в них є назви на позначення лісу: – *В **лівобережних **лісках**** він прохладається* (Столяриха, с. 274); *Над **лісом** гаснуть останні зорі* (Дванадцять хвилин, с. 275); частин лісу: *На **узліссі**, шкандибаючи в одному **чоботі**, вискакує **худорлявий, довгобразий шофер Ганник*** (Дванадцять хвилин, с. 276). Рідше трапляються назви низинного рельєфу: *Коли обминула **яругу**, **постріли** зовсім близько **вдарили*** (Березовий сік, с. 329).

Опис місцевого тельмографічного об'єкта – болота – у Михайла Стельмаха представлений непоодиноким (пор. також [2]): *Залишалась одна стежка – у глибокий несходимий оврут, де гадюки гніздилися, з-під ніг чвиркала зелена вода і вгиналася драглиста трясовина* (Галя, с. 288); *Через півгодини Терентій нізачо б не знайшов лісної хати, зачарованої поясами дерев, боліт і води* (За один стіл, с. 306); *А вже увесь луг, де стояли батареї, злітав угору, хлюпав болотом, чорною водою, криками* (Пісня про сорочку, с. 316).

Спостереження над географічною лексикою засвідчило, що письменник використовує значну кількість назв водних об'єктів: *...дві хвилі... перекотилися шумовинням* (Добрий вечір, мамо!, с. 290); *Тільки весло виринуло з круговерті...* (Добрий вечір, мамо!, с. 290).

Серед аналізованого матеріалу, хоч і вкрай рідко, однак трапляються вузьколокальні діалектизми: *Попереду сумно грають потемнілі води в дильованій дильом криничці* (Галя, с. 287). Уживання діалектної лексики в мові художнього твору, на думку С. Єрмоленко, зумовлене такими настановами: 1) відтворення тих реалій, що пов'язані з певною територією, яку описує автор; 2) відтворення особливостей усного мовлення; 3) уведення нелітературного слова з прозорою внутрішньою формою, яка сприяє словесно-художньому зображенню [8, с. 16]. Отже, у художніх текстах діалектним словам відводять не тільки стилістичну, але й власне номінативну роль, зокрема тоді, коли вони є єдиною можливим засобом позначення відповідних реалій, створення етнокультурного тла оповіді.

Звертаємо увагу на рідкісне явище порівняння одного географічного об'єкта з іншим, наприклад, *плесо наче земля (чорнозем – уточнення наше – Т.Г.): Кинула хустку на траву... подивилась на плесо – чорне воно, як земля, сердиться на когось...* (Добрий вечір, мамо!, с. 295).

Михайло Стельмах із присутньою йому мовною специфікою навіть персоніфікує географічні об'єкти: *Чорна розвернута яма перебила надвоє дорогу, на правому окрайці вирви, біля пшениць, лежить молодиця, схопившись рукою за чоло* (Дванадцять хвилин, с. 282); *Невесела дорога. Здрігається інколи земля, наче хто зсередини підважує її* (Дванадцять хвилин, с. 282); *Глухо б'є ріка в береги і викидає хвилі на трави* (Столяриха, с. 273); *...плесо – чорне воно, як земля, сердиться на когось...* (Добрий вечір, мамо!, с. 295); *На прогаліні сад співає, перехитується біля хати струнка сосна – з лісами вітається* (Галя, с. 285); *Новий, з низьким красивим поруччям, він [міст – Т. Г.] легко єднав червоні береги і врізався в густі кущі верболозу* (На мосту, с. 284).

Символічним є зображення письменником, як під час бойових сутичок людина впливає на природу, на географічні об'єкти – закривавляє їх: *...на колінах повзу до ріки, берег позад себе кривавлю* (Добрий вечір, мамо!, с. 290); *А навколо урочисто пломеніли береги червоні і хвилі – теж червоні* (На мосту, с. 285).

Звертає на себе увагу одне речення: *У садку скинув чоботи і обережно увійшов до хати* (Рудий Микола, с. 302). Чому герой роззувається в садку? Через хвилину буде збройна сутичка з німцями – і йому доведеться спалити рідну хату. Можливо, герой демонструє нашу українську пошану (і в цьому разі останню!) до святого оберегу – батьківської домівки, а садок тут – поріг на вході до рідної хати.

У М. Стельмаха часто опис місцевого ландшафту передає і настрої героїв: *Внизу заворкував рівчак, і вона збігла з горбочка повз яворину на довгу кладку* (Пісня про сорочку, с. 306); *З оврута хмурого на просіку лісник вибирається* (Галя, с. 285); *Потім гойдалась земля піді мною, і мені здавалося, що от-от упаду з мосту в провалля* (Добрий вечір, мамо!,

с. 297); *А чорнолісся шумить одно: «Син, ясноокий син»* (Березовий сік, с. 331); *І вплив на переміл, блідий, нахмурений...* (Добрий вечір, мамо!, с. 290); *На пагорках неначе побільшав [Пван]...* (Добрий вечір, мамо!, с. 290).

В оповіданні «Василь Дубечанець» саме географічні об'єкти передають внутрішній стан героя, коли той іде «показувати» німцям, де знаходяться партизани: *Гей довгая тая дорога. Бо Василь чує, як кожна хата його проводжала злобою... <...> У лісі Василь певніше пішов, голову підвів. <...> Прохолодою повіяло з яру. <...> – Добре, хлопці, добре! – кричить Дубечанець і котиться в яр. Та ворожа куля доганяє його. І він падає біля лісової кринички...* (Василь Дубечанець, с. 305).

Одним із стилістичних засобів словесно-художнього зображення в оповіданнях М. Стельмаха є зв'язок людей з природою, з описом географічних реалій саме під час головних подій їхнього життя, наприклад, весілля: *...лугова стежка тріпотіла весільною стрічкою. Затихли долини, загомоніли далекі шляхи..., низом котився у глибокі глеки лугових вирків туман...* (Пісня про сорочку, с. 306); *...назустріч їй [дівчині – Т. Г.], звиваючись, бігла весільна стрічка лугової доріжки* (там само); *З-за острова вервечкою* (це не просто ряди, автор вводить елемент рукодільної лексики для передачі дівочих переживань героїні на виданні – пояснення наше – Т.Г.) *впливали гіллясті вигнуті верби...* (Пісня про сорочку, с. 307). Подібних висновків доходить В. І. Башманівський, характеризуючи стиль М. Стельмаха у зображенні пейзажів роману «Велика рідня» [1, с. 18].

Географічна лексема «яма» з семантикою «могила» в оповіданні «За один стіл» має символічні значення: яма «місце для поховання померлих», яку копають люди: *Тісно людям у ямі. Зігнешся суглинок викинути – сусіда ліктем чи спиною вдаривши* (За один стіл, с. 306); *персоніфікація ями: Тоді, мов по команді, автоматники обертаються – і яма затюгикала, затремтіла, застогнала* (там само). І горішня частина викопу – суглинок: *Терентій бачить, як хиляться і падають на суглинок люди, зціпивши зуби, руками розривають полотно сорочок і землю* (За один стіл, с. 318-319).

Фрагмент оповідання «Дванадцять хвилин», де мати голосить, прощаючись із сином-солдатом, не знаючи, коли побачить його знову, дуже показовий: *«Ой Петре, мій рідний, рученька біла, явірκο зелений! ... З якої нам дороги тебе виглядати? Чи з гори, чи з долини, чи з глибокого яру, чи з далекого краю?»* (Дванадцять хвилин, с. 281). Саме назви місцевих географічних об'єктів виступають тут своєрідними орієнтирами, сторонами світу. Художнє оформлення їх свідчить про зв'язок із фольклором.

Часто Михайло Стельмах – автор поетичних у прозі пейзажів: *Південь тче кросна у лісах, і земляна долівка тихо погойдує затінене листям живе сонячне мереживо* (За один стіл, с. 320); *Пахучий сік стікав на кореневище, і земля жадібно вбирала лісову кров м'якою зеленню* (Березовий сік, с. 328); *...дівчина зникає між деревами, а вони [дерева – Т. Г.] з узлісся повзуть кукурудзинням до темних будівель...* (За один стіл, с. 306). А ось як письменник, використовуючи географічну лексику, описує прихід весни: *Уже в чорнолісі одспівувала ніжно-голубими дзвониками сколодра, на осонні почала береза вдовиними сльозами печалитись – притулилися до неї і почувеш під корою перестук тихий, начеб серця, роками натруженого. Непомітно весна позазіллювала зруби, озера, просіки...* (Березовий сік, с. 326).

Висновки дослідження. Отже, використання М. Стельмахом ГЛ свідчить про любов автора до свого краю, обізнаність із життям земляків у воєнні роки, розуміння ним ужитих назв географічних об'єктів для розкриття характеру персонажа, його світосприйняття,

естетичних смаків та уподобань. Письменник, використовуючи різні засоби, зображає природу рідного краю через ГЛ, яка є свідченням, крім іншого, також і внутрішнього світу персонажів. Описи рідного Поділля показують патріотичну спрямованість не лише класичних творів письменника, а й менш відомих оповідань збірки «Березовий сік». Аналізована лексична група закономірно вплітається в мовну тканину оповідань, адже вони поряд з іншими лексико-семантичними групами створюють цілісну картину життя мешканців під час окупації. Автор використовує як нейтральну лексику на позначення назв географічних об'єктів, так і стилістично марковану, виражену здебільшого словотвірними засобами мови; використовує фольклорні мотиви і персоніфікацію.

ГЛ творів М. Стельмаха завжди зумовлена темою, ідеєю, смислом контексту і виконує важливу функцію створення художнього цілого. Створюючи, на перший погляд, чисто зовнішні ефекти, що перебувають на поверхні асоціативного географічного середовища, назви географічних об'єктів функціонують в чітко заданому ракурсі, сприяючи утворенню глибинного внутрішнього сюжету, асоціацій-паралелей і контрастних опозицій, висвітлюючи певні нюанси контексту й характеру персонажів.

Закладена в назвах на позначення географічних реалій інформація сприймається читачем у різних планах: значеннєвому, емоційному, асоціативному, географічному. Сукупність цих планів, стилістичний потенціал ГЛ, здатність утворювати різноманітні конотації, реалізація можливостей уточнення простору дії та рис характеру персонажів становлять особливості географічного простору Поділля в малій прозі Михайла Стельмаха.

У світлі зробленого аналізу малої прози М.Стельмаха **перспективу подальших наукових розвідок** у визначеному напрямі вбачаємо в аналізі наповнення ГЛ творів інших письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башманівський В. І. Пейзаж у романі М. Стельмаха «Велика рідня» // М. Стельмах і сучасність : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХмЦНП, 2012. – С. 16–20.
2. Білоус Л. В. Назви на позначення болота у говорах Вінниччини / Л. В. Білоус // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. – 2009. – Т. 17, вип. 15(3). – С. 3–6.
3. Врублевська Т. В. Топонімія Поділля у прозі Михайла Стельмаха / Т. В. Врублевська // Записки з ономастики : зб. наук. праць. Вип. 18. – Одеса : Астропринт, 2015. – С. 120–128.
4. Гриценко П. Про антропоніми, топоніми та інші власні назви : на матеріалі прози М. Стельмаха / П. Гриценко // Урок української. – 2003. – № 3. – С. 23–27.
5. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко. – Кіровоград, 2000. – 175 с.
6. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – Київ ; Кіровоград, 1999. – 224 с.
7. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Вид. друге, доповн. і виправ. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 148 с.
8. Єрмоленко С. Я. Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози) / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Гримич // Питання мовної культури. – Київ, 1968. – Вип. 2. – С. 14–32.
9. Переломова О. Взаємодія різних шарів лексики у мові творів Валерія Шевчука // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2004. – Вип. 12. – С. 216–227.

10. Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках / Ірина Михайлівна Потапчук : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Потапчук ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2012. – 200 с.

11. Семенчук І. Р. Романи Михайла Стельмаха : Літ.-критич. нарис. – Київ : Рад. письменник, 1976. – 214 с.

12. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды / Н. И. Толстой. – Москва, 1969. – 260 с.

ДЖЕРЕЛА

Стельмах Михайло Панасович. Твори : у 6 т. – Київ : Дніпро, 1972-1973. – Т. 6. – 510 с.

Громко Т. Функционирование географической лексики в малой прозе Михаила Стельмаха (по сборнику рассказов «Берёзовый сок»)

В статье описывается использование М. Стельмахом географической лексики в рассказах сборника «Берёзовый сок». Использование их писатель обуславливает темой, идеей, смыслом контекста, который выполняет важную функцию создания художественного целого. Анализ функционирования географической лексики в малой прозе свидетельствует о любви автора к своему краю, об осведомленности с жизнью земляков в военные годы, о понимании им употребленных названий географических объектов для раскрытия характера персонажа, его мировосприятия, эстетических вкусов. Отмеченная географическая лексика закономерно вплетается в языковую ткань рассказов, ведь они рядом с другими лексико-семантическими группами создают целостную картину жизни жителей во время оккупации.

Ключевые слова: географическая лексика, географический объект, Подолье, герой произведения, персонификация, художественный пейзаж, диалектизм.

Hromko T. Functioning of geographical vocabulary in the minor prose of Mykhailo Stelmakh (after the short-story collection «Birch sap»)

The article describes the use of M. Stelmakh geographical vocabulary in the stories of the collection " Birch Juice ". By means of geographical vocabulary the writer determines the theme, the idea, the meaning of the context, which fulfills an important function of creating an artistic whole. The analysis of the functioning of geographical vocabulary in the prose of Mykhailo Stelmakh evidence about the author's love for his native land, about the awareness with the life of fellow countrymen in the war years, about the understanding of the names of geographic objects used to reveal the nature of the character, his worldview, and aesthetic tastes. Marked geographic vocabulary naturally woven into the fabric of the language of the stories, because they are next to other lexical-semantic groups provide a comprehensive picture of the life of the inhabitants during the occupation.

Used names designate a geographical realities with the information perceived by the reader in various aspects: semantic, emotional, associative, geographic. The combination of these plans, the stylistic potential of the geographical vocabulary, it's ability to form a variety of connotations, the implementation of the feasibility of refining the space of actions and traits of characters are features of the Podillia geographical space in the short stories of Mykhailo Stelmakh.

The prospect of the further scientific researches in a certain direction we can see in the content analysis of the geographical vocabulary of the works of other writers.

Key words: *geographical vocabulary, geographical object, Podillia, personification, artistic landscape, dialecticism.*

Статтю подано до редколегії 01.05.2017

Оксана Черноус
(м. Кропивницький)

УДК 81'373.231+81'255

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПЕРЕДАВАННЯ ЧУЖОМОВНИХ ОСОБОВИХ ІМЕН

У статті досліджено способи передавання чужомовних особових імен засобами української мови з урахуванням їхніх специфічних ознак, зокрема виявлено, що не рекомендовано застосовувати до особових наймень переклад та семантичне відтворення, тоді як найбільш поширеними способами відтворення антропонімів є повне запозичення (транслітерація і транскрипція), калькування, традиційне передавання, заміна національними еквівалентами. У роботі також окреслено основне призначення, сферу та особливості застосування основних підходів до передавання особових імен засобами чужої мови.

Ключові слова: *способи передавання чужомовних імен, транслітерація, транскрипція, калькування, традиційне передавання, заміна національними еквівалентами.*

Постановка проблеми. Поглиблення економічних, політичних, культурних зв'язків з європейськими країнами вимагає від українців дедалі кращих умінь передавати онімну лексику засобами української мови. Проте специфічна сутність антропонімів, зокрема особових імен, вимагає застосування особливих підходів під час їх передавання з іншої мови. На користь цієї думки свідчать висновки редактора трьох видань словника-довідника «Власні імена людей» В. Русанівського, який, коментуючи ступінь перекладності імен і прізвищ, зауважував, що «коли б ми стали перекладати імена, то і П'єра і Петра треба було б називати “каменем”, як у старогрецькій мові, звідки походить це ім'я..., Івгу й Євгенію – “благородною”, а Олеся й Олександра – «захисником людей». Отже, йдеться не про переклад, а про можливість заміни імені в одному національному оформленні іменем в іншому національному оформленні» [7, с. 96]. Здебільшого вибір на користь того чи того способу пов'язаний зі значними труднощами, тож потребує пильної уваги філологів та фахівців у галузі практичного перекладу. З огляду на це вважаємо пропонувану наукову розвідку актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі центральне місце посідають мовознавчі розвідки, присвячені насамперед найбільш загальним питанням відтворення онімної лексики іншими мовами, недолікам і перевагам транскрипції як прийому передавання антропонімів засобами латинської графіки, подають приклади передавання особових імен у літературних творах. Спостереження над застосуванням транслітерації найбільш ґрунтовно представлені в наукових статтях М. Вакулєнка. Значний внесок у розвиток цього питання внесли А. Д'яков і Т. Кияк, Я. Михайлишин,

Р. Рожанківський, В. Козирський, В. Моргунюк, Є. Козир, Л. Пшенична, Б. Рицар, І. Ментинська та інші. Значно менше приділено уваги іншим можливим способам передавання чужомовних особових імен, які можуть бути застосовані в перекладацькій роботі.

Мета статті. Мета наукової розвідки – дослідження способів передавання чужомовних особових імен засобами української мови з урахуванням їхніх специфічних ознак та виявлення особливостей їхнього застосування в перекладацькій діяльності. Із метою реалізації мети вважаємо за потрібне виконати такі завдання: 1) окреслити специфічні ознаки особового імені, які визначають спосіб їх передавання в іншу мову; 2) виявити способи відтворення лексики в перекладі, які не можуть бути повною мірою використані для антропонімії; 3) виокремити можливі способи творення в мові перекладу відповідників для безеквівалентної лексики, охарактеризувати їхнє призначення, сферу та особливості застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, визначальною диференційною ознакою антропоніма є його функціонування як засобу задоволення фундаментальної комунікативної потреби в ідентифікації конкретного індивіда з-поміж багатьох йому подібних [2, с. 10]. Ідеться про здатність особових імен виступати засобом встановлення тотожності або відмінності конкретної особи в суспільстві: використовуючи імена *Петро, Володимир, Іван, Тетяна, Катерина* тощо, мовці можуть назвати, упізнати, визначити ту чи ту людину. Безпосередній зв'язок імені та об'єкта-носія вимагає здебільшого точного передавання антропоніма зі збереженням звучання, особливо в офіційних ситуаціях, де імена перебувають поза експресією [12, с. 76].

Іншою характерною ознакою особового імені є здатність передавати певну інформацію про його носія [4]. Наприклад, за особовим іменем українці можуть здебільшого без вагань визначити стать, національну або релігійну належність особи. Прикладом можуть слугувати чужомовні імена, які легко «упізнаються» мовцями як своєрідні маркери представників вірменської, азербайджанської, таджицької, узбецької та інших національностей: *Арам, Ашот, Вазген, Зураб, Алхаз, Ельдар, Орхан, Оруджбек* та інші. Так само легко за релігійною належністю ідентифікувати носіїв особових імен, що вживають переважно представники єврейського етносу: *Айзек, Аншел, Бер, Герш, Залман, Зусман, Копель, Лейб, Лейзер* тощо. Уживання навіть таких маловживаних іншомовних онімів здебільшого не спричиняє труднощів, адже внаслідок асиміляції на фонетичному та граматичному рівнях вони перетворилися на органічну частину українського особового іменника. Іншою постає ситуація, коли виникає потреба передати такі маловідомі наймення засобами чужої мови.

На думку Л. Белея, збереження обох специфічних ознак особового імені при передачі засобами чужої мови є принципово важливим [1, с. 198]. Зокрема дослідник наголошує, що в центрі уваги науковців має бути дотримання не лише універсальної номінативно-ідентифікаційно-диференційної функції, як це найчастіше трапляється, але й реалізація характеристичної або інформаційної ознаки. Зауважимо, що в іншомовному середовищі як широкоживані (з високою частотою уживання), так і маловживані (рідкісні та поодинокі) імена українців зазнають численних змін у зв'язку з адаптацією до норм мови-приймача, набуваючи специфічних фонетичних, орфоепічних, акцентологічних, морфологічних, синтаксичних характеристик. З огляду на це, постає питання про створення «логічної і теоретично обґрунтованої системи в передачі власних назв, такої системи, яка була б

зрозуміла всім, яка була би побудована на логічній, стрункій теоретичній базі» [10, с. 319].

В арсеналі сучасного перекладача наявні різні способи відтворення лексики в перекладі [3, с. 27], проте не всі з них можуть бути повною мірою використані для антропонімії. Зокрема, фахівці в галузі перекладознавства підкреслюють, що застосування перекладу до антропонімів є грубим порушенням, окрім поодиноких випадків, пов'язаних з іменами літературних героїв [11, с. 7]. Сумнівним у сфері офіційної антропонімії є також використання семантичного відтворення. Це спосіб передбачає передавання семантики імені, а точніше семантики того апелювання, що слугував основою для творення власного імені [6, с. 176]. Як свідчать наукові дослідження, до цього способу вдаються здебільшого в перекладах художньої літератури, коли існує потреба передати іншою мовою так звані характеристичні імена. Зазвичай вони не лише називають дійову особу, але й одночасно характеризують її, мають семантичне наповнення та експресивну внутрішню форму. Зважаючи на це, у галузі діловодства такий переклад фактично неможливий, адже офіційна антропонімія позбавлена будь-яких стилістичних відтінків і її основна інформація «особа – ім'я».

Аналіз лінгвістичних досліджень із практики перекладу пропріальної лексики дозволив виокремити кілька найпоширеніших способів творення в мові перекладу відповідників для безеквівалентної лексики, зокрема особових імен – запозичення, калькування, традиційне передавання, заміна національними еквівалентами. Зазначені способи неоднаково використовують у сучасній практиці, мають різне призначення, сферу та правила застосування.

Найбільш обмежені можливості щодо використання в сучасній офіційній антропонімії має переклад шляхом калькування. Цей спосіб використовували тоді, коли існувала потреба розширити іменник за рахунок творення нових наймень. Найбільш відомими іменами-кальками в слов'янському антропоніміконі є оніми *Боголен*, *Богдан*, *Боголюб*, зафіксовані у святцях XVI–XVIII ст. Як відомо, ці давні християнські чоловічі оніми були створені за зразком канонічних імен *Феопретій*, *Феодот*, *Феофіл* з наявних у мові-приймачі лексичних основ. Ідеться про буквальный переклад лексичних основ, який було здійснено за заданими мовою-джерелом моделями [12, с. 81]. При цьому варто зауважити, що номінатори зазвичай сприймають кальки та вихідні оніми як різні наймень, оскільки для відновлення їхнього зв'язку мовці мають володіти спеціальними знаннями з історії антропонімів.

Ще одним рідковживаним способом є традиційне передавання, тобто використання історично закріпленої назви. Такий приклад у своїх наукових розвідках подає дослідниця процесу відтворення українського антропонімікону засобами польської мови Т. Мельничук: перевага надається саме польському відповіднику, якщо йдеться про таку історичну постать, ім'я якої традиційно закріпилося в польській мові в полонізованому варіанті [5, с. 31]. Тобто, якщо виникає потреба відтворити польською мовою ім'я українського гетьмана Богдана Хмельницького, то за традицію воно матиме такий графічний вигляд – *Bohdan Chmielnicki*, тоді як будь-якого іншого громадянина України на ім'я Богдан Хмельницький треба записувати, як *Bohdan Chmelnyckij* або принаймні *Chmelnycki*.

Відтворення чужомовних особових імен шляхом заміни відповідним національним еквівалентом – третій з аналізованих способів. До нього вдаються з різних причин. Наприклад, досі існує практика передавання власних імен українців у російському тексті російськими відповідниками. Так, російське ім'я *Николай* в українській мові передається як *Микола*, а українське *Михайло* в російській мові – як *Михаил* [1, с. 200]. Натомість до інших

слов'янських мов принцип субституції не застосовують. Позиції науковців щодо такого способу «перекладу» особових імен є діаметрально протилежними. Деякі дослідники, зважаючи на те, що субституція має винятковий характер і поширюється лише на російську та білоруську мови, указують на одвічне приховане «бажання трансформувати онімне значення власного імені особи, зокрема його національну значущість шляхом заміни його чужомовним (російським або українським) відповідником» [1, с. 200]. Інші вважають заміну національним еквівалентом єдино можливим способом, адже ідеться про близькоспоріднені мови, національні іменники яких мають значну частку спільних онімів.

У сучасній практиці перекладу більшість науковців віддають перевагу запозиченню, тобто повному перейняттю антропоніма. У такому разі особові назви відтворюють за допомогою транскрипції або транслітерації.

Спілкування представників різних народів вимагало встановлення та подальше вдосконалення конкретних систем запису чужомовної лексики. Особливий статус особових імен в мові зумовлював те, що їх здебільшого не перекладали, а записували за звучанням [12, с. 11]. Сьогодні в науковому обігу передавання іншомовних слів засобами національного алфавіту, причому з якнайповнішим урахуванням їхньої вимови, позначають терміном «практична транскрипція». Цей спосіб покликаний демонструвати передусім вимову імені, а не написання, має широке застосування, наприклад, у ЗМІ, та орієнтований на пересічного носія мови. Отже, практична транскрипція дає повне уявлення громадянам інших держав, як звучать українські особові імена. При цьому такий прийом передавання іншомовних слів має деякі недоліки, які стають очевидними, коли аналізувати це питання в діахронічному аспекті. Російський ономаст О. Суперанська стверджує, що здавна різні системи транскрипції могли визначатися індивідуальними особливостями писаря, його діалектною базою, особливостями його перцепції, а також хронологічним періодом [12, с. 11]. У зв'язку з цим, у документах виникали різноманітні варіанти передавання в перекладі тих самих імен. Саме тому практична транскрипція є недосконалою тоді, коли першочерговим завданням є абсолютна точність, наприклад, у наукових працях, бібліотечній справі, а також в офіційних документах, які посвідчують особу, підтверджують громадянство та дають право на виїзд за межі країни і виїзд до іноземних держав. У таких випадках виправданим є застосування транслітерації.

У науковій літературі транслітерацією називають побуквенне передавання слова, записаного однією графічною системою, засобами іншої без намагання передати його звучання [5, с. 30]. Як бачимо, транслітерація покликана демонструвати насамперед написання, а не вимову.

Проте існують також інші думки на сутність поняття «транслітерація». Згідно з формальним підходом транслітерацією варто вважати запис латинськими літерами нелатинських слів. Два принципи вкладає в це поняття Х. Зікмунд: латинський і нелатинський шрифт, загальні тексти й спеціальні видання. З часом запропоновані підходи були доповнені, оскільки вони оминали увагою деякі суттєві характеристики транслітерації як способу відтворення особових імен у перекладі:

1) транслітерація може бути створена для взаємного перекодування особових імен будь-якої кількості мов, а також не залежить від рівня їхньої спорідненості (це можуть бути як близькоспоріднені чи далекоспоріднені мови, так і неспоріднені мови);

2) система транслітерації за потреби може використовувати додаткові знаки, наприклад, штучно створені;

3) транслітерація концентрує увагу на написанні й не враховує звучання, фонематику, морфологічний рівень елементів, які відтворюються засобами іншої мови;

4) транслітерація не має на меті зберегти власне слово, вона бере до уваги здебільшого відповідність літер двох систем [12, с. 20–21].

Сучасні лінгвістичні дослідження пропонують такі дефініції:

1) явище; спосіб транслітерування; сукупність заходів і засобів для транслітерування [9, с. 55];

2) текст, отриманий унаслідок транслітерування [13].

У нашому дослідженні під транслітерацією розуміємо побуквенне передавання слова, записаного кирилицею, засобами латинської мови.

Випадки, коли віддати перевагу саме транслітерації, а не практичній транскрипції були сформульовані російським мовознавцем Л. Щербою ще в 1940 р. Дослідник пропонував застосовувати цей метод 1) для ідентифікації особи (суд, банк, торгівля, пошта тощо); 2) для ідентифікації суден далекого плавання; 3) на географічних мапах та різних міжнародних списках населених пунктів, а отже, й у міжнародному поштово-телеграфному зв'язку; 4) у міжнародних бібліографіях [14, с. 119].

Загалом погоджуючись із пропонованим переліком Л. Щерби, російський лінгвіст, представник Московської фонологічної школи О. Реформатський доповнює його складанням міжнародних прейскурантів і каталогів, проспектів доповідей на міжнародних конференціях і з'їздах, а також ідентифікацією особи в галузі паспортизації [8, с. 98].

Випадки, коли треба однозначно вдаватися до транслітерації, доповнені О. Суперанською [12, с. 33]. На її думку, транслітерація є найкращим способом:

1) для передавання текстів мертвих мов, які мають важкодоступну та маловідому писемність (давньоперська, санскрит, грецька);

2) для передавання більш доступними засобами текстів живих мов, які мають складну писемність (арабська, китайська, бірманська);

3) для передавання особових імен та неперекладних слів живих мов – обмежено, здебільшого тоді, коли наявні багатосторонні інтернаціональні зв'язки. Ця система слугує міжнародним еталоном для ідентифікації осіб.

Як бачимо, науковці ще в середині ХХ ст. дотримувалися єдиної думки про те, що для ідентифікації особи, застосування в діловодстві, для паспортизації найбільш придатним є саме транслітерація.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, на сьогодні в науковій літературі та практичній діяльності репрезентовано кілька основних способів передавання чужомовних власних імен тоді, коли в мові-джерелі та мові, що приймає онім, застосовують різні орфографічні системи – кирилицю та латиницю. Вибір на користь того чи того способу залежить від потреб перекладача, сфери вживання «перекладеного» власного імені, а також від специфіки класу пропоріальної лексики, до якого це власне ім'я належить.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л. Природа особових імен та їх відтворення засобами чужої мови / Л. Белей // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2016. – Вип. 21. – С. 198–202.
2. Блох М. Я. Имена личные в парадигматике, синтагматике и прагматике / М. Я. Блох, Т. Н. Семенова. – Москва : Готика, 2001. – 194 с.

3. Илюшкина М. Ю. Теория перевода: основные понятия и проблемы : [учеб. пособие] / М. Ю. Илюшкина; [науч. ред. М. О. Гузикова]; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 84 с.
4. Карпенко Ю. О. Функциях собственных имен // Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. Slovenská onomastická konferencia. – Bratislava, 1980. – S. 6–13.
5. Мельничук Т. До питання транскрипції офіційних українських антропонімів польською мовою / Т. Мельничук // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2012. – Вип. 17. – С. 30–33.
6. Паламарчук О. Л. Українські власні імена у чеських перекладах / О. Л. Паламарчук // Слов'янська ономастика : збірник наукових праць на честь 70-річчя доктора філологічних наук, професора П. П. Чучки. – Ужгород, 1998. – С. 175–180.
7. Питання мовної культури : зб. статей. – Київ: Наук. думка, 1970. – Вип. 4. – 99 с.
8. Реформатский А. А. Транслитерация русских текстов латинскими буквами / А. А. Реформатский // Вопросы языкознания. – 1960. – № 5. – С. 96–103.
9. Рицар Б. Транслітерування українських текстів з кирилиці в латиницю / Б. Рицар, Р. Рожанківський, Р. Микульчик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 55–61.
10. Смолій М. Українські власні назви у німецькомовному інформаційному просторі як елемент міжкультурної комунікації / М. Смолій, В. Сулим // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. – 2010. – Вип. 89 (3). – С. 319–322.
11. Старостин Б. А. Транскрипция имен собственных / Б. А. Старостин. – Москва, 1965.
12. Суперанская А. В. Теоретические основы практической транскрипции / А. В. Суперанская. – Москва : Наука, 1978. – 284 с.
13. Транслітерування українських текстів з кирилиці на латиницю (перша редакція проекту ДСТУ, пояснювальна записка, технічне завдання, відгуки, статті) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_translit.htm#Sect7 – Назва з екрану.
14. Щерба Л. В. Транслитерация латинскими буквами русских фамилий и географических названий / Л. В. Щерба // ИАН ОЛЯ. – 1940. – № 3. – С. 119.

Черноус О. Современные подходы к передаче иноязычных личных имен

В статье исследованы способы передачи иноязычных личных имен средствами украинского языка с учетом их специфических признаков, в частности выявлено, что не рекомендуется применять к личным именам перевод и семантическое воспроизведение, тогда как наиболее распространенными способами передачи антропонимов являются полное заимствование (транслитерация и транскрипция), калькирование, традиционная передача, замена национальными эквивалентами. В работе также рассмотрены основное назначение, сферы и особенности использования основных способов передачи личных имен с помощью средств чужого языка.

Ключевые слова: *способы передачи иноязычных имен, транслитерация, транскрипция, калькирование, традиционная передача, замена национальными эквивалентами.*

Chornous O. Contemporary Ways of Rendering Foreign Personal Names

Globalization and the further intensification of trade, political and financial relations between some European countries and Ukraine requires the Ukrainians to improve their skills to find the best equivalent to foreign personal names using all resources of Ukrainian language. However, the specific nature of personal names merits our particular attention and may predetermine the specific ways of their translation. Additionally, there are no finally established

rules yet as to how different proper names used in many European countries should be translated into Ukrainian that's why this process is accompanied by some considerable difficulties, and therefore requires close attention of philologists and translation theorists. That leads us to believe that our scientific research is relevant.

The purpose of research is an attempt to describe the most popular ways of rendering suggested foreign names into the Ukrainian language focusing on the characteristics which distinguish their use in a translation practice.

In order to achieve the aim conceived it is necessary to complete the following tasks: 1) to determine specific characteristics of a personal name that predetermine the way it is translated into another language; 2) to define the ways of translating words that cannot be fully used for anthroponomy; 3) to describe the ways of rendering personal names and to examine their purpose, particular sphere of use, and show some cases concerning the use.

There are two important characteristics of personal names that any translator must take into account. The first characteristic is the ability of personal names to differentiate between people in the particular society. It should be noted that in modern times people rarely address each other just by name, but we use them in documents, mass media and so on. The second one is the ability of given names to serve as a source of additional information about the person. They can be used as a baseline for understanding the approximate age, nationality, gender, and religion of their bearers.

There may be different available ways of translating words, but not all of them can be fully used for translation of personal names. Translation theorists point out that in fact personal name cannot be translated in the true sense of the word, except some cases with names of literary heroes, but turned into the target language in their phonemic and orthographic form. Such method as semantic rendering raised serious doubts about its application to the personal names.

The analysis of the linguistic researches allowed us to define some common ways of rendering personal names. They are borrowing of personal names, calque of personal names, translation according to the tradition, and substitution with the national equivalents.

In modern practice borrowing is the most common way of rendering foreign personal names. Personal names rendering with the help of phonetical / phonological level units, so transcribed or transliterated. Practical transcription provides a full picture how Ukrainian personal names sound. Transliteration is designed to demonstrate first of all the spelling, not pronunciation. The practical transcription is imperfect when the priority is absolute accuracy, for example, in scientific work, library work and in official documents. In such cases, transliteration is preferred.

So, the most proper way of rendering personal name depends on the needs of the translator, sphere of use of personal name after its translation, and is also predetermined by its specific characteristics.

Key words: *ways of rendering foreign personal names, borrowing of personal names, calque of personal names, translation according to the tradition, substitution with the national equivalents.*

Статтю подано до редколегії 02.05.2017

VI. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗІСТАВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Леся Небелюк
(м. Івано-Франківськ)

УДК 811.111.81'373.49

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕВФЕМІЗМІВ БРЕХНІ АНГЛОМОВНОГО АМЕРИКАНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті проаналізовано концептуально-метафоричні евфемізми брехні англомовного американського політичного дискурсу. Виділено лексико-семантичні зв'язки зі сфер знань реципієнта, що сприяють покращеному позитивному сприйняттю одиниць через концептуальні метафори. Для аналізу концептуальних метафор, які лежать в основі евфемістичних одиниць, застосовано теорію концептуальної інтеграції (блендингу). Описано особливості асоціативного сприймання досліджуваних евфемізмів у мовленні та їхній вплив на когніцію реципієнтів.

Ключові слова: *концепт, концептуальна метафора, евфемізм, політичний дискурс, концептуальна інтеграція, сфера знань.*

На сучасному етапі розгляд феномену евфемізму все частіше здійснюється за межами стилістики та поняття стилістичного засобу й переходить у політичну й соціальну сфери життя, де його потрактовують як засіб маніпулювання думкою. Це є результатом процесу концептуальної метафоризації, на якому базується багато евфемістичних виразів.

Дослідження евфемізмів до сьогодні здебільшого проводили в рамках стилістичних, лексико-семантичних чи функціонально-прагматичних розвідок [1; 5; 6]. Лінгвокогнітивні характеристики евфемізмів та когнітивні процеси евфемізації небажаних аспектів реальності в політичному дискурсі залишаються поза увагою лінгвістів, що й спонукало до написання цієї статті, **метою** якої є аналіз концептуально-метафоричних евфемізмів брехні. **Завдання** дослідження – вивчення особливостей концептуально-метафоричних евфемізмів із застосуванням теорії концептуальної інтеграції, опис особливостей асоціативного сприймання досліджуваних концептуально-метафоричних евфемізмів у мовленні. Відповідно, **об'єктом** дослідження є концептуально-метафоричні евфемізми брехні в англомовному американському політичному дискурсі, а **предметом** дослідження – їхні лінгвокогнітивні характеристики.

У нашому дослідженні беремо за основу визначення евфемізму В. Б. Великороди, яка визначає евфемізми як одиниці вторинної номінації з відносно позитивною конотацією, що використовують для заміни прямих найменувань, уживання яких із соціально чи психологічно зумовлених причин вважається небажаним [1, с. 5]. Феномен евфемізації не випадково такий поширений у політичному дискурсі. Оскільки політика – це діяльність, спрямована на захоплення та утримання влади, політики для досягнення цієї мети часто застосовують різні тактики, методи та прийоми, які не завжди є прийнятними для соціуму. Політичні евфемізми застосовують для покращення уявлень реципієнтів про політику, репутацію та вчинки політичних діячів.

У нашій статті ми розглядаємо лінгвокогнітивні характеристики евфемізмів брехні, застосовуючи теорію концептуальної інтеграції (блендингу). Концептуальна інтеграція – це загальна когнітивна операція нарівні з аналогією, рекурсією, ментальним моделюванням, концептуальною категоризацією, фреймуванням [2, с. 133]. У теорії концептуального блендингу основною одиницею когнітивної організації є вже не концептуальна сфера (як у теорії концептуальної метафори Лакоффа та Джонсона), а ментальний простір (*mental space*). Ментальні простори не є еквівалентами концептуальних сфер, вони радше залежать від них: простори становлять певні сценарії, які структуруються сферами. Цій теорії властива багатоплосковість. Виділяють 4 основні ментальні простори: 2 вхідні простори (*Input space 1, Input space 2*), до яких входять так звані сценарії; родовий простір (*Generic space*), що представляє концептуальну структуру, яка властива двом вхідним просторам, та простір бленду (*Blended space*), де матеріали з двох вхідних просторів поєднуються та взаємодіють [3, с. 101]. У теорії концептуальної інтеграції внаслідок поєднання сценаріїв двох просторів виникає новий простір, тобто утворюється новий сценарій, який містить деякі елементи з двох вхідних просторів, а також набуває деякого нового смислу, що виникає внаслідок інтеграції несполучених елементів.

Теорія концептуальної інтеграції виділяє блендинг як інтерактивний (онлайн) процес, який не тільки відображає закріплені метафори, але й утворює недовготривалі й нові концептуалізації, щоб доповнити їх, тоді як теорія концептуальної метафори лише аналізує метафору як стійкий систематичний зв'язок між двома концептуальними сферами, зіставлення між якими відбувається на основі структури знань, які зберігаються в довготривалій пам'яті [3, с. 101]. Оскільки евфемізми є одиницями вторинної номінації й можуть утворювати новий, покращений смисл [1, с. 5], теорія концептуальної інтеграції дає більші можливості для виділення їхніх лінгвокогнітивних характеристик завдяки інтерактивному онлайн-процесу, який дає змогу чітко виділити та проаналізувати цей новий смисл (концепт), утворений унаслідок концептуальної евфемізації, а також проаналізувати процес переконцептуалізації, що може призвести до зміни думки реципієнта та його реакції щодо негативних дій політиків.

Політичному дискурсу властива широка евфемізація поняття «брехні». Концепт LIE викликає розчарування, обурення в реципієнтів та відчуття неповаги до політиків, які говорять неправду, є нечесними у своїх діях чи поширюють неправдиву інформацію. Отже, у політичному дискурсі існує потреба евфемізації цього негативного явища. На основі нашої вибірки з політичних текстів періодичних видань «The Washington Post» та «The New York Times» 2006-2017 рр. були виокремлені такі концептуально-метафоричні моделі: LIE IS EMBROIDERY, LIE IS MISTAKE.

Розглянемо такі метафоричні евфемізми: *embroidery* (lying), *to embroider the truth, to embroider reality, to embroider the facts* (to lie), в основу яких закладена метафора LIE IS EMBROIDERY.

«It would be hard to exaggerate how far To Save America repeats the plot of the earlier election book – with Obama now, rather than Clinton, cast in the role of big-government intruder, and the bogey of the “secular-socialist machine” lifted from Fox News without much elaboration or embroidery».

(The New York Times, 01/12/2012).

«*Its Shiite religion permits, in some circumstances, the **embroidering of the truth** for the protection of the faith, a divinely sanctioned dissimulation*».

(The New York Times 27/09/2013).

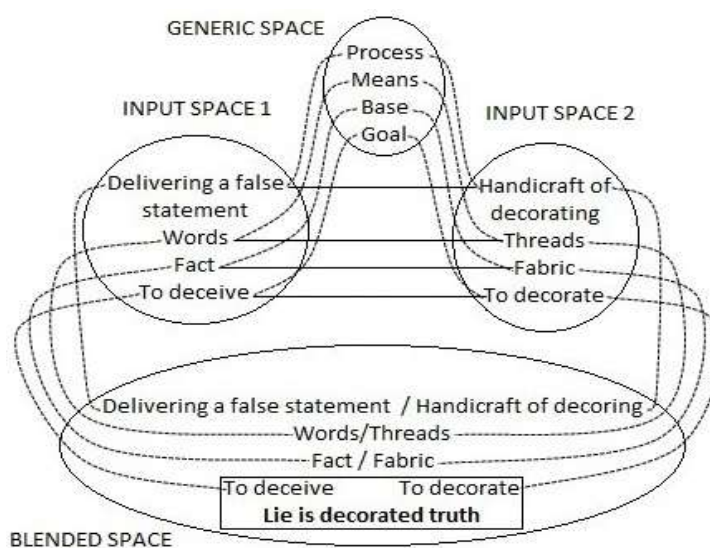

Рис.3.3. Концептуальна мережа: Lie as embroidery

У вхідному просторі 1 розгортається сценарій брехні, у вхідному просторі 2 – процес з досить позитивною конотацією – вишивання. На простір бленду відбувається проекція зіставлених елементів із двох вхідних просторів, які в цьому просторі зливаються в одне ціле, тобто бленд вміщає тільки один процес, що об’єднує в собі як процес передачі неправдивих фактів, так і вишивання, те саме відбувається із засобами та основами.

Окрім злитих елементів із вхідних просторів, бленд розвиває новий емергентний смисл, який утворюється на стику непоєднаних елементів: мети брехні (обманути) та мети вишивання (прикрасити). Теорія концептуальної інтеграції дає змогу побачити ці непоєднані елементи, які й підштовхують реципієнта до висновку, що брехня – це прикрашена правда. Відбувається інтерактивний (онлайн) процес, який надає новий смисл (концептуалізацію), що доповнює злиті елементи з двох вхідних просторів. Евфемізми на основі цієї метафори здатні впливати на асоціативне мислення реципієнта, викликаючи переосмислення такого поняття, як брехня. Унаслідок чого в реципієнтів виникає позитивна або нейтральна реакція на це негативне явище, а також руйнується логічна межа між правдою та брехнею, між абсолютно протилежними поняттями, тобто спостерігається інтеграція прихованих протилежних смислів.

Наступною концептуальною метафорою, яку ми аналізуємо, є LIE IS MISTAKE, яка є основою метафоричних евфемізмів брехні для наступних евфемізмів нашої вибірки: *terminological inexactitude, categorical inaccuracy, erroneous report (lie), to misspeak (to lie)*.

“*On multiple occasions, erroneous reports have been exploited by politicians to the great detriment of low income, disabled children and their families*”.

(The New York Times, 23/01/2013).

“*Clinton acknowledged that she had misspoken in two recent media interviews when she claimed that FBI Director James B. Comey had characterized as "truthful" all of her public statements about her use of a private email server*”.

(The Washington Post, 05/08/2016).

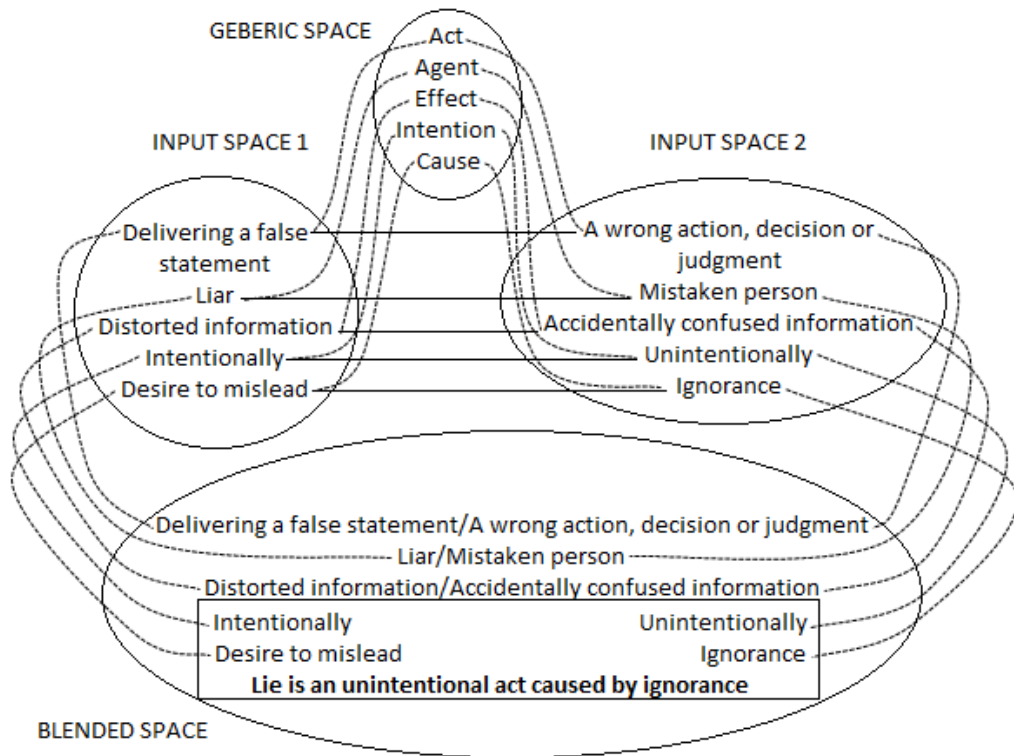

Рис.3.4. Концептуальна мережа: Lie as mistake

У поданій концептуальній мережі пряме проектування відбувається з простору джерела MISTAKE на простір цілі LIE. Емергентний смисл виникає на стику невідповідності між елементами наміру, оскільки брехня є свідомою та навмисною дією, а помилка – ненавмисною, випадковою. У такий спосіб спостерігається інтеграція між несумісними протилежними елементами, незважаючи на те, що вхідні простори не є протилежними стосовно один до одного. Незіставними також є причина брехні – бажання обманути – та помилки – необізнаність, яка не містить жодного негативного наміру, вона щонайперше передбачає небажану неспроможність, обмеженість щодо певних дій. Тому виникає висновок, що брехня є ненавмисною дією, яка спричинена браком знань. Метафоричні евфемізми, утворені на базі цієї метафори, здатні викликати значно покращені асоціації щодо брехні, оскільки брехня постає перед реципієнтами як ненавмисна дія, і результат якої не міг бути передбаченим через незнання чогось мовцем або його непоінформованість. Така нова концептуалізація, утворена в просторі бленду, під час евфемізації виправдовує таке ганебне явище, як брехня. Політика вже не вважають брехуном, а людиною, яка помилилась, а помилки властиві всім людям, тому їх не вважають принизливим явищем.

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що вивчення особливостей концептуально-метафоричних евфемізмів із застосуванням теорії концептуальної інтеграції дозволяє простежити та проаналізувати утворення нового (покращеного) смислу, який утворює евфемізм. Це стає можливим саме завдяки інтерактивному (онлайн) процесу, що відбувається в бленді при взаємодії непеєднаних елементів із вхідних просторів. Здатність розвивати такий новий емергентний смисл відсутня в аналізі теорії концептуальної метафори, яка обмежується лише встановленням відповідностей між елементами сфери цілі і сфери джерела та перенесенням з однієї сфери в іншу.

Отже, на підставі виокремлених концептуальних метафор можемо зробити **висновок**, що метафоричні евфемізми брехні характеризуються концептуалізацією через простори

характеру зайнятості на дозвіллі, оскільки вишивання є рукоділлям, яке часто виступає в ролі хобі та через простори, які мають характер ненавмисності дії, спричиненої необізнаністю чи непоінформованістю. У такий спосіб брехня постає перед реципієнтами або як ненав'язливе, розважальне заняття вишиванням, яке не призводить до проблем чи негативних наслідків, а навпаки, прикрашає й надає естетичного ефекту, або ж брехня постає як зовсім неганебна дія, оскільки помилки – це звичне явище, і їх припускаються всі і за що стараються не осуджувати інших.

Завдяки застосуванню теорії концептуальної інтеграції ми також простежили повне стирання логічної межі між евфемізмом та денотатом, що простежується в евфемізмах, де спостерігається також і конфлікт смислів, коли певне явище метафоризується через повністю протилежний смисл. Конфлікт протилежних смислів присутній у концептуальній метафорі LIE IS MISTAKE (intentionally / unintentionally). Емергентний смисл у просторі бленду виникає саме під час поєднання несумісних елементів, але вищезазначені елементи є не тільки непоєднувані, але й повністю протилежні стосовно один одного. Отже, застосування теорії концептуальної інтеграції для встановлення лінгвокогнітивних характеристик метафоричних евфемізмів дає підстави стверджувати, що евфемізація можлива через конфлікт протилежних смислів, навіть якщо концептуальна інтеграція відбувається між вхідними просторами, які не є протилежними. Це свідчить про неминуче збільшення евфемістичного потенціалу, яким володіє евфемізм, та чітке відображення прихованих авторських смислів.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо дослідження концептуальних характеристик евфемізмів із застосуванням теорії концептуальної інтеграції інших лексико-семантичних розрядів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / В. Б. Великорода. – Львів, 2008. – 20 с.
2. Fauconnier G., Turner M. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // Cognitive science. – 1998. – vol. 22(2). – P. 133–187.
3. Grady J. E., Oakley T., Coulson S. Blending and Metaphor / J. E. Grady, T. Oakley, S. Coulson // [Metaphor in cognitive linguistics, G. Steen & R. Gibbs (eds.)]. – Philadelphia : John Benjamins, 1999. – P. 101–124.
4. Holder R. W. How Not to Say What You Mean: Dictionary of Euphemisms. – NY : Oxford University Press Inc., 2002. – 521 p.
5. Holder R. W. How Not to Say What You Mean: Dictionary of Euphemisms. – NY : Oxford University Press Inc., 2008. – 412 p.
6. Rawson H. A Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. – NY : Crown Publishers, Inc., 1981. – 312 p.

Нэбэлюк Л. Лингвокогнитивные характеристики эвфемизмов лжи англоязычного американского политического дискурса в свете теории концептуальной интеграции.

В статье анализируются концептуально-метафорические эвфемизмы лжи англоязычного американского политического дискурса. Выделяются лексико-семантические компоненты из сфер знаний реципиента способствующие улучшению позитивному восприятию единиц посредством концептуальных метафор. Применяется теория концептуальной интеграции к анализу концептуальных метафор, лежащих в основе

изучаемых эвфемизмов. Описываются особенности ассоциативного восприятия изучаемых эвфемистических единиц в речи.

Ключевые слова: концепт, концептуальная метафора, эвфемизм, политический дискурс, концептуальная интеграция, сфера знаний.

Nebeliuk L. Linguo-cognitive characteristics of euphemisms denoting lies in the English language American political discourse in the light of conceptual integration theory

The article deals with the analysis of conceptual metaphorical euphemisms denoting “lie” in the English language American political discourse. Though the phenomenon of euphemisation has been widely studied, the linguo-cognitive characteristics of euphemisms in the English language American political discourse and their influence on the recipients have not been established yet. The aim of the article is to analyze conceptual metaphorical euphemisms denoting “lie” in the English language American political discourse. The objectives of the article are the investigation of linguo-cognitive characteristics of conceptual metaphorical euphemisms under study applying the conceptual integration theory and the description of the associative perception of the analyzed euphemisms and their influence on the recipient’s cognition. The author provides lexical-semantic components from the addressee’s spheres of knowledge that contribute to ameliorated, positive perception of the nominations through conceptual metaphors, and apply conceptual integration theory to the analysis of the conceptual metaphors the euphemisms under study are based on. Conceptual integration theory typically makes use of a four-space model. These spaces include two “input” spaces (which, in a metaphorical case, are associated with the source and target of conceptual metaphor theory), plus a “generic” space, representing conceptual structure that is shared by both inputs, and the “blend” space, where material from the inputs combines and interacts. The study of linguo-cognitive characteristics of euphemisms applying the conceptual integration theory allows tracing and analyzing the emergence of a new ameliorated sense created by euphemisms. It becomes possible due to the online process which takes place in the blend when two incongruous elements from input spaces interact. The integration theory enables us to clearly see the very process and peculiarities of the euphemistic sense, the emergence of an immediate new sense and to establish structural elements in the process of euphemistic conceptualization. The euphemisms denoting “lie” were selected from the political texts of “The Washington Post” and “The New York Times” 2006-2017. It was established that such euphemisms as “embroidery”, “to embroider the truth”, “to embroider reality”, “to embroider the facts” are based on the conceptual metaphors “LIE IS EMBROIDERY” and euphemisms “terminological inexactitude”, “categorical inaccuracy”, “erroneous report”, “misspeak” are based on the conceptual metaphor “LIE IS MISTAKE”. As a result of such conceptualizations lie appears as an unpredicted and unintentional act caused by unawareness of something or as a leisure activity or hobby. The analysis shows that conceptual metaphorical euphemisms based on the conceptual metaphors listed above are able to influence the recipient’s associative perception. The result is a positive or neutral recipient’s reaction to such a negative phenomenon as lie. Therefore the logical line between completely opposite notions of truth and lie disappears, that is, the integration of hidden opposite senses is observed.

Key words: concept, conceptual metaphor, euphemism, political discourse, conceptual integration theory, sphere of knowledge (domain).

Статтю подано до редколегії 01.05.2017

Леся Солюк
(м. Івано-Франківськ)

УДК 811.112.2 + 811.161.2:81'367.625

ПРИКМЕТНИК У ФУНКЦІЇ АНАЛІТИЧНОГО ПРЕДИКАТОРА В СТРУКТУРІ НІМЕЦЬКОГО РЕЧЕННЯ (У ЗІСТАВЛЕННІ З УКРАЇНСЬКИМ)

У статті досліджено особливості вживання ад'єктива як компонента аналітичного предикатора в німецькій та українській мовах, визначено його валентний потенціал. На підставі зіставно-типологічного аналізу моделей дієслівно-ад'єктивних предикаторів обох мов схарактеризовано їхні спільні та відмінні риси. Основна відмінність полягає в наявності в усіх моделях предикаторів німецької мови дієслівної зв'язки, яка в українській мові в теперішньому часі виражена імпліцитно. У німецькій мові в зіставленні з українською немає коротких прикметників, натомість є незмінні, які в позиції предиката чи атрибута не набувають закінчень.

Ключові слова: *ад'єктив, аналітичний предикатор, семантико-синтаксична структура речення, копула.*

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика висуває як провідні проблеми семантики та синтаксису, у сфері яких реалізуються найбільш узагальнені, універсальні закономірності мови. Науковий інтерес викликає основна синтаксема висловлення – предикат, який виконує реченнотвірну функцію й визначає семантичну кількість субстанціальних синтаксем – аргументів. Предикат як фундаментальне поняття семантичного синтаксису має низку аспектів, які потребують ґрунтовного вивчення. Серед них форма його семантичного вираження, яку в синтаксичній теорії позначають терміном предикатор [1; 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці дослідженням валентного потенціалу предикаторів займалися Й. Андерш, І. П'янковська, Н. Арутюнова, Ю. Степанов. Увагу дослідників викликали не лише валентнісні, але й функційні параметри предикаторів на синтаксичному рівні, які зазвичай поділяють на синтетичні й аналітичні [1]. Першу групу репрезентують повнозначні дієслова, які у своєму складі мають засоби для вираження предикатного та предикативного складників предикатора. До аналітичних належать дієслівно-іменні сполучення, які складаються з дієслівної зв'язки, що забезпечує вираження модальності та часу, та субстантива чи ад'єктива, які передають предикатну семантику.

Мета нашого дослідження – комплексний аналіз прикметника як компонента аналітичного предикатора в німецькій та українській мовах. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: схарактеризувати основні особливості ад'єктивних аналітичних предикаторів; проаналізувати їхню семантико-синтаксичну структуру; встановити їхні відмінності в зіставляваних мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Речення з аналітичним типом предикаторів має таку формулу: (SNom) – Vf pers cop + S, ADJ, ADV, PRED, де SNom – суб'єкт у називному відмінку, Vf pers cop + S, ADJ, ADV, PRED – предикат, який складається з двох компонентів: дієслово-зв'язка + предикатив (змістове ядро), виражений іменником, прикметником або прислівниковим виразом [8, с. 64]. Зважаючи на те, що компонентом аналітичного предикатора можуть бути як іменник, так і прикметник, зупинимось детальніше на аналізі та зіставленні дієслівно-ад'єктивних предикаторів в обох

мовах. Для цього схарактеризуємо такі моделі предикаторів з ад'єктивним компонентом: *cop – Adj, Vf – Inf – Adj, cop – N – Adj, Adj – cop – Inf*.

Як відомо, первиною функцією прикметника називають атрибутивну, оскільки він виражає ознаку предмета через атрибутивні відношення, що формуються на основі прислівного зв'язку з іменником [7]. Дослідники вторинних функцій ад'єктивів (О. Пешковський, А. Грищенко, І. Пасічник та інші) наголошують на особливостях вживання їх у ролі предиката. Предикативна функція прикметника є вторинною й зумовлює категорійну трансформацію та зміщення функціонального діапазону його відмінкових форм і засвідчує синтаксичний перехід до класу дієслів. Прикметник репрезентує статус предиката, який полягає в оцінці статичних, якісних властивостей предметів дійсності [3]. У структурі простих елементарних речень, наприклад, предикати стану виражають здебільшого звичайний (безвідносний) ступінь вияву ознаки: *Er war todmüde* (S. Gärtner) / *Осінь була красива...* (Л. Костенко).

Щодо синтаксичної позиції прикметника, то вона регламентується порядком слів у реченні. Прикметники, які розміщені в препозиції, функціонують у ролі означення, а ті, які в постпозиції, – у ролі предиката речення: *Der hochwürdige Kurat Elias Benzer war ein Mann von großen rednerischen Talenten...* (R. Schneider); *Und manchmal war er so müde, dass er sich auf dem Sofa ausstreckte und sie ihm einen Kaffee kochte, bevor sie schlafen ging* (C. Funke) / *Tu знову снилася мені сьогодні – а за вікном у цей час летіли перші сніги і лягали на голодну землю, і танули* (К. Москалець); *Сон у мене нормальний, руки не сіпаються, тільки відчуваю якийсь неспокій...*; *Час хисткий і непевний* (Л. Костенко).

Розглянемо предикатор моделі *cop – Adj*, який є найбільш поширеним типом: *Er ist witzig; Du bist todmüde* (C. Funke) / *Батько вже сивий...* (Л. Костенко). У цій позиції ад'єктив виступає комунікативним центром повідомлення, а дієслово-з'язка виражає предикативний характер ознаки та є засобом створення модально-часової парадигми речення. Основним модальним значенням зв'язки є семантика реальності / нереальності ознаки, яка передається за допомогою дієслівної категорії способу дії й має визначені формальні показники: *Meggie wäre froh gewesen, wenn sie sich da so sicher gewesen wäre* (C. Funke) / *Якби я тоді не був н'яним, (...) нічого б не трапилося і не потягло б за собою ланцюг подій, що переслідують мене все життя* (І. Роздобудько); *Я для тебе буду красивою...* (Л. Костенко).

Основними зв'язками в предикаторі моделі *cop – Adj* виступають *sein* і *бути*, які в цих умовах нейтралізують своє лексичне значення. У німецькому реченні вона є облігаторною й експліцитною, і лише в розмовній мові допускається наявність нульової зв'язки. В українській мові матеріально виражену зв'язку є використовують передусім у науковому та діловому стилях, а також у регіонально обмеженому мовленні (зокрема в Західній Україні) [5]. У теперішньому часі вона може бути імпліцитною: – *Міську, ти ненормальний, сказала вона мені!* (К. Москалець). Для українського мовлення таке вживання є нормативним.

Крім називного, ад'єктив може вживатись у формі родового відмінка й указувати на ступінь оцінки або інтенсивної ознаки. Аргумент передається займенниковими словами типу *що, щось*, екзистенційна зв'язка у формі теперішнього часу здебільшого матеріально не виражена. До буттєвої зв'язки можуть приєднуватись ад'єктивні форми родового з прийменником *з*, наприклад: *Жіночка моя Стефка була не з гірших...* (І. Муратов). У німецькій мові вживання форм родового відмінка обмежене: *Ich war mir meines Fehlers nicht bewusst* (J. Buscha). Уживання прикметників у родовому відмінку в німецькій мові обмежене,

натомість домінує вживання прийменникових груп чи інфінітивних конструкцій: *Sie ist zu großen Leistungen fähig. Sie ist fähig, große Leistungen zu vollbringen* [11, с. 311].

Прикметникова частина предиката в обох мовах може вживатися у формі знахідного відмінка з прийменником *za*. Зв'язкою в таких випадках виступає дієслово *halten für – gelten als / вважати*, наприклад: *Diese Firma gilt als zuverlässig* (С. Wolf) / *Його вважали зниклим (за зниклого)* (М. Матіос).

У позиції іменної частини можуть виступати повні та (або) короткі форми прикметників. У німецькій мові, порівнянно з українською, немає коротких форм, натомість є незмінні прикметники *lila, super, prima, quitt, klasse: Ein klasse Auto; Hier hast du die geliehenen 10 Euro zurück, damit sind wir quitt* (J. Buscha). Вони не набувають флективних закінчень і в атрибутивній позиції: *Das ist doch eine prima Idee!; Sie hat eine trendy Tasche; Sie hat eine sexy Stimme*. Низка незмінних прикметників поповнюють форми *oliv, türkis, ultramarin, magenta, ocker, creme, beige* [10, с. 344], *bang(e), feig(e), flügge-, gerade, leis(e), mürb(e), öd(e), prüde, solid(e), spröd(e), träg(e), weise* [11, с. 299].

В українській мові короткі прикметники можуть вживатися у предикативній і в атрибутивній функції. Короткі предикативні прикметники є нечисленними, уживаються обмежено й мають тільки форму чоловічого роду. В українській мові збереглася обмежена кількість якісних коротких форм прикметника, які виступають у предикатній позиції: *винен, годен, згоден, варт, здоров, рад, повен* та ін.: *Tu ne винен, що тато заблудився, або десь наразився на приманку* (М. Матіос). У сучасному мовленні такі форми сприймають як стилістично забарвлені, а як нейтральні вживають їхні повні еквіваленти. В українській мові з короткими прикметниковими формами вживається екзистенційна зв'язка *бути*, яка в теперішньому часі має нульове вираження.

Прикметник як компонент предикатора може поширюватися за рахунок обставинних прислівникових детермінантів із різною семантикою: *Sie war sehr tüchtig* (С. Funke) / *Die Schultern waren sehr gerade, aber etwas vorgebeugt, die Hände schmal, überlang und eher etwas knochig als weich* (Е. М. Remark) / *Прикрим контрастом виглядали тільки обличчя хлопців у білих халатах, працівників станції, вони були чомусь дуже похмурі* (Л. Костенко); *Титус був зовсім легенький* (В. Шевчук); – *Е-е, ти ж зовсім п'яленький!* – *засміялася вона* (І. Роздобудько) – семантика інтенсифікації (міри та ступеня).

Предикатор моделі Vf – Inf – Adj становить комплекс із семантико-граматичним сполученням слів, які в нього входять, наприклад: *Maggie wollte endlich glücklich sein* (С. Funke); *Лісникова хатина, здавалось, хотіла бути зовсім непомітною...* (Є. Гуцало). Перший компонент предиката в реченнях моделі N1 – Vf Inf Adj є допоміжним дієсловом, яке має модальну або фазисну семантику. Модальні дієслова в групі такого предиката передають значення обов'язку, повинності, можливості, волевиявлення та ін. Зокрема, це дієслова *können, wollen, sollen, dürfen, mögen / могли, мусити, мати, бажати, воліти, сміти, вміти, старатися* та ін. Порівняймо: *Sie könnte fürchterlich müde sein* (Е. М. Remark) / *Передчуття багатства може бути таким страхіливо тривожним* (В. Земляк). Фазисні дієслова вказують на початок, продовження або припинення володіння ознакою, наприклад: *beginnen, starten, beenden / починати, продовжувати, лишатися, закінчувати*. Порівняно з модальними фазисні дієслова в межах такого предиката вживаються рідше.

Другим компонентом предикатора моделі Vf – Inf – Adj є дієслівна зв'язка у формі інфінітива, яка виконує допоміжну роль. Неозначена форма зв'язки в складі такого предиката не передає граматичного значення способу та часу, не має координативного

зв'язку з підметом і не виконує ролі граматичного носія предикативності. Зв'язки в реченнях цієї моделі можуть бути неповнозначними та напівповнозначними, це, зокрема, *sein, werden, bleiben, scheinen* / *бути, стати, залишитися, робитися, зробитися, становити, являти (собою), означати* та ін. Порівняймо: *Schnee bleibt in der Region um Frankfurt nie lange liegen, denn das Klima ist mild, die ganze überbevölkerte Mainebene scheint von sich aus so aufgeheizt zu sein, daß der Frost sich nur selten durchsetzen kann* (М. Мосебах); *Альтов захомів бути гідним його [Жені] захвату* (Є. Гуцало). Включення додаткових компонентів дає мовцеві змогу створювати висловлення з багатокомпонентним предикатом, наприклад: *Wir können uns nicht leisten kostspielig zu sein* (С. Волф) / *Він міг собі дозволити бути оптимістичним і безтурботним* (К. Москалець).

Тип семантики речень моделі N1 – cop N Adj формується (згідно з комунікативними намірами мовця) граматичною будовою речення та семантикою предиката, основне змістове навантаження в якому має прикметник. Залежно від того, яку синтаксичну роль відіграє опорний субстантив, прикметник може передавати тимчасову або постійну ознаку. Якщо ад'єктив входить до складу предиката cop – N – Adj, він указує на постійну, на думку мовця, ознаку; якщо прикметник є залежним словом при суб'єкті, ад'єктив може бути носієм тимчасової ознаки, порівняймо: *Er war groß und schwer und trug einen weiten, braunen Raglan aus Kamelhaar* (Е. М. Remark) (постійна ознака); *Er wurde groß und schwer...* (тимчасова ознака) / *Хлопець веселий* (Л. Костенко) (постійна ознака); *Хлопець став веселий* (тимчасова ознака). Тимчасовість відтворюється за допомогою зв'язок *werden/ставати, робитися*.

Сполучення прикметника та аналітичної морфемі, співвідносної з частками, що походять з підрядних порівняльних сполучників *wie / як, мов, немов, мовби, немовбито, наче, неначе, начебто, неначебто, ніби, нібито*, становлять окремий різновид аналітичного вираження недостатнього ступеня вияву ознаки з конотаціями невпевненості, сумніву, ілюзорності. Порівняймо: *Nie war sie so wenig hübsch wie eben, das Gesicht grau vor Kälte, die gerötete Nase lief etwas* (М. Мосебах); *Die alte Dame war etwas hübsch ...* (I. Noll) / *Вимер теплуватий і Вимер мовби теплий; Костюм малуватий і Костюм наче малий; Страва гіркувата і Страва нібито гірка*. До засобів вираження надмірної інтенсивності належать аналітичні модифікатори *genug, ein bisschen, viel, weit(aus), bei weitem, bedeutend, wesentlich, noch*: *Mein Bruder ist weit älter als seine Frau*. Ад'єктиви в німецькій мові підсилюються за допомогою слів *weitaus, bei weitem* чи *aller-*: *Der weitaus älteste in der Familie ist mein Großvater* [11, с. 306] / *надто, занадто, дуже, вкрай, бездоганно, зовсім, цілком, безнадійно, далеко, страшно, недосяжно, досить, доволі, дивовижно, який, такий*, наприклад: *Ранок був досить сірий, понурий, небо затягнуте густими хмарами* (В. Шевчук).

У предикативному відношенні ад'єктив у німецькій мові може вживатись у формі родового (*Ich bin des Wartens überdrüssig*), давального (*Deine Meinung ist ihm wichtig*), знахідного відмінків (*Das Bild ist keinen roten Heller wert*) und Prapositionalrektion (*Ich bin mit dem Ergebnis zufrieden; Ich bin nicht mehr böse auf ihn usw.*) [9; 10; 11; 12]. Такі доповнення при предикативних прикметниках називають об'єктами другого ступеня [12].

Предикативні прикметники виступають переважно в називному, іноді – в орудному відмінку: *Небо високе-високе, синє та холодне* (В. Винниченко); *...трава для нього ставала живою, і живою була смєречина* (В. Шевчук); *Давно колись, ще як молодим був* (І. Багрянний). Якісні прикметники, що функціонують як предикати якісного стану, виявляють значну інертність до розподілу відмінкових форм. Предикативні прикметники, прагнучи до тіснішого поєднання та узгодження з суб'єктом (можливо, під впливом вживання називного

відмінка прикметників у співвідносних із предикативними атрибутивних конструкціях), іноді можуть уможливлувати паралельне використання орудного та називного відмінків [2], наприклад: *Світ вже був милий* (Л. Костенко) – *Світ вже був милим*. Орудний у поєднанні зі зв'язкою *стати* (*ставати*) конкурує з називним і домінує, оскільки ця зв'язка містить сему видозміни ознаки в усіх часових параметрах. Наприклад, у минулому: *Коси білими стали*; у майбутньому: *Я буду чекати, доки день крацим не стане*; теперішньому: *Світ стає більшим*. Форма орудного відмінка можлива у поєднанні з модальною зв'язкою *можна, треба, хотіти*, після якої стоїть зв'язка *бути*: *І хочеться бути дужим* [4].

Наявність форми орудного відмінка, на думку І. Вихованця, «вказує на перетворення залежної вихідної приіменникової позиції прикметника на автономну і взаємозалежну тільки щодо іменника-підмета дієслівну позицію» [2]. Вибір варіантної форми – орудного відмінка – в ад'єктивних реченнях зумовлений кількома чинниками: семантикою предиката, формою зв'язки *бути* та інших дієслів, що виступають у ролі зв'язки (*стати, ставати, робитися, зробитися, здаватися*), уведенням подвійних зв'язок (*will / möchte sein, kann sein / werden / хочу бути, могла бути, хотів стати*), інверсійним порядком предиката в реченні, уведенням до його складу локалізатора або об'єктного компонента. Окрім того, вибір відмінкової словоформи зумовлений семантикою допоміжного дієслова-зв'язки.

Характерною рисою дієслівних зв'язок у реченнях моделі N1 – cop N – Adj є їхнє входження в синтаксично та семантично неподільні конструкції з іменною частиною. Функціонально дієслівний компонент передає основне граматичне значення предиката. В українській мові зв'язками в предикатах cop – N – Adj виступають такі дієслова, як *бути, бувати, стати, становити, мати* та ін., наприклад: *Тимасій мав стомлений вигляд...* (Ю. Мушкетик). Зв'язка теперішнього часу *є* трапляється в науковому мовленні, проте в широкому вживанні зазвичай відсутня. У реченні із семантикою ідентифікації показником відсутності зв'язки виступає тире, наприклад: *Тут Одарка – невисипуца мати...* (Л. Костенко). Субстантивний компонент предикатної конструкції cop – N – Adj, як і дієслівна зв'язка, більшою або меншою мірою десемантизується. Ослабленість лексичного значення такого предикатного іменника пов'язана з тим, що він виступає семантичним і граматичним «посередником» між аргументом і ад'єктивним компонентом. При оцінному характері відношень між аргументом і предикатом у реченнях N1 – cop N Adj основне семантичне навантаження здебільшого лягає на прикметник, наприклад: *То був чоловік дивний...* (В. Земляк) [5].

Алексичні іменники в предикатах cop – N – Adj відіграють конструктивну роль, яка стає виразною, якщо прикметник є словом вторинної номінації і без «спирання» на субстантив сприймається як ад'єктив у прямому значенні, порівняймо, зокрема, зміну смислу прикметників у позиції предиката без опорного іменника – найменування особи: *Sie ist eine kluge Frau. – Sie ist klug / Він – низька людина. – Він низький; Вона – світла жінка. – Вона – світла.*

Для німецької та української мов характерною рисою предиката є вираження іменної частини конструкцією Praep – N – Adj. Субстантивні конструкції можуть приєднуватися до дієслівної зв'язки за допомогою прийменників *в* (*y*), *з*, *за* та ін., наприклад: *Sie war in einem rotem Kleid* (E. M. Remark) / *Ольга була в завеликому платті...* (В. Шевчук). У структуру предиката cop – N – Adj може входити не один, а два й більше прикметників, що об'єднуються однорідним зв'язком. Семантичні відношення між такими ад'єктивними компонентами в першу чергу залежать від значень відповідних сполучників, наприклад: *Die*

Schultern waren sehr gerade, aber etwas vorgebeugt, die Hände schmal, überlang und eher etwas knochig als weich. Das Gesicht war schmal und blaß, aber die großen Augen gaben ihm eine fast leidenschaftliche Kraft (E. M. Remark) / *Тумко парубок, мо, й гарячий, але роботящий* (Г. Тютюнник).

У класифікації головних компонентів речення виділяється тип предикатора, що становить сполучення зв'язкового елемента й дієслівної зв'язки з інфінітивом. У позиції зв'язкового компонента звичайно виступають дієслова модальної, фазисної або каузативної семантики, проте поширеними є також структури, у яких замість такого дієслова вживаються прикметники, наприклад: *Die ganze Firma war bereit zu erwarten* (E. M. Remark) / *Я ради цього ладна жить* (Л. Костенко). Прикметник у межах такого предиката виступає як допоміжний модальний компонент. Дієслівна частина предиката Adj cop Inf має форму інфінітива, а на час і спосіб указує зв'язка *бути*. До складу таких ад'єктивів входять слова *bereit, fähig, verpflichtet, froh /готовий, спроможний, здатний, схильний, згідний, зобов'язаний; повинен, рад, ладен, годен* та ін., порівняймо: *Schließlich war er bereit zuzuhören* (E. M. Remark). У структурі речення такого типу з'являється частка *zu*.

Семантика предикатів Adj – cop – Inf формується передусім за рахунок лексичного значення інфінітива, проте не можна не враховувати й модального значення ад'єктива. Носієм предикативних категорій способу й часу виступає дієслівна зв'язка. Прикметники, що входять у предикат моделі Adj – cop – Inf, передають модальні значення необхідності, обов'язку, можливості, згоди та ін. Водночас ці ад'єктиви виступають як інформативно недостатні, що мають обов'язкову валентність, тому інфінітивний елемент є обов'язковим складником таких предикаторів. Дієслівний компонент із прикметниковим може ускладнюватися за рахунок уведення ще одного елемента – інфінітива, часто із займенниковими словами, наприклад: *Vin повинен закінчити писати сьогодні*. Якщо речення передає ситуацію теперішнього часу, дієслівна зв'язка у комплексі cop – N1 – Adj1 є нульовою.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Вхідження прикметника в структуру предиката є природним, оскільки в такий спосіб реалізується потенційна предикативність цього класу слів. У дієслівно-ад'єктивних предикаторах основним носієм семантики виступає прикметник, який у предикаторах ускладненої дієслівної моделі передає модальне значення. Дослідження показало, що в усіх моделях предикаторів німецької мови обов'язковим компонентом є дієслівна зв'язка, яка в українській мові в теперішньому часі виражена імпліцитно. У німецькій мові порівняно з українською немає коротких прикметників, натомість є незмінні, які в позиції предиката чи атрибута не набувають закінчень. В українській усі ад'єктиви узгоджуються з особою. Аналізуючи відмінкові форми обох мов, знаходимо відмінності: у німецькій мові можливе вживання прикметників у всіх чотирьох відмінках, але прийменникові групи витісняють форми родового. В українській мові можливе паралельне вживання форм називного та орудного відмінків. Вибір відмінкової форми прикметника залежить від граматичної семантики: статичну ознаку зі зв'язкою *бути* передає називаний відмінок, а змінену ознаку – орудний. З іншими зв'язками ці форми прикметників варіюють, так само на вибір синтаксичної форми впливає препозиція предиката та часова перспектива висловлення. Подальшу перспективу нашого дослідження вбачаємо в аналізі іменників як компонентів предикатора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й. Ф. Типологія речень з дієслівно-ад'єктивними предикаторами в українській мові в зіставленні з чеською / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 2009. – №1. – С. 38–45.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. Кавера Н. В. Особливості реалізації семантики якості предикатами в сучасній українській мові / Н. В. Кавера // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2014. – Вип. 11. – С. 94–98.
4. Плющ М. Я. Синтаксична транспозиція відмінкових форм прикметника у предикативній функції / М. Я. Плющ // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2011. – Вип. 7. – С. 86–90.
5. Предикат у структурі речення : [монографія] / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. – 408 с.
6. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – Москва : Наука, 1981. – 360 с.
7. Фенко М. Прикметник у структурі категорії предикатності (на матеріалі поетичної творчості Лесі Українки) / М. Фенко // Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – Т. 4, кн. 2. – С. 383–390.
8. Bauer J., Grepl M. Skladba spisovné češtiny / J. Bauer, M. Grepl. – Praha 1980; Mluvnice češtiny (3): Skladba. – Praha : Academia, 1987. – 746 s.; Příruční mluvnice češtiny. – Praha, 1996. – 799 s.
9. Hoffmann L. Handbuch der deutschen Wortarten Front Cover / Ludger Hoffmann. – Walter de Gruyter ; Berlin ; New York, 2009. – 980 s.
10. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache: In 12 B. – Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2009. – B. 4. – 1349 s.
11. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig : Enzyklopädie Verlag Leipzig, 1986. – 737 s.
12. Hentschel E. Deutsche Grammatik / E. Hentschel. – Berlin, de Gruyter, 2010. – 412 s.

Солюк Л. Имя прилагательное в функции аналитического предикатора в структуре немецкого предложения (в сопоставлении с украинским)

В статье исследованы особенности употребления адъектива как компонента аналитического предикатора в немецком и украинском языках, определены их валентные возможности. На основе сопоставимо-типологического анализа моделей глагольно-адъективных предикаторов обоих языков охарактеризованы их общие и отличительные черты. Основное отличие заключается в наличии во всех моделях предикаторов немецкого языка глагольной связки, которая в украинском языке в настоящем времени выражена имплицитно. В немецком языке в сопоставлении с украинским нет коротких прилагательных, зато есть постоянные, которые в позиции предиката или атрибута не приобретают окончаний.

Ключевые слова: адъектив, аналитический предикатор, семантико-синтаксическая структура предложения, копула.

Soliuk L. The adjective in the function of the analytical predicator in the structure of German statements (in comparison with Ukrainian)

It is known that the primary function of an adjective is called the attributive function as it expresses the feature of the object through the attributive relations that are based on the connection

with the noun. Regarding the syntactic position of the adjective, it is regulated by the word order of the sentence. The adjectives placed in preposition function as attributes and the adjectives placed in postposition function as a predicate of the sentence.

The adjective joining the predicate structure is natural as the potential predication of this word class is realized. Considering the fact that both a noun and an adjective can be a component of an analytical predicator, let's focus on the analysis and the comparison of verbal-adjectival predicators in both languages. For this purpose we describe the following models of predicators with the adjectival component: *cop – Adj*, *Vf – Inf – Adj*, *cop – N – Adj*, *Adj – cop – Inf*.

The primary carrier of the semantics in verbal-adjectival predicators is the adjective that has a modal meaning in the predicators of a complicated verbal model. The predicator of the model *cop – Adj* is the most common type of the predicators where the adjective is a communicative center of the message and a copula expresses the predicative character of a feature and creates the modal-temporal paradigm of the sentence. The main copulas in a predicator of this model are *sein* and *бути* that under these circumstances neutralize their lexical meaning. The study shows that a copula is a compulsory component in all models of predicators in German and it is expressed implicitly in the present tense in Ukrainian. In German in comparison with Ukrainian there are no short adjectives but there are unchangeable ones that do not get endings in the position of a predicate or an attribute: *lila*, *super*, *prima*, *quitt*, *klasse*. In Ukrainian all the adjectives are made agree with a person. Analyzing the case forms of both languages the differences are found: in German it is possible to use an adjective in all four cases, but prepositional groups replace the generic forms. In Ukrainian we may use the forms of the nominative and ablative cases simultaneously. The choice of the case form of an adjective depends on the grammatical semantics: the nominative case expresses a static feature with the copula *бути* and the ablative case expresses a modified feature. The ablative combined with the copula *смаму* (*смабаму*) competes with the nominative and dominates as it contains the seme of feature modifications in all tense parameters. These forms of adjectives vary with other copulas, so the preposition of a predicate and the temporal perspective of the utterance affects the choice of a syntactic form.

Adjectives included in the predicator of the model *Adj cop Inf* express the modal meaning of necessity, duty, opportunity, agreement etc. At the same time these adjectives are defective informatively and have a compulsory valence, so the infinitive element is an obligatory component of such predicators.

Key words: adjective, analytical predicator, semantic and syntactic structure of the sentence, copula.

Статтю подано до редколегії 04.05.2017

ХРОНІКА

ФАКУЛЬТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА СВЯТКУЄ 105-РІЧЧЯ ПИСЬМЕННИКА

У наш час кардинальних змін відбувається переосмислення історико-літературного процесу ХХ ст., зокрема спадщини письменників, які жили й творили в умовах тоталітарної системи в естетичних рамках єдиного дозволеного тоді літературного напрямку – соціалістичного реалізму. Значною мірою це стосується й Михайла Стельмаха, відомого українського прозаїка, поета, драматурга, фольклориста, публіциста, кіносценариста й громадського діяча. Його творча постать багатогранна й цікава тим, що, живучи й творячи в епоху ідеологічного тиску та цензурних обмежень, Михайло Панасович зумів вибудувати власний неповторний стиль, у якому втілилось українське національне сприйняття світу, духовна культура народу, моральні цінності сільського трудівника, наша рідна мова, зокрема її подільський діалект, та багатющі народнопоетичні скарби – пісня, дума, казка, легенда, анекдот, частівка прислів'я, приказка, дотеп, крилаті вислови та ін.

М. Стельмаха називають співцем хліборобської долі. Він майстерно відтворив історію українського села на різних етапах соціальних потрясінь трагічного ХХ століття з його двома світовими війнами, революціями та переворотами, колективізацією й голодоморами. Необхідно визнати, що цей літопис позначений класовим підходом, але у своїй глибинній сутності він ґрунтується на споконвічних народних цінностях: поняттях про добро і зло, правду і кривду, красиве й потворне, справжнє й удаване. Це митець увиразнює назвами своїх творів: «Правда і кривда», «Хліб і сіль», «Кров людська – не водиця», «Велика рідня» та ін.

Прикметно, що, творячи в період тотального зросійщення, М. Стельмах подавав у своїх творах приклад добірної української мови, ретельно добирав зі словесно-образних скарбів такі лексеми, що надавали його оповіді мелодійності, плавності, лірично-схвильованого забарвлення. Сергій Плачинда вважав, що «для всіх прийдешніх поколінь Стельмах – взірць мовної майстерності й краси, лексичного багатства, розкішної метафоричності та безмежжя відтінків, барв і кольорів. Його стиль – се класичне українське бароко в мові й літературі».

З першого погляду може видатись, нібито творча біографія М. Стельмаха була успішною та безхмарною, а він був привітаним радянською владою, оскільки отримав чимало нагород: і Сталінську (1951), і Ленінську (1961), і Державну премію УРСР ім. Т. Шевченка (1980), і зірку Героя Соціалістичної Праці (1972). 1978 р. обраний академіком Академії наук УРСР. Але водночас відомо, які гострі дискусії розгорнулися в часи хрущовської відлиги довкола його роману «Правда і кривда». Згадаймо хоча б статті шістдесятника-дисидента Івана Світличного «Боги і наволоч» (Вітчизна. – 1961. – № 12) та Леоніда Новиченка «До суперечок про роман Михайла Стельмаха “Правда і кривда”» (Вітчизна. – 1962. – № 4). Відомо, як важко проходили цензуру «Чотири броди», що, по суті, і стало причиною його хвороби та смерті. Парадоксально, але, будучи активним громадським діячем, народним депутатом Верховної Ради СРСР 6-10 скликань, Михайло Панасович так і не вступив до лав панівної тоді комуністичної партії.

Переконані, що в часи незалежної України Стельмахову творчість не можна відкинути, віднісши до суціль забарвлених у тони соціалістичного реалізму художніх явищ, а

варто переосмислити з акцентом на втілених у ній загальнолюдських цінностях та врахуванням народнопісенної основи письменникового стилю.

У зв'язку з цим відзначення 105-річчя М. Стельмаха набуває особливого значення, тим паче, що ця дата не була широко висвітлена на сторінках періодики, у соціальних мережах та в телевізійних випусках новин. Зустрілося лише кілька матеріалів, а саме: інтерв'ю сина письменника Дмитра Стельмаха у «Високому Замку» (22 травня), інформації в Інтернет-джерелах та місцевій вінницькій пресі про вручення 24 травня в с. Дяківцях обласної літературної премії імені М. П. Стельмаха, започаткованої журналом «Вінницький край». У цьому контексті святкування 105-річного ювілею у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. Михайла Коцюбинського звучить по-особливому.

Воно тривало кілька днів й об'єднувало кілька заходів. Першим був I Регіональний конкурс словесної творчості «Світ правди і краси», що проводився саме в день народження письменника, 24 травня. Започаткували цей конкурс викладачі факультету філології й журналістики, який відповідно до наказу ректора Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського Наталії Лазаренко з листопада 2016 р. має честь бути названим іменем Михайла Стельмаха. Конкурс присвячено вшануванню пам'яті митця-земляка.

На його відкритті з вітальним словом виступила декан цього факультету, докт. філол. н., проф. Інна Завальнюк: «Для участі в конкурсі надіслали творчі роботи 36 учнів 9-11 класів загальноосвітніх закладів. Надзвичайно приємно, що не лише шкільна молодь Вінниччини, а й старшокласники інших регіонів України долучилась до заходу, зокрема учасники з Дніпропетровської та Житомирської областей».

Далі до присутніх звернулась завідувач кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови, докт. пед. н., проф. Ольга Куцевол: «Знаємо різні літературні премії, найвідоміша з яких у нашій країні нагорода – Національна премія України імені Тараса Шевченка, у світі – Нобелівська та Пулітцерівська премії. Ми вирішили започаткувати премію для майбутніх письменників, філологів, літературознавців. Назвали цей конкурс іменем М. Стельмаха, тому що він – найвідоміший випускник нашого філологічного факультету. Та ще твердо переконані, що добре йти в майбутнє, спираючись на міцні, випробувані часом традиції».

Про умови конкурсу розповіла його координатор, канд. філол. н., доц. кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Людмила Прокопчук, повідомивши, що в лютому цього року було оголошено змагання в п'яти номінаціях: «Поезія», «Проза», «Есеїстика», «Драматургія», «Краєзнавство». Щиросердно й по-материнськи прозвучали слова Людмили Володимирівни: «Дорогі учасники, хочу побажати вам того, чого зичив Максим Рильський Михайлові Стельмаху з нагоди його 50-річчя: «Залишайтеся такими, якими ви є, будьте вірними собі й творіть нове». Сподіваюся цього річ зустрінетеся з вами в стінах нашої альма-матер як із майбутніми студентами».

Далі настала хвилююча хвилинка вручення нагород. У номінації «Поезія» диплом I ступеня здобула учениця Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу Марія Затковська за збірку поезій «Душею сплетений вінок» (керівник – Людмила Творун). II місце виборола учениця СЗШ I–III ст. № 3 м. Гайсина Надія Дудніченко за поезію «Лебедю мій вірний, щастя принеси» (керівник – Ірина Косенко-Польова). Диплом III ступеня здобула учениця ЗОШ I–III ст. № 10 художньо-естетичного профілю м. Новоград-Волинського Житомирської обл. Ірина Лавренюк за цикл віршів «Між небом і землею» (керівник – Ольга Лавренюк).

Грамоти й сертифікати були вручені Ярославі Іщенко (Лади-жинська ЗОШ І–ІІІ ст. № 4, керівник – Людмила Войтюк), Христині Олексюк (Рахнівсько-Лісова СЗШ І–ІІІ ст. № 1, Шаргородський р-н, керівник – Інна Онуфрійчук), Анастасії Тюлюлюкіній (Шаргородська СЗШ І–ІІІ ст. № 2, керівник – Олена Дрибушак), Дарії Горбачук (Рахнівсько-Лісова СЗШ І–ІІІ ст. № 1, Шаргородський р-н, керівник – Інна Онуфрійчук), Яні Ільченко (Бохоницька СЗШ І–ІІІ ст., Вінницький р-н, керівник – Олена Дронова), Діані Кучапській (КЗ «Загальноосвітня школа І–ІІІ ст. № 11 Вінницької міської ради»), Анастасії Кривоцюк (Рахнівсько-Лісова СЗШ І–ІІІ ст. № 1, Шаргородський р-н, керівник – Віталій Горобець).

У номінації «Проза» перемогу здобула учениця ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 м. Хмільника Єлизавета Глодна за оповідання «Розірване намисто». ІІ місце посіла учениця ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 с. Рахни-Лісові, Шаргородський р-н Анастасія Мельник за нарис «Яким мінливим є наш світ» (керівник – Інна Онуфрійчук). Дипломом ІІІ ступеня нагороджено ученицю Гуманітарної гімназії № 1 ім. М. І. Пирогова м. Вінниці Дарину Понайтонову за етюд «Новий день» (керівник – Лідія Сокур). Грамотами відзначили Дмитра Федорчука (ФМГ № 17 м. Вінниці, керівник – Лариса Ковальчук), Маріанну Дідух (Рахнівсько-Лісова СЗШ І–ІІІ ст. № 1, Шаргородський р-н, керівник – Лариса Тризна), Анастасію Мельник (ЗОШ І–ІІІ ст. № 9, м. Новоград-Волинський Житомирської обл., керівник – Людмила Білецька).

У номінації «Краєзнавство» І місце здобула учениця ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 с. Рахни-Лісові, Шаргородський р-н Юлія Пірус за легенду «Чарівна яблуня» (керівник – Інна Онуфрійчук). ІІ місце посіла учениця Ганнівського НВК: СЗШ І–ІІІ ст. – ДНЗ Верходніпровського р-ну Дніпропетровської обл. Альона Бігун із нарисом «Зоря у всесвітах наших душ» (керівник – Ольга Криворотенко). ІІІ місце зайняла учениця спеціалізованої школи І–ІІІ ст. № 1 ім. Т. Г. Шевченка м. Козятина Катерина Павловська з дослідженням «Мій рідний край – Вінниччина» (керівник – Олександра Лесик). Грамотами нагороджено Олександрю Чорну (СЗШ І–ІІІ ст. № 4 м. Гайсин, керівник – Наталія Немировська), Інну Пастушенко (КНЗ «Спеціалізована школа І–ІІІ ст. № 1 ім. Т. Г. Шевченка Козятинської міської ради, керівник – Олександра Лесик), Ольгу Бабій (НВК «ЗОШ І–ІІІ ст.–гімназія» м. Жмеринка, керівник – Наталія Здибель), Аліну Ілюк (ЗОШ І–ІІІ ст. № 4 м. Жмеринка, керівник – Олена Шевчук), Марину Мельник (НВК «ЗОШ І–ІІІ ст.–гімназія» м. Жмеринка, керівник – Наталія Здибель).

У номінації «Драматургія» була лише одна учасниця – Віталіна Сіньковська, учениця СЗШ І–ІІІ ст. № 4 м. Гайсин. Вона й отримала диплом І ступеня за п'єсу-казку «Хатка в березовому лісі» (керівник – Наталія Немировська).

У номінації «Есеїстика» перемогла учениця ЗОШ І–ІІІ ст. № 3 ім. М. Коцюбинського м. Вінниці Аліса Лук'янець за есе «Якою має бути нова освіта?» (керівник – Вікторія Білоконь). ІІ місце посіла учениця ФМГ № 17 м. Вінниці Валерія Прудіус за есе «Як щодо трапези для мозку?» (керівник – Василь Вернигора). ІІІ місце отримав учень ЗОШ І–ІІІ ст.–гімназії с. Якушинці Вінницького р-ну Богдан Барабаш за есе «Я – європеєць» (керівник – Наталія Фасоля). Грамоти й сертифікати вручено Олександрі Ковтун, Ользі Бондарук (обидві – з Якушинецької СЗШ І–ІІІ ст.–гімназії, керівник – Наталія Фасоля), Дар'ї Стукан (Гуманітарна гімназія № 1 імені М. І. Пирогова, керівник – Лідія Сокур).

Під час церемонії нагородження володарі перших місць знайомили глядачів зі своїми творами, що були зустрінуті бурхливими оплесками. Публіка пересвідчилась у всебічній обдарованості учасників конкурсу, як наприклад, Марії Затковської, переможниці в номінації «Поезія», яка виконала пісню «П'є журавка воду», акомпонуючи на бандурі.

Чимало яскравих емоцій подарував глядачам вокальний ансамбль факультету філології й журналістики ім. М. Стельмаха «Mezzo forte» (керівник – студентка 3-го курсу Вероніка Ганай), виконавши музичну композицію «Зелені очі» з репертуару «Океану Ельзи» та пісню Тіни Кароль «Україна – це ти».

25 травня відбулася друга частина свята – Всеукраїнська науково-практична конференція «Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання». Її відкрила докт. пед. н., проф., завідувач кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Ольга Куцевол. Вона наголосила: «Робота нашого наукового форуму розпочинається в знаменний день – День слов'янської писемності й культури, який ще названо Днем філолога. Нехай святі рівноапостольні брати Кирило та Мефодій і надалі дарують нам своє заступництво та опіку, нехай світлом науки й знання просвітлюють наші душі!»

Суголосним побажанням прозвучав урочистий музичний заспів конференції – пісня «Любіть Україну» (музика Богдани Фільц на вірші Володимира Сосюри) у виконанні жіночої народної хорової капели Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського (художній керівник – Наталія Кравцова; хормейстер – Ірина Пацкань; концертмейстер – Ірина Кравченко). Емоційному налаштуванню на чарівний стиль Стельмахових творів сприяло виконання капелою фрагменту «Розлилися води» з хорової кантати Людмили Шукайло «Пори року».

Далі відбулося своєрідне перенесення учасників наукового форуму в часі, майже на 75 років назад, на початок далеких 1930-х рр., коли в тодішньому Вінницькому вчительському інституті, що був праосновою нашого педагогічного університету, навчався юний Михайло Стельмах. Сприяло цьому переміщенню в часі виразне читання поезії Василя Кобця «Студентські вечори у Вінниці» магістранткою факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Юлії Геть та перегляд мультимедійної презентації з низкою документальних світлин того періоду:

У вишитій сорочці полотняній,
Шовковий чуб спадає на чоло...
Таким він був у тій студентській рані.
Літа далекі снігом замело.
Ой, замело... А пішака до міста
Із Дяківець ходилося не раз,
Було ж йому стелилась путь імлиста,
Була у нього й сонячна пора.
Було кохання й вечори гарячі,
Читались вірші, бунтувала кров.
І визрівала у душі юначій
Велика віра, правда і любов.
Світилися вікна всіх аудиторій,
Осінній вечір був, як чародій.
Своїй судьбі при цих осінніх зорях
Звірялися поети молоді.
І їх благословляла Україна.
Ім рідне слово суджено нести,
Як знамено, і високо, і гідно

В новітні покоління і світи.
Михайло Стельмах в колі побратимів,
Світвся, наче папороті цвіт.
І ось таким він у життя ітима,
Ітима в гони многотрудних літ.

З вітальним словом до присутніх звернулася проректор з наукової роботи, докт. пед. н., проф. Алла Коломієць, яка привітала учасників форуму в сонячному місті великого Сонцепоклонника – Михайла Коцюбинського, на честь якого названо наш університет. Вона зазначила, що ця конференція проводиться вперше, і висловила сподівання, що вона стане гарною традицією й водночас нагодою для поглиблення знань про творчість М. Стельмаха. Алла Миколаївна побажала учасникам занурення в захопливу атмосферу літературних пошуків і приємного спілкування зі стельмахознавцями.

Декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха, докт. філол. н., проф. Інна Завальнюк подякувала присутнім за виявлений інтерес до наукового форуму. Інна Яківна зауважила, що це – вагома підтримка філологічного факультету, який ось уже півроку названо Стельмаховим іменем, а також імпульс для його подальшого розвитку. У короткій інформації декан розповіла, що на чотирьох факультетських кафедрах успішно працюють 6 докторів наук, професорів, 17 кандидатів наук, з них – 12 доцентів. Успішно функціонує бакалаврат і магістратура. Здійснюється підготовка фахівців зі спеціальностей: «Середня освіта (Українська мова і література)», освітні програми «Мова і література (англійська)» й «Українознавство»; «Філологія (Українська мова і література)», освітня програма «Мова і література (польська)», «Журналістика», освітня програма «Реклама та зв'язки з громадськістю». Успішні результати має аспірантура філологічного факультету, що готує фахівців з двох спеціальностей 035 «Філологія» та 014 «Середня освіта (українська література)». І. Я. Завальнюк висловила надію, що проведення Стельмахівської конференції стане гарною традицією й можливістю обміну знаннями й досвідом між науковцями-філологами, методистами, педагогами, фольклористами та вчителями всієї України. У програмі конференції зафіксовано доповіді та повідомлення 246 учасників із різних куточків нашої країни. Це вчені-мовознавці, літературознавці, методисти, фольклористи з 5 науково-дослідних інститутів Національної академії наук та Національної академії педагогічних наук України, 51 навчального закладу, з яких – 40 університетів, 3 академії, 2 навчальні інститути, 2 заклади післядипломної освіти, 4 школи, а також із 2 музеїв. Учасники конференції взяли участь у роботі 6 секцій.

Присутні з величезним інтересом заслухали доповіді докт. пед. н., проф., завідувача відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України Ніни Голуб; докт. філол. н., проф., провідного наукового співробітника відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України Миколи Дмитренка, докт. філол. н., проф. кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк) Надії Колошук; докт. філол. н., проф. Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова Лариси Кравець; докт. філол. н., проф., завідувача кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Віталія Мацька; докт. філол. н., проф. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича Людмили Ткач; докт. філол. н., проф. кафедри української літератури та компаративістики Бердянського державного

педагогічного університету Ольги Харлан; докт. філол. н., проф. Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького Людмили Ромашенко; канд. філол. н., доц. Житомирського державного університету ім. Івана Франка Марини Франчук; директора літературно-меморіального музею Михайла Стельмаха в с. Дяківці, Літинського р-ну Оксани Голованюк; учителів Людмили Войтюк (Ладизинська ЗОШ І–ІІІ ст. № 4) та Наталії Немировської (Гайсинська ЗОШ І–ІІІ ст. № 4).

Родзинкою конференції став візит і виступ Дмитра Стельмаха, сина Михайла Панасовича, знаного письменника, перекладача, автора цікавих спогадів про батька, брата Ярослава та літературне оточення, у якому вони зростали й формувались. Учасники зібрання привітали Дмитра Михайловича з нагородженням обласною премією ім. Михайла Стельмаха, започаткованою часописом «Вінницький край».

А на кінець пленарного засідання учасники наукового форуму отримали подарунок – твір Олександра Пономарьова «Заспіваймо пісню за Україну» та улюблену пісню самого Михайла Панасовича «Ой чий то кінь стоїть». Їх виконав уже відомий глядачам вокальний ансамбль факультету філології й журналістики ім. Михайла Стельмаха «Mezzo forte» під керівництвом Вероніки Ганай.

Під час конференції учасники обговорювали рецепцію творчої постаті М. Стельмаха в літературознавчих, художньо-документальних та художньо-біографічних джерелах, інтерпретацію його творчості в сучасному літературознавстві, розглядали художню спадщину письменника як об'єкт мовознавчих студій, характеризували його діяльність як фольклориста, презентували новинки в методиці вивчення життєтворчості митця в середній і вищій школі та обговорювали актуальні проблеми сучасного літературознавства, лінгвістики та методик навчання філологічних дисциплін.

Емоційний заряд такій наснаженій праці давав народний оркестр народних інструментів ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського під керівництвом Ірини Єфіменко, який зачудував слухачів майстерним виконанням класичних творів перед і в перервах пленарного засідання.

Програма конференції продовжилась 26 травня поїздкою до літературно-меморіального музею ім. Михайла Стельмаха в селі Дяківці Літинського р-ну Вінницької обл., де народився письменник [1]. Під час екскурсії присутні мали можливість детальніше ознайомитися з багатою й змістовною експозицією музею, яку ретельно бережуть і примножують співробітники на чолі з директором Оксаною Голованюк. Це істинні подвижники своєї справи та вірні прихильники таланту митця.

Музейна експозиція містить сім залів, що презентують основні періоди життя та творчості славетного письменника-подоляка. Численні книги, документи, світлини, рукописи, меморіальні речі, твори образотворчого й декоративно-ужиткового мистецтва відображають епоху, у якій жив і творив митець і дають змогу доторкнутися до неповторного, багатого й сонячного світу Стельмаха Творця й Людини.

Занурення в атмосферу Стельмахової творчості продовжилось на меморіальній садибі письменника, де він народився 105 років тому. Звісно, вона помітно змінилася від того часу: зрубано ясени, у затінку яких колись ховались хата й подвір'я, майже загрузла в землю старовинна дідова клуня, де певний час мешкали Стельмахи, постарів сад, нащеплений у післявоєнні роки руками самого Михайла Панасовича. Але все ще живе в невеликих кімнатах цієї хати та її інтер'єрах дух української домівки, оспіваної в автобіографічних

повістях «Гуси-лебеді летять» і «Щедрий вечір». І чомусь на цьому подвір'ї увесь час хотілося підняти голову догори, щоб подивитися, чи не летять над нами гуси-лебеді.

Символічним фінальним акордом літературної мандрівки на Стельмахову батьківщину став перегляд документального кінофільму «Там навчився я людей любити», знятого на студії «Укртелефільм» у віддаленому вже від нас 1993 р. Автором сценарію й закадрового тексту був відомий вінницький письменник Володимир Рабенчук, режисером – Лариса Червона, оператором – Ігор Міхеєв. Фільм про життєвий і творчий шлях М. Стельмаха і його Дяківці має дуже особистісне звучання, бо розповідь ведеться через діалоги синів – ще живого тоді Ярослава й молодшого Дмитра. 30 хвилин кінострічки стали справжнім одкровенням, осмисленням синами непростого батькового шляху.

А ще більшого ліричного звучання надала перегляду присутність односельців Михайла Панасовича, літніх дяківчан, які, дізнавшись про можливість перегляду кінофільму разом з екскурсантами з Вінниці, також прийшли до сільського клубу. Ми з хвилюванням раз по раз вслухалися в слова, що звучали паралельно до закадрового голосу: «Дивись, Ніно, он – твій», «А ото – Наталя» і под. Виявилось, що наші випадкові сусіди по кінозалу, здебільшого жіночки, колишні дяківецькі колгоспниці, прийшли зустрітися зі своїми рідними, чимало з яких можуть побачити вже тільки з екрану.

Вони з удячністю згадували Михайла Панасовича за побудовану на Ленінську премію школу, за ті 5–10 карбованців, які доплачував їхнім батькам до пенсії, за куплені сиротам-односельцям чоботи, книжки й зошити. Ніна Вацлавівна Кондратюк, удова попереднього директора літературно-меморіального музею Григорія Олександровича Кондратюка, який проводив у відзнятому кінофільмі екскурсію й про якого було мовлено: «Дивись, Ніно, он – твій», витерши сльози, побажала світлої пам'яті своєму чоловікові та Михайлові Стельмаху. А ця пам'ять вельми потрібна.

Хочемо, аби нові покоління українців читали кращі твори з поетичної прози Стельмаха, як з глибокої криниці, напуваючись його оригінальним словом, що ввібрало в себе віковичну мудрість українського народу, його моральні чесноти, щире серце й милозвучність рідної мови. Мріємо, що Стельмахова проза знайде відлуння в серцях читачів третього тисячоліття, які в складних умовах глобалізації не втратять любові до рідної мови, свого народу, глибокої поваги до хліборобської праці й щастя дивитися на світ очима дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куцевол О. На гостину до Стельмаха: Учені-мовознавці, літературознавці, методисти та фольклористи з усієї України обговорювали творчість письменника у Вінниці та відвідали його меморіальну садибу / Ольга Куцевол // День. – 2017. – 9-10 червн. (№ 97/98). – С. 13.

Ольга Куцевол

У науковому збірнику вміщено статті за матеріалами виступів доповідачів – учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання», приуроченої до 105-річчя від дня народження Михайла Стельмаха.

НАШІ АВТОРИ

Бик Ігор Степанович, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка.

Богатько Валентина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Варчук Ліана Вікторівна, викладач кафедри іноземних мов Вінницького національного технічного університету.

Годз Оксана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Горобець Інна Володимирівна, аспірант кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Гороф'янюк Інна Валентинівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Грозян Ніна Федорівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології Кримського інженерно-педагогічного інституту.

Громко Тетяна Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Деренчук Наталія Вікторівна, аспірант кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Зуєнко Тетяна Миколаївна, старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Конотопського інституту Сумського державного університету.

Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор кафедри методики філологічних дисциплін та стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Каленич Володимир Миколайович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Коваль Людмила Михайлівна, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Колібаба Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Кухар Ніна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Куцевол Ольга Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Криськів Мирослава Йосипівна, кандидат педагогічних наук, старший лаборант кафедри української мови і методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Лебедь Юлія Борисівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Лисенко Олена Миколаївна, викладач кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова, здобувач ступеня доктора філософії у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського.

Личук Марія Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та класичних мов Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Мацієвська Анастасія Володимирівна, асистент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького університету імені Юрія Федьковича.

Мельничайко Володимир Ярославич, доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови і методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Мунтян Любов Вікторівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького університету імені Юрія Федьковича.

Небелюк Леся Романівна, аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Павлушенко Ольга Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Пацаранюк Юлія Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Петрина Христина Володимирівна, аспірант кафедри загального та германського мовознавства, асистент кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Прокопчук Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Рожков Юрій Григорович, асистент кафедри романо-германських мов та перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Солюк Леся Богданівна, аспірант кафедри загального та германського мовознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника».

Ткачівська Марія Романівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов і перекладу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника».

Харченко Світлана Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та класичних мов Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Чорноус Оксана В'ячеславівна, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри філософських та гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління».

Шинкарук Василь Дмитрович, доктор філологічних наук, професор, декан гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Щепка Оксана Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін і мовної підготовки іноземних громадян ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАКОВІ ЗАПИСКИ
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ (МОВОЗНАВСТВО)

Випуск 24

Збірник наукових праць

Статті подано в авторській редакції

Головний редактор – **І. Я. Завальнюк**
Заступник головного редактора – **Л. В. Прокопчук**
Відповідальний секретар – **І. В. Гороф'янюк**
Технічний редактор – **Ю. С. Раднєвич**

Підписано до друку 28.07.2017 р.
Формат 60x84/8
Папір офсетний. Друк різнографічний
Гарнітура Times New Roman. Ум. др. арк. 30
Наклад 100 прим.

Видавець і виготівник ТОВ «фірма «Планер»
Реєстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців серія ДК №3506 від 25.02.2009
21050, м.Вінниця, вул. Визволення, 2
Тел.: (0432) 52-08-64, 52-08-65
<http://www.planer.com.ua> E-mail: sale@planer.com.ua